

306.3640715

๙ 8 4 7 ๗

ร.3

การประเมินความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตรโดยฯ

เทคนิคการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม

๑๓ พ.ค. ๒๕๔๑

ปริญญานิพนธ์

ของ

สุรัชย์ เทียนขาว

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาด้วยวิธีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์

กุมภาพันธ์ ๒๕๔๐

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๑๙๙๗๑

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาด้วยนิตยภัต สาขา
พัฒนศึกษาศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

..... ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เนาวรัตน์ หะวานนท์)
..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชวรงค์ อุดมไพจิตรกุล)
..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศิริ จีระเดชากุล)

คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เนาวรัตน์ หะวานนท์)
..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชวรงค์ อุดมไพจิตรกุล)
..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศิริ จีระเดชากุล)
..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ ดร.ทองคูณ หงส์พันธ์)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษาด้วยนิตยภัต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ดร.ศิริยุภา พูลสุวรรณ)

วันที่ 4. เดือน .ก.พ. . . พ.ศ. 2540

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย
จากทุน "งบประมาณแผ่นดินประจำปี พ.ศ.2539"

ประกาศคุณูปการ

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาอย่างยิ่งจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นภาพร ณะพานนท์ ประธานกรรมการควบคุมปริญญาโท รองศาสตราจารย์ ดร.ธารงค์ อุดมไพจิตรกุล กรรมการควบคุมปริญญาโท และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล กรรมการควบคุมปริญญาโท โดยท่านได้ให้คำแนะนำในวิธีการวิจัย ตรวจ แก้ไข ช่วยเหลือสนับสนุนและให้กำลังใจ แก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด นอกจากนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.ทองคูณ หงส์พันธ์ ผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการที่กรุณาเสียสละเวลาอันมีค่ามาเป็นกรรมการสอบปริญญาโท และให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์แก่การปรับปรุงปริญญาโทให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

งานวิจัยนี้ได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากชาวบ้านบ้านข่อยใต้ (หมู่ 10 และหมู่ 11) ที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มด้วยความเต็มใจ และเสียสละ และขอขอบพระคุณเป็นพิเศษแก่กำนันตำบลบ้านข่อย อาจารย์โรงเรียนวัดข่อยใต้ และคณะกรรมการโรงเรียนบ้านเบิกวิทยาคม สาขาบ้านข่อย ที่ให้ความช่วยเหลือผู้วิจัยอย่างเต็มที่ในการประสานงานในการเก็บข้อมูลในพื้นที่จนกระทั่งงานวิจัยนี้สำเร็จ นอกจากนี้งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย ซึ่งเป็นงบประมาณแผ่นดิน ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ประจำปี 2539 ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณทางมหาวิทยาลัยมา ณ ที่นี้

สุรัชย์ เทียนขาว

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	22
คำถามวิจัย	22
ความสำคัญของการวิจัย	23
ขอบเขตการวิจัย	23
ข้อจำกัดการวิจัย	24
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	25
ลักษณะสังคมชนบท	28
สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษาของแรงงานภาคเกษตรไทย	28
แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและการพัฒนาชนบท	47
การประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม	65
เหตุผลและความจำเป็นในการใช้เทคนิคการประเมินสภาวะชนบทแบบ มีส่วนร่วม	74
แนวคิดการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อพัฒนา	85
รูปแบบของการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท	93
ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน	96
ทฤษฎีความต้องการ	98
ความต้องการทางการศึกษา	106
ผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความต้องการทางการศึกษาของประชาชนและ เกษตรกรของไทย	120
กรอบความคิดในการวิจัย	126

3	วิธีดำเนินการวิจัย	133
	พื้นที่ศึกษา	133
	การเก็บรวบรวมข้อมูล	137
	การวิเคราะห์ข้อมูล	140
4	สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน	143
	ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน	143
	ที่ตั้งและเขตการปกครอง	144
	สภาพภูมิประเทศ	147
	สภาพภูมิอากาศ	147
	วิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน	147
	บริบททางสังคม	150
	สภาพทางเศรษฐกิจของหมู่บ้าน	157
5	ปัญหาของแรงงานภาคเกษตร	185
	ปัญหาการตลาดและราคาผลิตผลเกษตรตกต่ำ	185
	ปัญหาการขาดแคลนเงินทุน	193
	ปัญหาน้อยและการใช้น้อยของเกษตรกร	203
	ปัญหาการใช้น้ำทำการเกษตรและอุปโภคบริโภค	209
	ปัญหาการระบาดของโรคและศัตรูพืช	214
	ปัญหาสุขภาพอนามัยของเกษตรกร	218
	ปัญหาที่เกิดจากการบริหารงานของรัฐ	222

บทที่	หน้า
6 ความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตร	229
การศึกษาพื้นฐาน	230
การศึกษาด้านวิชาชีพ	235
ความรู้ทางด้านเทคโนโลยีในการผลิตทางการเกษตร	240
ความรู้ทางด้านเกษตรแบบผสมผสาน	243
ความรู้เกี่ยวกับระบบการทำงานขององค์การของรัฐและด้านการตลาดและ การจัดการ	245
วิธีการที่เกษตรกรต้องการใช้ในการเรียนรู้	248
การสาธิต	249
การฝึกอบรม	252
การฝึกปฏิบัติ	254
การศึกษาดูงาน	255
การเรียนรู้ในชั้นเรียน (การศึกษาผู้ใหญ่) และการเรียนทางไกล.....	257
7 สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	259
บรรณานุกรม	292
ภาคผนวก	320
ประวัติย่อของผู้วิจัย	361

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 สัดส่วนมูลค่าการผลิตของภาคการผลิตต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศไทย ..	4
2 ส่วนแบ่งรายได้ของประชากร 5 กลุ่ม เรียงตามระดับรายได้และค่าความไม่ ทัดเทียมกันของรายได้	8
3 สัดส่วนรายได้ของประชากรจำแนกตามกลุ่มรายได้สูงสุด 20% ถึงจนสุด 20%	9
4 รายได้เฉลี่ยต่อคนในสาขาเกษตรกรรมและสาขานอกเกษตรกรรม	31
5 กลุ่มแรงงานภาคเกษตรที่เข้าร่วมกลุ่มสหภาพ	142
6 จำนวนและร้อยละของประชากรจำแนกตามหมู่บ้านและเพศ	151
7 ร้อยละของประชากรจำแนกตามช่วงอายุ เพศ และหมู่บ้าน	152
8 ร้อยละของระดับการศึกษาของประชากรวัยทำงาน (13 ปีขึ้นไป) จำแนกตาม เพศ และหมู่บ้าน	153
9 ร้อยละของความต้องการในการศึกษาอบรมความรู้ต่าง ๆ ของแต่ละครัวเรือน จำแนกตามหมู่บ้าน	155
10 ร้อยละของครัวเรือนจำแนกตามรูปแบบของครอบครัว และหมู่บ้าน	156
11 ร้อยละของลักษณะบ้านแต่ละครัวเรือน จำแนกตามหมู่บ้าน	158
12 ร้อยละของลักษณะการใช้เชื้อเพลิงประกอบอาหารของครัวเรือนและครัวเรือนที่มี ไฟฟ้า จำแนกตามหมู่บ้าน	160
13 ร้อยละของลักษณะแหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ของแต่ละครัวเรือนจำแนกตามหมู่บ้าน	161
14 ร้อยละของลักษณะส้วมในแต่ละครัวเรือน จำแนกตามหมู่บ้าน	162
15 ร้อยละของการเป็นสมาชิกกลุ่มหรือองค์กรของสมาชิกในครัวเรือน จำแนกตาม หมู่บ้าน	163
16 ร้อยละของอาชีพหลักของหัวหน้าครัวเรือนแต่ละครัวเรือน จำแนกตามหมู่บ้าน ..	164
17 ร้อยละของอาชีพของหัวหน้าครัวเรือนแต่ละครัวเรือน จำแนกตามหมู่บ้าน	165

18 ร้อยละของอาชีพหลักของประชากรวัยทำงาน จำแนกตามเพศและหมู่บ้าน	167
19 ร้อยละของอาชีพเสริมของประชากรวัยทำงาน จำแนกตามเพศและหมู่บ้าน	169
20 ร้อยละของครัวเรือนเกษตรกร (ทนาย) ต่อจำนวนที่ดินถือครองเฉพาะนามา จำแนกตามหมู่บ้าน	170
21 ร้อยละของลักษณะการถือครองที่ดินทำกินของแต่ละครัวเรือนเกษตรกร จำแนก ตามหมู่บ้าน	171
22 ร้อยละของลักษณะการใช้น้ำและยาปราบศัตรูพืชเฉพาะครัวเรือนที่มีอาชีพทนาย จำแนกตามหมู่บ้าน	173
23 ร้อยละของครัวเรือนที่มีสิ่งของเครื่องใช้ จำแนกตามหมู่บ้าน	175
24 ร้อยละของครัวเรือนที่มีสัตว์เลี้ยง และวัตถุประสงค์ที่เลี้ยงจำแนกตามหมู่บ้าน ..	177
25 ร้อยละของครัวเรือนที่มีสมาชิกออกไปทำงานนอกตำบล จำแนกตามหมู่บ้าน	180
26 ร้อยละของครัวเรือนที่มีหนี้สิน แหล่งเงินกู้และวัตถุประสงค์ของการกู้เงินจำแนก ตามหมู่บ้าน	182
27 ร้อยละของครัวเรือนที่มีความเห็นต่อฐานะของตนเองเปรียบเทียบกับครัวเรือน อื่น ๆ ในหมู่บ้านเดียวกัน	184
28 เปรียบเทียบราคาผลผลิตการเกษตรระหว่างปี พ.ศ.2524 และ 2534	186

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 แผนผังวงจรของการอบรม	17
2 ตัวแบบปฏิบัติการสำหรับโครงการศึกษาทางไกล	20
3 ระบบการสอนทางไกลผ่านดาวเทียม สำหรับการศึกษานอกโรงเรียน	21
4 รูปแบบของการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท	94
5 แสดงความต้องการทางการศึกษา	107
6 แสดงขอบเขตของตำบลบ้านข่อย	146
7 แสดงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของเกษตรกรตำบลบ้านข่อย (หมู่ 10, หมู่ 11)...	197
8 แผนภูมิแสดงแนวความคิดของกลยุทธ์การวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ในชนบท โดยอาศัยกิจกรรมกองทุนพัฒนาหมู่บ้านเป็นแกน	202

บทที่ 1

บทนำ

๓๖๓๔

ความสำคัญของปัญหา

ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยได้เริ่มเข้าสู่ยุคของการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีการวางแผนเศรษฐกิจอย่างเป็นระบบตั้งแต่ปี 2504 โดยการวางแผนพัฒนาได้ถูกดำเนินการตามคำแนะนำของธนาคารโลก และตามอิทธิพลของกระแสการพัฒนาในระบบทุนนิยม ซึ่งในปี 2504 ได้กลายเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญยิ่งอีกจุดหนึ่งของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย เพราะเหตุว่าหลังจากนั้นเป็นต้นมาถึงปัจจุบัน ระบบเศรษฐกิจของไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาล โดยเฉพาะเรื่องโครงสร้างการผลิตและการพัฒนาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายในประเทศและกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศ (มบุญ ทัศียามา. 2536 : 53) หากพิจารณาถึงโครงสร้างการผลิต ดังแสดงในตาราง 1 ซึ่งแสดงถึงสัดส่วนมูลค่าการผลิตภาคการผลิตต่าง ๆ ต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) โดยในช่วงปี 2495 - 2498 และปี 2499 - 2503 ซึ่งช่วงเวลาก่อนที่จะมีการดำเนินการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 สัดส่วนมูลค่าการผลิตภาคเกษตรกรรมต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศมีประมาณร้อยละ 40.2 และร้อยละ 40.2 สัดส่วนมูลค่าการผลิตภาคอุตสาหกรรมต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศมีประมาณร้อยละ 10.9 และร้อยละ 10.7 สัดส่วนมูลค่าการผลิตภาคบริการต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศมีประมาณร้อยละ 44.6 และร้อยละ 43.9 และภาคการผลิตอื่น ๆ ประมาณร้อยละ 4.3 และร้อยละ 5.2 ตามลำดับ จะเห็นได้ว่าโครงสร้างการผลิตของเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนที่จะมีแผนพัฒนาฯ ภาคเกษตรเป็นภาคการผลิตที่โตกว่าภาคอุตสาหกรรมและเมื่อพิจารณาจากมูลค่าการผลิตต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศในช่วงเวลาต่อมา คือในช่วงปี 2504 - 2508 ซึ่งอยู่ระหว่างการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 สัดส่วนมูลค่าการผลิตภาคเกษตรกรรมต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศมีประมาณร้อยละ 39.0 ภาคอุตสาหกรรมประมาณร้อยละ 12.1 ภาคบริการประมาณร้อยละ 41.8 และภาคอื่น ๆ ประมาณร้อยละ 7.1 และในปี 2531

สัดส่วนของภาคเกษตรกรรมเหลือเพียงร้อยละ 16.9 ภาคอุตสาหกรรมเพิ่มเป็นร้อยละ 23.0 ภาคบริการร้อยละ 50.9 และภาคอื่น ๆ ร้อยละ 9.2 นอกจากนี้ในการศึกษาของ ฉลองภพ สุสังกร์กาญจน์ (Sussangkarn. 1992 : 4) ชี้ให้เห็นว่าในช่วงระยะเวลา 15 ปี คือตั้งแต่ปี 2518 ถึงปี 2533 สัดส่วนมูลค่าการผลิตของภาคเกษตรต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศลดลงจาก 27% ในปี 2518 เหลือเพียง 12.4% ในปี 2533 แสดงให้เห็นว่าหลังจากมีการใช้แผนพัฒนาฯ ตามคำแนะนำของธนาคารโลกตั้งที่กล่าวข้างต้น สัดส่วนมูลค่าการผลิตของภาคเกษตรต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ ภาคการผลิตอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคอุตสาหกรรมมีสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน ในด้านการขยายตัวทางเศรษฐกิจได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของไทย กล่าวคือ การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจในช่วงสองทศวรรษ (ปี 2513-2533) ภาคเกษตรมีการขยายตัวโดยเฉลี่ยน้อยกว่า 4% เล็กน้อยต่อปี ขณะที่ภาคอุตสาหกรรมขยายตัวมากกว่า 9% ต่อปี และภาคบริการประมาณ 7.5% ต่อปี (Sussangkarn. 1992 : 4) แสดงว่าอัตราการขยายตัวของภาคเกษตรน้อยกว่าภาคอื่น ๆ ในช่วงเวลาดังกล่าว ทั้งนี้เนื่องจากว่า การขยายตัวในภาคเกษตรถูกจำกัดด้วยปัจจัยต่าง ๆ หลายปัจจัยด้วยกัน เช่น ปัจจัยด้านที่ดิน ปัจจัยทางด้านการตลาดและทางด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ส่วนการขยายตัวของภาคอื่น ๆ ก็เนื่องมาจากการที่ระบบเศรษฐกิจของประเทศขยายตัวมากขึ้น พลเมืองมีมากขึ้น จึงทำให้มีความจำเป็นในด้านอื่น ๆ เช่น ความต้องการด้านสาธารณสุข โภค การแปรรูปและอุตสาหกรรม การบริการและการธนาคาร (จิระเกียรติ อภิณูณโยภาส และ รุชีพร พัฒน์ดีดี. 2532 : 3) นอกจากนี้ หากพิจารณาในด้านการส่งออกในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาสินค้าออกที่เป็นสินค้าขั้นปฐม (ได้แก่ การผลิตทางด้านเกษตรกรรมและอื่น ๆ ซึ่งเป็นการผลิตขั้นที่มีลักษณะง่าย ๆ) ได้ลดความสำคัญลงไปมาก กล่าวคือ ในปี 2513 สินค้าส่งออกขั้นปฐมมีสัดส่วนถึงร้อยละ 80 ของมูลค่าส่งออก แต่สัดส่วนดังกล่าวลดลงเหลือร้อยละ 35.2 ในปี 2533 สาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงนี้ เกิดจากการที่สินค้าอุตสาหกรรมได้มีบทบาทเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกซึ่งเริ่มได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจังตั้งแต่ประมาณปี 2522 เป็นต้นมา (นิพนธ์ พัวพงศกร. 2534 : 25)

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวข้างต้นนั้น บ่งชี้ว่า ช่วงเวลาของการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยที่ผ่านมามีภาคเกษตรที่เคยเป็นแหล่งผลิตอาหาร ผลิตวัตถุดิบ เพื่อสนองความต้องการของภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ เป็นแหล่งที่นำเงินตราต่างประเทศ ตลอดจนเป็นแหล่งอุปทานแรงงาน แหล่งสะสมทุนของประเทศและ เป็นแหล่งตลาดสินค้าอุตสาหกรรมและบริการได้ลดความสำคัญลงไปมาก ในขณะที่ภาคการผลิตอุตสาหกรรม บริการและอื่น ๆ มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น ซึ่งหมายถึงว่า ตลอดระยะเวลาของการพัฒนาที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างการผลิตของประเทศนั้น ขึ้นอยู่กับภาคอุตสาหกรรม และภาคบริการ เป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าภาคอุตสาหกรรมจะมีบทบาทในระบบเศรษฐกิจของไทยในปัจจุบัน แต่รายได้ของภาคอุตสาหกรรมร้อยละ 70 ก็เกิดจากผลิตภัณฑ์ที่ใช้จากวัตถุดิบของภาคเกษตรทั้งสิ้น รวมทั้งแรงงานของประเทศประมาณร้อยละ 60 ของแรงงานทั้งหมดยังคงอยู่ในภาคเกษตร (จรินทร์ เทศวานิช และทองโรจน์ อ่อนจันทร์. 2536 : 14 - 15) และประเทศไทยก็เป็นประเทศหนึ่งในจำนวนหกหรือเจ็ดประเทศในโลกที่สามารถผลิตผลผลิตทางเกษตรพอเพียงสำหรับเลี้ยงประชากรภายในประเทศ และยังสามารถส่งออกไปขายในตลาดต่างประเทศได้ ซึ่งรายได้เข้าประเทศประมาณ 25% ของรายได้ทั้งหมด (จิรเกียรติ์ อภิภูมัยภาส และชูชีพ พิพัฒน์ดี. 2532 : 2) แสดงให้เห็นว่า ภาคเกษตรยังมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจและชีวิตของคนไทย

ตาราง 1 สัดส่วนมูลค่าการผลิตของภาคการผลิตต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศไทย

ปี	ภาคการผลิต				
	เกษตร	อุตสาหกรรม	อื่น ๆ	บริการ	รวม
2495 - 2498	40.2	10.9	4.3	44.6	100
2499 - 2503	40.2	10.7	5.2	43.6	100
2504 - 2508	39.0	12.1	7.1	41.8	100
2509 - 2513	32.9	14.3	9.1	43.7	100
2514 - 2518	25.6	18.5	8.3	47.5	100
2519 - 2523	22.5	21.4	8.7	47.4	100
2524 - 2528	20.0	21.4	9.1	49.4	100
2529 - 2531	18.2	22.1	9.1	50.6	100
2531	16.9	23.0	9.2	50.9	100

ที่มา : NESDB, National Income of Thailand, new series 1970 - 1988
(Jitsuchon, Somchai. 1989 : 5)

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย ตามแนวทางที่กล่าวข้างต้นนั้น ได้ก่อให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยส่วนรวมอย่างน่าพึงพอใจ กล่าวคือ ระหว่างปี พ.ศ.2503 ถึงปี 2523 อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจไทยอยู่ในระดับที่สูงกว่า 7% ต่อปี โดยเฉพาะ จากการที่เกิดวิกฤตการณ์น้ำมันครั้งที่ 2 ประกอบกับราคาสินค้าเกษตรตกต่ำ และอัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจโลกได้ชะลอตัวลงทำให้อัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจ

ในระหว่างปี พ.ศ. 2523 ถึงปี 2529 ต่ำกว่าในอดีต แต่ก็ยังอยู่ในระดับ 4.8% ซึ่งสูงกว่าหลายประเทศและต้องนับว่าดีพอสมควรเมื่อคำนึงถึงเหตุการณ์ในตลาดโลกช่วงนั้น หลังจากปี 2529 อัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจไทยได้สูงขึ้นและได้ขยายตัวในอัตราร้อยละ 7.1 ในปี 2530 (ฉลองภพ สุสังกรณกาญจน์. 2532 : 8) โดยเฉพาะในปี 2531 และปี 2532 เศรษฐกิจไทยเจริญเติบโตในอัตราร้อยละ 13.2 และ 12.2 ซึ่งน่าพินิจประเทศอื่น ๆ ทำให้ประเทศไทยในปัจจุบันเป็นประเทศที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเร็วที่สุดประเทศหนึ่งในโลก (Bhongmakapat. 1991 : 1) และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Hirsch. 1990 : 10) นอกจากนี้ หากพิจารณาจากสถิติของกองทุนการเงินระหว่างประเทศที่ผ่านมา (2531 - 2535) พบว่า ประเทศไทยมีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจเฉลี่ยถึงร้อยละ 10.1 ต่อปี โดยเฉพาะในช่วงปี 2531 - 2533 มีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยสูงถึง 13.2, 12.0 และ 10.0 ตามลำดับ และปัญหาด้านเงินเฟ้อก็สูงไม่เกินร้อยละ 5 ต่อปี (คณะอุตสาหกรรมและการเกษตร, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. 2536 : 10) ข้อมูลดังกล่าวชี้ให้เห็นความสำเร็จในการพัฒนาประเทศโดยพิจารณาในมิติของการขยายตัวทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ในรายงานประจำปี 1990 ของ UNDP (1990 : 3) ได้ให้นิยามของความก้าวหน้า (Progress) ไว้ว่า ความก้าวหน้าหรือพัฒนานั้นไม่ได้หมายความว่าเพียงแต่เฉพาะตัวบ่งชี้ทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่จะต้องรวมถึงการบรรลุถึงความต้องการของมนุษย์ด้วย นอกจากนี้ จุดมุ่งหมายของการพัฒนาเศรษฐกิจมิได้มุ่งหวังเพียงให้รายได้เฉลี่ยต่อหัวเพิ่มขึ้นเท่านั้น แต่ยังได้มุ่งไปถึงการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมอีกด้วย ถ้าประเทศชาติร่ำรวยขึ้นมา เพราะกลุ่มคนเพียงไม่กี่คนขณะที่คนส่วนใหญ่ยังยากจนอยู่ถึงรายได้ต่อหัวจะสูงขึ้นก็ไม่มีประโยชน์เท่าใดนัก ทุกคนควรได้รับการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมจึงจะเป็นที่พึงปรารถนาในการพัฒนาประเทศ

อย่างไรก็ตาม แม้ประเทศไทยจะประสบผลสำเร็จด้านการพัฒนาประเทศให้เศรษฐกิจเจริญเติบโตในอัตราที่ค่อนข้างสูงดังกล่าวข้างต้นก็ตาม จากการวิจัยของสถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศ พบว่า ในระยะที่ผ่านมา ความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้กลับมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ซึ่งหมายถึง ความแตกต่างระหว่างฐานะทางรายได้ของประชาชนมีมากขึ้น โดยเฉพาะในปี 2531

จำนวนเงินมากกว่าร้อยละ 50 ของรายได้ทั้งประเทศตกอยู่กับกลุ่มประชากรเพียงร้อยละ 30 เป็นกลุ่มที่มีระดับรายได้สูงสุด ส่วนประชากรอีกร้อยละ 20 มีรายได้ต่ำกว่าร้อยละ 5.0 ของรายได้ทั้งประเทศ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีรายได้ต่ำสุด (ปรีศนา พรหมรัตน์. 2533 : 37) และในช่วงระหว่างปี 2518/19 - 2531/32 ก็มีความแตกต่างกันมากเช่นเดียวกัน กล่าวคือกลุ่มพวกที่รวยที่สุด 20% แรกของสังคมมีส่วนแบ่งของรายได้ของสังคมเพิ่มขึ้นจาก 49.26% เป็น 54.98% ในขณะที่กลุ่มคนจนที่สุด 20% ของสังคมกลับมีส่วนแบ่งของรายได้ลดลงจาก 6.05% เหลือเพียง 4.51% ในช่วงเวลาเดียวกัน ดังแสดงในตาราง 2 และจากการรายงานของฝ่ายวิจัยนโยบายเศรษฐกิจส่วนรวม สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2536 : 7) เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม 2536 ชี้ให้เห็นแนวโน้มของการกระจายรายได้จะไม่เป็นธรรมมากขึ้นอีกเล็กน้อย ตาราง 3 แสดงถึงส่วนแบ่งของรายได้ของครัวเรือนทั้งประเทศที่ประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ ได้รับ ในปี 2533/34 ประชาชนที่จนที่สุด 60% ของประเทศมีส่วนแบ่งของรายได้เพียงร้อยละ 23.4 ในทางตรงข้ามประชาชนที่รวยที่สุด 40% ของประเทศมีส่วนแบ่งรายได้ถึงร้อยละ 76.6 ความเหลื่อมล้ำของรายได้เช่นนี้ หมายความว่า ภาวะเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศขึ้นอยู่กับคนส่วนน้อย นอกจากนี้ รายได้เฉลี่ยต่อหัวระหว่างภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร มีช่องว่างมากยิ่งขึ้น (Bhongmakapat. 1990 : 1) หากเปรียบเทียบรายได้ต่อหัวของประชากรในภาคเกษตรกรรมกับนอกภาคเกษตรกรรมในปี 2523 มีความห่างกันถึง 6 เท่า (คณะอุตสาหกรรมเกษตร, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. 2536 : 10) แต่ในปี 2533 รายได้เฉลี่ยของประชากรทั้ง 2 กลุ่มดังกล่าวมีความห่างกันถึง 11.96 เท่า (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2535 : 40) ช่องว่างของรายได้ยิ่งห่างมากขึ้น ปัญหาดังกล่าวนี้นี้เป็นความเหลื่อมล้ำของสังคมที่จะต้องแก้ไข ทั้งนี้ เพราะว่าประชากรส่วนใหญ่ของประเทศยังมีความยากจน ซึ่งได้แก่ กลุ่มชาวนา ชาวไร่ที่อยู่ในชนบท ซึ่งความยากจนของประชากรในชนบทนั้นมีผลกระทบนำไปสู่อื่น ๆ เช่น ในทางเศรษฐกิจก็ทำให้ไม่สามารถพัฒนาการผลิตเพราะขาดทุน ไม่มีเงินซื้อปุ๋ย ไม่มีเงินซื้อยาปราบศัตรูพืช ทางด้านคุณภาพชีวิตก็เสื่อมเพราะโรคภัยไข้เจ็บคุกคามไม่อยู่ในฐานะจะใช้บริการการรักษาพยาบาลได้อย่างเพียงพอ

และเหมาะสม ทางด้านการศึกษาที่ขาดแคลน เพราะไม่มีทุนรอนที่จะใช้เพื่อการศึกษาของกุลบุตร
 กุลธิดา ทำให้คนชนบทขาดความรู้ความเข้าใจในทางสังคมและการเมือง ซึ่งมีส่วนทำให้การพัฒนา
 ทางการเมืองเป็นไปอย่างล่าช้าและลุ่ม ๆ ดอน ๆ เพราะคนชนบทที่เป็นคนส่วนใหญ่ไม่ได้มีส่วนร่วม
 ทางการเมืองโดยผ่านกระบวนการเลือกตั้งอย่างสมบูรณ์ ขาดความสามารถในการวิเคราะห์ไตร่ตรอง
 จึงทำให้บุคคลที่มีพลังทางเศรษฐกิจและมีพลังทางการเมืองโดยพื้นฐานอยู่แล้ว เช่น พ่อค้า ข้าราชการ
 และนักธุรกิจ สามารถผูกขาดและสร้างอิทธิพลทางการเมืองเหนือประชากรชนบททั่วไปได้โดยง่าย
 (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. 2527 : 214 - 215)

ตาราง 2 ส่วนแบ่งรายได้ของประชากร 5 กลุ่ม เรียงตามระดับรายได้และค่าความไม่เท่าเทียม
กันของรายได้ (2518/19 - 2531/32)

กลุ่มประชากรเรียงตามระดับรายได้	ส่วนแบ่งรายได้นปีต่าง ๆ			
	(ร้อยละของรายได้ทั้งหมด)			
	2518/19	2523/24	2528/29	2531/32
กลุ่มที่ 1 (20%)	49.26	51.47	55.63	54.98
พวกที่รายได้สูงสุด 10% แรก	33.40	35.44	39.15	37.85
พวกที่รายได้สูงสุด 10% หลัง	15.86	16.04	16.48	17.12
กลุ่มที่ 2 (20%)	20.96	20.64	19.86	20.30
กลุ่มที่ 3 (20%)	14.00	13.38	12.09	12.20
กลุ่มที่ 4 (20%)	9.73	9.10	7.87	7.98
กลุ่มที่ 5 (20%)	6.05	5.41	4.55	4.51
พวกที่รายได้สูงสุด 10% หลัง	3.62	3.28	2.75	2.74
พวกที่รายได้สูงสุด 10% แรก	2.43	2.13	1.80	1.76
ส่วนแบ่งรายได้ทั้งหมด	100.00	100.00	100.00	100.00
Gini Ratio	0.426	0.453	0.500	0.478
Variance of Income Log	0.530	0.602	0.602	0.689

ที่มา : มนูญ วัตะยามา. 2536 : 86 ; อ้างอิงมาจาก สุกัญญา หุตเสรี. 2535 : 28

ตาราง 3 สัดส่วนรายได้ของประชากรจำแนกตามกลุ่มรายได้ 20% ถึงจนสุด 20%

กลุ่มประชากร	2518/19	2523/24	2528/29	2531/32	2533/34
รวยสุด 20%	49.26	51.47	55.63	55.01	56.48
รวยต่อมา 20 %	20.96	20.64	19.86	20.30	20.11
ปานกลาง 20%	14.00	13.38	12.09	12.20	11.92
จนต่อมา 20%	9.73	9.10	7.89	7.89	7.44
จนสุด 20%	6.05	5.41	4.55	4.51	4.05
รวยสุด 40%	70.22	72.11	75.49	75.31	76.59
จนสุด 60%	29.78	27.89	24.51	24.69	23.41

ที่มา : จากการวิเคราะห์ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน,
สำนักงานสถิติแห่งชาติ (ฝ่ายวิจัยนโยบายเศรษฐกิจโดยรวม, สถาบันวิจัย
เพื่อการพัฒนาประเทศไทย. 2536 : ไม่มีเลขหน้า)

ข้อมูลในปี 2528 ภาคเกษตรมีประชากรอยู่ถึง 34 ล้านคน คิดเป็น 64% ของประชากร
ทั้งหมดและหากพิจารณาเฉพาะประชากรในวัยทำงาน (Labor Force) ภาคเกษตรจะมีถึง 19
ล้านคน ประมาณ 60% ของประชากรวัยทำงาน (สมภพ มานะรังสรรค์. 2535 : 1 - 2 ;
2536 : 5) ส่วนผาสุก พงษ์ไพจิตร (2536 : 49) กล่าวว่า ในปี 2533 ประเทศไทยยัง
คงมีการใช้แรงงานส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตรถึง 62% อย่างไรก็ตาม ข้อมูลดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า
แรงงานของไทยส่วนใหญ่ยังอยู่ในภาคเกษตรซึ่งเป็นกลุ่มที่มีรายได้อยู่ในกลุ่มต่ำ เนื่องจากที่ผ่านมา
การผลิตนอกภาคเกษตรยังมีความสามารถในการดูดซับแรงงาน (Labor Absorptive Capacity)
ต่ำ ทั้งนี้ เพราะแรงงานส่วนใหญ่ในภาคเกษตรมีการศึกษาเพียงแค่ระดับประถมศึกษา หรือต่ำกว่า

ซึ่งไม่มีศักยภาพเพียงพอ และแม้ว่ารัฐบาลสามารถเพิ่มอัตราการเข้าเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษา
จากร้อยละ 46.2 ในปี 2535 เป็นไม่ต่ำกว่าร้อยละ 73 ในปี 2539 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของแผน
พัฒนาฯ ฉบับที่ 7 ประเทศไทยก็ยังมีประชากรในวัยทำงานอยู่ถึงร้อยละ 75 ที่มีการศึกษา
ไม่เกินระดับประถมศึกษา ซึ่งคิดเป็นจำนวนไม่ต่ำกว่า 20 ล้านคน (ชัชชัย ยงกิตติกุล.

2536 : 10) กลุ่มคนเหล่านี้เป็นกลุ่มของแรงงานที่พ้นวัยเรียนไปแล้วและโอกาสที่แรงงานที่มี
การศึกษาเพียงแต่ประถมศึกษาจะหางานทำที่ดีได้น้อยมาก อันจะทำให้การกระจายรายได้ของ
ไทยยิ่งห่างมากขึ้น ในอีก 10 ปีข้างหน้า (Sussangkarn. 1992 : 33) ซึ่งในประเด็น
ของแรงงานภาคเกษตรที่มีการศึกษาด้านนี้จะส่งผลให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศต่อไป ดังที่
ฝ่ายการวิจัยนโยบายเศรษฐกิจโดยส่วนรวม สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2536 :
16) ระบุไว้ว่า

" ... เป็นสิ่งที่แน่นอนว่าในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยในอนาคตนั้น
ปัญหาเรื้อรังที่จำเป็นต้องแก้ไขอยู่มาก เช่น ปัญหาความเหลื่อมล้ำของรายได้ ปัญหาการกระจาย
โอกาสทางการศึกษา ปัญหาการยกระดับการศึกษาของคนนับล้านที่อยู่ในกำลังแรงงาน แต่จบ
การศึกษาเพียงระดับประถมศึกษา ซึ่งยากที่จะเข้าระบบงานสมัยใหม่ได้ ... "

สำหรับในเรื่องของการกระจายรายได้นั้น ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535 - 2539) ได้ระบุเป้าหมายไว้ 3 ประการด้วยกันคือ

1. เพิ่มรายได้ของเกษตรกรรายจน ลูกจ้างในงานเกษตร กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพ
ส่วนตัวขนาดเล็กในเมืองและกลุ่มลูกจ้างเอกชนผู้มีรายได้น้อย
 2. ลดความเหลื่อมล้ำของรายได้ของประชากรทั้งในระดับภูมิภาค และระหว่าง
กลุ่มอาชีพ
 3. กระจายการถือครองสินทรัพย์และจัดหาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย
- (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2533 : 52)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 จะบรรลุผลหรือไม่ขึ้นอยู่กับความ
ตั้งใจจริงของรัฐบาล และศักยภาพของประชาชนในประเทศอีกด้วย โดยเฉพาะประชาชนที่ยากจน

ในชนบท ในเรื่องของการกระจายรายได้นั้น ได้มีนักเศรษฐศาสตร์ ชื่อ ซามอน คูซเน็ต (Simon Kuznet) กล่าวว่า "เมื่อประเทศเริ่มพัฒนาในช่วงแรก ๆ การกระจายรายได้จะไม่มีความเป็นธรรม แต่เมื่อพัฒนาไปถึงจุดหนึ่งแล้ว การกระจายรายได้จะเริ่มดีขึ้น" (ฉลองภพ สุสังกรณกาญจน์. 2532 : 9) และในการวิเคราะห์ของสถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศพบว่า มีตัวแปรสำคัญที่มีผลมากที่สุดต่อการกระจายรายได้ก็คือ (1) อัตราการเกิดหรือการขยายของประชากรประเทศใดที่มีอัตราการเกิดสูง ประเทศนั้นมีแนวโน้มที่จะกระจายรายได้ที่เป็นธรรมน้อยกว่าประเทศอื่น ๆ (2) อัตราส่วนของแรงงานซึ่งมีอาชีพหลักในภาคเกษตร ถ้าสองประเทศมีระดับรายได้ใกล้เคียงกัน และประเทศที่มีอัตราส่วนของแรงงาน ซึ่งมีอาชีพหลักในภาคเกษตรมากกว่าจะมีแนวโน้มที่มีการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมน้อยกว่า และ (3) อัตราการเรียนต่อจากระดับประถมศึกษา ประเทศใดมีอัตราการเรียนต่อจากระดับประถมศึกษาต่ำก็มีแนวโน้มที่มีการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมน้อยกว่า (ฉลองภพ สุสังกรณกาญจน์. 2532 : 8 - 9)

สำหรับตัวแปรด้านการศึกษาของประชากรที่มีส่วนสัมพันธ์กับการเพิ่มรายได้ขึ้น จากการศึกษาวิจัยเป็นจำนวนมากในประเทศตะวันตกที่ศึกษาเกี่ยวกับแหล่งที่ก่อให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจชี้ให้เห็นว่า การขยายตัวเศรษฐกิจในอัตราที่สูงนั้นมาได้เป็นเพราะการเพิ่มทุนกายภาพ แต่เป็นเพราะทุนมนุษย์ (Todaro. 1981 : 311) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศสหรัฐอเมริกาในช่วงปี 1940 - 1960 (วุฒิเทพ อินทปัญญา. 2533 : 93) และผลจากการศึกษาที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า การลงทุนทางด้านการศึกษานั้นได้รับผลตอบแทนสูงถึง 10% ในทางบวก แม้แต่ในเขตชนบทชาวนาที่มีการศึกษาสูงกว่าจะได้ผลิตภาพมากกว่าชาวนาที่มีการศึกษาต่ำกว่า (Fagerlind and Saha. 1983 : 77) นอกจากนี้ในการตรวจสอบผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของชาวนาจำนวน 20 เรื่องพบว่า การศึกษาของชาวนาโดยใช้เวลา 4 ปี จะทำให้ผลิตภาพของฟาร์มเพิ่มขึ้นร้อยละ 7.4 (World Bank. 1980 a : 50) สำหรับประเทศไทยจากการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้มีงานทำในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา แสดงให้เห็นตลอดระยะเวลาของการพัฒนาของไทย ผู้ที่มีการศึกษาระดับกลางและสูงมีโอกาสทางเศรษฐกิจอย่างมาก โดยสามารถยกระดับตนเองกลายเป็นคนชั้นกลางและเศรษฐีใหม่ โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานคร ส่วนผู้ที่มี

การศึกษาระดับแต่ละประถมศึกษาหรือต่ำกว่ามีโอกาสที่จะยกระดับตนเองได้น้อยกว่ามาก ซึ่งกลุ่มคนกลุ่มนี้จะอยู่ได้แค่ระดับล่างตลอดไป (Sussangkarn. 1992 : 3) แสดงให้เห็นว่าการศึกษาของประชากรมีความสำคัญยิ่งต่อการสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจ เพราะหากประชากรของระบบเศรษฐกิจหนึ่งมีระดับการศึกษาที่สูงขึ้นแล้ว จะมีผลให้กำลังคนของระบบเศรษฐกิจนั้นมีคุณภาพสูงขึ้น หรืออาจกล่าวได้ว่า กำลังคนของระบบเศรษฐกิจนั้นจะมีประสิทธิภาพในการผลิตสูงขึ้น และเมื่อผลผลิตและรายได้ของประชากรในระบบเศรษฐกิจนั้นอยู่ในฐานะที่ดีขึ้น ย่อมจะส่งผลต่อความเจริญทางเศรษฐกิจของระบบเศรษฐกิจนั้นโดยตรง (เทียนฉาย กิระนันท์. 2522 : 1)

การศึกษาของสมบัติ ธารงธัญวงศ์ (ม.ป.ป. : 48) ชี้ให้เห็นว่า อุปสรรคสำคัญของการพัฒนาชนบทของไทยก็คือ การที่ประชาชนส่วนใหญ่ในชนบทมีระดับการศึกษาต่ำขาดความรู้ความเข้าใจในการสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีให้แก่ตนเอง ขาดสมรรถนะในการใช้เหตุผลเพื่อนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ในการผลิต ขาดทักษะในการผลิตให้มีประสิทธิภาพ ขาดพลังในการต่อรองเรื่องตลาด และราคาผลผลิต ขาดเป้าหมายที่ดีกว่าของชีวิต ทำให้ขาดความกระตือรือร้นในการพัฒนาตนเอง รวมทั้งขาดสมรรถนะที่จะทำการควบคุมและตรวจสอบผู้แทนและกลไกของรัฐให้ทำการพัฒนาชนบทอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การให้การศึกษาเพื่อเพิ่มพูนความรู้ ทักษะและความสามารถแก่เกษตรกรในชนบท จึงเป็นปัจจัยหนึ่งในการที่จะมีส่วนทำให้การพัฒนาชนบทประสบผลสำเร็จ แนวความคิดนี้สอดคล้องกับแนวความคิดของ รัชชัย ยงกิตติกุล (2536 : 3) ที่ว่าการแก้ปัญหาความยากจนของเกษตรกรส่วนใหญ่จะต้องทำโดยการสนับสนุนให้มีการปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตให้สูงขึ้น หรือเปลี่ยนไปปลูกพืชอย่างอื่นที่มีราคาดีขึ้น รวมทั้งสนับสนุนให้เกษตรกรบางส่วนเปลี่ยนอาชีพได้ การแก้ไขทั้งหมดนี้จะต้องอาศัยความร่วมมือของเกษตรกรเป็นหลัก สำหรับปัจจัยสำคัญที่มีส่วนในการกำหนดความพร้อมหรือไม่จะได้แก่ระดับการศึกษา และจากการที่นักวิชาการนักวิจัย และนักพัฒนาชนบทได้ทุ่มเทความสนใจและความพยายามศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคของการพัฒนาชนบทไว้เป็นจำนวนมาก ประเด็นสำคัญอย่างหนึ่งที่ได้รับการสรุปและอ้างถึงตรงกันอย่างกว้างขวาง คือ บทบาทสำคัญของการศึกษาในฐานะที่เป็นกระบวนการที่นำจะนำความ

เปลี่ยนแปลงในเชิงการพัฒนามาสู่ประชาชนอย่างได้ผลและยั่งยืนที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ การพัฒนาชนบทได้รับการตีความหมายด้วยหลักการพัฒนามนุษย์และสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไปด้วยเน้น แต่การเปลี่ยนแปลงหรือการเพิ่มปริมาณทางวัตถุเพียงด้านเดียว ดังในอดีตที่ผ่านมา (ประสาร มาลากุล ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ. 2531 : 1 - 2) การศึกษาจึงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง ในการพัฒนาทักษะ ความรู้และสมรรถนะของคนให้เข้าไปมีส่วนร่วมในกำลังแรงงาน (Harbison. 1973 : 54) ดังนั้น การเพิ่มทักษะ การเพิ่มความรู้ การเพิ่มโอกาสให้แก่กลุ่มแรงงานที่มีการ ศึกษาเพียงประถมศึกษาหรือต่ำกว่าจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก (Sussangkarn. 1992 : 3)

ตามที่ได้อธิบายแล้วว่า แรงงานในภาคเกษตรเป็นแรงงานที่มีสัดส่วนสูงกว่าแรงงานใน ภาคอื่น ๆ และมีระดับการศึกษาค่อนข้างต่ำ คือ การศึกษาเพียงแต่ประถมศึกษาหรือต่ำกว่า รวมทั้งส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่หันวัยเรียนไปแล้ว และระดับการศึกษาของแรงงานเหล่านี้ก็เป็นตัวการ ที่สำคัญตัวการหนึ่งที่ทักทายโอกาสหรือไม่มีโอกาสทางเศรษฐกิจ หากรัฐบาลมุ่งหวังที่จะแก้ปัญหาความ ยากจนให้กับเกษตรกรในชนบทก็ควรที่จะหาหนทางในการยกระดับหรือเพิ่มขีดความสามารถให้แรงงาน ในภาคเกษตรให้มีความรู้ ทักษะ และความสามารถซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้สอดคล้องกับข้อเสนอใน รายงานของ ที ดี อาร์ ไอ (Mayers and Sussangkarn. 1991 : 59 - 61) เกี่ยวกับ ประเด็นที่เป็นทางเลือกเพื่อนโยบายและปฏิรูปในเรื่องการปรับตัวเข้าสู่ตลาดแรงงานการฝึกอบรม และการยกระดับคนงาน มีข้อเสนอที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

"(1) การยกระดับความรู้พื้นฐานและเพิ่มทักษะในการทำงานให้กับแรงงานที่อยู่ในกำลัง แรงงานอยู่แล้วน่าจะยกขึ้นมาเป็นนโยบายสำคัญในระดับชาติอันหนึ่งโดยเฉพาะกลุ่มคนงานที่มีการศึกษา ค่อนข้างต่ำ และ

(3) ควรใช้ระบบทางเลือกของการศึกษาทางไกล (โดยเฉพาะผ่านทางโทรทัศน์) ในการเสริมความรู้ในการทำงานให้มากขึ้น ซึ่งรวมไปถึงกลุ่มเป้าหมายที่เป็นชาวนาและที่อยู่ในธุรกิจ ส่วนตัวอื่น ๆ ด้วย"

รัฐบาลที่มี นายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี ได้กำหนดไว้เป็นนโยบายค้ำถัดลงนโยบายของคณะรัฐมนตรี (2535 : 42) ในส่วนนโยบายทางสังคมในด้านแรงงาน ข้อ 8.5.3 ดังนี้

"ส่งเสริมการฝึกอบรมและพัฒนาฝีมือแรงงานสำหรับผู้ด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะกลุ่มแรงงานในภาคเกษตรชนบท กลุ่มแรงงานยากจนในเมือง เพื่อเสริมสร้างการมีงานทำและช่วยยกระดับรายได้"

ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่อังคารที่ 6 กรกฎาคม 2536 ได้ให้ความเห็นชอบแนวทางและมาตรฐานในการพัฒนาแรงงานและประสานงานการฝึกอบรมอาชีพรวม 9 ข้อ ตามที่กระทรวงมหาดไทยเสนอ (ประมวลมติคณะรัฐมนตรี. 2536 : 21 - 22) โดยรัฐบาลได้กำหนดแนวทางสำหรับการพัฒนาแรงงาน 3 ข้อแรกไว้ดังนี้

1. รัฐบาลจะต้องให้ความสำคัญต่อการฝึกอบรมฝีมือแรงงานกลุ่ม เป้าหมายที่มีความจำเป็นและสำคัญต่อการพัฒนาประเทศโดยตรงก่อน โดยเฉพาะแรงงานไร้ฝีมือระดับกลางที่มีการศึกษาและทักษะต่ำรวมถึงลูกจ้างไร้ฝีมือในสถานประกอบการ โดยการสนับสนุนงบประมาณรวมทั้งการจัดหาสื่อ เครื่องมือ และอุปกรณ์การฝึกที่ทันสมัย สอดคล้องกับเทคโนโลยีให้เพียงพอแก่การขยายงานการฝึกฝีมือแรงงานกลุ่มนี้

2. ขยายการฝึกอบรมระยะสั้นให้สามารถฝึกอบรมคนเป็นจำนวนมาก เพื่อสร้างโอกาสแก่แรงงานพื้นฐานภาคเกษตรให้เข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมได้ รวมทั้งการพัฒนาทักษะแก่แรงงานที่ทำงานอยู่แล้วให้มีทักษะทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีการผลิต

3. ให้มีการวางแผนฝึกอบรมฝีมือแรงงานให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงานให้ภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน

มติคณะรัฐมนตรีดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาแรงงานกลุ่มด้อยโอกาสทั้งภาคเกษตรและภาคอื่น ๆ เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งและเน้นการฝึกอบรมเป็นกิจกรรมหลัก

สำหรับคำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรีด้านการศึกษาด้านสังคมของรัฐบาล

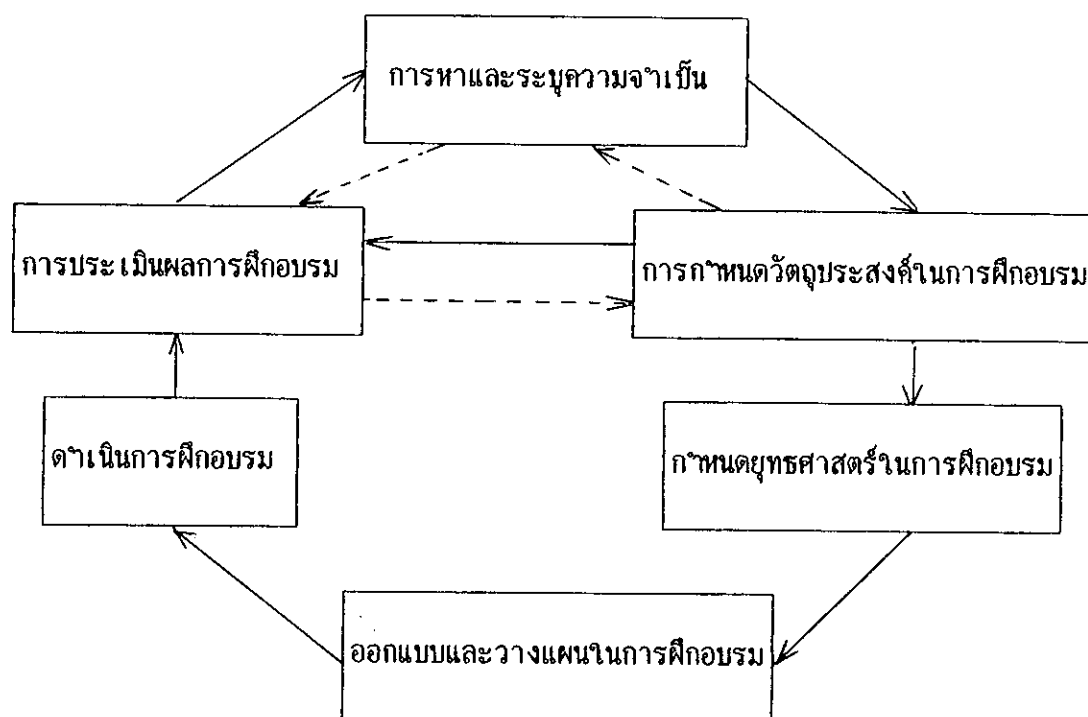
นายบรรหาร ศิลปอาชา ที่แถลงต่อรัฐสภา เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2538 (สำนักงาน ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ. 2538 : 8, 11) ได้กำหนดนโยบายด้านสังคมในข้อ 5.2.5 ไว้ว่า "ฝึกอบรมและเพิ่มพูนทักษะในการประกอบอาชีพแก่สตรีในชนบทตามความเหมาะสมกับ สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน" และด้านการศึกษามุ่งข้อ 6.10 "สนับสนุนให้ผู้ด้อยโอกาส และผู้พิการมีโอกาสเข้าศึกษาและฝึกอบรมอาชีพมากยิ่งขึ้น เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้"

อย่างไรก็ตาม ในการเพิ่มโอกาสในการให้การศึกษาสำหรับผู้ที่ยังวัยเรียนและกำลัง ประกอบอาชีพอยู่นั้น โอกาสที่แรงงานเหล่านี้จะกลับเข้ามาเรียนต่อเพื่อให้จบระดับมัธยมศึกษา ในระบบโรงเรียน (Formal Education) คงจะเป็นไปได้ยาก ดังนั้นมาตรการที่จะช่วยให้ แรงงานในภาคเกษตรเหล่านี้มีขีดความสามารถสูงขึ้นก็คือการเพิ่มพูนหรือยกระดับทักษะ ความรู้ และความสามารถให้กับประชากรในวัยทำงานที่เป็นแรงงานในภาคเกษตร (Sussangkarn. 1992 : 3) ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การใช้สื่อมวลชน วิทยุ โทรทัศน์ และสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ การฝึกอบรมของหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน แต่ในการที่จะจัดกิจกรรมเพื่อเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ และความสามารถของแรงงานภาคเกษตร ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผู้ใหญ่นั้นจะมีธรรมชาติและคุณลักษณะที่ ต่างจากเด็ก การบังคับให้ร่วมกิจกรรมจึงเป็นไปได้ยาก หากจะได้รับความร่วมมือซึ่งเป็นผลจาก การถูกบังคับและขอร้องก็เป็นช่วงสั้นมาแล้วก็ไม่มาอีก ในทางตรงกันข้ามหากกิจกรรมเป็นผลมา จากความสนใจหรือความสมัครใจ ความชอบ ความอยากรู้ อยากเห็น ความใฝ่รู้ ความปรารถนา หรือเห็นคุณค่าหรือประโยชน์ คนย่อมมีแนวโน้มจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้นต่อไปเรื่อย ๆ ดังนั้น การทราบความต้องการของผู้เรียน จึงเป็นเรื่องสำคัญในการกำหนดทิศทางการจัดกิจกรรมได้ ถูกต้องตรงกับความต้องการ (สมคิด อิศระวัฒน์. 2534 : 12) นอกจากนี้ผู้บริหารการศึกษานักวิชาการและผู้ที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ในการจัดการศึกษานอกโรงเรียน โดยเฉพาะทางด้านการศึกษา ผู้ใหญ่ได้ตระหนักว่า การจัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่นั้น จะกระทำในลักษณะเดียวกับที่จัดการเรียน การสอนแก่นักเรียนในโรงเรียนไม่ได้ เพราะการศึกษามีลักษณะที่จัดให้แก่ ขาวนา ขาวประมง พ่อค้า แม่บ้าน คนที่เป็นพ่อ เป็นแม่ และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคนเหล่านี้ก็คือ ปัญหาที่เขาพบในชีวิต

ประจำวัน (สุมาลี สังข์ศรี. 2535 : 2) และจากประสบการณ์ในการพัฒนาชนบทของไทย
 เท่าที่ผ่านมาผู้วางแผนพัฒนาจะเป็นผู้กำหนดให้เป็นส่วนใหญ่ (กำหนดจากเบื้องบน) ซึ่งจากการ
 วิเคราะห์การพัฒนาชนบทในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (กรมส่งเสริมการเกษตร. 2531 :
 4 - 5) พบว่า มีปัญหาดังนี้

1. การดำเนินงานแบบ "บนลงล่าง" กล่าวคือ นโยบายการส่งเสริมการเกษตร
 ส่วนใหญ่มักถูกกำหนดจากข้างบน โดยที่สภาพแท้จริงทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาท้องถิ่นยังไม่ได้
 นำมาเป็นข้อมูลกำหนดกิจกรรมและโครงการส่งเสริมเท่าที่ควร
2. เกษตรกรไม่มีส่วนร่วมอย่างเพียงพอ กิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ที่นำเข้าไป
 ดำเนินการในพื้นที่ได้รับความสนใจจากเกษตรกรค่อนข้างน้อย และไม่ทั่วถึง ทั้งนี้เพราะเกษตรกร
 ไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดแผนและแนวทางในการดำเนินงานจึงไม่เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและ
 ไม่สอดคล้องกับความต้องการแท้จริงของเกษตรกร

สำหรับประเด็นของการฝึกอบรมเพื่อจะยกระดับทักษะ ความรู้ และความสามารถของ
 แรงงานนั้นตามแผนผังวงจรของการฝึกอบรม (ซูลี ชัยพิพัฒน์. 2536 : 2) จะเห็นว่า
 การหาและระบุความจำเป็นหรือการหาความต้องการเป็นกระบวนการเริ่มต้นของการจัดฝึกอบรม
 ดังนั้น การที่จะยกระดับความรู้ ทักษะ และความสามารถของแรงงานในภาคเกษตร โดยการฝึก
 อบรมของหน่วยงานต่าง ๆ จะต้องค้นหาความต้องการเสียก่อนเป็นลำดับแรก ซึ่งในทางจิตวิทยา
 การดำเนินการ เช่นนี้ย่อมแสดงถึงการยอมรับความสำคัญของกลุ่มเป้าหมาย

ภาพประกอบ 1 แผนผังวงจรของการอบรม

ส่วนการให้การศึกษาในระบบทางไกล กรมการศึกษานอกโรงเรียนด้วยความร่วมมือกับมูลนิธิไทยคมของบริษัทชินวัตร แชนแนลเวิลด์ ก็จะเริ่มดำเนินการโครงการโทรทัศน์การศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียมในปี 2537 ซึ่งดาวเทียมดวงแรกของไทยชื่อ "ไทยคม" ถูกส่งเข้าสู่วงโคจรเมื่อเดือนธันวาคม 2536 โดยมูลนิธิไทยคมจะให้กรมการศึกษานอกโรงเรียนจัดรายการโทรทัศน์การศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม 1 ช่องของ เคยูแบน (Ku-Band) ซึ่งสามารถออกอากาศรายการต่าง ๆ ไปยังบ้านโดยทั่วยประเทศ จุดมุ่งหมายประการหนึ่งของโครงการดังกล่าวก็คือ เพื่อให้โอกาสแก่ประชาชนทั้งหมดได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารที่ทันสมัยจากรายการโทรทัศน์ผ่านดาวเทียม (Chinnanon. 1993 : 18) ในตัวแบบปฏิบัติการสำหรับโครงการการศึกษาทางไกล (ดูภาพประกอบ 1) ขั้นตอนแรกของการเตรียมการก็คือการประเมินภาวะแวดล้อมทางการศึกษา (Assessment of Educational Contexts)

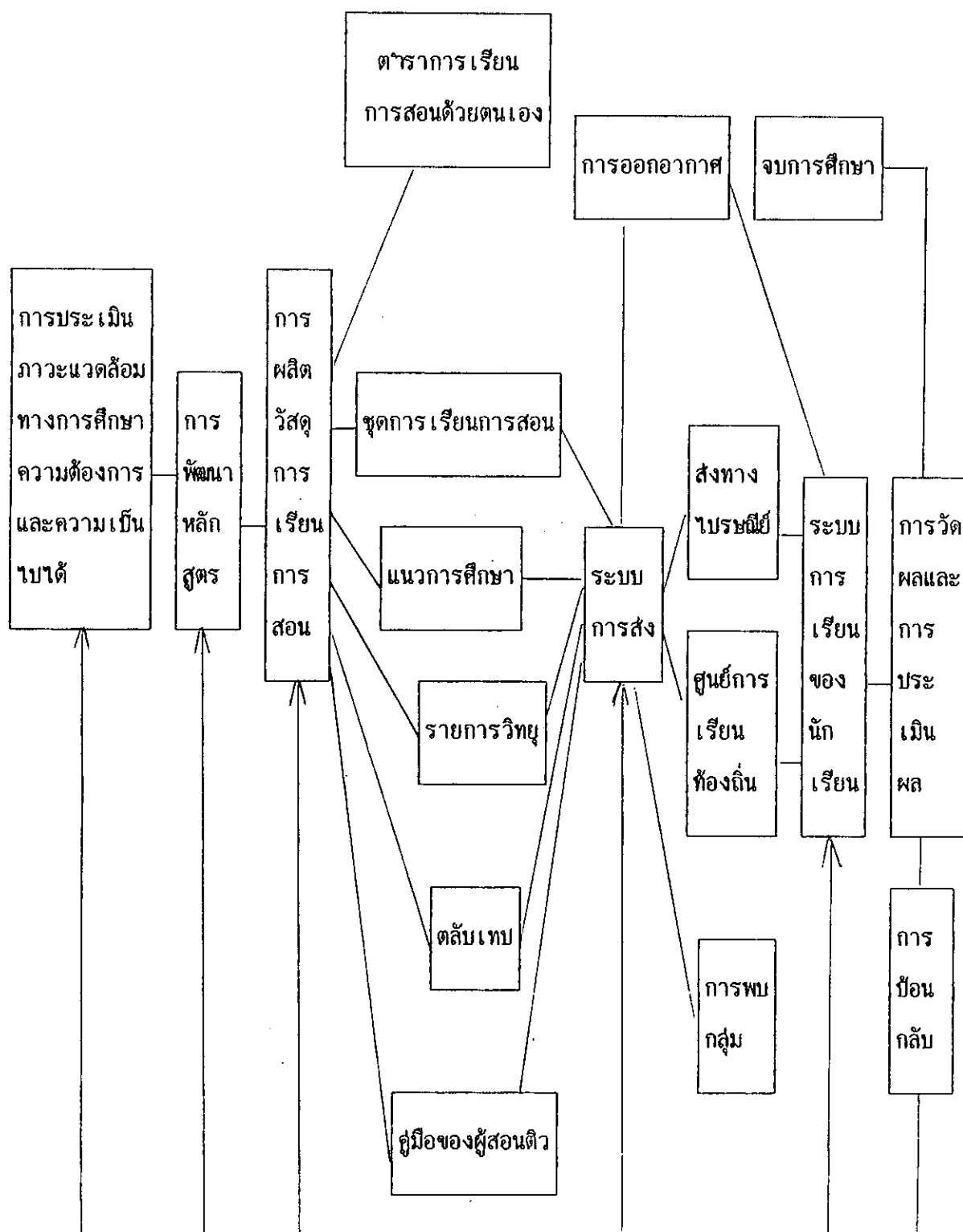
การระบุความต้องการการศึกษาของประชาชนและชุมชน (Identifying the Educational Needs of Individuals and Society) และการสำรวจความเป็นไปได้ของการนํารายการ การศึกษาทางไกลไปใช้ (Exploring the Feasibility of Implementing Distance Educational Programes) และในระบบการสอนทางไกลผ่านดาวเทียม สำหรับการศึกษา นอกโรงเรียน (กรมการศึกษานอกโรงเรียน. ม.ป.ป. : 67) ขั้นตอนในการดำเนินการ ขั้นตอนแรกก็คือ สำรวจความต้องการทางการศึกษาและกลุ่มเป้าหมายเช่นเดียวกัน (ดูภาพ ประกอบ 2)

การให้การศึกษาทางไกลโดยใช้โทรทัศน์การศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม เพื่อพัฒนา แรงงานในภาคเกษตรตามระบบดังกล่าว ผู้ดำเนินการจะต้องทำการประเมินความต้องการศึกษา ของแรงงานเหล่านั้น ดังนั้น การให้การศึกษาแก่แรงงานในภาคเกษตรที่ยังมีเป็นจำนวนมากใน ชนบทที่ไม่ว่าในรูปแบบใด การประเมินความต้องการของผู้เรียนจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนา จิตความสามารถของแรงงานภาคเกษตรดังกล่าว นอกจากนี้แล้วในยุทธศาสตร์การพัฒนาแนวใหม่ ซึ่งยอมรับกันว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนนั้นจะ เกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อประชาชนในชุมชนนั้น ได้ประเมินผลและกำหนดความต้องการด้วยตนเอง เพื่อนำไปสู่การวางแผนพัฒนาด้วยตนเอง (Sopchokchai. 2536 : 5 ; UNDP. 1990 : 3) และในกระบวนการพัฒนาชนบท บทบาท ในการพัฒนาควรเป็นของสมาชิกในชุมชน สมาชิกควรมีโอกาสได้วิเคราะห์ปัญหาอุปสรรคและความ ต้องการของชุมชนของตน (พัฒพงศ์ กาญจนโรจน์. 2528 : 81) ซึ่งการวางแผนในงานพัฒนา ในอดีตที่ผ่านมามักจะเป็นการวินิจฉัยจากบุคคลภายนอกชุมชนเป็นส่วนมากและอาจกล่าวได้ว่า การ พัฒนาที่ล้มเหลวนั้นเกิดจากการตัดสินใจของบุคคลภายนอกชุมชนเป็นผู้กำหนดปัญหาและความต้องการ ของชุมชน โดยพยายามใส่ทัศนะและความต้องการของตน โดยไม่คำนึงถึงสภาพโครงสร้างทาง เศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนที่แท้จริงเป็นอย่างไร ทำให้ไม่สอดคล้องกับ สภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ไม่ได้คำนึงถึงการรับรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชน (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2534 : 137 - 139) ดังนั้น ประเด็นในเรื่องความต้องการของชุมชน

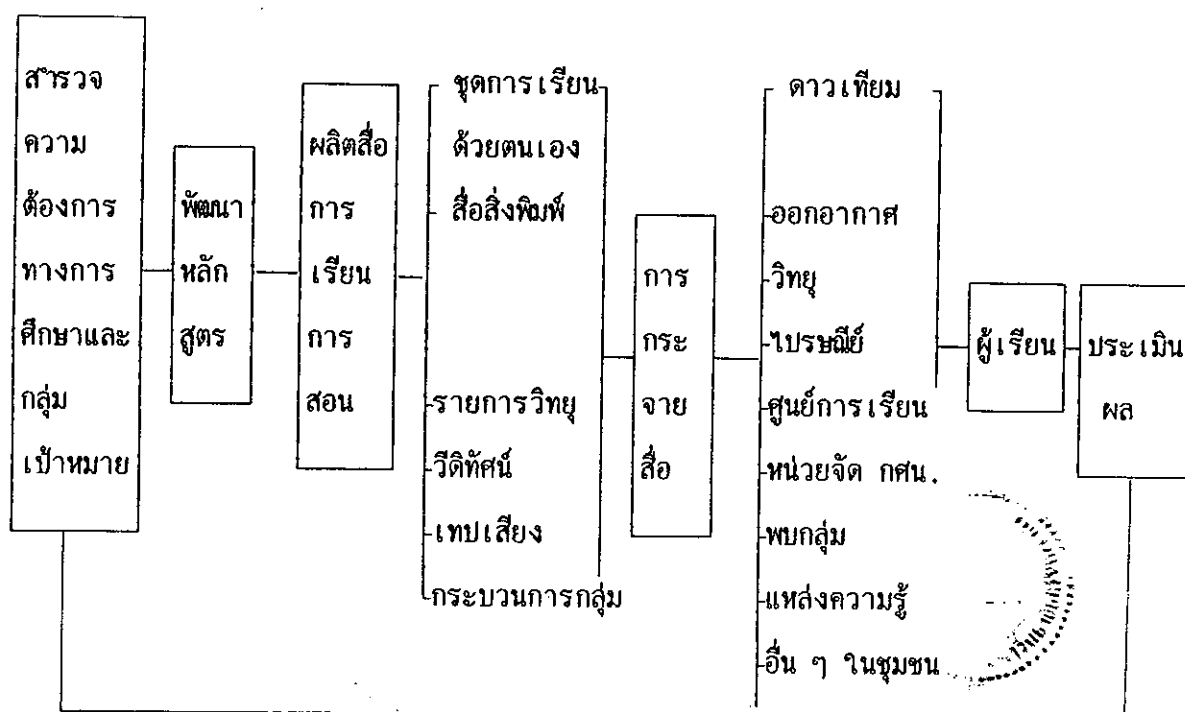
และประชาชนในชุมชนจึงเป็นประเด็นที่มีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนา หากนักพัฒนาได้เรียนรู้ว่า ชุมชนและประชาชนมีความต้องการอะไร การพัฒนางานก็จะประสบผลสำเร็จในเรื่องการพัฒนาเพื่อเพิ่มขีดความสามารถของแรงงานในภาคเกษตรก็เช่นเดียวกัน การที่จะยกระดับความรู้ ทักษะ และความสามารถไม่ว่าจะจัดบริการในรูปแบบใดของการศึกษาและการฝึกอบรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในลักษณะของการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ดำเนินการโดยหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐ และเอกชน กระบวนการที่มีความจำเป็นและสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ การหาความต้องการการศึกษา นอกระบบโรงเรียนของแรงงานภาคเกษตรเหล่านั้น ซึ่งจะต้องดำเนินการก่อนกิจกรรมอื่น ๆ ในการพัฒนา

สำหรับการประเมินความต้องการทั่วไปของประชาชนในภูมิภาคต่าง ๆ รวมทั้งความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนทั้งของประชาชนโดยทั่วไปและเฉพาะกลุ่มเกษตรกรในประเทศไทยนั้น จากการสำรวจงานวิจัยที่ผ่านมา ปรากฏว่า ได้มีผู้ที่เคยศึกษาไว้บ้างพอสมควร แต่การศึกษาส่วนใหญ่แล้วได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงปริมาณ และเป็นการศึกษาโดยใช้บุคคลภายนอก หรือนักวิจัยเป็นผู้เก็บข้อมูลจากชุมชนเท่านั้น โดยที่ชาวบ้านหรือประชาชนในท้องถิ่นไม่ได้มีส่วนร่วม ทั้งข้อค้นพบที่ได้ก็ไม่ช่วยให้เหตุผลว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น เพียงแต่พบว่า ต้องการเรื่องใดมาก เรื่องใดน้อยเท่านั้น ซึ่งยังไม่มีความลึกซึ้ง

การเพิ่มขีดความสามารถและคุณภาพของประชากรที่เป็นแรงงานในภาคเกษตร โดยผ่าน การศึกษาในลักษณะนอกระบบโรงเรียนในรูปแบบต่าง ๆ โดยประชาชนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความต้องการของประชาชน จึงเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นที่สถาบัน การศึกษาและองค์กรที่เกี่ยวข้องจะต้องเรียนรู้

ภาพประกอบ 2 ตัวแบบปฏิบัติการสำหรับโครงการศึกษาทางไกล (Chinnanon. 1993 : 7)

ภาพประกอบ 3 ระบบการสอนทางไกลผ่านดาวเทียม สำหรับการศึกษาออกโรงเรียน

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของแรงงานภาคเกษตร โดยใช้วิธีการที่แตกต่างจากการศึกษาในอดีต คือเป็นการศึกษาที่ใช้เทคนิคการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal-PRA) ซึ่งเป็นเทคนิควิจัยที่ประยุกต์ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการใช้ความรู้และทักษะต่าง ๆ ของประชาชนในการเรียนรู้เกี่ยวกับสภาพของชุมชน การกำหนดปัญหาความต้องการในการพัฒนาชุมชนและแผนงานที่จะแก้ปัญหาเหล่านั้น (Heaver. 1992 : 13) ซึ่งกระบวนการของการวิจัยโดยใช้เทคนิคประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วมนี้เป็นกระบวนการวิจัยที่สะท้อนให้เห็นศักยภาพของประชาชนในท้องถิ่นในการที่จะกำหนดปัญหาและความต้องการโดยในกระบวนการดังกล่าวจะเน้นให้ความสำคัญกับการระดมความคิดเห็นจากชาวบ้านที่เป็นแรงงานภาคเกษตรเพื่อให้ชาวบ้านกลุ่มดังกล่าวร่วมกันระบุปัญหาและความต้องการ รวมทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับผู้วิจัย

งานวิจัยฉบับนี้มุ่งจะเสนอข้อเท็จจริงในระดับท้องถิ่นเกี่ยวกับความต้องการที่แท้จริงของแรงงานภาคเกษตรในประเด็นเรื่องความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียน การเข้าใจและทราบข้อเท็จจริงดังกล่าวจะช่วยทำให้การพัฒนาความรู้ ทักษะ และความสามารถของแรงงานภาคเกษตรให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น อันจะช่วยทำให้แรงงานเหล่านี้สามารถเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและมีโอกาสทางเศรษฐกิจสูงขึ้น มีคุณภาพชีวิตดีขึ้น ซึ่งจะมีส่วนทำให้ช่องว่างของรายได้ระหว่างประชากรกลุ่มต่าง ๆ ลดน้อยลง

ภาค 4

วัตถุประสงค์

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อมูลที่เป็นความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียน ของแรงงานภาคเกษตรในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของแรงงานภาคเกษตร ทั้งชายและหญิง
2. ความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของแรงงานภาคเกษตรที่มีทรัพยากรที่เป็นพื้นฐานในการผลิตต่างกัน ได้แก่ กลุ่มที่มีที่ดินเป็นของตนเอง กลุ่มผู้เช่าที่ดินและกลุ่มที่ไม่มีที่ดินและไม่ได้เช่า (แรงงานรับจ้าง)
3. ความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของแรงงานภาคเกษตรที่มีโอกาสเข้าถึงโอกาสทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน ซึ่งในการวิจัยนี้จะศึกษาแรงงานภาคเกษตรกลุ่มที่มีอาชีพเสริมและไม่อาชีพเสริม

วิธีการวิจัยที่เลือกใช้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ ได้แก่ เทคนิคการประเมินผลสถานะแบบมีส่วนร่วม (PRA)

คำถามวิจัย

เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังกล่าวจึงตั้งคำถามวิจัย ดังนี้

1. ความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของแรงงานภาคเกษตร ที่เป็นผู้ชายและผู้หญิงมีเรื่องใดบ้าง เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร และเพราะเหตุใด

2. ความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของแรงงานภาคเกษตร กลุ่มที่มีที่ดินเป็นของตนเอง ผู้เช่าที่ดินและแรงงานรับจ้างมีเรื่องใดบ้าง เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร และเพราะเหตุใด

3. ความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของแรงงานภาคเกษตร กลุ่มที่มีที่ดินเป็นของตนเอง กลุ่มผู้เช่าที่ดินและแรงงานรับจ้างที่มีอาชีพเสริม และไม่มีอาชีพเสริม มีเรื่องใดบ้าง เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร เพราะเหตุใด

ความสำคัญของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยที่ใช้เทคนิคการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วมเป็นหลักในการศึกษา ผลการวิจัยจะช่วยตรวจสอบความเป็นไปได้ในการนำเทคนิคดังกล่าวไปใช้อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาชนบทของไทยที่เน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทในกลยุทธ์ของการพัฒนาชนบทจากฐานล่าง (Bottom - up Approach) นอกจากนี้ ผลการวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานพัฒนาทั้งของรัฐและเอกชนในการที่จะใช้ข้อมูลเพื่อการพัฒนาแรงงานภาคเกษตรให้มีศักยภาพที่สูงขึ้นที่ตรงกับความต้องการที่แท้จริงของแรงงานภาคเกษตร อันจะนำไปสู่การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและการลดช่องว่างของการกระจายรายได้

ขอบเขตการวิจัย

พื้นที่ที่เลือกศึกษา คือ ตำบลบ้านข่อย อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ที่บ้านข่อยใต้ จำนวน 2 หมู่ ได้แก่ หมู่ 10 และหมู่ 11 เนื่องจากวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีเทคนิคการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วมเป็นหลัก ซึ่งการเลือกหมู่บ้านตามวิธีการดังกล่าวนี้มีเกณฑ์ในการเลือกคือ เป็นหมู่บ้านขนาดเล็กอยู่ห่างไกลจากหน่วยพัฒนาหรือที่ตั้งอำเภอ หมู่บ้านมีลักษณะ เกาะกลุ่มและไม่มีโครงการพัฒนาของหน่วยงานใดเข้าไปดำเนินการและเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะสำคัญ

ข้อจำกัดการวิจัย

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียน
ของแรงงานภาคเกษตรที่บ้านซอยใต้ จำนวน 2 หมู่ ในตำบลบ้านซอย อำเภอเมืองลพบุรี
จังหวัดลพบุรี การนำผลการวิจัยไปใช้อ้างอิงในการศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบ
โรงเรียนของแรงงานภาคเกษตร ในพื้นที่อื่นควรกระทำด้วยความระมัดระวัง โดยควรพิจารณา
ถึงลักษณะชุมชนและวัฒนธรรมของพื้นที่นั้น ๆ ด้วย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ต้องการศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตร โดยใช้เทคนิคการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA) เป็นหลักในการศึกษา ในการนี้ได้ประมวลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวในการศึกษาออกเป็น 8 ส่วนดังนี้

1. โครงสร้างของสังคมไทยและลักษณะสังคมชนบท ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงโครงสร้างของสังคมไทยและลักษณะของสังคมชนบทไทยโดยทั่วไป สภาพทางเศรษฐกิจในเรื่องรายได้และจำนวนผู้ทำงานในภาคเกษตร ประเภทของการผลิตอาชีพ ระบบตลาด ระบบสินเชื่อในชนบท และการถือครองที่ดิน สภาพทางสังคมในเรื่องลักษณะทางสังคมของแรงงานภาคเกษตร ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี และสภาพทางการศึกษาของแรงงานภาคเกษตร
2. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและการพัฒนาชนบท ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ความหมายของการพัฒนา ความหมายของการพัฒนาชนบท เป้าหมายของการพัฒนาชนบท วิวัฒนาการของการพัฒนาชนบทไทย แนวทางการพัฒนาจากเบื้องบน (Top - down Approach) และการพัฒนาจากฐานล่าง (Bottom - up Approach)
3. การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม
ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงลักษณะสำคัญและหลักการของการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม ขั้นตอนในการดำเนินงานและลักษณะของหมู่บ้านที่เหมาะสมกับการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งเหตุผลและความจำเป็นในการนำเทคนิคดังกล่าวมาใช้
4. แนวคิดการจัดการศึกษานอกระบบเพื่อการพัฒนา ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงหลักการในการจัดการศึกษานอกระบบเพื่อการพัฒนา วัตถุประสงค์ หลักของการศึกษานอกระบบโรงเรียนและรูปแบบของโครงการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน
5. รูปแบบของการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงรูปแบบของการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทที่ได้จากการศึกษาวิจัยในสังคมไทย พื้นฐาน และจากแนวคิดและหลักการสำคัญ
6. ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน

7. ทฤษฎีความต้องการและความต้องการการศึกษา ในหัวข้อนี้กล่าวถึงทฤษฎีความต้องการของสำนักคิดต่าง ๆ และความต้องการทางการศึกษา

8. รายงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความต้องการของประชาชน ในหัวข้อนี้กล่าวถึงผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความต้องการการศึกษาของประชาชนและ เกษตรกรของไทย

โครงสร้างของสังคมไทย

การกล่าวถึงข้อสรุปเกี่ยวกับโครงสร้างของสังคมไทย วิธีการที่ง่ายที่สุดก็คือการกล่าวถึงความเชื่อพื้นฐานของประชาชน เนื่องจากความเชื่อของคนไทยในเรื่องการกลับชาติ (Reincarnation) และกฎแห่งกรรม (Karmic Law) ในความรู้สึกที่เป็นทั้งวัตถุและจิตใจ ทำให้คนไทยยอมรับในเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคลทั้งด้านความร่ำรวยและอำนาจ ซึ่งถือว่าเป็นธรรมชาติ ดังนั้น การที่คนเกิดมามีความร่ำรวยและมีอำนาจเพราะว่า การสะสมบุญตั้งแต่ชีวิตในอดีตและปัจจุบัน ในทางตรงกันข้ามคนที่เกิดมาแล้วตกอยู่ในความยากจนและไม่มีอำนาจวาสนาก็เป็นเพราะการทำความชั่วในชาตินี้หรือชาติก่อนๆ เป็นความสัมพันธ์ที่สำคัญที่สุดในโครงสร้างของสังคมไทย ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ขึ้นอยู่กับ การแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่ากันของผลประโยชน์ ความสัมพันธ์เช่นนี้เรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ (Patron - Client Relation) ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นบ่อเกิดของกลุ่มอุปถัมภ์ (Entourage) กลุ่มนี้ตั้งขึ้นมา มีลักษณะเป็นลำดับชั้น โดยลูกน้องหรือผู้อยู่ต่ำกว่าจะต้องคอยดูแลสนับสนุนผู้ปกครอง (ลูกพี่) มิติทางประวัติศาสตร์ ก่อนการปฏิรูปการปกครองในศตวรรษที่ 19 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ความสัมพันธ์ที่เป็นกลุ่มอุปถัมภ์นี้ได้ผนวกเข้าไว้ในโครงสร้างปกติของราชการ ช่วงเวลานั้นอาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยแบ่งชนชั้นออกเป็น 2 ชนชั้นคือ ชนชั้นปกครอง (นาย) ประกอบด้วยเจ้าและขุนนาง และชนชั้นที่ถูกปกครอง ประกอบด้วยสามัญชน และชาวนา เรียกว่า ไพร่ และพวกทาส ชนชั้นเจ้านายมีไพร่อยู่ในความครอบครอง

จำนวนหนึ่ง เปรียบเสมือนเป็นลูกน้อง ใครเหล่านี้ทำงานให้กับเจ้านายโดยเจ้านายหรือขุนนาง แต่ละคนจะให้ความคุ้มครองต่อใครของตน แม้ว่าการปฏิรูปการปกครองในช่วงรัชกาลที่ 5 ที่พยายามจะทำให้หน่วยการปกครองเข้าสู่รูปแบบตะวันตก แต่ความเป็นกลุ่มอุบถัมภ์ก็ยังพบเห็นในทุกหนทุกแห่งอย่างไม่เป็นทางการ ทั้งในและนอกกระบวนการ

แม้ว่าจะมีข้อโต้แย้งกันมากเกี่ยวกับสังคมไทยว่า สังคมไทยเป็นระบบสองชนชั้นหรือไม่ หรือเปลี่ยนไปเป็นระบบหลายชนชั้น (Multi - Class System) และเกณฑ์ที่ใช้ในการแบ่งชนชั้นได้ปรับเปลี่ยนจากการใช้ตำแหน่งทางราชการไปเป็นการสะสมความร่ำรวย เช่น พ่อค้า แต่ก็ยังมีความจริงเหลืออยู่ว่าผู้นำกลุ่มอุบถัมภ์ก็เป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจหรือร่ำรวย เช่น เป็นข้าราชการหรือพ่อค้าหรือแม้แต่ชาวนาที่ร่ำรวย แต่กระนั้นก็ตามก็ยังพบว่าตั้งแต่มีการเลิกทาสข้าราชการและผู้ที่มิฐานะร่ำรวย โดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้าได้มีการเชื่อมโยงผลประโยชน์ซึ่งกันและกันอย่างแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น รูปแบบของกลุ่มอุบถัมภ์นี้เป็นลักษณะครอบครัวขยาย ซึ่งกลุ่มบริวารในอุดมคติก็เปรียบเสมือนเป็นหัวหน้าครอบครัวที่จะต้องปกป้องและแจกจ่ายผลประโยชน์ให้แก่ลูก ๆ อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างนายและไพร่ในอดีตเทียบกับความสัมพันธ์ของข้าราชการกับพ่อค้าและชาวนารายย่อย จะเห็นว่ามีองค์ประกอบที่ซ่อนเร้นของการหาผลประโยชน์ส่วนตัวอยู่เสมอ และเมื่อประเทศเข้าสู่การเกษตรเพื่อการค้าในศตวรรษที่ 20 ผลประโยชน์ซ่อนเร้นดังกล่าวนี้มีเพิ่มขึ้นและในหลายกรณีก็ได้เปิดเผยออกมาให้เห็น อย่างไรก็ตามรูปแบบความสัมพันธ์ในอุดมคติได้ก่อให้เกิดระบบอุบถัมภ์ในสังคมไทย กลุ่มอุบถัมภ์ในอุดมคตินั้นจะปกป้องและแจกจ่ายผลประโยชน์ให้แก่บริวารของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระบบราชการจะเห็นว่า ระบบส่วนกลางจึงยังไม่พร้อมที่จะกระจายอำนาจการตัดสินใจไปยังส่วนท้องถิ่น

ดังที่กล่าวแล้วว่า การที่สังคมไทยได้เข้าสู่ยุคเกษตรกรรมเพื่อการค้าและการเร่งรัดการพัฒนาประเทศในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ได้ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจน เพิ่มความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านและเมืองมากขึ้น ชาวนาที่ร่ำรวยมีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับข้าราชการและพ่อค้าในเมือง กลายเป็นหัวหน้ากลุ่มอุบถัมภ์ในระดับหมู่บ้าน ซึ่งจะพบว่าจำนวนกลุ่มอุบถัมภ์ต่าง ๆ จะปรากฏอยู่ในตำบลและในหมู่บ้าน สมาชิกของกลุ่มอุบถัมภ์ในหมู่บ้านและ

ตำบลมีลักษณะเป็นกึ่ง เป็นเหล่าต่าง ๆ (Heim and others. 1983 : 6 - 9)

โครงสร้างของสังคมไทยดังกล่าวข้างต้นเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการทำความเข้าใจลักษณะของสังคมชนบทและปัญหาความต้องการของแรงงานภาคเกษตร

ลักษณะสังคมชนบท

สังคมชนบทไทยตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ถือว่าเป็นสังคมเกษตรกรรมหรือสังคมชาวนา นิวัฒน์ จิมพลี (2531 - 2532 : 168) กล่าวถึงสังคมชาวนาว่า เป็นแนวคิดทางวิชาการ ที่นักมานุษยวิทยานำมาใช้ในการศึกษาสังคมไทยกันมาก ตามความหมายทางวิชาการ หมายถึงสังคมที่ผ่านพ้นมาจากสังคมเผ่า แต่ยังไม่พัฒนาจนถึงสังคมสมัยใหม่ หรือสังคมอุตสาหกรรม สังคมชนบทจะมีความสัมพันธ์กับเมืองและรัฐในด้านต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากสังคมเมืองมีลักษณะเป็นศูนย์กลางอำนาจ การส่งทอดทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ระหว่างสังคมเมืองและสังคมชาวนา จะมีอยู่เสมอและจะถูกปรับปรุงให้มีลักษณะที่สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพของสังคม เศรษฐกิจ ตลอดจนสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น โดยที่รูปแบบทางวัฒนธรรมในสังคมเมือง หรือระดับศูนย์กลางอำนาจมักจะถูกมองว่าเป็นของสูงส่ง หรือเป็นแบบที่หรูหรา ส่วนรูปแบบวัฒนธรรมในท้องถิ่น หรือในส่วนภูมิภาคที่เป็นสังคมของชาวนาจะถือเป็นของที่เป็นแบบชาวบ้าน อาจกล่าวได้ว่า สังคมชนบทไทยซึ่งถือว่าเป็นสังคมชาวนาหรือเกษตรกรรมนั้นจะอยู่ตามลำพังตัวเองโดด ๆ ไม่ได้ แต่จะมีสภาพของตัวเองส่วนหนึ่งในขณะที่อีกส่วนหนึ่งจะสัมพันธ์กับสังคมเมืองหรือศูนย์กลางรัฐ ลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญมากประการหนึ่งที่จะกำหนดลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคมตลอดวิถีชีวิตของชาวนาไทย

สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษาของแรงงานภาคเกษตร

1. สภาพทางเศรษฐกิจ

ในทางเศรษฐกิจ ตามเกณฑ์ที่มองกันโดยทั่วไปโดยถือเอาระยะเวลาก่อนที่ไทยจะทำสนธิสัญญาบาวริง เศรษฐกิจของสังคมชาวนาไทยเป็นการผลิตเพื่อบริโภค หรือเพื่อการยังชีพ ต่อมาระบบเศรษฐกิจในชนบทหรือหมู่บ้านได้รับผลกระทบจากการที่ไทยได้เปิดประเทศ โดยการทำสนธิสัญญาบาวริง ดังที่ อคิน ริพีพัฒน์ (2536 : 71 - 72) กล่าวไว้ว่า

"ในช่วงเวลา 50 - 100 ปีที่ผ่านมา การเพาะปลูกในประเทศไทยได้เปลี่ยนจากการเพาะปลูกเพื่อยังชีพมาเป็นการเพาะปลูกเพื่อขาย และส่งออก เดิมพืชที่มีการเพาะปลูกที่สำคัญคือ ข้าว เมื่อมีการเปิดประเทศโดยสนธิสัญญาบาวริง (พ.ศ.2398) ต่อมา มีการส่งออกข้าวและมีการขยายตัวในการเพาะปลูกข้าวอย่างสูง และเป็นการเพาะปลูกข้าวเพื่อขาย แต่หลังจากปี พ.ศ.2493 มาแล้ว การมุ่งแต่การปลูกข้าวก็ลดลง และได้เกิดการปลูกพืชชนิดอื่นขึ้นเป็นอันมาก ในช่วงปี พ.ศ.2493/95 ถึง 2508/10 พื้นที่เพาะปลูกข้าวเพิ่มขึ้นเพียง 15% ในขณะที่พื้นที่ ๆ ไร่ปลูกพืชชนิดอื่น ๆ เพิ่มขึ้น ซึ่งการเพาะปลูกพืชชนิดอื่น ๆ นี้ได้เพิ่มขึ้นในทุก ๆ ภาคของประเทศ แต่จะมากที่สุดในภาคกลางและภาคอีสาน พืชที่เริ่มมีการเพาะปลูกแพร่ขยายมากคือ พืชไร่ ซึ่งมีมันสำปะหลัง ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ปอ และถั่ว ในภาคอีสานการเพาะปลูกมันสำปะหลังเริ่มขึ้นประมาณ พ.ศ.2514 แต่ในปี พ.ศ.2524 ได้แผ่ขยายกินเนื้อที่สัดส่วนกว้างใหญ่ถึง 36% ของเนื้อที่ทำการเพาะปลูกทั้งหมดของภาคอีสาน"

หลังจากประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาบาวริงกับประเทศอังกฤษดังที่กล่าวแล้วนั้น ภาวะการผลิตในภาคเกษตรก็เปลี่ยนไปจากการผลิตยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้าตามความต้องการของชาวต่างประเทศ สินค้าออกที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว นอกจากนี้ยังมีพืชอื่น ๆ เช่น ยาสูบ ข้าวโพด อ้อย และมะพร้าว แต่ในช่วงนี้เทคโนโลยีการผลิตก็ยังคงเป็นแบบเดิม พอถึงปลายรัชกาลที่ 5 ได้มีการวางแผนโครงการชลประทาน เพื่อการเกษตรเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2446 และได้เกิดการชักนำให้มีการคิดค้นประดิษฐ์พัฒนาการเกษตรอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ถึงฉบับที่ 7 ภาคการเกษตรก็ได้รับการพัฒนาจนเป็นสาขาเศรษฐกิจหลักและมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของไทยอย่างมาก (จรินทร์ เทศวานิช และทองโรจน์ อ่อนจันทร์. 2536 : 15) ความเห็นของชยันต์ วรรธนะภูติ (2536 : 41) มองว่าระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านนั้นไม่ได้อยู่ในวิถีการผลิตแบบยังชีพหรือพึ่งตนเองเสมอไป หมู่บ้านทุกบ้านมีความสัมพันธ์กับระบบตลาดภายนอก และถูกผนวกเข้าไปในระบบทุนนิยมและระบบตลาด หมู่บ้านชนบทไม่ได้ทำการเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงครอบครัวไปวัน ๆ แต่ได้ผลผลิตไปแลกเปลี่ยนหรือขายเพื่อได้มาซึ่งสินค้าประเภทอื่นหรือแลกเปลี่ยนเงินตราในเวลาต่อมาหมู่บ้านจึงไม่ใช่หมู่บ้าน

ที่พึ่งตนเองได้แต่ต้องอาศัยการพึ่งพาหมู่บ้านอื่นในการดำรงชีพ ปัจจุบันชาวชนบทผลิตสินค้าเพื่อขายในระบบตลาดและซื้อสินค้ามาบริโภค เศรษฐกิจทุกหมู่บ้านถูกแทรกแซงโดยระบบพาณิชย์กรรมแบบทุนนิยม เศรษฐกิจของชนบทไทยในปัจจุบันจึงมีความสัมพันธ์กับระบบตลาดอย่างยิ่ง ชาวบ้านในชนบทจะเพิ่มปริมาณการเพาะปลูกของตนให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ในเขตชลประทานชาวนาจะปลูกข้าวสองครั้งและในท้องดินที่อานวยต่อการปลูกพืชไร่ที่มีคุณค่าในทางเศรษฐกิจก็จะพยายามปลูกพืชชนิดที่มีราคาสูง สำหรับสภาพของเศรษฐกิจของแรงงานภาคเกษตรมีดังนี้

1.1 รายได้และจำนวนผู้ทำงานภาคเกษตรกรรม

สภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปของแรงงานภาคเกษตรอยู่ในระดับความยากจนเป็นจำนวนมาก สิ่งเกิดได้จากตัวเลขแสดงรายได้เฉลี่ยต่อคนในสาขาเกษตรกรรม และสาขานอกเกษตรกรรม ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ถึงฉบับที่ 6 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2535 : 40) พบว่า รายได้ของผู้มีอาชีพในภาคเกษตรในปี พ.ศ.2533 มีรายได้เพียง 7,137 บาทต่อคนต่อปี ในขณะที่ผู้มีอาชีพนอกภาคเกษตร คือ 83,343 บาทต่อคนต่อปี อัตราส่วนรายได้สาขาเกษตรกรรมต่อสาขานอกเกษตรกรรม คือ 1 : 11.96 ดังแสดงในตาราง 4

ตาราง 4 รายได้เฉลี่ยต่อคนในสาขาเกษตรกรรมและสาขานอกเกษตรกรรม

หน่วย : บาท/คน/ปี

แผนพัฒนาฯ	สาขาเกษตรกรรม	สาขานอกเกษตรกรรม	อัตราส่วนรายได้ สาขาเกษตรกรรมต่อ สาขานอกเกษตรกรรม
ฉบับที่ 1 2504	1,002	6,212	1 : 6.19
ฉบับที่ 2 2510	1,373	9,148	1 : 6.66
ฉบับที่ 3 2515	1,797	10,905	1 : 6.07
ฉบับที่ 4 2520	3,674	20,629	1 : 5.61
ฉบับที่ 5 2525	5,743	38,357	1 : 6.68
ฉบับที่ 6 2530	5,938	52,869	1 : 8.90
2531	7,158	62,085	1 : 8.67
2532	7,540	73,093	1 : 9.69
2533	7,137	85,343	1 : 11.96

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2535 : 40)

สำหรับแหล่งรายได้ของแรงงานภาคเกษตรมีทั้งจากการเกษตร และนอกการเกษตร โดยรายได้ทางการเกษตรส่วนใหญ่ประกอบด้วยรายได้จากขายพืชและสัตว์ที่ผลิตเองในฟาร์ม อย่างไรก็ตาม จากแหล่งรายได้ของแรงงานภาคเกษตร ปรากฏว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านแรงงานภาคเกษตรทุก ๆ ภาคของประเทศยังต้องพึ่งพารายได้จากนอกการเกษตรในการครองชีพอยู่ไม่น้อย ซึ่งพบว่า รายได้ที่มาจากการรับจ้างนอกฟาร์มมีสัดส่วนที่สูงกว่ารายได้ประเภทอื่น ๆ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2535 : 36)

ในส่วนของการใช้แรงงานนั้น จากการสำรวจประชากรในวัยทำงานที่มีอายุ 15-64 ปี ซึ่งเป็นบุคคลที่อยู่ในวัยแรงงาน พบว่า ในปี พ.ศ.2514 ประเทศไทยมีแรงงานในภาคเกษตร ร้อยละ 73 ของแรงงานทั้งหมด ต่อมาอัตราส่วนค่อย ๆ ลดลง ซึ่งในปี พ.ศ.2531 แรงงานในภาคเกษตรลดลงเหลือร้อยละ 60.55 ของแรงงานทั้งประเทศ (จรินทร์ เทศวานิช, ทองโรจน์ อ่อนจันทร์. 2536 : 26) และในปี พ.ศ.2534 แรงงานในภาคเกษตรมีจำนวน 19,486,000 คน จากจำนวนแรงงานทั้งหมด 32,646,000 คน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2535 : 30) หรือร้อยละ 59.69 แสดงให้เห็นว่า แรงงานของประเทศส่วนใหญ่ยังอยู่ในภาคเกษตร

1.2 ประเภทของการผลิต

การผลิตทางการเกษตรในชนบทโดยทั่วไป จะเป็นการผลิตแบบประณีต หมายถึง การประกอบอาชีพขั้นต้น ซึ่งได้แก่ การผลิตสิ่งที่เป็นวัตถุดิบในอดีตการผลิตดังกล่าวเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ เช่น การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ซึ่งไม่ต้องการความรู้และทุนมากนัก ปัจจุบัน เศรษฐกิจในชนบทได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นการผลิตเพื่อขาย โดยเน้นความสำคัญของการใช้เทคโนโลยี ได้แก่ การปรับปรุงพันธุ์พืช การปรับปรุงพันธุ์สัตว์ การปรับปรุงด้านการประมง การใช้ปุ๋ยเคมี การใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืช การใช้เครื่องจักร และเครื่องมือ การเกษตร การระดมความรู้ความสามารถและทุนมาเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต เกษตรกรได้มีการนำเทคโนโลยีการเกษตรในด้านต่าง ๆ มาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้น เช่น ด้านการใช้ปุ๋ยเคมีในระหว่างปี 2504 - 2533 อัตราเพิ่มในการใช้ร้อยละ 12.97 ต่อปี การใช้สารเคมีระหว่างปี 2516-2531 อัตราเพิ่มในการใช้เฉลี่ยร้อยละ 10.30 ต่อปี และในด้านเครื่องจักรและเครื่องมือเกษตรที่เกษตรกรเป็นเจ้าของ ระหว่างปี พ.ศ.2521-2530 อัตราเพิ่มระหว่างร้อยละ 5.80 - 23.37 ต่อปี (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2535 : 52 - 53)

1.3 อาชีพ

เศรษฐกิจในสังคมชนบทโดยทั่วไปมีลักษณะเด่น คือ ไม่มีการแจกแจงทางโครงสร้างมากเหมือนเศรษฐกิจในเมือง กล่าวคือ ไม่มีการแบ่งงานที่ซับซ้อนและไม่มีความหลากหลาย แต่ละภาคจะมีลักษณะเฉพาะของตนดังนี้

ภาคกลาง มีอาชีพหลักในการทำนา ปลุกพืชเศรษฐกิจหลายชนิด และการเลี้ยงสัตว์

ภาคเหนือ มีอาชีพหลักการทำนาไร่ ปลุกพืชไร่หลายชนิด ยางู และเลี้ยงสัตว์

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีอาชีพหลักการทำนาข้าวเหนียว ปลุกหม่อน เลี้ยงไหมและเลี้ยงสัตว์

ภาคใต้ มีอาชีพหลักปลุกพืชยางพารา ปาล์มน้ำมัน มะพร้าวและทำการประมง

ปัจจุบันรัฐบาลและภาคเอกชนได้มีนโยบายในการขยายการลงทุนไปยังส่วนภูมิภาคทั้งภาคอุตสาหกรรมและบริการ จึงมีอาชีพใหม่ ๆ เกิดขึ้นในชนบทเพิ่มขึ้น ได้แก่ การเข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม และการทำงานในภาคบริการ แต่ก็ยังมีจำนวนน้อยมาก ทั้งนี้ เพราะประชาชนในชนบทมีการศึกษาค่อนข้างต่ำ ไม่สามารถเข้าสู่ระบบงานดังกล่าวนี้ได้มากนัก จะมีแต่เฉพาะประชาชนบางส่วนที่มีคุณสมบัติตรงตามที่แหล่งงานต้องการเท่านั้น

1.4 ระบบการตลาด

ในช่วงเวลา 50 - 100 ปีที่ผ่านมา การเพาะปลูกในประเทศไทย ได้เปลี่ยนจากการเพาะปลูกเพื่อยังชีพมาเป็นการเพาะปลูกเพื่อขายและส่งออก (อคิด ริฟเฟิล, 2536 : 71) และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังจากมีการพัฒนาประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เริ่มในปี 2504 การผลิตเพื่อขายและส่งออกได้ขยายตัวมากขึ้น ระบบการตลาดจึงมีความสำคัญต่อเกษตรกรในชนบท สำหรับระบบตลาดสินค้าเกษตรนั้น วินา พันธุรัตน์ (2532 : 6 - 10) กล่าวว่า ระบบการตลาดสินค้าเกษตรส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของการขายตรง ได้แก่ การที่เกษตรกรขายให้กับพ่อค้าท้องถิ่น ซึ่งเป็นขาประจำ และพ่อค้าท้องถิ่นจะเป็นผู้กำหนดราคารับซื้อจากเกษตรกร โดยพิจารณาจากราคาขายส่งในตลาดกรุงเทพฯ บวกกับค่าใช้จ่ายในการตลาดของพ่อค้าและกำไร ซึ่งในการตกลงราคาแต่ละครั้งเกษตรกรจะมีอำนาจการต่อรองต่ำ เนื่องมาจากข้อเสียเปรียบหลายด้าน ได้แก่ ปัญหาการคมนาคมขนส่ง การขาดความรู้ด้านข่าวสาร

การตลาด และที่สำคัญที่สุด คือ ปัญหาหนี้สินที่มีกับพ่อค้าในท้องถิ่น ต่อมาได้มีจำนวนสินค้ามากยิ่งขึ้น การคมนาคมและข่าวสารการตลาดพัฒนามากกว้างขวาง มีผลทำให้เกิดระบบตลาดสินค้าเกษตรหลายรูปแบบที่สำคัญมีดังนี้

1.4.1 รูปแบบการขายตรง คือ ระบบที่เกษตรกรผู้ผลิตขายสินค้าให้กับพ่อค้าท้องถิ่นหรือโรงงานแปรรูป ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งยังคงใช้กันมากที่สุดในขณะนี้ โดยเฉพาะสินค้าเกษตรดั้งเดิม ได้แก่ ข้าว ข้าวโพด ถั่วเขียว และมันสำปะหลัง รูปแบบการค้าในลักษณะนี้ สินค้าแต่ละประเภทต้องผ่านขั้นตอนการตลาดและคนกลางหลายขั้นตอนจากผู้ผลิต

1.4.2 รูปแบบการค้าระบบตลาดกลาง ตลาดกลางเป็นสถานที่ที่เป็นแหล่งรับซื้อขายสินค้าโดยให้ผู้ขายสินค้าโดยตรงกับผู้ซื้อ โดยมีการตกลงราคาและกำหนดราคาโดยเปิดเผย และมีการแข่งขันในการขายภายใต้ระเบียบกฎเกณฑ์ที่แน่นอนในการซื้อขาย ตลาดกลางในความเป็นจริงมีหลายรูปแบบ ตั้งแต่ระดับเล็กไปจนถึงระดับประเทศ ได้แก่

- (1) ตลาดกลางระดับไรนา เป็นตลาดกลางระดับล่างสุด มีลักษณะเป็นศูนย์รวมซื้อขายที่ใกล้แหล่งผลิตหรือไรนา
- (2) ตลาดกลางท้องถิ่นและภูมิภาค มีขนาดใหญ่กว่าตลาดกลางระดับไรนา เป็นแหล่งรวมสินค้าจากท้องถิ่นนั้นหรือบริเวณใกล้เคียง เช่น อำเภอ หรือจังหวัด ใกล้เคียงกัน
- (3) ตลาดกลางสินค้าเกษตรระดับประเทศ เป็นแหล่งรวมสินค้าเกษตรจากแหล่งต่าง ๆ และจากตลาดกลางแห่งนี้จะมีการส่งออกไปยังต่างประเทศ

นอกจากตลาดในรูปแบบดังกล่าวแล้ว ปัจจุบันเกษตรกรบางกลุ่มได้มีการซื้อขายภายใต้ข้อตกลงระหว่างเกษตรกรกับผู้ซื้อ ซึ่งผู้ซื้อจะกำหนดเงื่อนไขต่าง ๆ เกี่ยวกับการผลิตหรือการตลาดของผลิตนั้น ๆ เราเรียกตลาดลักษณะดังกล่าวนี้ว่า ตลาดข้อตกลง ซึ่งจะเห็นว่าการผลิตเพื่อขายในระบบเศรษฐกิจไทยในปัจจุบัน เกษตรกรจะต้องมีความสัมพันธ์อย่างสูงกับระบบตลาด ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สุดท้ายแล้วใครจะนิยมตลาดในรูปแบบใด ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างด้วยกัน

1.5 ระบบสินเชื่อ

ทุนเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญอย่างหนึ่งในการผลิตของเกษตรกร แต่เนื่องจากฐานะความเป็นอยู่ของเกษตรกรส่วนใหญ่ยังยากจน จึงไม่มีเงินออมสำหรับการซื้อหาปัจจัยการผลิตดังกล่าว เกษตรกรไม่มีเงินทุนเป็นของตนเองเพียงพอที่จะปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตได้ เพราะผลผลิตและรายได้เกือบทั้งหมดจะถูกใช้บริโภคในครัวเรือนเป็นสำคัญ ดังนั้นความสามารถในการออมจึงมีน้อย ต้องอาศัยการยืมสินเชื่อ (จิรเกียรติ์ อภิภูมยภาส และ หุชิพ พิพัฒน์ดี. 2532 : 17 ; ทองโรจน์ อ่อนจันทร์. 2526 : 37) โดยเฉพาะในช่วงเวลา 30 ปีที่ผ่านมา เกษตรกรเริ่มมีการตื่นตัวและมีการใช้ทุนทำการเกษตรเพิ่มขึ้น เช่น มีการใช้เครื่องจักรกลแทนแรงงานคนและสัตว์มากขึ้น นอกจากนี้เกษตรกรยังใช้ทุนในรูปของยาป้องกันและกำจัดศัตรูพืช รวมทั้งปุ๋ย ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นต้นทุนการผลิตที่เกษตรกรจะต้องจัดหาทำให้เกิดความจำเป็นในการใช้ทุน ซึ่งเงินทุนที่เกษตรกรจะหามาได้นั้นก็คือ สินเชื่อสำหรับระบบสินเชื่อในชนบทนั้น อัมมาร สยามวาลา (2534 : 3 - 4) ได้แบ่งตลาดสินเชื่อไทยเป็น 2 ตลาด คือ ตลาดสินเชื่อในระบบและตลาดสินเชื่อนอกระบบ ตลาดสินเชื่อในระบบ ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ธนาคารพาณิชย์ไทย สหกรณ์การเกษตร และกลุ่มเกษตรกรสำหรับตลาดสินเชื่อนอกระบบนั้น หมายถึง ผู้ให้กู้ทั่วไป ยกเว้นตลาดสินเชื่อในระบบตามที่กล่าวมาแล้ว ผู้ให้กู้ประกอบด้วย เกษตรกรที่มีฐานะดี ผู้มีรายได้ประจำที่อยู่ในชนบท พ่อค้าทั้งในและนอกหมู่บ้าน และในกรณีอีกแบบหนึ่งก็คือ อาจมีพ่อค้าหลายคนร่วมกันลงทุน อาศัยสำนักงานทนายความหรือสำนักงานอื่น ๆ ตั้งบริษัทเงินทุน (เถื่อน) ขึ้นมารับฝากเงินและปล่อยเงินกู้ในอัตราดอกเบี้ยที่สูงกว่ากฎหมายอนุญาต แหล่งสินเชื่อนอกระบบดังกล่าวนี้ นับว่ามีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการผลิตของเกษตรกร ทั้งนี้เพราะยังมีเกษตรกรไทยประมาณ ร้อยละ 30 ของเกษตรกรทั้งหมด จำเป็นต้องพึ่งแหล่งสินเชื่อนอกระบบนี้ (จรินทร์ เทศวานิช, ทองโรจน์ อ่อนจันทร์. 2536 : 28) เหตุที่เกษตรกรกลุ่มนี้ยังต้องพึ่งพิงระบบสินเชื่อนอกระบบก็เป็นเพราะว่าการกระจายของสินเชื่อทางการเกษตรยังไม่ทั่วถึง โดยเฉพาะอย่างยิ่งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรปล่อยสินเชื่อได้เพียงประมาณ ร้อยละ 60 ของจำนวน

เกษตรกรที่ต้องการสินเชื่อและธนาคารพาณิชย์ปล่อยอีกประมาณ ร้อยละ 10 ส่วนที่เหลือร้อยละ 30 จึงยังต้องอาศัยสินเชื่อในระบบ (ไพศาล กิจเนตร. 2535 : 33) สำหรับปริมาณสินเชื่อพบว่า ในปีที่สองของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (ปี 2531) เกษตรกรมีสินเชื่อเฉลี่ย 6,046 บาทต่อครัวเรือน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2535 : 41) จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น ชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรใช้บริการสินเชื่อจากทั้งในระบบและนอกระบบ เพื่อนำมาใช้จ่ายในการทำการเกษตร โดยที่แต่ละครัวเรือนมีหนี้สินสูงพอสมควร สำหรับเกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกินนั้น ส่วนใหญ่ร้อยละ 80 ขึ้นไป จะใช้เงินกู้เพื่อวัตถุประสงค์ในการบริโภคเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งจะต่างกับเกษตรกรที่มีที่ดินเป็นของตนเอง หรือพอมิที่ดินเป็นของตนเองในทางตรงกันข้ามเลยทีเดียว (จิรเกียรติ อภิภูณรัช. 2534 : 68) และจากข้อสรุปของ ไพศาล กิจเนตร (2535 : 33) เกี่ยวกับแหล่งที่มาของเงินทุนของเกษตรกรทำให้ทราบว่า หนี้สินของเกษตรกรไทยนั้นหากจำแนกตามแหล่งเจ้าหนี้แล้ว พบว่า

1. เกษตรกรเป็นหนี้สถาบันการเงินในระบบ ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และธนาคารพาณิชย์ต่าง ๆ
2. เป็นหนี้ระบบสถาบันการเงิน ซึ่งได้แก่ พ่อค้า นายทุน และผู้ให้เงินกู้อื่น ๆ ซึ่งมีใช้สถาบันการเงินในระบบ
3. เป็นหนี้หน่วยงานของรัฐ และหน่วยงานอื่น ๆ ที่มีใช้สถาบันการเงิน ซึ่งเกษตรกรเป็นหนี้ตามโครงการต่าง ๆ ที่ให้ความช่วยเหลือเกษตรกร

แหล่งเงินทุนดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นแหล่งที่เอื้ออำนวยให้เกษตรกรในชนบทสามารถนำเงินมาลงทุนในการผลิตและการบริโภค ซึ่งเป็นวงจรของชีวิตเกษตรกรไทยในปัจจุบัน

1.6 การถือครองที่ดิน

ลักษณะการถือครองที่ดินจะมีผลกระทบต่อการใช้เทคโนโลยีและความก้าวหน้าทางวิชาการเป็นอย่างมาก กล่าวคือ เกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินจะมีการลงทุนที่ดินมีการใช้เทคโนโลยีและวิชาการต่าง ๆ ในการเพาะปลูกมากกว่าเกษตรกรที่เป็นผู้เช่า ลักษณะการถือครอง

ที่ดินแบ่งออกเป็นที่ดินที่เกษตรกรเป็นเจ้าของ เป็นผู้เช่า และเป็นที่ดินที่ผู้อื่นให้ทำเบส่า จรินทร์ เทศวานิช (2521 : 46 - 47) ได้ทำการสำรวจ พบว่า เกษตรกรในประเทศไทยมีเนื้อที่ถือครองโดยเฉลี่ยเท่ากับ 41 ไร่ เป็นเนื้อที่ของตนเอง 31.03 ไร่ หรือ ร้อยละ 74.79 ของเนื้อที่ถือครองทั้งหมด เป็นเนื้อที่เช่าผู้อื่น 8.71 ไร่ หรือร้อยละ 21.73 ของเนื้อที่ถือครองทั้งหมดและเป็นที่ดินที่ผู้อื่นได้ทำเบส่าอีก 1.26 ไร่ หรือร้อยละ 3.48 ของเนื้อที่ถือครองทั้งหมด และในการศึกษาของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมเกี่ยวกับการถือครองที่ดินประเภทต่าง ๆ ในประเทศนั้น ปรากฏว่า จำนวนเกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกินยังมีถึง 454,819 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 8.14 ของจำนวนเกษตรกรทั้งประเทศ (ประมาณ 5,586,819 ครอบครัว) ภาคกลางมีเกษตรกรที่ไม่มีที่ดินมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 12.95 (จิระเกียรติ อภิณูโยธาส. 2534 : 68) แต่ที่น่าแปลกใจก็คือว่า จำนวนเกษตรกรในภาคอีสานมีมากที่สุดคือ 2,258.124 ครอบครัว มีจำนวนเกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกินเพียง 107,556 ครอบครัว ซึ่งคิดเป็นเพียง ร้อยละ 4.76 ของจำนวนเกษตรกรในภาคอีสาน และปรากฏว่า จำนวนเกษตรกรในภาคเหนือซึ่งมีทั้งหมด 1,613,670 ครอบครัว นั้น เป็นผู้ไม่มีที่ดินทำกินมากที่สุด คือ 181,125 ครอบครัว หรือคิดเป็นร้อยละ 11.22 ของจำนวนครัวเรือนในภาคนี้ (ไพศาล กิจเนตร. 2535 : 18) และจากการศึกษาของทองโรจน์ ย่อนจันทร์ (2526 : 38) ก็ชี้ให้เห็นว่าการถือครองที่ดินทำการเกษตรในประเทศไทยนั้น มีผู้เช่าเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคกลางมีครัวเรือนที่เป็นผู้เช่าถึงร้อยละ 37 และรองลงมาคือ ภาคเหนือและภาคใต้ มีการเช่าถึงร้อยละ 23 และ 12 ตามลำดับ โดยที่มีผู้เช่าจำนวนมากนี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจและผลที่ตามมาหลาย ๆ อย่างแก่เกษตรกร เช่น ปัญหาเรื่องผลผลิตต่ำ ปัญหาความยากจน และว่างงานอาจจะกลายเป็นปัญหาที่แก้ไขได้ยากมากขึ้นในอนาคต

2. สภาพทางสังคม

2.1 ลักษณะทางสังคม

ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ เป็นประชากรในชนบท สถิติเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2536 ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคมของมหาวิทยาลัยมหิดล ประเทศไทยมีประชากรทั้งสิ้น 58,175,000 คน ในจำนวนดังกล่าวอาศัยอยู่ในชนบท จำนวน 40,304,000 คน หรือร้อยละ 69.28

ลักษณะครอบครัวในสังคมชนบททุกภาคของประเทศไทยมีลักษณะเหมือนกัน กล่าวคือ เป็นครอบครัวเดี่ยว ประกอบด้วย พ่อแม่ ลูก อยู่ด้วยกันหรืออาจมีพ่อ แม่ พี่ น้องของฝ่ายชาย หรือฝ่ายหญิงมาอาศัยอยู่ด้วย สภาพความสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นไปด้วยดีมีการนับถือแบบ เครือญาติ เห็นอกเห็นใจกัน นับถือผู้อาวุโส มีศาสนาเป็นบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิต การติดต่อเป็นแบบส่วนตัว การแต่งตัวมักไม่เป็นรูปแบบอย่างเป็นทางการ การแบ่งชั้นของสังคม เกษตรจะพบว่ามีความแตกต่างกันไม่มากนัก อย่างไรก็ตาม เราสามารถแบ่งชนชั้นของคนใน ชนบทหรือชาวนาได้ โดยการพิจารณาจากหลายปัจจัยประกอบกัน ซึ่ง วิทยากร เขียวกุล (2526 : 136 - 146) กล่าวถึงชนชั้นในชนบทโดยเฉพาะภาคกลางว่า ประกอบด้วย ชาวนา รวย ได้แก่ กลุ่มเชื้อสายศักดินาเก่า พ่อค้า เจ้าของโรงสี คหบดีเงินกู้ และข้าราชการ รวมทั้ง กำนัน ผู้ใหญ่บ้านบางคน ซึ่งมีที่ดินมากกว่า 100 - 200 ไร่ขึ้นไป เป็นที่ดินที่เป็นมรดกตกทอดมา บ้างก็เป็นที่ดินที่ซื้อหรือยืมมาจากลูกหนี้เงินกู้ที่เอาที่ดินมาจำนองไว้ เจ้าของที่ดินที่เป็นชาวนารวย กลุ่มนี้มักจะแบ่งที่ดินให้คนอื่นเขาทั้งหมด โดยเฉพาะพวกที่มีที่ดินขนาด 100 ไร่ขึ้นไป นอกจากนี้ ยังหารายได้โดยการให้กู้เงินคิดดอกเบี้ยสูง การซื้อขายเก็งกำไรที่ดิน และการลงทุนในกิจการค้า การขนส่งและธุรกิจต่าง ๆ เจ้าของที่ดินดังกล่าวกลุ่มนี้จึงมีผลประโยชน์ที่แน่นแฟ้นกับชนชั้นนายทุน ซึ่งมักจะมีอิทธิพลทางการเมืองระดับท้องถิ่นและโยงใยไปยังการเมืองระดับชาติด้วย ชาวนากลาง เป็นชาวนากลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่ง ประกอบด้วย ชาวนาชาวไร่ที่ทำการเกษตรบนที่ดินของตนเองไม่ ใหญ่นัก หรือเป็นผู้เช่าบางส่วน ซึ่งเช่าที่ดินเพื่อทำการผลิตแบบทุนนิยม คือ มีการใช้แรงงาน รับจ้าง ไร่รดแทรกเตอร์ (ของตนเองหรือเช่ามา) การใช้ปัจจัยการผลิตที่ทันสมัยและการขยาย ผลผลิตที่ดินผลิตได้บางส่วนหรือทั้งหมดชาวนากลุ่มนี้มีที่ดินในเขตชลประทานสามารถทำนา 2 ครั้ง และปลูกพืชอื่นได้ แม้จะมีที่ดินขนาดย่อมแต่ก็อาจจัดอยู่ในกลุ่มชาวนากลางได้ ชาวนากลางจะใช้ บริการสินเชื่อจากดอกเบี้ยต่ำจากตลาดสินเชื่อในระบบซึ่งค่อนข้างได้เปรียบชาวนาจนหรือชาวรับจ้าง ส่วนชาวนาอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นกลุ่มล่างสุดก็คือ ชาวนาจน ชาวนารับจ้าง เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในสังคม เกษตร โดยเฉพาะในภาคกลาง ประกอบด้วยชาวนาขนาดย่อม ชาวนาผู้เช่าทั้งหมด และชาวนา รับจ้างชาวนากลุ่มนี้ต้องเช่านาด้วยค่าเช่าที่สูงและต้องลงทุนสูงในการผลิต ทำให้มีความยากลำบาก ในการดำรงชีวิต เนื่องจากรายได้ไม่เพียงพอกับการบริโภค ทำให้ต้องหารายได้จากการทำงาน รับจ้างและหางานอื่น ๆ เพิ่มขึ้น

สำหรับผู้นำในชุมชนชนบทนั้น ชัยนต์ วรรณะภูติ (2535 : 42 - 43) ได้กล่าวว่า ผู้นำในชนบทตามแบบเดิมมักจะได้นั่ง ผู้อาวุโส มาจากตระกูลใหญ่ในหมู่บ้าน เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในชีวิตมากมาย ได้รับการยอมรับนับถือว่าเป็นผู้มีคุณธรรม มีความเข้มแข็ง เด็ดขาดที่จะปกครองหรือแนะนำบ้านได้ บางครั้งผู้นำประเภทนี้อาจจะมีลักษณะเป็น "นักเลง" ที่มีคนเกรงใจ เมื่อมีการพัฒนาเข้ามาในหมู่บ้าน หมู่บ้านต้องติดต่อกับทางราชการมากขึ้น ดังนั้น ความจำเป็นที่จะต้องให้ผู้นำที่มีคุณสมบัติแตกต่างไปจากเดิม ผู้นำอาจจะต้องมีฐานทางเศรษฐกิจที่มั่นคง สามารถให้การต้อนรับแก่ข้าราชการได้โดยไม่เคยเดือดร้อน ยิ่งเศรษฐกิจของหมู่บ้านกลายเป็นเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ในหลายกรณีผู้นำมักจะเป็นผู้ที่คล่องแคล่วในการติดต่อกับนายทุน หรือมีกิจการของตนเองที่มีผลต่อการทำมาหากินของชาวบ้าน หรือในทางกลับกัน นายทุนนอกหมู่บ้านมักจะเลือกผู้นำให้เป็นตัวแทนในกิจการของเขาเพื่อดูแลผลประโยชน์ทางการค้าให้กับนายทุนเหล่านั้น ในแง่ความสัมพันธ์กับภายนอก ผู้นำของชุมชนเหล่านี้จะเป็นตัวเชื่อมที่สำคัญระหว่างหมู่บ้านกับระบบภายนอก

2.2 ศาสนา

ศาสนา หมายถึง ระบบความเชื่อที่มีนักบวช เป็น พระ เณร ผู้สอนศาสนา มีองค์การ เช่น วัด โบสถ์ สุเหร่า มีศาสนธรรม เช่น พระธรรม คัมภีร์ไบเบิล คัมภีร์กุระอ่าน และมีศาสนิกชนผู้นับถือศาสนานั้น ๆ ตามนัยนี้ สังคมชนบทไทยก็จะมีศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม พราหมณ์ ซิกข์ ฮินดู จากเอกสารราชการ ปี 2529 แสดงว่า สังคมไทยมีสามศาสนา คือ พุทธศาสนา อิสลาม และคริสต์ศาสนา นอกนั้นมีศาสนาพราหมณ์ ศาสนาฮินดู และศาสนาซิกข์ ซึ่งมีจำนวนไม่มาก ในส่วนที่เกี่ยวกับระดับความเชื่อในศาสนานั้น ชาวชนบทมีความเชื่อในศาสนา นั้น ชาวชนบทมีความเชื่อในศาสนาแบบเชื่อถือตามกัน ศาสนาในทัศนะของชาวบ้าน เป็นการปฏิบัติงานพิธีกรรม มีความรู้เพียงกว้าง ๆ ว่า การนับถือศาสนาเป็นของดี การมีศาสนาเป็นสัญลักษณ์ของคนดี การปฏิบัติตามหลักธรรมของศาสนาเป็นการกระทำดีให้ผลดีในชาตินี้และชาติหน้า โดยไม่รู้เหตุผลว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น อีกประการหนึ่ง ชาวชนบทถือว่าศาสนาเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของเขา ศาสนากับชีวิตของเขาดำเนินไปด้วยกัน ประการที่สาม ชาวชนบทไม่ได้แยกหรือแยกไม่ออกว่าอะไรคือศาสนา อะไรคือความเชื่อ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และ สุนันท์ สีสังข์. 2537 : 180 - 181)

ปัจจุบันศาสนาทุกศาสนายังคงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวชนบท ชาวชนบทส่วนใหญ่ยังยึดมั่นต่อความเชื่อในศาสนา แม้ว่าบางส่วนจะมีความเชื่ออย่างงมงายในบางเรื่องก็ตาม เช่น ความเชื่อในเรื่องเวทย์มนต์คาถา การไปห่วย และเครื่องรางของขลังก็ตาม แต่ศาสนาก็ช่วยในการจัดการเทศกาลทางสังคมและการควบคุมทางสังคมในสังคมชนบทอย่างมาก

2.3 ความเชื่อ

ความเชื่อของคนในสังคมชนบทไทยมีบทบาทสำคัญมาก กล่าวคือ ทัศนคติที่เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของคนเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรขาดปัจจัยที่จะเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมบางอย่าง ได้แก่ แหล่งความรู้ทางวิชาการและเจ้าหน้าที่ที่จะช่วยในการให้คำแนะนำ ดังนั้นพฤติกรรมส่วนหนึ่งจึงเป็นผลมาจากความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวกับพฤติกรรมของเกษตรกร สรุปได้ดังนี้ (พนิต เข้มทอง. 2528 : 47 - 49)

ความเชื่อ	ผลการควบคุม พฤติกรรมทั่วไป	พฤติกรรมทางการเกษตร
1. สรรพธาตุผู้มีวัยสูงกว่า	การเลือกผู้นำ ท้องถิ่น	เกษตรกรมักจะ เชื่อฟังและยึดถือผู้นำ ที่สูงอายุ มีความเป็นผู้ใหญ่มากอย่างแท้จริง
2. คำนิยมรับราชการ	การเลือกอาชีพ	จากลักษณะค่านิยมของสังคมไทย ปัจจุบันที่มีต่ออาชีพเกษตรกรว่าเป็น อาชีพที่ต้องทำงานหนัก รายได้ต่ำ จึงทำให้เกษตรกรอบรม สั่งสอน หรือ สนับสนุนบุตรหลานของตนเองให้มีการ ศึกษาสูง เพื่อหลีกเลี่ยงอาชีพเกษตร

ความเชื่อ	ผลการควบคุม พฤติกรรมทั่วไป	พฤติกรรมทางการเกษตร
5. สิ่งเหนือธรรมชาติ	กิจกรรมที่เพิ่ม ความมั่นใจ เป็นที่ ยึดเหนี่ยวทางใจ ในภาวะเดือดร้อน	เนื่องจากเกษตรกรรมไม่อาจตอบ ปัญหาสิ่งที่เหนือธรรมชาติได้และยัง เชื่อว่าธรรมชาติเป็นตัวกำหนดทั้ง ปัจจัยการผลิต ตลอดจนผลที่ได้รับ จึงทำให้เกิดสภาพของความไม่มั่นคง ยากที่จะกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้

2.4 ค่านิยม

ค่านิยม ถือว่าเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของบุคคลอีกชนิดหนึ่ง ในเรื่องค่านิยมของชาวชนบทไทยนั้น อาจกล่าวได้ว่า ชาวชนบทไทยมีลักษณะค่านิยมที่เป็นแบบสังคมเกษตรกรรมโดยทั่วไปและมีลักษณะค่านิยมที่มีลักษณะเป็นสังคมไทย โดยเฉพาะมีพื้นฐานมาจากศาสนาทางพุทธศาสนา ทั้งหมดนี้จัดเป็นลักษณะค่านิยมดั้งเดิมของสังคมไทย ในปัจจุบันยังคงยึดถืออยู่มากในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประชากรชนบทของไทย (เพ็ญแข ประจันปัจจนิก, อ้อมเดือน สดมณี. 2529 : 26) ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ค่านิยมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม

ของคน ดังนั้น พฤติกรรมของชาวชนบทหรือเกษตรกรจึงมีผลมาจากค่านิยมที่เกษตรกรยึดถือ ซึ่ง ธนิต เข้มทอง (2528 : 51 - 52) ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของค่านิยมและพฤติกรรม บางอย่างของเกษตรกรไว้ดังนี้

ค่านิยม	พฤติกรรมอันเป็นผลมาจากค่านิยม
1. ยกย่องเชิดฟุ้งผู้มีอำนาจ	เกษตรกรมีความนิยมยกย่องการเป็นเจ้าคน นายคน ซึ่งหมายถึง การรับราชการและหมายถึง การทำงานอย่างสบายและมีเกียรติ ทำให้เกษตรกร ไทยอบรมสั่งสอนลูกหลานให้หลีกหนีอาชีพเกษตร
2. ยกย่องเชิดฟุ้งผู้อาวุโส	เนื่องจากลักษณะครอบครัวของสังคมไทยเป็น ครอบครัวใหญ่ มีหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด และ เป็นผู้ตัดสินใจปัญหาทั้งปวง ผู้น้อยต้องเคารพเชื่อฟัง ผลที่ตามมาก็คือสภาวะการขาดผู้นำ ขาดความคิดริเริ่ม ที่จะดัดแปลงหลังปรับปรุงสิ่งใหม่ ๆ
3. นิยมยกย่องความพุ่มเฟิย	เนื่องจากฐานะ เป็นตัวกำหนดบทบาทและระดับ ชั้นในสังคมไทย ดังนั้นคนส่วนใหญ่ในชนบทจึงพยายาม แสดงตนเป็นผู้มั่งคั่งเพื่อให้เป็นที่น่าเชื่อถือของผู้อื่น ซึ่ง ค่านิยมดังกล่าวทำให้เกษตรกรต้องเสียเงินเสียทองไป ในงานต่าง ๆ ที่ไม่จำเป็นและไม่เกิดประโยชน์

 คำนิยม

 พฤติกรรมอันเป็นผลมาจากคำนิยม

4. เชื่อถือบุญบาป

จากหลักทางพุทธศาสนาสอนให้คนเชื่อว่า
วิถีชีวิตของทุกคนเป็นไปตามผลแห่งบุญ - กรรม
ในปางก่อน จึงทำให้เกษตรกรรู้สึกท้อถอยไม่
กระตือรือร้น อยู่ในภาวะจำยอม เพราะเชื่อว่า
เป็นผลสืบเนื่องมาจากชาติที่ผ่านมา

นอกจากนี้ การศึกษาของ เพ็ญแข ประจันปัจจนิก และอ้อมเดือน สดมณี (2529) ที่ได้ศึกษาคำนิยมของชาวชนบทไทยในหมู่บ้านที่เจริญและไม่เจริญ พบว่า ชาวชนบททั้งสองหมู่บ้าน มีการยึดคำนิยมทางระเบียบประเพณีสูง ทั้งนี้ เนื่องจากยังมีโครงสร้างของชุมชนในลักษณะสังคมแบบดั้งเดิมอยู่ แต่เมื่อความเจริญเข้าไปสู่ชุมชนมีผลทำให้โครงสร้างของชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไป มีผลต่อคำนิยมของชาวชนบทคือ ทำให้มีการยอมรับคำนิยมทางวัตถุสูงขึ้น แต่ในหมู่บ้านที่ยังไม่เจริญยังมีการยอมรับคำนิยมทางวัตถุในระดับต่ำ แต่อย่างไรก็ตาม ชาวชนบททั้งสองหมู่บ้านก็ให้เห็นความสำคัญของสิ่งของเครื่องใช้ที่ทันสมัยและมีความต้องการมากยิ่งขึ้น ส่งผลให้มีการยอมรับคำนิยมทางวัตถุมากยิ่งขึ้น

2.5 ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม

พนิต เข้มทอง (2528 : 52 - 53) กล่าวว่า ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของไทยจะเห็นว่า ยังมีการยึดถือและปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอในสังคมชนบทมากกว่าเมือง ตัวอย่างประเพณีที่ยังมีการปฏิบัติกันอยู่ในสังคมเกษตรกร ได้แก่

1. ประเพณีลงแขก จุดประสงค์ของประเพณีลงแขกก็เพื่อความสามัคคี การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นการช่วยเหลือด้านแรงงานและเป็นโอกาสแห่งการแสดงน้ำใจของคนในหมู่บ้านเดียวกันมากกว่าการหวังผลตอบแทนในรูปของเงินทอง หรือค่าจ้างแรงงาน ปัจจุบันประเพณีดังกล่าวนี้ลดน้อยลงไปมาก แทบจะไม่หลงเหลือให้เห็น จะพบว่าจะยังคงมีอยู่บ้างก็เฉพาะกลุ่มญาติพี่น้อง

2. ประเพณีของครอบครัว เป็นประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ที่สืบทอดกันมา เช่น ประเพณีโกนจุก การบวช การแต่งงาน ฯลฯ

3. ประเพณีทางบุญ การทำบุญเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตของชาวชนบทไทย ได้แก่ การทำบุญตักบาตร ประเพณีทำบุญเข้าพรรษา ออกพรรษา ตรุษสงกรานต์ ประเพณี บุญบั้งไฟ ฯลฯ

ประเพณีทั้ง 3 ประเภทดังกล่าวนี้ ปัจจุบันพบว่า มีการปฏิบัติลดน้อยลง ทั้งนี้เป็นผลเนื่องมาจากความเจริญทางด้านเทคโนโลยี ความนิยมในวัฒนธรรมต่างชาติ และจิตจำกัดในสถานะเศรษฐกิจของเกษตรกรไทย

3. สภาพทางการศึกษา

สังคมชนบทไทยในปัจจุบันส่วนใหญ่มีระบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเหมือนกันทุกภาค โดยมีสถาบันการศึกษาตั้งแต่ระดับก่อนวัยเรียน อนุบาล ประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสถาบันของรัฐ ปัจจุบันได้มีการขยายการศึกษาให้แก่คนชนบทมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษาในรูปของการศึกษานอกระบบ ส่วนการศึกษาระดับอาชีวศึกษา และอุดมศึกษาในยังมีความแตกต่างกันมากระหว่างเมืองและชนบท กล่าวคือ การให้บริการการศึกษาในระดับอาชีวศึกษา และอุดมศึกษา ยังให้บริการได้ไม่ทั่วถึง สถาบันการศึกษาระดับดังกล่าวส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเมืองและเมืองหลวง โอกาสที่คนชนบทจะเข้าถึงการศึกษาระดับดังกล่าวจึงมีไม่มาก ทั้งนี้จากการศึกษาของ จรินทร์ เทศวานิช (2521 : 37) พบว่า เกษตรกรที่เป็นหัวหน้าครอบครัวประมาณร้อยละ 76.36 ของเกษตรกรทั้งหมดจบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 เกษตรกรมีการศึกษาสูงกว่าชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีเพียงร้อยละ 13.66 ต่ำกว่าระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ร้อยละ 7.53 ส่วนที่เหลือเป็นเกษตรกรที่ไม่รู้หนังสือมีอยู่ร้อยละ 2.45 นอกจากนี้ เกษตรกรที่ทำงานในฟาร์มที่ไม่ได้เป็นหัวหน้าครอบครัว พบว่า ส่วนใหญ่ร้อยละ 78.16 ของเกษตรกรทั้งหมดที่ทำงานในฟาร์มจบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ร้อยละ 7.75 มีการศึกษาสูงกว่าชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 ร้อยละ 4.39 สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 7 ที่เหลือร้อยละ 4.42 มีระดับการศึกษาต่ำกว่าชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ส่วนอีกร้อยละ 5.28

เป็นเกษตรกรที่ไม่รู้หนังสือ นอกจากนี้ในการศึกษาดังกล่าวยังพบอีกว่า สมาชิกในครอบครัว ส่วนใหญ่ไม่เคยได้รับการศึกษาทางด้านการเกษตรมาโดยตรง การทำงานได้รับการสั่งสอน และถ่ายทอดจากบรรพบุรุษโดยตรง เกษตรกรเพียงร้อยละ 11.76 เท่านั้น ที่เคยได้รับการอบรมทางด้านการเกษตร จะเห็นว่า การศึกษาของแรงงานภาคเกษตรส่วนใหญ่แล้วมีระดับ การศึกษาค่อนข้างต่ำมาก กล่าวคือ จบเพียงการศึกษาภาคบังคับ ทั้งนี้เนื่องจากผู้ประกอบการ อาชีพทางการเกษตรจะเป็นผู้ที่มีความรู้ทางเศรษฐกิจอ่อนแอ ขาดเงินทุนในการส่งเสริมให้ บุตรหลานได้รับการศึกษา และความต้องการแรงงานเพื่อช่วยครอบครัวทำให้ออกาสในการ เล่าเรียนของครอบครัวมีจำกัด เป็นเหตุให้เกษตรกรและสมาชิกในครัวเรือนส่วนมากศึกษา น้อยกว่ากลุ่มอาชีพอื่น ๆ (ประพันธ์ โกยสมบูรณ์. 2532 : 27) ปัจจุบันรัฐบาลได้ขยาย โอกาสทางการศึกษาให้แก่ประชาชนในชนบทมากยิ่งขึ้น ทั้งการศึกษาระบบโรงเรียนและนอก ระบบโรงเรียน เป็นที่คาดหมายกันว่า เมื่อสิ้นแผนพัฒนาการศึกษาระยะที่ 7 ประชาชนในชนบท จะสำเร็จการศึกษาสูงขึ้นกว่าเดิม อย่างไรก็ตาม ประชาชนในกลุ่มที่พ้นวัยเรียนไปแล้วและจบ เพียงแค่ประถมศึกษาหรือการศึกษาระดับมัธยม ยังเป็นแรงงานที่อยู่ในภาคเกษตรและนอกภาค เกษตรเป็นจำนวนมาก นับว่าเป็นปัญหาอีกอย่างหนึ่งของรัฐบาลและประเทศ จะต้องหาแนวทาง แก้ไข

สภาพเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษาของแรงงานภาคเกษตรไทยดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่า ปัจจุบันประชากรของไทยส่วนใหญ่ยังอาศัยอยู่ในชนบท มีการศึกษาค่อนข้างต่ำ และมีอาชีพทาง การเกษตรซึ่งมีรายได้ค่อนข้างต่ำ เมื่อเปรียบเทียบรายได้ระหว่างภาคเกษตรและนอกภาค เกษตร ในปัจจุบันมีความแตกต่างกันมากยิ่งขึ้น (องค์การความร่วมมือระหว่างประเทศของญี่ปุ่น (ไจก้า). 2533 : 9) หากปล่อยให้สถานการณ์ของความแตกต่างดังกล่าวนี้เป็นไปเช่นนี้ ตลอดไป ความยากลำบากก็จะตกอยู่กับคนส่วนใหญ่ของประเทศ ดังนั้น ในการพัฒนาประเทศนั้น ควรพัฒนาให้ครอบคลุมทั้งเมืองและชนบท ตามทัศนะของ โชมิต บันเปียมรัชต์ (2526 : 17) เห็นว่า ชนบทเป็นส่วนหนึ่งของประเทศชาติ การที่ประเทศชาติจะเจริญก้าวหน้าได้ต้องประกอบ ด้วยความเจริญของชนบทเป็นส่วนใหญ่ การพัฒนาชนบทเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะช่วยให้

ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ประทาน คงฤทธิศึกษากร (2533 : 11 - 12) ที่ว่า การพัฒนาชนบทนั้นความจริงแล้วก็เป็นเรื่องโดยตรงของการพัฒนาประเทศ เพราะการพัฒนาประเทศก็ต้องครอบคลุมทั้งเรื่องการพัฒนาเมืองและการพัฒนาชนบท แต่การพัฒนาชนบทจะเป็นเรื่องสำคัญของประเทศด้อยพัฒนาที่จะต้องเร่งรัดจัดการเป็นพิเศษ เพื่อให้ชนบทซึ่งเป็นเขตพื้นที่ส่วนใหญ่และมีประชากรเป็นจำนวนมากอาศัยอยู่เป็นหลักสำคัญ และคนที่อยู่ในชนบทในประเทศไทยที่กำลังพัฒนาแล้วแต่มีปัญหาทั้งสิ้น คือ ประสบความยากไร้ ความไม่ทันโลก ไม่ได้รับการศึกษา การดำรงชีวิตความเป็นอยู่เต็มไปด้วยโรคภัยไข้เจ็บ ทำให้เกิดลักษณะของปัญหาที่ติดตามมาของสังคมอันเป็นผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศได้

การพัฒนาชนบทจึงเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญอย่างหนึ่งในการที่จะช่วยยกระดับคนที่อาศัยอยู่ในชนบท ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศและมีอาชีพทางเกษตรให้มีสมรรถภาพและโอกาสทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้น อันจะส่งผลต่อการลดช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและการพัฒนาชนบท

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

การพัฒนา เป็นคำที่มีความหมายไม่เป็นกลาง กล่าวคือ แฝงไปด้วยค่านิยม (Value-Laden) และดูเหมือนจะผูกพันกับวัฒนธรรม (Culture - Bound) การพัฒนาจึงมีความหมายแตกต่างกันมากมายขึ้นอยู่กับ บุคคล สังคม วัฒนธรรม และกาลเวลา (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. 2532 : 93) อย่างเช่น ในช่วงทศวรรษที่ 1960 นักสังคมศาสตร์ให้ความหมายของการพัฒนา โดยใช้เกณฑ์การวัดระดับความร่ำรวยและการเป็นสังคมแบบเปิดของประเทศ ซึ่งเปิดโอกาสให้บุคคลทุกคนเลื่อนระดับฐานะได้ ในช่วงระยะเวลานี้การพัฒนาผูกพันกับเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก โดยเหตุที่เชื่อว่า (1) หากประเทศสามารถสร้างผลผลิตส่วนรวมในแต่ละปีได้สูงขึ้น และ (2) หากสถาบันการศึกษาของประเทศสามารถผลิตคนที่ได้รับการศึกษาได้จำนวนมากแล้วทุกคนในประเทศจะมีชีวิตที่ดีขึ้น ผลจากแนวคิดนี้ทำให้เน้น

การพัฒนาทุนและอุตสาหกรรมมากเสียจนละเลยความจำเป็นด้านอื่น ๆ ของมวลมนุษยชาติ (ชนิตา รักษ์พลเมือง. 2526 : 65) ในทัศนะของ ซีเยร์ส (Seers. 1979 : 11 - 12) การพัฒนาเป็นการจัดให้มีสภาพเงื่อนไขอันจำเป็นสำหรับการบรรลุถึงศักยภาพ หรือการเติบโตในความเป็นมนุษย์ ความจำเป็นสูงสุดนั้นคือ การมีปัจจัยสนองความต้องการ ขั้นพื้นฐาน ช่วยให้ระดับการครองชีพและการมีชีวิตที่ผาสุกตามสมควรแก่อัตภาพ ความจำเป็น เหล่านี้จะมีขึ้นโดยต้องมีเงื่อนไขสำคัญที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ถึงกันและกันหมด คือ

- 1) การขจัดออกไปซึ่งความยากจน (Poverty) โดยยกระดับรายได้ของ ประชากรเช่นกันกับการกระจายรายได้เพื่อให้มีความสามารถที่จะได้มาซึ่งปัจจัยอันจำเป็นแก่ การดำรงชีพ
- 2) การมีงานทำ (Employment) เป็นการเพิ่มผลิตภาพของประชากรเพื่อการมี รายได้ เพื่อความมีเกียรติศักดิ์ศรีแห่งตน มีความเคารพตนเอง เป็นคนที่พึ่งตนเองได้
- 3) ความเสมอภาค (Equality) ด้วยการกระจายรายได้มิให้ประชาชนในสังคม ตกอยู่ในสภาพของความยากจนโดยทั่วไป การขจัดออกไปซึ่งอุปสรรคทางสังคม ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ขัดขวางต่อการพัฒนาบุคลิกภาพการเติบโตของบุคคลที่สร้างเงื่อนไขให้เกิดการเอารัด เอาเปรียบไม่เป็นธรรม ตลอดจนการขจัดออกไปซึ่งความไม่เสมอภาคในด้านโอกาสทางการศึกษา และอำนาจทางการเมือง

ในรอบทศวรรษแห่งการพัฒนา รอบที่ 2 (ค.ศ.1970 - 1979) และตอนต้นของ ทศวรรษแห่งการพัฒนาการ รอบที่ 3 (ค.ศ.1980 ถึงปัจจุบัน) นักวิชาการขององค์การ สหประชาชาติได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาให้ครอบคลุมไปถึงพัฒนาการทางสังคมและ วัฒนธรรม ซึ่งรวมเรียกว่า พัฒนาการแบบบูรณาการ (Integrated Development) แนวคิด เกี่ยวกับพัฒนาการก็แตกแยกเป็นมโนทัศน์เกี่ยวกับการพัฒนาหลายอย่าง เช่น มโนทัศน์ที่ถือว่า มนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา (The Concept of Development Centred on Man) มโนทัศน์เกี่ยวกับการพัฒนาจากศักยภาพภายในของสังคม (The Concept of Endogenous Development) มโนทัศน์เกี่ยวกับการพัฒนาทั่วโลก (The Concept of Global

Development) มโนทัศน์เกี่ยวกับการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง (The Concept of Self - Reliant Development) และมโนทัศน์เกี่ยวกับความจำเป็นพื้นฐาน (The Concept of Basic Needs) (ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. 2529 : 1 - 15) แนวคิดการพัฒนาดังกล่าวพยายามตอบสนองต่อการพัฒนามนุษย์ มิใช่เพียงความร่ำรวยเท่านั้น

สำหรับความหมายของการพัฒนามนุษย์ที่กว้างขึ้นตามทัศนะของโตนาริ (Todaro. 1981) เห็นว่า การพัฒนามนุษย์จะต้องเข้าใจว่า เป็นกระบวนการหลายมิติที่เกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างทางสังคม ด้านการมีทัศนคติที่เหมาะสม และด้านสถาบันต่าง ๆ ในระดับชาติ รวมทั้งการเร่งอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การลดความไม่เท่าเทียมกัน และการจัดความยากจนได้อย่างแท้จริง ซึ่งการพัฒนาโดยเนื้อหาแล้วจะต้องแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทุกอย่างในระบบสังคมทั้งหมด โดยจะต้องตอบสนองความต้องการพื้นฐานที่หลากหลาย และความปรารถนาของรายบุคคลและกลุ่มทางสังคมภายในระบบสังคมนั้น ๆ รวมทั้งการหนีจากสภาพที่ไม่พึงปรารถนาไปสู่สภาพที่ดีกว่าทั้งด้านวัตถุและจิตใจ ดังนั้น ความหมายของการพัฒนามนุษย์ในช่วงสองทศวรรษของทศวรรษที่ 20 ไม่จำเป็นที่จะใช้ความหมายของการพัฒนา เช่นเดียวกับในช่วงทศวรรษก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศโลกที่สาม สำหรับกรอบความคิดที่สำคัญและสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางการทำความเข้าใจความหมายของการพัฒนาที่แท้จริงนั้น คือ องค์ประกอบพื้นฐานหรือค่านิยมหลัก (Core Values) 3 ประการ ได้แก่ ความจำเป็นในการดำรงชีพ (Life - Sustenance) ความมีเกียรติแห่งตน (Self - Esteem) และการมีอิสระ (Freedom) ค่านิยมหลักทั้ง 3 ประการนี้ แสดงให้เห็นถึงเป้าหมายร่วมที่บุคคลแต่ละคนและสังคมแสวงหาโดยมีอิสระสังเขป ดังนี้

1.1 ความจำเป็นในการดำรงชีพ : ความสามารถในการจัดหาความต้องการพื้นฐาน (Life - Sustenance : The Ability to Provide Basic Needs) โดยทั่วไปแล้วคนทุกคนมีความต้องการพื้นฐานสำหรับการยังชีพ ซึ่งความต้องการดังกล่าวนี้ ประกอบด้วย อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และเครื่องนุ่งห่ม เมื่อไรก็ตามคนเราขาดสิ่งเหล่านี้หรือไม่มีก็อาจกล่าวได้ว่าอยู่ในสภาพต้องพัฒนาอย่างแท้จริง ดังนั้น หน้าที่พื้นฐานของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ทั้งหมดก็คือ การจัดหาเครื่องมือเครื่องมืต่าง ๆ ให้กับประชาชนที่มีเป็นจำนวนมาก เพื่อเอาชนะต่ออุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดจากการขาดปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ซึ่งเราอาจจะอ้างได้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสภาพที่จำเป็นสำหรับการปรับปรุงคุณภาพชีวิต ซึ่งก็คือการพัฒนา ดังนั้นการเพิ่มรายได้ต่อหัว การจัดความยากจน การเพิ่มโอกาสการมีงานทำและการลดความไม่เท่าเทียมกันในการกระจายรายได้ จึงเป็นสิ่งจำเป็น แต่ก็ยังไม่เป็นเงื่อนไขที่เพียงพอต่อการพัฒนา

1.2 ความมีเกียรติแห่งตน : คุณค่าความเป็นคน (Self - Esteem : To Be a Person)

องค์ประกอบที่เป็นสากลของการมีชีวิตที่ดี องค์ประกอบที่สองคือ การเคารพนับถือตนเอง คนทุกคนและสังคมทุกสังคมเสาะแสวงหารูปแบบพื้นฐานของการเคารพนับถือตนเอง ซึ่งอาจจะเรียกได้ในหลายรูปแบบ ได้แก่ ความเป็นคนเชื่อถือได้หรือจริงใจ (Authenticity) ความมีเอกลักษณ์ของตนเอง (Identity) เกียรติศักดิ์ศรี (Dignity) การได้รับการเคารพ (Respect) และความมีเกียรติ (Honor) สำหรับธรรมชาติและรูปแบบของการเคารพนับถือตนเองนี้อาจจะแปรเปลี่ยนจากสังคมหนึ่งไปอีกสังคมหนึ่ง และจากวัฒนธรรมหนึ่งไปยังอีกวัฒนธรรมหนึ่งได้ อย่างไรก็ตาม ด้วยการแพร่หลายของค่านิยมทันสมัยของประเทศที่พัฒนาแล้ว ประเทศต่าง ๆ ในกลุ่มโลกที่สาม ซึ่งเดิมใช้ความรู้สึกของตนเองในการวัดคุณค่า แต่ต้องได้รับความล้มเหลวในการพัฒนาเมื่อหันตัวเองเข้ามาติดต่อสัมพันธ์กับประเทศที่พัฒนาแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากประเทศพัฒนาเหล่านี้ได้ใช้ความร่ำรวยของชาติเป็นตัววัดคุณค่า (Worth) และประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลายยึดติดกับค่านิยมทางวัตถุ ดังนั้นคุณค่าและการเคารพนับถือในปัจจุบันจึงตกอยู่กับประเทศที่มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและมีอำนาจทางด้านเทคโนโลยีเท่านั้น ประเทศในกลุ่มโลกที่สามจึงไม่สามารถที่จะยกระดับตนเองขึ้นมาในระดับของการพัฒนาได้ หากใช้เกณฑ์ที่ประเทศพัฒนาแล้วเป็นดัชนีชี้วัด

1.3 การมีอิสระจากภาวะจำยอม : ความสามารถที่จะตัดสินใจเลือก (Freedom from Servitude : To Be Able to Choose)

ความหมายของการพัฒนาอีกประการหนึ่งที่เป็นประการสุดท้ายของคำนิยามหลักสากลก็คือ การมีอิสระสำหรับความหมายของการมีอิสระในที่นี้ไม่ได้ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดทางด้านการเมืองหรือด้านอุดมการณ์ แต่เป็นความหมายที่ฐานความรู้สึกลึกพื้นฐานมากขึ้น ในแง่ของความ เป็นเสรีหรือการปลดปล่อยหลุดพ้นไปจากสภาพการณ์ของความแปลกแยกห่างเหิน โกรธแค้น ซึ่งขัด ต่อสภาพความเป็นอยู่ทางวัตถุของชีวิตและความเป็นเสรีหรือความเป็นอิสระจากความเป็นทาสหรือ การจองจำทางสังคมของคนที่เป็นมนุษย์ทั้งชายและหญิง จากภาวะธรรมชาติสภาพแวดล้อมรอบตัว อริชชา ความรังเกียจจากผู้รอบข้าง จากความทุกข์ยาก สถาบันและความเชื่อต่าง ๆ ที่เป็นการ หลอกหลวงมอมเมา (Dogmatic Beliefs) การมีอิสระนี้จะเกี่ยวพันถึงการขยายขอบเขตของ ทางเลือกต่าง ๆ สำหรับสังคมและสมาชิกในสังคม พร้อมกับการลดข้อจำกัดภายนอกในการติดตาม เป้าหมายทางสังคมที่เรียกว่า การพัฒนา ดับบลิว อาร์เทอร์ หลุยส์ (W. Arthur Lewis) ก็ได้ เน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการมีอิสระจากภาวะจำยอม โดยสรุป ว่า ข้อดีของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนั้นไม่ใช่ว่าความร่ำรวยไปเพิ่มความสุข แต่จะไปเพิ่ม ขอบเขตทางเลือกของมนุษย์ให้มากยิ่งขึ้น ความร่ำรวยสามารถที่จะทำให้คนได้รับการควบคุมเหนือ ธรรมชาติ และภาวะแวดล้อมทางกายภาพมากขึ้นกว่าคนที่ยากจน นอกจากนี้ยังทำให้คนได้มีอิสระใน การเลือกเวลาว่างมากขึ้น มีสินค้าและบริการมากขึ้น หรือปฏิเสธความสำคัญของความต้องการทาง ด้านวัตถุเหล่านี้และใช้ชีวิตที่เรียบง่าย

จากคำนิยามหลักทั้ง 3 ประการนี้ อาจสรุปได้ว่า การพัฒนานั้นเป็นทั้งความเป็นจริงทาง กายภาพและเรื่องของจิตใจที่สังคมมีอยู่ ตลอดจนการรวมของกระบวนการบางอย่างด้านสังคม เศรษฐกิจ และสถาบันต่าง ๆ ในการที่จะทำให้ชีวิตดีขึ้นนั้น ในทุกสังคมควรมีจุดหมายของการพัฒนา อย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน ดังนี้

(1) เพิ่มการให้ได้มาของปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และเครื่องนุ่งห่ม และขยายการกระจายปัจจัยดังกล่าวให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

(2) ยกระดับความเป็นอยู่ ได้แก่ การเพิ่มรายได้ที่สูงขึ้น การหางานทำให้มากขึ้น การมีการศึกษาที่ดีขึ้น และการให้ความเอาใจใส่ คำนิยามทางด้านวัฒนธรรมและความเป็นมนุษย์ โดยจะไม่พิจารณาเพียงการเพิ่มความอยู่ดีทางด้านวัตถุเท่านั้น แต่จะต้องรวมถึงการสร้างควมมี เกียรติแห่งตน ทั้งในระดับบุคคลและระดับชาติให้มากขึ้น

(3) ขยายขอบเขตของทางเลือกทางเศรษฐกิจและสังคมไปยังระดับบุคคลแต่ละคน และโดยรวมโดยการให้มีอิสระจากภาวะจำยอมและการพึ่งพาไม่เพียงแต่ความสัมพันธ์ต่อกันอื่น ๆ และรัฐเท่านั้น ยังจะต้องโยงไปถึงพลังของความไม่รู้และความโง่ของมนุษย์อีกด้วย

การพัฒนาตามความหมายที่แท้จริงในทัศนะของ โทดาร์ร ดังกล่าว จะต้องพัฒนาให้เกิดผลกระทบคลุมทั้งด้านการมีปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตอย่างพอเพียง การที่คนมีความรู้สึกว่าได้รับการยอมรับนับถือ มีเกียรติยศและควมมีเกียรติแห่งตน รวมทั้งการมีอิสระที่จะเลือก การพัฒนาที่สามารถตอบสนองเพียงจุดมุ่งหมายของการพัฒนาในเรื่องใดเรื่องหนึ่งจะเป็นการพัฒนาที่ผิดทาง (Todaro. 1981 : 70 - 72 ; Singh. 1986 : 19 - 21) และหากประเทศใดประชาชนมีความขาดแคลนองค์ประกอบทั้ง 3 ประการ ที่เป็นจุดมุ่งหมายของการพัฒนาดังกล่าวข้างต้นก็ถือว่าอยู่ในสภาพของการด้อยพัฒนา ซึ่ง ซีเยร์ส (Seers. 1979 : 72) เห็นว่าในการวิเคราะห์ว่าประเทศใดประเทศหนึ่งจะมีการพัฒนาหรือไม่เพียงใดนั้น อาจมีคำถาม 3 ข้อ ดังนี้

1. มีการดำเนินการอะไรบ้างเกี่ยวกับความยากจนที่กำลังเผชิญอยู่
2. มีการดำเนินการอะไรบ้างเกี่ยวกับการว่างงาน
3. มีการดำเนินการอะไรเกี่ยวกับความไม่เสมอภาคและไม่เป็นธรรม

แนวคิดการพัฒนาและนิยามของการพัฒนาดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า การพัฒนานั้นมิได้ดำเนินการเพียงเพื่อความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว ซึ่งเป็นการพัฒนาด้านวัตถุเท่านั้น แต่จะต้องคำนึงถึงด้านจิตาใจในเรื่องเกียรติศักดิ์ศรี คุณค่าความเป็นคน การได้รับการยอมรับนับถือ และการมีเสรีภาพที่จะเลือก รวมทั้งการได้รับความเป็นธรรมและความเสมอภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสทั้งหลาย ซึ่งส่วนใหญ่อยู่นานชนบทเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามการพัฒนาที่จริงแล้วเป็นแนวคิดเชิงบรรทัดฐาน (ชุมพร สังขปรีชา. 2535 : 11)

ทฤษฎีการพัฒนารวม

1. ความหมายของการพัฒนารวม

ความหมายของการพัฒนารวม ได้มีผู้ให้นิยามกันไว้มากมาย อาทิ ธนาคารโลก ได้ให้คำจำกัดความค่อนข้างกระตัดรัดว่า การพัฒนารวม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตความยากจนของคนชนบทให้สามารถมีผลผลิตและรายได้เพิ่มขึ้น (ประทาน คงฤทธิศึกษากร. 2533 : 12 ; ดิเรก ฤกษ์หรรษา. 2527 : 2) อาสีรัตน์ หอมเนียม (2535 : 1) ความหมายดังกล่าวนี้ มีความสอดคล้องกับความหมายของการพัฒนารวมในอดีตที่เน้นวางแผนทางด้านเศรษฐกิจและเจ้าหน้าที่ทางการเกษตร ซึ่งเป็นความหมายค่อนข้างคับแคบ เพียงเพื่อการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเท่านั้น ซึ่งแนวคิดดังกล่าวเห็นอย่างชัดเจนว่าเป็นแนวคิดที่พื้นผิวเกินไปกับความเป็นจริง แนวคิดที่ปรับจากเดิมการพัฒนารวมเป็นกระบวนการที่มีความซับซ้อนมากขึ้นและเป็นกระบวนการที่ยาวนานโดยจะเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนพื้นฐานของสังคมในชนบททั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง (Coombs. 1975 : 4 - 5) และ อาสีรัตน์ หอมเนียม (2535 : 1) กล่าวว่า การพัฒนารวม คือกระบวนการที่มุ่งส่งเสริมให้ประชาชนในชนบทมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นในทุก ๆ ด้าน โดยประชาชนเป็นผู้ริเริ่มและมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาในทุกขั้นตอนด้วยการพึ่งตนเองให้มากที่สุด และส่งเสริมด้วยการช่วยเหลือจากภายนอกที่จำเป็น ซึ่งนิยามของการพัฒนารวมดังกล่าวนี้เน้นที่การพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้งมีเป้าหมายที่คุณภาพชีวิตที่ดี มิใช่เพียงแต่การเพิ่มรายได้เท่านั้น ส่วน Douglass Ensminger (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. 2531 : 10 ; อ้างอิงมาจาก Douglass Ensminger. n.d.) ชี้ให้เห็นเฉพาะเจาะจงมากขึ้นว่า การพัฒนารวมเป็นการพัฒนา 3 ส่วน คือการวางแผนครอบครัว การเกษตรและความยากจนในชนบท ทั้งนี้เพื่อลดอัตราการเพิ่มประชากร เพิ่มผลผลิตและการเรียนรู้ และปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชนกลุ่มใหญ่ผู้ยากจนในชนบท Kocher (1973 : 5) นิยามไว้อย่างเป็นรูปธรรมว่า การพัฒนารวม หมายถึง ความพยายามเพิ่มทุนรายได้ของคนชนบท โดยการพัฒนาความสามารถในการผลิตของแรงงานในชนบท รวมทั้งเพิ่มโอกาสในการทำงานในชนบทเพื่อรองรับ

แรงงานที่เพิ่มขึ้นมากมาย โดยมีการอ้างอิงที่ชัดเจน Chambers (1983 : 147) และ Singh (1986 : 18) ได้ให้นิยามการพัฒนาชนบทใหม่ว่า การพัฒนาชนบทเป็นยุทธศาสตร์ที่สามารถทำให้ประชาชนกลุ่มเป้าหมายกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ ผู้ชายและผู้หญิงที่ยากจนในชนบทให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ชาวชนบทและบุตรหลานต้องการมากยิ่งขึ้น ยุทธศาสตร์ดังกล่าวนำไปสู่การช่วยเหลือให้คนที่ยากจนที่สุดที่กำลังทรมานหากินในเขตชนบทได้เรียกร้องและควบคุมผลประโยชน์ของการพัฒนากลุ่มคนยากจน ดังกล่าวนี้อาจรวมทั้งชาวนารายย่อย ชาวนา ผู้เช่าที่ดิน และชาวนาผู้ไร้ที่ดิน

นอกจากนี้ อวยชัย ชะบา (2530 : 86) ได้รวบรวมคำจำกัดความของการพัฒนาชนบทภายใต้การปกครองระบอบการปกครองแบบเสรีประชาธิปไตยทุนนิยมไว้ ดังนี้

- (1) การพัฒนาชนบท คือการปรับปรุงสภาพของชนบทให้มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น
- (2) การพัฒนาชนบท คือการปรับปรุงมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชนผู้มีรายได้น้อยที่อาศัยอยู่ในชนบท และการทำให้กระบวนการพัฒนานั้นเป็นกระบวนการที่สามารถดำเนินการต่อไปได้ด้วยตนเอง (Self - Sustaining)
- (3) การพัฒนาชนบท คือ กระบวนการซึ่งความยากจนในชนบทถูกแก้ไขให้ลดน้อยลงโดยการเพิ่มผลผลิต และรายได้ของครอบครัวและของผู้ใช้แรงงานในชนบทให้สูงขึ้น โดยเน้นที่การเพิ่มผลผลิตและรายได้มากกว่าการกระจายรายได้ และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่มีผลต่อการจัดสรรทรัพยากร อาทิ ทรัพย์สินและที่ดิน
- (4) การพัฒนาชนบท คือ การเปลี่ยนรูปแบบโครงสร้างสังคม ประเพณีนิยม ที่มีสภาพชะงักงันไปสู่ระบบเศรษฐกิจชนบทที่มีพลวัตและมีผลผลิตสูง
- (5) การพัฒนาชนบท หมายถึง นโยบายหรือเป้าหมาย 2 ประการ ประการแรก ต้องเป็นการส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีของคนส่วนใหญ่ในชนบท ประการหลัง คือต้องผลิตาให้มากเกินกว่าความต้องการของชนบท คือให้มีส่วนเกินมากพอกับความต้องการในการพัฒนาประเทศ
- (6) การพัฒนาชนบท คือ กระบวนการซึ่งได้วางแผนไว้แล้วที่จะใช้การกระทำและการสื่อสารรูปแบบใดก็ได้ที่กำหนดไว้ เพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม เทคนิคและทฤษฎีของชาวชนบทในทางที่จะจัดความยากจนและปรับปรุงวิถีชีวิตของเขา

(7) การพัฒนาชนบท คือ การพัฒนาเรื่องการวางแผนครอบครัว การเกษตรและความยากจนในชนบท ทั้งนี้เพื่อลดอัตราการเพิ่มประชากร เพิ่มผลผลิต และการเรียนรู้เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของผู้ยากจน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในชนบท

จากนิยามของการพัฒนาชนบทที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า การพัฒนาชนบทนั้นจะครอบคลุมทั้งกิจกรรมและเป้าหมายในการที่จะทำให้อุณหภูมิชีวิตของคนในชนบทที่ยากจนดีขึ้น ทั้งในส่วนตัวและส่วนบุคคล สำหรับนิยามที่เห็นว่าสอดคล้องกับแนวทางใหม่ของการพัฒนาชนบทก็คือ กระบวนการที่มุ่งส่งเสริมให้ประชาชนในชนบทมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นในทุก ๆ ด้าน โดยประชาชนเป็นผู้ริเริ่มและมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนด้วยการพึ่งตนเองให้มากที่สุดและเสริมด้วยการช่วยเหลือจากภายนอกเท่าที่จำเป็น (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. 2531 : 6)

การพัฒนาชนบทมีประเด็นหรือสาระสำคัญ ซึ่ง ไพรัตน์ เดชะรินทร์ ได้ให้ความเห็นพอสรุปได้ดังนี้ (ประทาน คงฤทธิ์ศึกษกร. 2533 : 12)

- (1) มีลักษณะเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมความเป็นอยู่ของคนในชนบท โดยเฉพาะเกษตรให้ดีขึ้น
- (2) มีลักษณะเป็นการดำเนินการร่วมกันระหว่างรัฐ เจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชน
- (3) มีลักษณะเป็นการส่งเสริมความคิดริเริ่มตามแนวทางที่ชุมชนนั้นต้องการ ในกรณีทางราชการต้องเป็นตัวกระตุ้นหรือแรงเร้าให้ประชาชนเกิดความคิดริเริ่มและให้ความร่วมมือ
- (4) มีลักษณะเป็นการใช้ทรัพยากร คน วัสดุของชุมชนนั้น ๆ ให้มาก พร้อมทั้งรับความช่วยเหลือจากรัฐ เอกชน หรือองค์การอาสาสมัครอื่น ๆ

นิยามและสาระสำคัญของการพัฒนาชนบท ได้ชี้ให้เห็นแนวโน้มของการพัฒนาชนบทว่า จะต้องเกิดขึ้นจากเนื้อในของชุมชน บุคคลภายนอก ไม่ว่าจะเป็นภาคราชการ หน่วยงานเอกชน และนักพัฒนากลุ่มต่าง ๆ จะเป็นส่วนสำคัญในการประคับประคองหรือตอบสนองความต้องการของชนบท มิใช่เป็นผู้ชี้แนะให้ชาวชนบทเป็นผู้ปฏิบัติตามที่เบื้องบนต้องการ

2. เป้าหมายของการพัฒนาชนบท

เป้าหมายสำคัญของการพัฒนาชนบทตามที่ธนาคารโลก (ดิเรก ฤกษ์หรั่ง. 2522 : 12 ; อ้างอิงมาจาก World Bank. 1975 : 3) กำหนดไว้คือ การดำเนินในกิจกรรมทุกสาขาที่เกี่ยวข้องเพื่อมุ่งที่จะปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิต มีการเพิ่มการทำงานมากขึ้น หรือสร้างงานในชนบทเพื่อให้กลุ่มบุคคลเป้าหมายมีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งการเพิ่มระดับที่ยอมรับขั้นต่ำของมนุษย์ในเรื่อง อาหาร ที่อยู่อาศัย การศึกษาและสุขภาพ และการดำเนินกิจกรรมทุกอย่างต้องส่งผลให้หรือมีส่วนร่วมทำให้เศรษฐกิจโดยรวมของชาติดีขึ้น นอกจากนี้เป้าหมายของการพัฒนาชนบทตามที่ธนาคารโลกได้กล่าวถึงแล้ว ในระยะต่อมาได้มีการขยายเป้าหมายให้กว้างขวางและชัดเจนยิ่งขึ้น (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. 2531 : 101 - 102 ; ดิเรก ฤกษ์หรั่ง. 2522 : 12 - 13) โดยกำหนดเป้าหมายไว้ดังนี้

- (1) เป้าหมายด้านผลผลิต (Output/Productivity Goals)
- (2) เป้าหมายด้านการสร้างงาน (Employment Generation)
- (3) เป้าหมายความเป็นธรรม (Equity Goals)
- (4) การเข้าถึงทรัพยากรในการผลิต (Access to Productive Resources)
- (5) การควบคุมทรัพยากร (Control Over Resources)

จะเห็นได้ว่า เป้าหมายของการพัฒนาชนบทไม่ได้มุ่งแต่เพียงความเจริญทางด้านเกษตรและเศรษฐกิจในความหมายที่แคบเท่านั้น หากแต่เป็นการทำให้เกิดความสมดุลระหว่างพัฒนาการด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจ โดยเน้นในเรื่องความเป็นธรรมในการกระจายรายได้ โอกาสและผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคม (ปฐม นิคมานนท์. 2528 : 127 - 128) โดยสรุปแล้วเป้าหมายของการพัฒนาชนบทดังกล่าวก็มุ่งที่จะยกระดับฐานะของคนยากจนที่อยู่ในชนบทให้มีมาตรฐานการดำรงชีวิตที่ดีขึ้น

3. วิวัฒนาการของการพัฒนาชนบทไทย

นับตั้งแต่ประเทศไทยได้เริ่มวางแผนพัฒนา เศรษฐกิจของประเทศขึ้นเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2504 แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงแรก ๆ ได้ให้ความสำคัญต่อการสร้าง

ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศ โดยเน้นการลงทุนในด้านโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจในสาขาหลัก ๆ ก่อน การพัฒนาชนบทในระยะนี้จึงเน้นหนักไปในการสร้างเงื่อนไขเพื่อการชลประทาน การส่งเสริมคันคว่ำทดลองด้านเกษตรกรรม ตลอดจนการสร้างปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญ เช่น การสร้างทางหลวง ไฟฟ้า เพื่อสนับสนุนการเพิ่มผลผลิตและความเจริญเติบโตของประเทศ การพัฒนาชนบทในช่วงระยะของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 ได้มีนโยบายการพัฒนาท้องถิ่นและในชนบทต่าง ๆ เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่ห่างไกลและทุรกันดาร มีมาตรการสำคัญ ได้แก่ การจัดให้มีการทำแผนพัฒนาภาคต่าง ๆ การเร่งรัดพัฒนาชนบทในท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลความเจริญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ รวมทั้งการสนับสนุนให้องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นมีโครงการพัฒนาของตนเองโดยอาศัยการอุดหนุนของรัฐบาลส่วนกลาง ต่อมาในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 แนวทางพัฒนาชนบทได้ให้ความสำคัญของการพัฒนาภูมิภาคเพื่อการกระจายความเจริญเติบโตและลดความแตกต่างในรายได้ในชนบทเพิ่มขึ้น โดยมีการวางแผนพัฒนาส่วนภูมิภาคขึ้นในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือเป็นครั้งแรกและขยายขอบเขตไปยังภาคอื่น ๆ ต่อไป นอกจากนี้ยังได้มีการเร่งรัดส่งเสริมและเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตภาคการเกษตรการให้ความสำคัญกับการก่อสร้างขั้นพื้นฐาน ให้ความสำคัญกับการพัฒนาสังคมในชนบท การขยายและการกระจายบริการด้านสังคม การศึกษาและสาธารณสุข รวมทั้งสร้างโอกาสและเพิ่มขีดความสามารถของประชาชนในชนบทให้สูงขึ้น การพัฒนาชนบทไทยในระยะนี้ได้เริ่มให้ความสำคัญกับภาคเอกชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาและเน้นถึงการให้ความสำคัญของการรวมกลุ่มที่จะช่วยการพัฒนาระดับพื้นฐาน รวมทั้งการสนองนโยบายการพัฒนาชนบทที่สำคัญ คือ การปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมและนโยบายโครงการเงินกู้ผ่านผู้ชนบท การพัฒนาชนบทในช่วงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 ได้เริ่มให้ความสำคัญต่อการพัฒนาพื้นที่ต่าง ๆ มากขึ้น โดยยึดหลักการเกี่ยวกับความต้องการของประชาชนเป็นแกนนำ สำหรับในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ได้มีการปรับแนวทางการพัฒนาชนบทแนวใหม่ขึ้น โดยมีได้มองผลผลิตและรายได้ของประเทศเป็นหลัก แต่ได้มุ่งให้ความสำคัญไปที่คน คือ ประชาชนยากจนในพื้นที่ที่ยังไม่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาประเทศอย่างพอเพียงที่จะช่วยเหลือตนเองได้เป็นเป้าหมายที่สำคัญที่สุด แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 มีลักษณะเด่น ๆ ได้แก่

- (1) มีการกำหนดพื้นที่ออกเป็น 2 เขต คือ เขตพื้นที่ชนบททั่วไปและเขตพื้นที่ชนบทยากจน

(2) มีการปรับปรุงองค์การบริหารการพัฒนาชนบทให้เป็นเอกภาพ โดยได้มีการจัดตั้งระบบบริหารการพัฒนาชนบทหรือระบบ กชช.

(3) เน้นการผสมผสานระหว่างแนวทางการพัฒนาชนบทแบบ "บนสู่ล่าง" กับ "ล่างสู่บน" โดยชี้แจงเป็นเครื่องมือในการประสานงานระหว่างระดับและในระดับเดียวกัน

(4) มีการจัดสร้างระบบข้อมูล เพื่อการพัฒนาชนบทที่เป็นระบบข้อมูลกลาง เรียกว่า "ข้อมูล กชช. 2 ค"

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 ได้มีการปรับปรุงกลยุทธ์ เป้าหมายตลอดจนมาตรการต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยพิจารณาเอาปัญหาที่แท้จริงของชนบทที่แตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค แต่ละพื้นที่มาเป็นตัวกำหนดพื้นที่ปฏิบัติการและจัดลำดับความสำคัญของพื้นที่เร่งรัดการพัฒนาในทุกภาคทั่วประเทศ รวมทั้งแบ่งพื้นที่การพัฒนาชนบทออกเป็น เขตชนบทล้าหลัง ปานกลาง และก้าวหน้า ต่อมาเปลี่ยนเป็นหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับหนึ่ง สอง และสาม ตามลำดับ ลักษณะเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 มี 2 ประการคือ มุ่งเน้นให้มีการขยายขอบเขตของการพัฒนาชนบทให้ครอบคลุมทั่วประเทศ และมุ่งเน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชนให้มากขึ้น เพื่อลดบทบาทของภาครัฐ ต่อมาในช่วงครึ่งหลังของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 ได้มีการปรับทิศทางของการพัฒนาชนบท โดยให้ความสำคัญต่อปัญหาการกระจายรายได้สู่ประชาชนในชนบท การมีส่วนร่วมของประชาชน และภาคเอกชนในการพัฒนาชนบท การฟื้นฟูความเสื่อมทรามของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และการฟื้นฟูภาวะเศรษฐกิจและสังคมในชนบทภาคใต้

ส่วนการพัฒนาชนบทตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 ได้ให้ความสำคัญอย่างมากต่อการเร่งรัดยกระดับรายได้ของชนยากจนในชนบทและมุ่งกระจายผลการพัฒนาไปสู่กลุ่มเป้าหมายที่ด้อยโอกาสให้ทั่วถึง โดยมุ่งยกระดับความสามารถของชนในชนบท การขยายโอกาสในการผลิต การจ้างงาน ตลอดจนยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้สอดคล้องกับสภาพทางเศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนไป รวมทั้งให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในชนบท ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 นี้ ได้มีการปรับปรุงระบบบริหารงานพัฒนาชนบทให้มีเอกภาพยิ่งขึ้น โดยให้โครงการต่าง ๆ มาอยู่ภายใต้องค์การพัฒนาชนบทเดียวกัน เรียกว่า คณะกรรมการพัฒนาชนบทและกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคหรือ กชช.ภ. นอกจากนี้ยังได้มีการกระจายอำนาจการบริหารงานพัฒนาชนบทจากส่วนกลาง

ผู้ท้องถิ่นและสนับสนุนการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคทั้งทางด้านการกระจายเงินทุนสู่ต่างจังหวัด การส่งเสริมการลงทุนต่างจังหวัดและการตั้งกองทุนเพื่อกระจายการผลิตและการจ้างงานสู่ส่วนภูมิภาค (ธิดาลักษณ์. จันทรดี. 2536 : 10 - 17 ; สรุปร่วมธุรกิจ. 2533 : 18 - 21)

จะเห็นได้ว่า การพัฒนาชนบทในประเทศไทย ได้ดำเนินการต่อเนื่องเป็นระยะเวลากว่า 30 ปี ด้วยนโยบายกลยุทธ์และมาตรการที่คล้ายกันบ้าง ต่างกันบ้าง ตามแต่ยุคสมัย

4. แนวทางหรือกลยุทธ์การพัฒนาชนบท

การพัฒนาชนบทของไทยตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน อาจพิจารณาแนวทางของการพัฒนาชนบทได้ 2 แนวทางด้วยกัน (ปรีชา เวสารัชช. 2528 : 45 - 49 ; ปกรณ์ ปริยากร. 2530 : 41 - 47 ; เสน่ห์ รุ่ยโต. 2531 : 729 - 735 ; นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. 2531 : 106 - 107) ดังนี้

4.1 การพัฒนาจากเบื้องบน (Top - Down Approach)

การพัฒนาตามแนวทางนี้เป็นการพัฒนาที่ควบคู่ไปกับทฤษฎีภาวะทันสมัย นโยบายการพัฒนารัฐบาลจะเป็นผู้กำหนดเองแทบทั้งหมด ไม่สนใจว่าประชาชนในชนบทจะยอมหรือไม่ รัฐบาลเป็นผู้คิด ตัดสินใจ และลงมือดำเนินการโดยประชาชน มีหน้าที่จะต้องปฏิบัติตาม ลักษณะสำคัญของการพัฒนาชนบทจากเบื้องบนมี 4 ประการสำคัญคือ

(1) รัฐบาลเป็นผู้กำหนดปัญหาและความต้องการของประชาชนเอง ปัญหาและความต้องการของประชาชนนั้น รัฐบาลเป็นผู้ค้นหา โดยอาศัยปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและอาศัยข้อมูลสถิติระดับมหภาคเป็นเครื่องมือปัญหาของการพัฒนา ปัญหาและความต้องการที่ได้นั้น อาจจะสอดคล้องหรือไม่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนก็ได้ แต่โครงการพัฒนาที่ลงไปสู่ประชาชนนั้นเป็นลักษณะการหยิบบินให้ประชาชน โดยประชาชนไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในการกำหนดปัญหาและความต้องการ

(2) โครงการพัฒนาชนบทที่ได้จากแนวทางการพัฒนาจากเบื้องบนเป็นโครงการระดับกว้าง จากการที่รัฐบาลเป็นผู้กำหนดปัญหาและความต้องการ รัฐบาลจึงได้แปลงปัญหาและความต้องการออกเป็นโครงการต่าง ๆ โดยให้ครอบคลุมตามลักษณะปัญหา เช่น เกิดปัญหาความยากจนของประชาชนในชนบทขึ้นก็นำปัญหาดังกล่าวมากำหนดเป็นนโยบายการแก้ปัญหาความยากจน

โดยไม่ได้แยกกลุ่มประชากรกลุ่มเป้าหมายแต่อย่างใด ทำให้โครงการพัฒนาชนบทที่รัฐบาลจัดตั้งขึ้นนั้นมีลักษณะเป็นโครงการที่ใช้ได้ทั่วไป ซึ่งผลการปฏิบัติแล้วก็อาจกล่าวได้ว่าไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะปัญหาและความต้องการของประชาชนในแต่ละพื้นที่ไม่เหมือนกัน

(3) หน่วยงานของรัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการ เกือบทั้งหมดในการพัฒนาโครงการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามแนวทางนี้ รัฐบาลก็อาศัยกลไกของรัฐ อันได้แก่ หน่วยงานราชการต่าง ๆ เป็นผู้ดำเนินการ คือ อาศัยระบบสนับสนุนของรัฐบาลเป็นหลัก (ระบบบริหาร ระบบบริการ และระบบสื่อสาร) ในขณะที่เดียวกันมักจะละเลยระบบสนับสนุนซึ่งอยู่นอกขอบเขตการจัดการของรัฐบาล เช่น ละเลยโครงสร้างระบบบริหารและการสื่อสารในชุมชนชนบทเอง หรือละเลยองค์กรและหน่วยงานเอกชนอื่น ๆ การดำเนินการตามนโยบายจากเบื้องบนจึงมีลักษณะส่งต่อจากผู้กำหนดนโยบายเบื้องบนมาสู่ผู้ปฏิบัติตามเครือข่ายระบบสนับสนุน และการส่งต่อนี้เป็นแนวเดียว คือ แนวตั้งจากบนลงล่างโดยมิได้อาศัยข่าวสารย้อนกลับจากเบื้องล่าง ซึ่งผู้ปฏิบัติของรัฐบาลก็ทำหน้าที่ไปตามคำสั่งที่ได้รับมอบหมาย โดยไม่คัดค้านหรือเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขใด ๆ ทั้งนี้ อาจเนื่องจากกลไกของรัฐบาลขาดระบบรับฟังความเห็นจากเบื้องล่าง และผู้บังคับบัญชาในระดับบนไม่สนใจรับฟังความคิดเห็น หรือขอวิจารณ์จากผู้ปฏิบัติระดับล่างก็ได้

(4) ประชาชนเป็นเพียงผู้รับ ในกระบวนการพัฒนาจากเบื้องบนนี้ ประชาชนอยู่ในฐานะเป็นผู้รับผลของการพัฒนา ไม่มีบทบาทหรือส่วนร่วมต่อการพัฒนาแต่อย่างใด โดยตั้งแต่กำหนดปัญหาและความต้องการ กล่าวคือ ปัญหาของประชาชนในชนบทมิได้ถูกกำหนดโดยคนในท้องถิ่นนั้น แต่ถูกกำหนดโดยส่วนกลางหรือรัฐบาล ประชาชนจึงเป็นเพียงผู้รับเป็นส่วนใหญ่ตามที่รัฐบาลกำหนด ไม่มีส่วนที่เสนอแนะความต้องการของคนตามที่ประสบจริงในการดำเนินชีวิต ลักษณะดังกล่าวทำให้ประชาชนในชนบทจึงเป็นผู้รอคอยให้รัฐบาลเป็นผู้หยิบยื่นให้ตลอดกาล

การพัฒนาจากเบื้องบนอาจกล่าวได้ว่า เป็นการพัฒนาที่ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้มีอำนาจรัฐ ขึ้นอยู่กับผู้นำรัฐบาล และข้าราชการระดับสูงของประเทศเป็นการดำเนินการที่ตอบสนองต่อผู้มีอำนาจเท่านั้น หากพิจารณาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่เริ่มต้นมานั้น แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 และ 2 มีลักษณะของการพัฒนาที่ขึ้นแนวทางจากเบื้องต้น (สเปห์ จัยเวต. 2531 : 730) ลักษณะการพัฒนาดังกล่าว เป็นการพัฒนาที่ไม่ได้บังเกิดผล

ในลักษณะที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นในองค์รวม อันได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศาสนา และวัฒนธรรมของท้องถิ่น หรือชุมชน ถึงจะบังเกิดบ้าง แต่ก็ไม่ได้เป็นผลที่เกิดขึ้นอย่างมั่นคงและยาวนาน จนกระทั่งซึมซับกลายเป็นวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น (สุชาติ หวีสิทธิ์. 2535 : 31) ซึ่งต่อมาได้มีการปรับกลยุทธ์การพัฒนาชนบทเป็นแบบการพัฒนาจากฐานล่าง (Bottom - Up Approach) เป็นลักษณะผสมผสานกันแทนที่จะใช้กลยุทธ์จากเบื้องบนอย่างเดียว

4.2 การพัฒนาจากฐานล่าง (Bottom - Up Approach)

เนื่องจากแนวความคิดในการพัฒนาตามทฤษฎีความทันสมัยเริ่มประสบปัญหาและมีกรอบความคิดของทฤษฎีอื่น ๆ ใ้หันมาทดแทนกลยุทธ์การพัฒนาก็เริ่มเปลี่ยนจากการกำหนดจากระดับบนมาสู่ความสนใจในวิธีการกำหนดจากระดับล่าง (ปกรณีย์ ศรียากร. 2530 : 44) ประกอบกับเมื่อเวลาผ่านไปหลายปี หลักฐานก็ปรากฏชัดว่า แนวทางการพัฒนาตามแบบดังกล่าว (จากเบื้องบน) ไม่สามารถช่วยให้ประเทศด้อยพัฒนา พัฒนาไปได้อย่างแท้จริงได้ แต่กลับทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย (อุทัย ดุลยเกษม. 2528 : 535) สำหรับปรัชญาของแนวทางการพัฒนาชนบทจากฐานล่างนั้นเน้นที่ชาวบ้าน โดยมีความเชื่อว่าชาวบ้านเป็นผู้ที่รู้ดีกว่าและลึกซึ้งกว่าสิ่งทีบุคคลภายนอกหรือรัฐบาลรู้ ชาวบ้านเป็นผู้ที่รู้ปัญหาดีกว่าและรู้ว่าจะแก้ปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้นได้อย่างไร (Rigg. 1991 : 199) การพัฒนาจากฐานล่างนี้ ฮิลฮอร์ส (Hilhorst. 1990 : 215) กล่าวว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลมาจากความสำนึก ความเข้าใจและการแก้ปัญหาโดยคนยากคนจน และแนวทางการพัฒนาจากฐานล่างนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะใช้ทรัพยากรภายในท้องถิ่นและทักษะของประชาชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งนอกจากจะตอบสนองต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐานของตนแล้ว ก็ยังเป็นการเพิ่มศักยภาพในการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของชุมชนและประชาชน ในเวลาต่อมาด้วยการพัฒนาจากฐานล่างเป็นกระบวนการพัฒนาที่เน้นในบทบาทของประชาชน รวมทั้งข้าราชการในระดับล่างเป็นผู้ตัดสินใจกำหนดปัญหาและความต้องการของตนเอง รวมทั้งวางแผนโครงการเพื่อแก้ไขปัญหาและความต้องการนั้นด้วย โดยพยายามจะใช้ทรัพยากรท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด รัฐบาลทำหน้าที่เป็นผู้ให้การสนับสนุนด้านต่าง ๆ เพื่อเอื้ออำนวยให้เป็นไปตามความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นและชนบท ลักษณะสำคัญของการพัฒนาชนบทตามแนวจากฐานล่างมี 4 ประการคือ

(1) ประชาชนเป็นผู้กำหนดปัญหาและความต้องการในการพัฒนา การพัฒนาจากฐานล่างเป็นการพัฒนาที่ประชาชนในท้องถิ่นและชนบทเป็นผู้กำหนดปัญหาและความต้องการเองมากกว่าที่จะให้ส่วนกลางหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้กำหนดแนวทางดังกล่าวนี้ จะทำให้สามารถที่จะแก้ปัญหาได้ตรงจุดและสอดคล้องต่อความต้องการของท้องถิ่นและชนบท

(2) โครงการพัฒนาชนบทเป็นโครงการระดับพื้นฐาน เป็นโครงการที่เริ่มต้นโดยประชาชนอย่างแท้จริง ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการด้วยตนเอง รวมทั้งถึงการจัดทำแผนงานโครงการพัฒนา การดำเนินการตามแผนโครงการพัฒนา การควบคุมติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาชนบท จะเห็นว่าโครงการดังกล่าวเป็นโครงการพื้นฐาน โดยที่ประชาชนคิดริเริ่มตัดสินใจกำหนดเป้าหมายการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนถึงลงมือดำเนินการด้วยตนเอง เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือองค์การภายนอกจะมีบทบาทเพียงผู้ให้การสนับสนุนหรือชี้แนะด้านต่าง ๆ เท่านั้น

(3) ประชาชนเกือบทั้งหมดเป็นผู้ดำเนินการเองเกือบทั้งหมดในการพัฒนาโครงการต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นนั้นประชาชนในท้องถิ่นมีบทบาทโดยตรงในการระบุปัญหาและความต้องการเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและชนบทให้ดีขึ้น ตลอดจนการดำเนินการตามโครงการและการประเมินผลการดำเนินการ

(4) ประชาชนเป็นผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทมากขึ้น จุดเน้นของการพัฒนาชนบทจากฐานล่างอีกประเด็นหนึ่ง คือ ประชาชนมิได้เป็นเพียงผู้รับผลจากการพัฒนาชนบทเท่านั้น หากแต่เป็นผู้ดำเนินการและมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทอย่างจริงจัง

การพัฒนาจากฐานล่างได้ถูกนำมาใช้ในการพัฒนาประเทศไทย ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 - 4 (เสนอที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2531 : 733) และมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2520 - 2524) โดยพิจารณาจากเจตนารมณ์และหลักการของระบบการพัฒนาชนบทแนวใหม่ตามแผนพัฒนาดังกล่าว 3 ประการ (เสมอ จันทรพิบูล. 2531 : 244 ; บัวพันธ์ พรหมกิจ และคนอื่น ๆ. 2532 : 36 ; ยุวัฒน์ วุฒิเมธี และคนอื่น ๆ. 2537 : 86) ดังนี้

(1) ให้ประชาชนมีส่วนร่วมเพิ่มขึ้นในการเป็นผู้วิเคราะห์ปัญหาและเลือกโครงการของรัฐตามที่ตนต้องการสำหรับแก้ปัญหาในหมู่บ้านชนบทของตน

วิธีการพัฒนาชนบทจากฐานล่างหรือการเน้นประชาชนนั้น ในปัจจุบันได้มีการนำเอา เทคนิคใหม่ ๆ มาใช้โดยได้มีการประยุกต์ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพสำหรับการศึกษาชุมชน และการพัฒนาชุมชนดังนี้

(1) การวิจัยโดยชุมชนมีส่วนร่วม (Participatory Research) คือ การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับชุมชน โดยนักวิจัยและชาวบ้านร่วมกันศึกษา ชาวบ้านตั้งคำถามช่วยให้ข้อมูลและอยู่ในทีมวิจัยด้วย ลักษณะวิธีการศึกษาเหมือนการศึกษาชุมชนในลักษณะการสังเกตแบบมีส่วนร่วม แต่ยังคงเน้นให้ความสำคัญกับข้อมูลและความคิดของชาวบ้าน การเก็บข้อมูลเป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสารเป็นแบบ 2 ทาง (two - way communication) และการสัมภาษณ์อยู่ในลักษณะพูดคุยแลกเปลี่ยนที่เรียกว่า "Dialogue" นักวิจัยและชาวบ้านศึกษาสภาพชุมชนร่วมกัน

(2) การวิจัยปฏิบัติการโดยประชาชนมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) การวิจัยโดยการมีส่วนร่วมในการพัฒนา เป็นการวิจัยเพื่อการพัฒนา ซึ่งเน้นไปในเรื่องบทบาทของประชาชนในการพัฒนาเป็นงานวิจัยและพัฒนา กล่าวคือ เป็นงานวิจัยและพัฒนาหรืองานวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อทดสอบแนวคิดหรือสิ่งประดิษฐ์ โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการทดสอบนั้น เริ่มตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกทำโครงการ การมีส่วนร่วมในระดับดำเนินการ การมีส่วนร่วมในางสานก่อสร้าง การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์ ฯลฯ ผลของกระบวนการนี้จะช่วยให้ผู้เข้าร่วมโครงการพัฒนาหาวิธีการพึ่งตนเองได้ในที่สุด ข้อแตกต่างไปจากการวิจัยแบบมีส่วนร่วม คือการเพิ่มเติมในส่วนที่เกี่ยวกับการแสวงหาแนวทางแก้ปัญหาในการศึกษาชุมชน จึงศึกษาชุมชนโดยการเน้นการศึกษาปัญหาและศึกษาหาทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อช่วยแก้ปัญหา ในการศึกษาชุมชนมักจะใช้วิธีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้านเพื่อการศึกษาปัญหาหรือ Needs Assessment เป็นการช่วยกันวิเคราะห์ว่า สภาพปัจจุบันมีข้อบกพร่องที่ใดบ้าง เรื่องอะไร (นิตยา กัทลิตะพันธ์, 2535 - 2536 : 54 - 57)

(3) การพัฒนาชนบทโดยชาวบ้าน

การพัฒนาชนบทโดยชนบทเกิดขึ้นจากการประชุมระดับโลก เรื่องการปฏิรูปการเกษตรและการพัฒนาชนบท (The World Conference on Agrarian Reform and Rural Development หรือใช้ย่อว่า WCARRD) ซึ่งจัดขึ้นที่กรุงโรม ประเทศอิตาลีเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2522 โดยการประชุมดังกล่าวได้ให้ความสำคัญของแนวคิดเรื่อง การมีส่วนร่วม

ของประชาชนในกระบวนการพัฒนาว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานและเป็นสิทธิมนุษยชน นอกจากนี้ การประชุมดังกล่าวยังได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการกระจายอำนาจและการตัดสินใจไปสู่ระดับล่างและการหมุนเนื้องให้เกิดองค์กรของประชาชนในระดับท้องถิ่น สำหรับการพัฒนาชนบทโดยชาวบ้านนั้น อุทัย ดุลยเกษม (2528 : 538) ได้ให้นิยามไว้ดังนี้

"การพัฒนาชนบทโดยชาวบ้าน คือ กระบวนการพัฒนาชนบทที่ประชาชนชาวชนบทสามารถรวมกลุ่มกันเป็นองค์กรของตนเอง มีจุดประสงค์ที่จะแก้ปัญหาของชนบทตั้งแต่ขั้นการศึกษาปัญหา การกำหนดโครงการ การลงมือปฏิบัติ และการประเมินผล การสรุปบทเรียนด้วยตัวของเขาเอง"

ความหมายของการพัฒนาชนบทโดยชาวบ้านดังกล่าว จะเห็นได้ว่าเป็นกลยุทธ์ในการพัฒนาจากฐานล่างอย่างแท้จริง ทั้งนี้ เพราะประชาชนมีส่วนร่วมรับผิดชอบตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดของกระบวนการพัฒนา วิธีการที่ได้มีการนำมาใช้ในการศึกษาและพัฒนาชนบทดังกล่าวแล้วข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า เป็นแนวทางการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับประเด็นใหม่ ๆ 2 ประเด็นด้วยกัน คือ ประเด็นของการมีส่วนร่วมของประชาชนและประเด็นของผู้ที่เป็นชาวบ้านอยู่ในชนบทเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ซึ่งเป็นลักษณะของการพัฒนาที่มาจากประชาชน (People - Based) และดำเนินการมาจากเบื้องล่าง นอกจากวิธีการดังกล่าวแล้ว ยังมีวิธีการที่กำลังได้รับความนิยมในหมู่ชนบท โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายและเป็นวิธีการที่สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาชนบทจากฐานล่างอีกวิธีหนึ่งก็คือ การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participation Rural Appraisal - PRA)

การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม

การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA) เป็นวิธีการที่พัฒนามาจากเทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal - RRA) การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal - RRA) ได้รับการพัฒนาขึ้นอย่างเป็นระบบเมื่อปลายปี 1970 และได้รับการยอมรับในแวดวงวิชาการ ในปลายปี 1980 เทคนิคต่าง ๆ ของการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน ประกอบด้วยหลายเทคนิคด้วยกัน ได้แก่ การปริทัศน์ข้อมูลทุติยภูมิ การสังเกตโดยตรงในสนาม การเข้าร่วมในกิจกรรมของชุมชน การ

สัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การประชุมปฏิบัติการ และการระดมพลังสมอง การจัดลำดับและ การให้คะแนน การจัดลำดับก่อนหลัง ของเหตุการณ์ในชุมชน การเขียนรูปและกรณีศึกษาของ ชาวบ้านหรือสถานการณ์ต่าง ๆ การประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วนนี้ นิตยา กัทลีตะพันธุ์ (2535 - 2536 : 56 - 57) สรุปไว้ว่า เป็นเทคนิควิธีที่ได้ถูกพัฒนาและปรับปรุงเพื่อ พยายามจำลองภาพปัจจุบันในชุมชนโดยเวลาสั้น ๆ เนื่องจากว่าเทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อ เข้าใจชุมชน มักใช้เวลาจนถึงได้พยายามศึกษาชุมชน โดยใช้เวลาให้น้อยลง โดยการเก็บ ข้อมูลด้วยนักวิจัยหลายคน แต่ละคนมีความเชี่ยวชาญที่แตกต่างกัน แบ่งงานกันทำ และยกกันใบ เก็บข้อมูลในที่ต่าง ๆ โดยแต่ละคนสัมภาษณ์ผู้ที่เป็นผู้มีความรู้ในชุมชนนั้น ๆ ในเรื่องที่ดินเชี่ยวชาญ คณะผู้วิจัยประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญจากหลายสาขาวิชา เช่น ก) นักเกษตร ข) นักสังคม ค) นักวิศวกรแหล่งน้ำ ง) แพทย์/เจ้าหน้าที่สาธารณสุข จ) นักการศึกษา ฯลฯ การเก็บ ข้อมูลด้วยวิธีการประเมินสภาวะชนบทแบบเร่งด่วนนี้เป็นการปรับวิธีการค้นหาคำตอบเกี่ยวกับ ชุมชน โดยการเก็บข้อมูลด้วยคนหลายคน โดยการสัมภาษณ์แหล่งข้อมูลแหล่งต่าง ๆ โดยการ สัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเพื่อลดเวลาในการเก็บข้อมูลให้สั้นลง นอกจากนี้ยังใช้เทคนิควิธีการ เก็บข้อมูลแบบอื่น เช่น การสังเกต การใช้ตัวบ่งชี้ ภาพถ่าย และอื่น ๆ มาเสริม ทุกวัน นักวิจัยกลุ่มนี้จะต้องประชุมเพื่อประเมินดูว่าข้อมูลที่ได้มาสอดคล้องกันหรือขัดแย้งกันอย่างไร รุ่งขึ้นจะเข้าไปหาคำตอบในเรื่องใดบ้าง

สำหรับการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม นั้น เป็นเทคนิควิธีที่ได้พัฒนามาใน ส่วนที่ เป็นจุดอ่อนของการประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน จากการที่ใช้นักวิจัยจากภายนอกเข้าไป ในหมู่บ้าน เรียนรู้จากชาวบ้าน ออกจากหมู่บ้าน วิเคราะห์ข้อมูล และเขียนแผนพัฒนา โดยไม่มี ชาวบ้านร่วมด้วย อย่างไรก็ตาม การประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วมก็ได้ใช้เทคนิคต่าง ๆ หลายอย่าง เช่นเดียวกับการประเมินชนบทแบบเร่งด่วนเช่นเดียวกัน เพียงแต่นำที่มีการมีส่วนร่วม จากชาวบ้าน โดยมุ่งหวังว่าชาวบ้านจะได้กำหนดปัญหาด้วยตนเองและมีส่วนในการวางแผนใน การแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วยตนเองเช่นกัน ดังนั้น การประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม จึงเป็น รูปแบบของการปรับแก้ของการประเมินสภาวะชนบทแบบเร่งด่วน โดยแทนที่จะกระทำหรือ ดำเนินการที่เร่งด่วน หรือเร่งรีบก็ใช้วิธีการผ่อนคลายด้วยการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีกับชาวบ้าน

และเป็นเทคนิควิธีที่เปลี่ยนจากการที่นักพัฒนาเป็นผู้ทำเป็นการทำงานร่วมกับชาวบ้าน (Francis, Davavaram and Erskin. 1992 : 38) โดยมีจุดมุ่งหมายอย่างกว้าง ๆ ที่จะให้ชาวบ้านสามารถรวมพลังกันในการวิเคราะห์อดีต ตรวจสอบสภาพปัจจุบันและการให้ภาพอนาคตของชุมชน โดยการประเมินสถานการณ์ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และภูมิศาสตร์ การระบุปัญหา การสำรวจทรัพยากรที่มีในท้องถิ่น การหาหนทางที่เป็นไปได้ในการแก้ปัญหา การกำหนดแผนปฏิบัติการให้สอดคล้องกับช่วงเวลา โดยภาพรวมแล้วการประเมินสถานะชุมชนแบบมีส่วนร่วมนี้ ชาวบ้านในชุมชนเป็นผู้กระทำ บุคคลภายนอกทำหน้าที่เป็นผู้สังเกตและอำนวยความสะดวกเท่านั้น จะไม่มีใครเข้าไปเกี่ยวข้องมากนัก (Narayanasamy and Boraian. 1993 : 44) เทคนิควิธีดังกล่าวนี้ที่ผู้วิจัยสามารถที่จะรวบรวมข้อมูลได้อย่างเป็นระบบและรวดเร็วและนำไปใช้เพื่อประโยชน์ดังนี้

1. การวิเคราะห์ทั่วไปเกี่ยวกับหัวข้อเรื่องพิเศษคำถามหรือปัญหา
2. การประเมินความต้องการ
3. การศึกษาความเป็นไปได้
4. การระบุโครงการและจัดลำดับความสำคัญ
5. การวางโครงการและการประเมิน

(Theis and Grady. 1991 : 22)

การประเมินสถานะชุมชนแบบมีส่วนร่วมได้รับการพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่ปี 1988 มีการนำไปใช้กันมากในการวิจัยที่กำลังดำเนินการอยู่ในประเทศอินเดีย และเนปาล ส่วนใหญ่นำไปใช้เพียงแต่การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น แต่ก็มีบ้างที่นำไปใช้ในงานสุขภาพอนามัยและโภชนาการ โดยมีองค์การเอกชนในประเทศอินเดีย 3 องค์การเป็นผู้บุกเบิก

นิยามของการประเมินสถานะชุมชนแบบมีส่วนร่วมโดยสรุปก็คือ เป็นวิธีการที่เป็นระบบ มีลักษณะทั้งโครงสร้างและเป็นการประเมินเพื่อสร้างความเข้าใจสถานการณ์ของหมู่บ้านทั้งหมดหรือเฉพาะที่ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนและด้วยสายตาของประชาชนเอง (Myrada. n.d. : 3)

หลักการเบื้องต้นของการประเมินชุมชนแบบมีส่วนร่วม

หลักการในการประเมินชุมชนแบบมีส่วนร่วม Richard Heaver (1992 : 14) ได้กล่าวถึงหลักการตามที่ Robert Chambers ใน Jubilee Celebrations Nutrition Society of India ในปี 1990 กล่าวไว้คือ

1. เป็นการเรียนรู้อย่างรวดเร็วและก้าวหน้าด้วยการใช้วิธีการที่ยืดหยุ่น การนึกขึ้น
โดยปัจจุบันทันด่วน โดยไม่ได้ปฏิบัติตามแผนพิมพ์เขียว แต่มีการดัดแปลงในกระบวนการเรียนรู้
2. เป็นการแก้ไขข้อดีของแนวการพัฒนาชนบทแบบทศนาจร (Rural Development
Tourism) และไม่เร่งรีบแต่ใช้วิธีการผ่อนคลาย
3. เป็นการเรียนรู้จากชาวบ้านและร่วมกับชาวบ้านที่เป็นแบบเผชิญหน้าตรงไปตรงมา
เป็นการค้นหาความเข้าใจเกี่ยวกับการรับรู้ของชาวบ้าน รวมทั้งลำดับความสำคัญและความ
ต้องการของชาวบ้าน
4. เป็นลักษณะสามเส้า (Triangulation) ซึ่งหมายถึง การใช้วิธีการมากกว่า
1 วิธี สำหรับตรวจสอบเพื่อให้ได้ภาพที่สมดุลย์
5. ในการเรียนรู้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นความจริงและเป็นประโยชน์นั้น มีความเกี่ยวพัน
กับค่าใช้จ่ายพร้อมกับการแลกเปลี่ยนระหว่างจำนวนความเกี่ยวข้องความถูกต้องและระยะเวลา
หลักการที่นำมาใช้ในที่นี้ก็คือ การทำเป็นไม่รู้ให้มากที่สุด (Optimal Ignorance) คือไม่
พยายามที่จะค้นหาสิ่งที่เกิดความจำเป็นและหลักของความไม่พอดีที่เหมาะสม (Appropriate
Imprecision) กล่าวคือ ไม่พยายามวัดในสิ่งที่ไม่จำเป็นและวัดหรือไม่วัด เพื่อให้เกิดความ
ถูกต้องมากกว่าความจำเป็น
6. การสำนึกรู้ตนเองในเชิงวิเคราะห์และข้อสงสัย โดยสะท้อนให้เห็นสิ่งที่ได้พบเห็น
และไม่พบเห็น บุคคลที่พบและไม่พบ สิ่งที่ได้พบและสิ่งที่ไม่ได้พบ การเรียนรู้จากข้อผิดพลาดและ
การกระทำการตัดสินใจอย่างมีสติ

สำหรับการพัฒนาชนบทแบบทศนาจรนั้น ทิลสโตน (Tilstone. 1994 : 21) ได้
กล่าวว่า เป็นการพัฒนาที่นักพัฒนาชนบททั้งหลาย ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในเมืองศูนย์กลาง (ไม่ได้อยู่ในพื้นที่
ชนบท) ออกเยี่ยมเยียนเป็นครั้งคราวและอย่างเร่งรีบในพื้นที่ชนบทที่โครงการตั้งอยู่ เป็นการพัฒนา
ที่ถือว่ามอดิตต่อการเรียนรู้สภาพที่เป็นจริงใช้พื้นที่ชนบท ตามปกติการออกเยี่ยมเยียนดังกล่าวจะปฏิบัติ
ตลอดทั้งวัน สำหรับฤดูกาลที่ออกเยี่ยมเยียนนั้นก็จะขึ้นอยู่กับความพอใจหรือความชอบของนักพัฒนา พื้นที่
ที่จะไปเยี่ยมเยียนนั้นจะต้องเป็นพื้นที่ที่สะดวกต่อการเข้าเมืองและจะหลีกเลี่ยงการเดินทางที่ต้องใช้
เวลานาน และไม่สะดวกหลีกเลี่ยงการพักค้างคืน ส่วนข้อมูลที่นักพัฒนาชนบทกลุ่มนี้ได้รับนั้น ได้มาจาก
กลุ่มคนที่มีฐานะร่ำรวย ผู้มีการศึกษาดี และชนชั้นสูงที่เป็นผู้ขายเท่านั้น

John Devavaram และคนอื่น ๆ (1991 : 103) ยังได้สรุปหลักการของการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วมไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

- ประเมินอย่างรวดเร็ว (Fast/Quick Appraising)
- ทำงานร่วมกับประชาชนโดยตรง (Key Staff do it Directly with People)
- เป็นฐานรากของการทำงานในชนบท (Fundamental for working in a Rural Situation)
- ใช้การฟังให้มากและไม่มีการบรรยาย (More of Listening and not Lecturing)
- เปิดโอกาสให้กับประชาชนแสดงความคิดเห็น (Gives Opportunity to People to Present their Ideas)
- ใช้การตรวจสอบและถ้าเป็นไปได้ควรประกอบด้วยวิธีตรวจสอบสามเส้า (Cross - Checking and Triangulation is Possible)

นอกจากนี้ Theis and Grady (1991 : 27 - 28) ได้กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของการประเมินผลภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วมว่ามี 8 ประการคือ

1. ลักษณะสามเส้า (Triangulation) เป็นรูปแบบของการตรวจสอบข้อมูลความถูกต้องของข้อมูลจะได้รับจากข้อมูลที่หลากหลายและจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ไม่ใช่คำตอบในเชิงสถิติ ลักษณะของความเป็นสามเส้าจะเกี่ยวข้องกับสิ่งต่อไปนี้

- 1.1 องค์ประกอบของทีม
- 1.2 แหล่งต่าง ๆ ของข้อมูล
- 1.3 การผสมผสานเทคนิคต่าง ๆ

2. ทีมงานหลายสาขา (Multidisciplinary Team)

สมาชิกที่เข้าร่วมการประเมินผลภาวะชนบทมีส่วนร่วมจะมีลักษณะและพื้นฐานความรู้ที่แตกต่างกัน ความแตกต่างเหล่านี้จะช่วยขยายให้สมาชิกได้มองเห็นภาพกว้างขึ้น นอกจากนี้ทีมงานดังกล่าวจะรวมถึงผู้หญิง และสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ ด้วย การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วมนี้เป็นประสบการณ์การเรียนรู้ที่ผู้เข้าร่วมทีมได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน

3. การผสมผสานเทคนิคต่าง ๆ
4. มีความยืดหยุ่นและไม่เป็นทางการ
5. อยู่ในชุมชน

ประเด็นสำคัญของการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วมอยู่ที่การเรียนรู้จากสมาชิกในชุมชน และการเรียนรู้กับสมาชิกในชุมชนนั้น ทีมงานจึงควรเน้นไปที่สมาชิกของชุมชน และสามารถเห็นชีวิตความเป็นอยู่และปัญหาของชุมชนด้วยสายตาของชาวบ้านเอง กิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำร่วมกับชุมชนส่วนใหญ่แล้วจะกระทำโดยชาวบ้านเอง โดยหักทัวไปแล้วจะใช้ระยะเวลาสั้นมากสำหรับบุคคลภายนอกที่จะทำตัวให้เป็นคนในชุมชน ดังนั้นสิ่งจำเป็นมากประการหนึ่งก็คือ จะต้องมีส่วนที่อยู่กับชุมชนเข้าร่วมในการประเมินความเกี่ยวข้องของสมาชิกในชุมชน สามารถที่จะช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในการติดตามสาระความเข้าใจและการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมมาแล้ว

6. การหลีกเลี่ยงสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่จำเป็น

ทีมงานประเมินจะหลีกเลี่ยงข้อมูลที่เป็นรายละเอียดที่ไม่จำเป็น ที่ไม่ตรงกับจุดประสงค์ของการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม

7. การวิเคราะห์ในภาคสนาม (On-The-Spot-Analysis)

การเรียนรู้ได้เกิดขึ้นในภาคสนามและการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมมาแล้วเป็นส่วนที่ต้องทำห้เสร็จสิ้นในภาคสนาม

8. การแก้อคติและการวิเคราะห์ตนเอง (Offsetting Bias and Being Self - Critical)

ทีมงานในการประเมิน (PRA Team) จะให้ความสำคัญอย่างเจาะจงกับกลุ่มคนจน กลุ่มผู้หญิงและผู้ด้อยโอกาสทั้งหลายและจะหลีกเลี่ยงที่จะเจาะจงพูดคุยกับคนรวย ผู้มีการศึกษาสูง และผู้ชายเพียงเท่านั้น และทีมงานดังกล่าวจะมีความระมัดระวังในการวิเคราะห์ด้วยอคติ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วมขยายไปเป็นการพัฒนาแบบทัศนาจร (Development Tourism) และการรวบรวมเรื่องเล่าลือต่าง ๆ (Collecting of Rumors) ทีมงานจะสะท้อนให้เห็นสิ่งที่ได้พบเห็นและไม่พบเห็นสิ่งที่ได้มีการพูดและไม่มีการพูดพบใคร ไม่พบใครพยายามจะระบุแหล่งที่คลาดเคลื่อนและพยายามที่จะหลีกเลี่ยงการตัดสินใจเชิงคุณค่าเกี่ยวกับผู้อื่นอีกด้วย

กระบวนการในการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม

ประสบการณ์งานวิจัยที่ได้นำเทคนิคการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วมไปใช้ในประเทศอินเดีย ปากีสถาน และบริเวณฉนวนกาซาที่อิสราเอลยึดครอง (Vijayraghavan and others, eds. 1992 : 8 - 9 ; Gujit and Pretty, eds. 1992 : 1 - 2 ; 326 - 334 ; Grady and others. 1991 : 12 - 19)

1. การเตรียมการ (Preparations)

ก่อนที่จะจัดให้มีการประชุมปฏิบัติการ (PRA Workshop) และสร้างทีมงานวิจัยจะต้องมีการตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิ (Secondary Sources) ในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่จะศึกษา สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล (Key Informants) ในพื้นที่เป้าหมายและทำการคัดเลือกสมาชิกเข้าร่วมประชุมปฏิบัติการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA Workshop)

2. การประชุมปฏิบัติการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA Workshop)

การจัดประชุมปฏิบัติการให้แก่สมาชิกผู้เข้าร่วมประชุม ซึ่งเป็นทีมงานวิจัยเพื่อให้เรียนรู้เกี่ยวกับแนวคิดของการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA Concept) ฝึกปฏิบัติเกี่ยวกับวิธีการและเทคนิควิธีต่าง ๆ ที่ใช้ในการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA Approach and Methods) เป็นการดำเนินการก่อนที่จะออกปฏิบัติงานภาคสนาม

3. การปฏิบัติงานภาคสนาม (PRA Fieldwork)

ก่อนที่สมาชิกจะออกปฏิบัติงานภาคสนาม จะมีการทบทวนและตรวจสอบหลักการและเทคนิควิธีการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วมเพื่อคัดเลือกวิธีการ (Methods) ที่เหมาะสมที่สุดที่จะนำไปใช้ในการปฏิบัติงานภาคสนาม

4. การวิเคราะห์และการประเมินผล (Analysis and Evaluation)

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการประชุมปฏิบัติการ ได้แก่ การเรียนกระบวนการต่าง ๆ จากการปฏิบัติงานภาคสนามและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ทั้งหมดจัดทำเป็นรายงาน

การจัดการประชุมปฏิบัติการสำหรับการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA Workshop) นี้ เนื่องจากหมู่บ้านในชนบทมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปทั้งในลักษณะที่มีขนาดเล็ก ขนาดใหญ่

หมู่บ้านยากจน หมู่บ้านแกวหน้า บางหมู่บ้านมีลักษณะให้ความร่วมมือดี บางแห่งมีความขัดแย้ง จากประสบการณ์ในการจัดประชุมปฏิบัติการที่มหาวิทยาลัย Gandhigram Rural University ที่ Tamil Nadu ในประเทศอินเดีย ซึ่งให้เห็นประสิทธิภาพของการประชุมปฏิบัติการ โดยพิจารณาจากขนาดของหมู่บ้าน 2 ขนาดคือ ขนาดใหญ่ และขนาดเล็ก ซึ่ง Narayanasamy and Boraian (1993 : 44 - 45) เสนอเป็นข้อพิจารณาไว้ดังนี้

1. หมู่บ้านขนาดใหญ่มีความยุ่งยากในการปฏิบัติงาน

การประชุมปฏิบัติการในหมู่บ้านขนาดใหญ่ ทำให้เกิดปัญหาหลายประการ ปัญหาสำคัญ ๆ ได้แก่

- 1.1 ผู้ที่อยู่ในระดับที่สูงกว่าจะครอบงำกิจกรรมการประชุมนั้น ๆ
- 1.2 คนยากจนมีส่วนร่วมน้อยมากในการประชุมปฏิบัติการ
- 1.3 ผู้หญิงไม่มีใครจะออกมาอยู่ข้างหน้า ถึงแม้ว่าออกมาอยู่ข้างหน้า การมีส่วนร่วมก็ยังมีน้อย
- 1.4 ไม่สามารถที่จะเจาะลึกของปัญหาของหมู่บ้านได้
- 1.5 การวางแผนที่และการสร้างแบบจำลองทำได้ยากมาก
- 1.6 มีการวางแผนในการเก็บรวบรวมข้อมูล และแบ่งข้อมูล แต่ก็ไม่ปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

1.7 ในหมู่บ้านขนาดใหญ่มีผู้นำหลากหลาย การให้บุคคลเหล่านี้มารวมกลุ่ม เพื่อกำหนดเป้าหมายร่วมกัน นับว่าเป็นงานที่ยากมาก

1.8 การคัดเลือกสมาชิกจากหมู่บ้านเข้าร่วมประชุมปฏิบัติการมีความยุ่งยากมาก ไม่สามารถเลือกสมาชิกได้ แม้ว่าจะเสนอแนะเกณฑ์อย่างกว้าง ๆ สำหรับการคัดเลือก แต่ก็ไม่ได้ตัวแทนจากทุก ๆ ส่วนของหมู่บ้าน

2. หมู่บ้านขนาดเล็กมีความราบเรียบในการปฏิบัติงาน

ในการประชุมปฏิบัติการสำหรับการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม ปรากฏว่า ในหมู่บ้านขนาดเล็กมีการดำเนินการที่มีประสิทธิภาพสูงกว่าและมีข้อดีหลายอย่างดังนี้

2.1 สร้างความคุ้นเคยระหว่างสมาชิกง่าย

2.2 ในหมู่บ้านขนาดเล็กมีกลุ่มต่าง ๆ ไม่กี่มาก แต่ละกลุ่มรู้จักคุ้นเคยกันค่อนข้างดี
ครอบครัวมีความกระตือรือร้นและเกาะกลุ่มกันแน่น

2.3 ในการเข้าร่วมประชุมปฏิบัติการ จะมีโอกาสได้ตัวแทนจากทุกกลุ่ม ได้แก่
หนุ่มสาว คนแก่ คนรวย คนยากจน ผู้ชาย ผู้หญิง และคนที่มีการศึกษาและไม่มีการศึกษา

2.4 การมีส่วนร่วมของสมาชิกเป็นไปโดยธรรมชาติ และมีส่วนร่วมอยู่ในระดับสูง

2.5 ผู้วิจัยหรือนักพัฒนาภายนอกได้รับการปฏิบัติแบบกันเอง มีความอบอุ่น

2.6 ชาวบ้านมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน อันจะช่วยให้ได้รับข้อมูลที่น่าเชื่อถือ
และถูกต้อง

2.7 เทคนิคต่าง ๆ เช่น การวาดแผนที่และการสร้างแบบจำลอง (Mapping
and Modelling) ปฏิทินเวลา (Seasonality) สามารถทำได้ง่ายมาก โดยปราศจาก
การเร่งรีบ

จากประสบการณ์ของมหาวิทยาลัย Grandhigram Rural University ในประเทศ
อินเดีย ที่ได้จัดประชุมปฏิบัติการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม ประมาณ 24 หมู่บ้าน Norayanasamy
และ Boraian (1993 : 46) ก็ได้เสนอเกณฑ์ในการคัดเลือกหมู่บ้าน เพื่อจัดประชุมปฏิบัติการ
ดังกล่าวไว้ดังนี้

1. ควรหลีกเลี่ยงหมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่ ควรใช้หมู่บ้านเล็ก ๆ (Hamlets) แทน
2. ขนาดของหมู่บ้านที่พึงปรารถนาก็คือ ประมาณ 100 - 200 ครอบครัว
3. ที่ตั้งของหมู่บ้านควรจะไกลจากศูนย์กลางของเมือง
4. หมู่บ้านที่เป็นเป้าหมายนั้นไม่ควรอยู่ในพื้นที่เป้าหมายของโครงการพัฒนาของหน่วย
พัฒนาอื่น ๆ
5. เป็นหมู่บ้านที่ล่าช้าที่ยังต้องการได้รับการพัฒนาอีกมาก
6. ที่ตั้งของหมู่บ้านอยู่ในรัศมี 20 - 25 กิโลเมตร จากที่ตั้งของหน่วยพัฒนา
7. หมู่บ้านที่ได้รับการคัดเลือกควรจะสามารถติดตามผล ส่วนมากแล้วจะ
อยู่ในความริเริ่มของชาวบ้านเอง

8. บรรยายภาพของภาวะผู้นำควรได้รับการช่วยเหลือให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน

ในการคัดเลือกหมู่บ้านเพื่อดำเนินการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม จึงควรที่จะนำหลักเกณฑ์ที่นักวิจัยดังกล่าวได้เสนอเป็นแนวทาง ซึ่งควรเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ห่างไกลจากศูนย์กลางเมือง ไม่ได้อยู่ใต้โครงการพัฒนาใด ๆ ของรัฐและยังมีความล้าหลัง จะทำให้เทคนิคการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วมมีประสิทธิภาพ

การประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วมเป็นเทคนิคการพัฒนาชนบทอีกแบบหนึ่ง ที่ให้ความสำคัญต่อชาวบ้านในระดับท้องถิ่น (Grassroots) โดยมีความเชื่อว่า ชาวบ้านเป็นผู้มีภูมิปัญญา และมีศักยภาพเป็นผู้ที่รู้ดีว่าบุคคลภายนอก ซึ่งได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือนักพัฒนาอื่น ๆ เข้าใจปัญหาได้ลึกซึ้ง และสามารถแก้ปัญหาด้วยตัวเขาเอง อย่างไรก็ตาม เทคนิคดังกล่าวก็ยังคงอาศัยนักพัฒนาภายนอกชุมชนเข้าร่วมด้วย แต่อยู่ในชนบทของผู้ช่วยเหลือหรือผู้อำนวยการความสะดวก

เหตุผลและความจำเป็นในการใช้การประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม

ตามที่กล่าวแล้วว่า การประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม นั้น เป็นการทำงานในชนบทร่วมกับชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านมีบทบาทสำคัญ วิธีการดังกล่าวนี้มีความเหมาะสมกับชนบทไทย เนื่องจากเป็นวิธีการในการเรียนรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ของหมู่บ้านอย่างรวดเร็ว และด้วยวิธีการที่สนุกสนาน และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชนบทกำลังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเกินกว่าที่เราคิด และผลที่ได้จากการสำรวจชนบทแบบดั้งเดิม (Traditional Survey) เป็นสิ่งที่ล้าสมัย ซึ่งเป็นความล้าสมัยก่อนที่จะวิเคราะห์ข้อมูลเสียอีก ทั้งนี้ได้หมายความว่า การประเมินสภาวะชนบทมีส่วนร่วมจะใช้แทนวิธีการเก็บข้อมูลอื่น ๆ ในทุกกรณี แต่ขึ้นอยู่กับประเภทของงานและธรรมชาติของข้อมูล และเนื่องจากวิธีการนี้เป็นวิธีการที่ทำให้ผลคุ้มค่าทั้งทางด้านการเงิน เวลา วัสดุ และกำลังคนที่เกี่ยวข้อง (Myrada. n.d. : 3) และจากการศึกษาวิจัยของ อรพิน สพฤกษ์ชัย (Sopchokchai. 2536 : 315) แห่งมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทยโดยใช้เทคนิค เอ ไอ ซี (A-I-C Approach) ยืนยันให้เห็นความพร้อมและความเข้มแข็งของชาวบ้านในกระบวนการพัฒนา โดยเฉพาะผู้หญิง ซึ่งหน่วยงานพัฒนาต่าง ๆ มักจะคิดเสมอว่าเป็นการยากอย่างยิ่งที่ชาวบ้านจะวางแผนอนาคตของเขาเอง แต่ภายหลังจากการที่มีการประชุมปฏิบัติการ (A-I-C Workshop) ชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวว่า "วิธีการนี้ง่ายมากทำไมจึงไม่บอกให้พวกเรารู้"

ตั้งแต่แรก" และชาวบ้านคนอื่น ๆ เอ่ยขึ้นอีกว่า "ถ้าหากเราได้มีโอกาสได้อภิปรายปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับอนาคตของเราเช่นนี้ หมู่บ้านของเราอาจจะเจริญไ้มากกว่านี้"

แนวคิดเกี่ยวกับ เอ ไอ ซี (A-I-C Concept) มีรากฐานมาจากงานของ Kurt Lewin และ Eric Trist โดยที่ Willian E. Smith ซึ่งเป็นที่ปรึกษาของธนาคารโลก ในช่วงปลายทศวรรษ 1970 และทศวรรษ 1980 เป็นผู้พัฒนาวิธีการดังกล่าวนี้ขึ้น นับว่าเป็นความคิดที่สำคัญต่อกระบวนการวางแผนโครงการและนโยบายที่จะต้องรวมเอาแบบแผนของความสัมพันธ์ของสภาพแวดล้อม (Design of Environmental relationships) เข้าไปด้วย วิธีการ เอ ไอ ซี (A-I-C Approach) นี้ เป็นวิธีการหนึ่งที่น่าสนใจในการวางแผนพัฒนาชุมชนที่ให้อำนาจแก่ชาวบ้านในการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา (Grassroots participation in the Development Process) ลักษณะดังกล่าวจะทำให้ชาวบ้านให้ความร่วมมือและมีข้อผูกพัน (Commitment) ในการที่จะนำโครงการต่าง ๆ ไปปฏิบัติ ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการที่สำคัญดังนี้

ขั้นที่ 1 A = Appreciation - Policy Phase การทำให้ทุกคนให้การยอมรับและชื่นชมคนอื่นโดยไม่รู้สึก หรือแสดงการต่อต้าน หรือวิพากษ์วิจารณ์ ในกระบวนการขั้นนี้ ทุกคนจะมีโอกาสแสดงออกอย่างทัดเทียมกันด้วยภาพ ข้อเขียน และคำพูดว่าเห็นสถานการณ์ในปัจจุบันเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ทุกคนได้มีโอกาสเข้าถึงข้อเท็จจริง เหตุผล และความรู้สึก ตลอดจนการแสดงออกในลักษณะต่าง ๆ ตามที่เป็นจริง เมื่อทุกคนได้แสดงออกโดยได้รับการยอมรับจากคนอื่น ๆ จะทำให้ทุกคนมีความรู้สึกที่ดี มีความสุข มีความอบอุ่น และเกิดพลังร่วมขึ้นในระหว่างคนที่มาร่วมประชุม ในช่วงของการแสดงออกว่าแต่ละคนอยากเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร เป็นการใช้จินตนาการที่ได้ถูกจำกัดด้วยปัจจัยและสถานการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบันจึงทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ การมองการณ์ไกล การมองภาพกว้างและการคิดสิ่งแปลกใหม่ได้ดีกว่าการมองจากสภาพปัญหาหรืออุปสรรคข้อขัดข้องในปัจจุบัน ขั้นตอนดังกล่าวนี้จะได้เป้าหมายร่วมกันของกลุ่ม

ขั้นที่ 2 I = Influence Phase-Strategy คือ การใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่ช่วยกันกำหนดยุทธศาสตร์ที่จะทำใหเป้าหมายของกลุ่มบรรลุในขั้นนี้ทุกคนยังคงมี

โอกาสทัดเทียมกันที่จะให้ข้อคิดเห็นว่า ยุทธศาสตร์ที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายนั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง เมื่อทุกคนได้แสดงความคิดเห็นแล้วจะนำเอายุทธศาสตร์ หรือวิธีการสำคัญทั้งหมดมาจัดหมวดหมู่ แยกแยะ และพิจารณาร่วมกัน จนกระทั่งได้วิธีการที่สำคัญที่กลุ่มเห็นพ้องต้องกันว่าจะนำไปสู่ความสำเร็จตามที่กลุ่มต้องการ ในการพิจารณาเลือกวิธีการ หรือยุทธศาสตร์ดังกล่าว สมาชิกจะมีปฏิสัมพันธ์ (Influence หรือ Interaction) ซึ่งกันและกันสูงรวมถึงการโต้แย้งด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ได้วิธีการที่กลุ่มเห็นร่วมกันว่าดีที่สุด

ขั้นที่ 3 C = Control-the Implementation Phase คือการนำเอาวิธีการสำคัญหรือยุทธศาสตร์ที่กำหนดเป็นแผน ข้อปฏิบัติการอย่างละเอียดว่าทำอะไร มีหลักการและเหตุผลอย่างไร มีเป้าหมายอย่างไร มีขั้นตอนรายละเอียดอย่างไร กำหนดเวลาอย่างไร ใครรับผิดชอบ งบประมาณเท่าไร ในขั้นนี้สมาชิกกลุ่มแต่ละคนจะเลือกเองว่า สมาชิกจะเป็นผู้รับผิดชอบหลักในเรื่องใด จะเป็นผู้ให้ความร่วมมือในเรื่องใด จะเป็นผู้คิดแผนปฏิบัติการข้อใด เป็นการกำหนดข้อผูกพัน (Commitment) ให้ตนเอง เพื่อควบคุมให้เกิดการกระทำอันจะนำไปสู่การบรรลุผลที่เป็นเป้าหมายร่วมกันของกลุ่ม (Sopchokchai and others. 1991 ; ประเวศ วะสี และไพฑูริย์ วัฒนศิริธรรม. 2537 : 14 - 17)

ผลการวิจัยดังกล่าวชี้ให้เห็นพลังความสามารถของชาวบ้านในการพัฒนาชุมชนของตนเอง ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องศักยภาพของหมู่บ้านภาคกลาง (สุวิทย์ ชีรสอวัต, สุนทร หิรัญวงษ์ และยงยศ เล็กกลาง. 2534 : 53 : 54) โดยทำการศึกษาใน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหนองป่าแขง ตำบลปอกร อำเภอดงหลวง จังหวัดสุพรรณบุรี บ้านสามเรือน ตำบลบางเจ้าฉก อำเภอบัวทอง จังหวัดอ่างทอง และบ้านกล้วย หมู่ 12 ตำบลท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี พบว่า สามชุมชนในกรณีศึกษาเป็นชุมชนของชาวนา หนึ่งในสามมีเชื้อสายไทย - ลาว อีก 2 ชุมชนเป็นไทย ในอดีตก่อนทศวรรษ 2500 มีลักษณะการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นหลัก การทอผ้า ปราบภู ประปรายในบ้านกล้วย และค่อนข้างมากในบ้านหนองป่าแขง แต่บ้านสามเรือนไม่ปราบภูเลย ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ระบบทุนนิยมขยายตัวสู่ชุมชนทั้งสามมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ประกอบกับประชากรเพิ่มมากขึ้น ปัญหาขาดปัจจัยในการผลิต (ที่ดิน) ทรัพยากรธรรมชาติที่เคยหล่อเลี้ยง

ชุมชน (ปลา, ผักธรรมชาติ) ลดลง ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอกเปลี่ยนไปในลักษณะที่ชุมชนถูกเอาเปรียบ โดยเฉพาะจากพ่อค้าและนายทุนอื่น ๆ โดยกตราคาสินค้าที่ชุมชนผลิตได้ ชาวนาที่มีที่ดินน้อยหรือไม่มีรายได้จากการจักสาน เจียรระโนพลอย ดอกไม้ประดิษฐ์ ถูกกตราคา ค่าจ้าง ในขณะที่เดียวกันชุมชนต้องบริโภคสินค้าจากเมืองมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นของกินของใช้ ตลอดจนสินค้า เทคโนโลยี เช่น ปุ๋ยเคมี รถไถ เครื่องสูบน้ำ ซึ่งมีราคาแพง สมาชิกของชุมชนบางส่วนต้องหันไปขายแรงงานในโรงงาน

ในท่ามกลางความสัมพันธ์ที่เมืองเอาเปรียบชนบทดังกล่าวนี้ ชุมชนก็มีศักยภาพที่จะดำรงชุมชนของตนเองไว้ในรูปแบบที่ต่างกัน และคล้ายกันบางส่วน ในส่วนที่คล้ายกัน ก็คือ ศักยภาพในการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการขุดเหมือง สร้างฝายกิน และคอนกรีตเพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมของบ้านหนองป่าแข้งได้อย่างดีเยี่ยม การรวมกลุ่มเพื่อสร้างสะพานคอนกรีตข้ามแม่น้ำลพบุรี การสร้างศาลาเบสท์ เมรุ พระพุทธรูป และสาธารณสมบัติอีกมากมาย เป็นสิ่งที่พิสูจน์ให้เห็นศักยภาพของชุมชนในแง่ของผู้นำศาสนา ผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพในการจัดการศักยภาพของชาวบ้านในความเสี่ยงเพื่อส่วนรวมของชุมชนบ้านกล้วย การตั้งกลุ่มจักสานเพื่อแก้ปัญหาคาตลาดอย่างได้ผลของบ้านสามเรือน การตั้งกลุ่มเจียรระโนพลอยเพื่อแก้ปัญหาคนวนางงานจนรัฐเข้ามาสนับสนุนด้านอุปกรณ์ การตั้งกลุ่มเลี้ยงวัวของบ้านสามเรือน แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชาวบ้านในการแก้ปัญหา การทบทวนหากันได้ระดับหนึ่งในส่วนที่แตกต่างกันก็คือ กรณีบ้านกล้วยซึ่งมีผู้นำทางศาสนาที่เข้มแข็งติดต่อกัน 3 องค์ ผู้นำหมู่บ้านที่เข้มแข็งติดต่อกัน 2 คน ทั้ง ๆ ที่ชุมชนนี้มีทรัพยากรธรรมชาติน้อยกว่าบ้านหนองป่าแข้ง แต่มีผู้นำที่เข้มแข็งติดต่อกันเป็นเวลานาน ทำให้ชุมชนนี้มีความสามารถในการรวมตัวสูงมาก ไม่ว่าจะเป็นปัญหามิมีน้ำทานาบริง ซึ่งชาวบ้านกล้วยและชาวบ้านใกล้เคียงรวมตัวไปฟ้องคลองชลประทานโดยไม่เกรงกลัวอำนาจรัฐในปี 2524 และจะเกิดขึ้นอีกในปี 2534 นี้

ศักยภาพที่ปรากฏชัดในสามชุมชน คือ ความสามารถในการปรับตัวของชาวบ้าน เพื่อให้ตนเองอยู่ได้ในสังคมเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปค่อนข้างรวดเร็ว ในระยะหลังการปรับตัวที่สำคัญคือการเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการผลิตทั้งเทคโนโลยีสมัยใหม่ และเทคโนโลยีที่ชาวบ้าน

ค้นคิดทดลองขึ้นมาเอง เช่น การค้นคิดวิธีปราบหนูของบ้านหนองป่าแขง และบ้านสามเรือน การค้นพบสูตรการปราบเพลี้ยกระโดดของชาวบ้านกล้วยและบ้านสามเรือน การเลือกปลูกพืชที่ตลาดต้องการและเหมาะกับท้องถิ่นของตน การปลูกอ้อยแทนมันสำปะหลัง และข้าว (บางส่วน) ของบ้านหนองป่าแขง การเปลี่ยนวิธีการทำนาจากนาหว่านเป็นนาดำและนาขั้นน้ำตาม ซึ่งให้ผลผลิตสูงและสิ้นเปลืองแรงงานน้อยกว่าแบบเก่า ซึ่งเกิดขึ้นทั้งสามชุมชน การเลิกพันธุ์ข้าวชาวพื้นเมืองมาใช้ข้าวพันธุ์ส่งเสริม การใช้ที่ดินที่ว่างเปล่าในสวนปลูกชะอมขายของบ้านกล้วย การไปทำงานในโรงงานของหนุ่มสาวชาวบ้านกล้วย ศักยภาพระดับสูงสุดที่ปรากฏในสามชุมชน คือ ความสามารถในการดึงดูดทรัพยากร (เงิน) จากรัฐในรูปแบบของโครงการพัฒนาต่าง ๆ เช่น การสร้างระบบประปาของบ้านกล้วยและบ้านหนองป่าแขง ซึ่งชุมชนจะต้องมีความพร้อมในระดับหนึ่งทางการเงินจะช่วยและเมื่อสร้างระบบขึ้นมาแล้ว ก็สามารถจัดการบริหารระบบต่อไปได้ ซึ่งชุมชนทั้งสองก็สามารถบริหารระบบได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะบ้านกล้วย กำลังจะขยายระบบประปານี้ไปยังหมู่บ้านอื่นด้วย การตั้งกลุ่มเย็บจักรของบ้านกล้วย เพื่อรองรับจักรเย็บผ้า 15 คัน ที่นักการเมืองฯ ให้มาให้เป็นไปในทางองเดียวกับการตั้งกลุ่มเจียรไนพลอยของบ้านสามเรือน ซึ่งทางการก็ส่งแท่นเจียรไนพลอยมาให้ 6 แท่น ชาวบ้านสามารถดำเนินงานและสร้างรายได้ให้กับกลุ่มชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินหรือมีน้อยได้เป็นอย่างดี ให้ชาวบ้านอยู่ในชุมชนไม่ต้องอพยพเข้าไปอยู่ในสลัมของเมืองทางอ้อมด้วย และในการประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง "แนวทางในการส่งเสริมบทบาทสตรีเกษตรกร" ที่จัดขึ้นที่มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช เมื่อวันที่ 10 - 11 กรกฎาคม 2532 มีสตรีเกษตรกร 20 คน ที่ประสบความสำเร็จในอาชีพการเกษตรจากภาคต่าง ๆ ของประเทศเข้าร่วมประชุม ซึ่งสตรีที่เข้าร่วมประชุมดังกล่าวมาจากครอบครัวที่ยากจนและมีการศึกษาน้อย มีเพียง 2 - 3 คน เท่านั้นที่จบระดับอุดมศึกษา สตรีเกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นความสามารถในการใช้เทคโนโลยีในเรื่องต่าง ๆ ได้แก่

ความสามารถในการเรียนรู้เทคโนโลยี สตรีเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในอาชีพสามารถเรียนรู้และใช้เทคโนโลยีทางเกษตรที่เหมาะสมได้ สตรีเกษตรกรบางคนได้พิสูจน์ให้เห็นว่าสามารถใช้เทคโนโลยีได้ดีกว่าเกษตรกรชายส่วนใหญ่เสียอีก เช่น เทื่อง คากองแก้ว เป็นผู้หญิง

คนเดียวในกลุ่มเกษตรกร 30 คน ที่ร่วมในโครงการเลี้ยงโคเนื้อ ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ที่กำแพงแสน มหาวิทยาลัยฝึกอบรมเกษตรกร เรื่อง เทคนิคในการเลี้ยงโคเนื้อ และให้โคเนื้อ แก่เกษตรกรรายละเลี้ยงทุก ๆ 6 เดือน ในช่วงเวลา 3 ปี ของโครงการ ในช่วงเวลานั้น ฟาร์ม เลี้ยงโคเนื้อของเทือง ได้รับการคัดเลือกเป็นฟาร์มตัวอย่างจากมหาวิทยาลัย เพราะเป็นฟาร์ม ที่ดีเด่นที่สุดจนถึงปัจจุบัน หลังจากใช้เวลาเลี้ยงโคเนื้อ 4 ปี เทืองเลี้ยงโคเนื้อของเธอเอง 16 ตัว และเทืองรู้สึกเพลิดเพลินในอาชีพเลี้ยงโคเนื้อมาก

การใช้เทคโนโลยี สตรีเกษตรกรมีความเชี่ยวชาญในการใช้เทคโนโลยีการเกษตรใน สาขาที่โครงการของหน่วยงานของรัฐบาลสงวนไว้สำหรับเกษตรกรชาย เช่น การเลี้ยงสัตว์ และการประมง มีสตรีเกษตรกรประสบความสำเร็จในการเลี้ยงไก่ สุกร โคเนื้อ และโคเนื้อมาแล้ว ตัวอย่างเช่น ราตรี ลาหะ เป็นเกษตรกรที่ไร่ที่ทำกินของตัวเอง แต่ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา สามารถเลี้ยงและขายลูกสุกรถึงประมาณ 1,000 ตัว ขณะนี้ราตรีเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเลี้ยง สุกรพันธุ์ แม้ว่าราตรีจะได้เข้าร่วมฝึกอบรมโครงการฝึกอบรมการเลี้ยงแม่หมูพันธุ์ที่บริษัทเอกชน เป็นผู้จัดขึ้นเพียง 5 วัน ในเวลา 15 วัน ของหลักสูตรก็ตาม ราตรีสามารถหาความชำนาญ เพิ่มเติมโดยการช่วยสัตว์แพทย์ในการทำคลอดลูกสุกร จนมีความเชี่ยวชาญ สมพร และอาภาพ ฐะขึ้น ก็เป็นสตรีสองพี่น้องที่เลี้ยงไก่ 40,000 ตัว ในทุก ๆ 2 เดือน สองพี่น้องเป็นผู้เลี้ยงไก่ อย่างมีประสิทธิภาพที่สุดในจำนวนเกษตรกร 150 ครอบครัว ที่เลี้ยงไก่ในแถบนั้นของประเทศ

ส่วนด้านการประมงนั้น ไม่เพียงแต่สตรีเกษตรกรที่มีอายุเท่านั้นที่มีความสามารถใน ด้านเพาะขยายพันธุ์ปลา และมีเทคนิคในการเลี้ยงปลา เยาวสตรีอายุเพียง 15 ปี ก็ทำได้พร้อมกับ สามารถถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้ด้วย เช่น ประทอม เทือนประโคน และพะเนาว์ อาจทวีกุล เป็นเยาวสตรีที่ได้รับการฝึกอบรมในด้านการผสมเทียม การเพาะลูกปลาและการเลี้ยงปลา โดยสมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ ทั้งสองคนร่วมในทีมซึ่ง ถ่ายทอดเทคนิคการเลี้ยงปลาแก่โรงเรียนต่าง ๆ 11 แห่ง ในจังหวัดสุรินทร์

ความคิดริเริ่มและความคิดสร้างสรรค์ บ่อยครั้งที่มีความคิดริเริ่มและความคิดสร้างสรรค์ ทางด้านเทคโนโลยี มักจะถูกเชื่อมโยงกับคุณสมบัติของผู้ชาย แต่แนวคิดดังกล่าวกำลังถูกท้าทาย เพราะสตรีเกษตรกรสามารถพิสูจน์ให้เห็นว่ามีความคิดริเริ่มและสร้างสรรค์ในหลาย ๆ ด้าน

ไม่แพ้ผู้ชาย ตั้งแต่ด้านการจัดการฟาร์มไปจนถึงด้านการออกแบบการบรรจุหีบห่อผลไม้ชนิดต่าง ๆ สมพร และอาไฟ ซึ่งเป็นเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่สามารถเลี้ยงไก่ได้จำนวนมากกว่าผู้เลี้ยงไก่รายทั่ว ๆ ไป (ครอบครัวส่วนใหญ่จะเลี้ยงได้ประมาณ 10,000 ตัว) ทุก ๆ 2 เดือน เพราะทั้งสองคนมีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งได้พัฒนามาตลอดระยะเวลา 13 ปี อรุณศรี นิลจรรยา เป็นสตรีเกษตรกรจากเชียงใหม่ที่ประสบความสำเร็จในการปลูกชิงและแตงกวา และแปรรูปผลผลิตส่งขายนอกประเทศ ฟาร์มของอรุณศรี มีคนทำงานเต็มเวลา 200 คน และทำงานไม่เต็มเวลา 500 คน อรุณศรี จบการศึกษา ม.3 ได้ปรับปรุงระบบการจัดการรวมทั้งการควบคุมคุณภาพของผลผลิตทางการเกษตร ฟาร์มของอรุณศรี จะฝึกอบรมระยะยาวอย่างเข้มข้นให้แก่เด็กวัยรุ่น (ซึ่งเป็นลูกของเกษตรกรที่จบการศึกษาภาคบังคับแล้ว) จนกระทั่งมีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงงานที่จะต้องปฏิบัติ หลังจากผ่านการฝึกอบรมแล้ว เด็กวัยรุ่นเหล่านี้จะช่วยพ่อแม่ในการควบคุมคุณภาพของผลผลิต และจากการที่ผลผลิตของ อรุณศรี มีคุณภาพสูงนี้เอง ทำให้อรุณศรี ขายผลผลิตทางการเกษตรได้ราคาแพงกว่าผู้ส่งออกรายอื่น ๆ นอกจากจะจัดการได้อย่างดีเยี่ยมแล้ว อรุณศรี ยังเป็นผู้มีความคิดริเริ่มอีกด้วย อรุณศรี ออกแบบหีบห่อสำหรับการส่งออกไม้สด เช่น ลิ้นจี่ ลำไย และ มะม่วง ขณะนี้กว่าร้อยละ 90 ของผลไม้สดที่ส่งออกไปขายนอกประเทศไทยบรรจุในหีบห่อที่ออกแบบโดย อรุณศรี (สุธีรา ทอมสัน. 2532 : 15 - 16) และจากประสบการณ์ในการพัฒนาชนบทของไทยที่แสดงให้เห็นศักยภาพของชาวชนบทนั้น พ่อที่จะมีหลักฐานประจักษ์อยู่อีกเช่นกันว่าชาวชนบทเมื่อสามารถรวมตัวกันได้อย่างรู้เท่าทันต่อสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเงื่อนไขอื่น ๆ แล้ว จะมีศักยภาพอย่างมากในกระบวนการพัฒนาชนบท เช่น โครงการธนาคารข้าวของบางกะปิ ตำบลบ้านเหลา อำเภอบ้านบาง จังหวัดขอนแก่น โครงการของกลุ่มเกษตรกร ตำบลเจียง อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์ โครงการพัฒนาของวัดยกระบัตร์ อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร (อุทัย ดุลยเกษม. 2528 : 545, 562)

นอกจากนี้แล้วยังมีหลักฐานแสดงให้เห็นอีกว่า ในชนบทไทยนั้นมีศักยภาพเพียงพอที่จะพัฒนาตนเองได้ โดยเฉพาะภูมิปัญญาของชาวบ้านท้องถิ่น ซึ่งจะขอยกตัวอย่างให้เห็นสัก 5 - 6 ท่าน ได้แก่

1. พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย บ้านตระแบก ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เป็นผู้ที่หันหลังให้งานราชการในสมัยหนุ่ม แม้ว่าจะมีความรู้มากและมีโอกาสรับราชการลงมือบุกเบิกพื้นดินอันเป็นมรดกที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน อย่างสมดุล มีการปลูกพืชหมุนเวียนตามฤดูกาลในบริเวณเดียวกัน ให้เกื้อกูลอาศัยซึ่งกันและกันอย่างสมดุล ท่านได้วางแผนแก้ปัญหาการขาดแคลนอาหารและน้ำเพื่อการเกษตรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ปลูกพืชโดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง เลี้ยงปลาโดยวิธีธรรมชาติได้ผลผลิตสูง โดยอาศัยหลักธรรมของศาสนาเป็นแนวทาง และใช้ภูมิปัญญาศึกษาสภาพแวดล้อมจากอดีตเชื่อมโยงแก้ปัญหาในภาวะปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม จนเป็นตัวอย่างต้นแบบแก่การเกษตรผสมผสานที่ใช้กันอยู่ทั่วไปในขณะนี้

2. พระครูพิพิธประชานาถ (หลวงพ่อนาน สุทฺธสีโร) แห่งวัดสามัคคี บ้านท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ท่านเป็นพระกรรมฐานสอนสมาธิ วิปัสสนาให้ชาวบ้านเป็นพระอย่างเต็มเปี่ยม ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างเคร่งครัด การภาวนาทำให้ท่านมั่นคงและมีปัญญาในการเห็นความทุกข์ของชาวบ้านและมีเมตตากรุณาที่จะร่วมแก้ปัญหากับชาวบ้าน ท่านสรุปว่า

"งานการแก้ปัญหาของชนบทนั้น ถ้าเอาเงินหรือเอาของไปให้โดยไม่พัฒนาคนเท่าไร ๆ ก็แก้ปัญหามาได้ ถ้าคนพัฒนาแล้วถึงจะมีเงินก็แก้ปัญหามาได้ แต่ถ้าพัฒนาคนด้วย มีเงินด้วย ก็จะแก้ปัญหามาได้ดีขึ้น"

หลวงพ่อนาน เป็นพระสงฆ์องค์แรกที่ประกาศว่า "พระสงฆ์เป็นหนี้ชาวบ้าน...เราอยู่ได้ด้วยข้าวที่ชาวบ้านดกบาตร เราต้องทบทวนระบอบนี้ให้ชาวบ้านตอบแทน" เป็นพลังกระตุ้นให้พระสงฆ์หลายรูปในเขตจังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดใกล้เคียงตื่นตัวกันขึ้นมาทำงานพัฒนาหมู่บ้านและพัฒนาเป็นกระบวนการของพระสงฆ์นักพัฒนาที่เรียกว่า "กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนา" ท่านเป็นผู้วางวิธีการสืบทอดประยุกต์ประเพณีลงมาเป็นรูปแบบกระชับมิตรที่ทุกคนร่วมกันทำอย่างตั้งใจ นำผลผลิตสำนัญเป็นของส่วนรวม เรียกว่า "สหบาลข้าว" แก้ปัญหาความอดอยากของชาวบ้านได้ โดยการพัฒนาจิตใจของชาวบ้านไปในขณะเดียวกันกับการพัฒนาหมู่บ้านในทุกด้านจนเจริญ ท่านจึงกลายเป็นที่พึ่งของชาวบ้านและเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านได้อย่างแท้จริง

3. พ่อใหญ่ผาย สร้อยสร้อยกลาง แห่งบ้านสระคู ตำบลโคกสาม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ นับว่าเป็นปราชญ์ชาวบ้านอีกผู้หนึ่งที่จักเชื่อมโยงภูมิปัญญาของอดีตมาปรับใช้ปัจจุบัน อย่างดี จนได้รับการยกย่องได้ล้นมากมาย ได้รับยกย่องว่าเป็นคนดีศรีสังคมแห่งภาคอีสาน ท่านเป็นผู้ใหญ่บ้านที่นำชาวบ้านพัฒนา โดยประยุกต์ของเก่ามาใช้กับสมัยใหม่ได้อย่างพอดี เช่น จากเพลงกล่อมเด็กที่ท่านเคยฟังแม่กล่อมเมื่อคราวเป็นเด็กว่า

"นอนสาหล่านอนสานอนอู่ แม่ไปไฮ หมกไข่จนหมาหา" (ไฮ = ไร่)

จากคำกล่าวนี้ ท่านนำชาวบ้านปลูกต้นไม้มาก ๆ ให้เห็นป่าหันทมาทาร์งและไข่ไส้รัง เหมือนคำที่แม่ขับกล่อม

"แม่ไปนาหมกไข่ปลามาบ่อน" ท่านนำชาวบ้านขุดบ่อเลี้ยงปลาทุกครัวเรือน เพื่อจะได้มีปลากินตลอดปี"

"แม่เลี้ยงม่อนอยู่ป่าสวนม่อน" ม่อน = สวนหม่อน"

ท่านนำชาวบ้านปลูกป่าหม่อนสำหรับเลี้ยงไหมถึง 400 ไร่ ให้แม่บ้านทุกครัวเรือน เลี้ยงไหมตลอดปี ไม่มีว่างเป็นรายได้เสริมทางหนึ่งของชาวบ้าน

พ่อใหญ่ผาย เป็นผู้ใหญ่บ้านตัวอย่าง ไม่ว่าจะชักชวนลูกบ้านทำอะไรท่านจะลงมือทำก่อน จนเห็นผลแล้วจึงแนะนำให้ลูกบ้านทำตามอย่างจนกระทั่งหมู่บ้านสระคูเป็นหมู่บ้านตัวอย่าง หมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ทำให้คนมาศึกษาดูงานการพัฒนาหมู่บ้านอยู่เสมอมิได้ขาด

นอกจากนี้ยังเป็นผู้ประยุกต์วัฒนธรรมเดิมขึ้นมาใช้ใหม่หลายอย่าง เช่น พื้นฟู ประเพณีผูกเสี่ยว ที่ท่านบอกว่า "ผูกคนเดียวมัดทั้งบ้าน" ทำให้บ้าน 2 หมู่บ้านที่มีคนผูกเสี่ยวกันสามัคคีช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างดี

อีกประการหนึ่งที่น่าสนใจ ได้แก่ การจัดงานประเพณีทำบุญทอดผ้าป่าข้าวเปลือกที่พื้นฟู มาจากงานบุญประเพณีข้าวตามฮีต 12 ของอีสาน ชาวบ้านเรียกบุญทุ่งข้าวใหญ่ ซึ่งเป็นกระบวนการผลิตข้าวทางวัฒนธรรม (Reproduction) ที่นำเอาประเพณีพื้นบ้านแบบเก่าที่ดีงามในอดีต ซึ่งหลงลืมเลือนไปแล้วในช่วงหนึ่ง เนื่องจากกระแสการพัฒนาชนบทแบบทันสมัยแต่ไม่พัฒนา โดยพื้นฟูเชื่อมโยงกันกลับมาปรับใช้ปัจจุบัน เพื่อร่วมมือกันช่วยเหลือแก้ปัญหาการขาดแคลนข้าว เนื่องจากภาวะฝนแล้งได้เป็นอย่างดี อีกทั้งทำให้มีกองทุนหมุนเวียนประจำหมู่บ้านอีกด้วย

4. พ่ออาจารย์ทองดี นันทะ แห่งบ้านตลาด ตำบลก้านเหลือง อำเภอบางน้อย

จังหวัดขอนแก่น พ่ออาจารย์ทองดี เป็นผู้นำการเกษตรแบบ "เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน" มีกินทุกอย่างตลอดปี ไม่ขาด แต่ไม่รวย การผลิตทางการเกษตรมุ่งเน้นเพื่อกินในครอบครัวเป็นหลักให้พออยู่พอกิน เมื่อเหลือก็แจกญาติพี่น้อง ลูกหลาน เป็นการจุนเจือช่วยเหลือกัน เหลือแจกกันนำไปแลกกับคนอื่นที่ขาดแคลน ในสิ่งที่เรามีกิน เป็นการเฉลี่ยผลผลิตซึ่งกันและกัน เหลือแลกจึงนำไปขายเป็นผลพลอยได้อีกทางหนึ่งซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นการผลิตเพื่อการกิน แจก - แลก - ขายก็ได้

พ่ออาจารย์ทองดี ยังอธิบายถึงป่าไม้และแหล่งน้ำที่ถูกละเลยว่า "เราไม่อาจหวังให้ลำห้วยมีน้ำเต็มเหมือนครั้งก่อนได้แล้ว และเราก็ไม่อาจหวังให้มีป่าไม้ให้ได้พึ่งพา เช่น แต่ก่อน แต่เราสามารถสร้างมันขึ้นมาใหม่ด้วยตัวของพวกเราแต่ละคนมาร่วมกันขุดบ่อเลี้ยงปลาหรือปลูกต้นไม้เป็นต้นอย่างที่เราทำ เมื่อเรานับบ่อเลี้ยงปลาทั้งหมดรวมกันก็จะได้ลำห้วยใหม่ น้ำต้นไม้ในสวนของแต่ละคนมารวมกันก็คือป่าใหม่" นี่ก็ถือว่าใช้ภูมิปัญญาอธิบายสิ่งใหม่ให้เชื่อมโยงกับสิ่งเก่าได้เป็นอย่างดีอีกผู้หนึ่ง

5. ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม แห่งบ้านห้วยหิน ตำบลดกระทิง อำเภอสนาบชัยเขต

จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นนักปราชญ์ชาวบ้านอีกผู้หนึ่งที่สามารถกลับลำหันมาหาทางเลือกใหม่ได้สำเร็จ หลังจากหลงตามการเกษตรแผนใหม่ที่ส่งเสริมให้ปลูกพืชชนิดเดียวที่เน้นผลผลิต และรายได้มากเป็นหลักแต่ไม่พอกับค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้น ทำให้เกิดหนี้สินจนในที่สุดต้องขายที่ดิน 200 ไร่ ของตนเองไปใช้หนี้จนเกือบหมดเหลือเพียง 9 ไร่เท่านั้น หันมาสร้างระบบการเกษตรแบบพึ่งตนเองที่เรียกว่า "วนเกษตร" ซึ่งเป็นการปลูกพืชหลายอย่างในพื้นที่ 9 ไร่ ที่พื้นดินแต่ละชนิดช่วยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และช่วยระบบนิเวศของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดีอีกด้วย ผลผลิตที่ได้จากการเกษตรแบบนี้ทำให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ และครอบครัวมีอยู่กินตลอดชีพอย่างมีความสุขตามอัตภาพของตนเอง

6. พ่อชาลี มาระแสง แห่งบ้านกุดขวย ตำบลคำพระ อำเภอหัวตะพาน จังหวัด

อุบลราชธานี นับว่าเป็นปราชญ์ชาวบ้านผู้ที่เป็นยอดแห่งความทรหดอดทน เป็นผู้นำการสร้างแหล่งน้ำให้มีขึ้นท่ามกลางพื้นที่แห้งแล้งของท้องถิ่นอีสาน โดยการขุดดินกั้นน้ำด้วยมือของตนเอง ด้วยความมานะพยายาม จนพื้นที่แห้งแล้งและลาดเอียงมีน้ำอย่างอุดมสมบูรณ์ ใช้เวลานานถึง 18 ปี รอบ ๆ ภูน้ำและคันนาปลูกพืชผักผลไม้ให้กินตลอดปี เลี้ยงปลาในแหล่งน้ำและเลี้ยงสัตว์อื่น ๆ ให้มีความพอเหมาะ กับสภาพพื้นที่ที่มีอยู่อย่างเหมาะสม

นอกจากนี้เมื่อสามารถกักเก็บน้ำได้แล้ว พ่อชาลียังปลูกพืชหลายอย่างในพื้นที่เท่าที่มี โดยเน้นคุณภาพของผลผลิตแต่ละชนิดเป็นหลัก โดยไม่เน้นลงทุนสูงเพื่อให้ได้ผลผลิตมีปริมาณมาก ๆ เนื่องจากทำให้ขาดทุน ผลผลิตที่ได้ตลอดปีนำไปแลกกับสิ่งของ หรือเงินจากญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน ใกล้เคียงตามความพอใจของผู้ใหญ่และผู้รับที่เรียกว่า "พริกบ้านเหนือ เกลือบ้านใต้" ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ ทำให้ครอบครัวและชุมชนอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข แม้จะมีภัยแล้งเกือบทุกปีก็ตาม นี่ก็เป็นการใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในท้องถิ่นแบบหนึ่งได้อีกเช่นกัน

ปราชญ์ดังกล่าวข้างต้นเหล่านี้เป็นเพียงตัวอย่างของการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยอาศัยคุณค่าเดิมของอดีตที่มีอยู่สืบทอด ปรับปรุงมาสู่ความหมายใหม่ในปัจจุบันอย่างพอเหมาะพอดี จนได้รับความสำเร็จในที่สุด

มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งที่สำคัญ แม้ว่าปราชญ์ชาวบ้านทุกท่านดังกล่าวมาแล้ว จะมีหลักการเดียวกัน คือ การสืบทอดเชื่อมโยงอดีตมารับใช้ปัจจุบันจนสำเร็จเหมือนกันก็ตาม แต่รูปแบบและวิธีการย่อมแตกต่างกันออกไป ที่เห็นได้อย่างชัดเจนซึ่งตรงกับคำกล่าวของหลวงพ่อนามที่กล่าวว่า ไม่มีรูปแบบหรือสูตรสำเร็จของการพัฒนาใด ๆ ที่ใช้เหมือนกันได้ทุกหมู่บ้าน (สามารถ จันทสุรย์. 2535 : 5 - 9) และเมื่อพิจารณาถึงหลักการในการพัฒนาชนบทแนวใหม่ 5 ประการ (Songsamphant. 1991 : 319 - 320) ได้แก่

1. ยึดถือพื้นที่เป็นหลักจัดหาความสำคัญแก่พื้นที่ยากจนหนาแน่นก่อน
2. พัฒนาฐานะประชาชนให้พออยู่พอกินและมีบริการพื้นฐานขั้นต่ำอย่างทั่วถึงในเขตชนบทยากจน
3. เน้นให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้
4. เน้นการใช้เทคโนโลยีที่ไม่ซับซ้อนและการลงทุนต่ำ
5. ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง

การประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วมนับว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่สอดคล้องกับการดังกล่าวนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหลักการ ข้อที่ 5 ที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง

จากกรณีตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และตามหลักการของการพัฒนาชนบทแนวใหม่เป็นหลักฐานยืนยันให้เห็นว่า ชาวบ้านในชนบทมีศักยภาพเพียงพอที่จะช่วยเหลือตัวเอง หากหน่วยงาน

ภายนอกเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้แสดงความรู้ความสามารถ ในการวิเคราะห์ปัญหา และหาหนทาง แก้ปัญหาด้วยสติปัญญาของชาวบ้านเอง ดังนั้น การประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นเทคนิค วิธีหนึ่งที่เป็นไปได้ในการนำมาใช้ในการพัฒนาชนบทในบริบทของชนบทไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ส่วนของการศึกษาความต้องการทางการศึกษาของชาวชนบทและสอดคล้องกับข้อเสนอของ อุทัย ดุลยเกษม (2530 : 7 - 8) ที่ว่า

"... ด้วยเหตุนี้ ผมจึงใคร่เสนอว่าในการท้าววิจัยเพื่อมุ่งพัฒนาชนบทที่น่าจะเป็นนั้น ควรเลือกวิธีการท้าววิจัยที่ชาวชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการท้าววิจัย... พุคคให้ตรงก็คือ วิธีการท้าววิจัยแบบที่เรียกว่า Participatory Research จะเป็นวิธีการวิจัย ที่มุ่งพัฒนาชนบท..."

ด้วยเหตุผลดังกล่าวทั้งหมดนี้ เทคนิคการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม จึงเป็น เทคนิคที่เหมาะสมอย่างยิ่งในการนำมาใช้เพื่อการศึกษาความต้องการการศึกษาของแรงงานใน ภาคเกษตร

แนวคิดการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อพัฒนา

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แรงงานของไทยในปัจจุบันส่วนใหญ่ยังอยู่ในภาคเกษตร มีระดับ การศึกษาค่อนข้างต่ำ และอาศัยอยู่ในชนบทในการที่จะทำให้แรงงานเหล่านี้มีโอกาสทาง เศรษฐกิจสูงขึ้น และสามารถปรับตัวได้ในขณะที่สภาพแวดล้อมทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งเป็นแรงงานที่มีคุณภาพอันจะส่งผลต่อการเพิ่มผลผลิตได้นั้น การศึกษานับว่า มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนา แต่เนื่องจากประชากรกลุ่มที่เป็นแรงงานในภาคเกษตรดังกล่าวนี้ มีจำนวนมหาศาลและเป็นวันที่กำลังทำงานมีความหลากหลายครอบคลุมตั้งแต่วัย เด็กถึงวัยชรา มี ความต้องการที่ไม่เหมือนกัน ลักษณะของการศึกษาที่เหมาะสมกับแรงงานกลุ่มนี้จะต้องเป็นการ ศึกษาที่มีความยืดหยุ่นสูง เหมาะสมกับลักษณะอาชีพ วัย ความต้องการและสภาพแวดล้อม การ ศึกษาในลักษณะที่เอื้อต่อการพัฒนาแรงงานในภาคเกษตร น่าจะเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดย ชนิดา รักษ์พลเมือง (2532 : 164 - 168) ได้เสนอว่า การจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียนเป็นวิธีการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาวิธีหนึ่งในหลาย ๆ วิธี ซึ่งจากการจัดประชุมของ องค์การยูเนสโก เมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน - 4 ธันวาคม 1980 เรื่อง "Prospects for Adult Education and Development in Asia and the Pacific" ที่กรุงเทพฯ

ได้ให้ความหมายของคำว่า "การศึกษาผู้ใหญ่" ครอบคลุมถึงกิจกรรมการศึกษาทุกประเภทที่จัดขึ้นนอกโรงเรียน ซึ่งจะต้องมีจุดมุ่งหมายดังนี้

1. สนองตอบความต้องการพื้นฐานของประชาชน (ในด้านอาหารและโภชนาการ ที่อยู่อาศัย สุขภาพอนามัย น้ำดื่ม และการศึกษา)
2. เพิ่มผลผลิต (การมีงานทำในชนบท การพัฒนาทักษะอุตสาหกรรมในชนบท เกษตรกรรม การสหกรณ์)
3. จัดสรรความยุติธรรมอย่างทั่วถึง (การปฏิรูปที่ดิน จัดระบบภาษีใหม่ ฯลฯ)
4. นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (ควบคุมขนาดครอบครัว ตัดความไม่รู้ การหลงเชื่อมงาย ฯลฯ)
5. พัฒนาวัฒนธรรมในสังคม

การจัดการศึกษาประเภทนี้จะต้องเชื่อมโยงกับโครงการ หน่วยงาน และบุคลากรในการพัฒนาทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ สำหรับหลักการต่าง ๆ ที่ควรยึดถือในการจัดการศึกษานอกระบบ เพื่อการพัฒนา ได้แก่

1. การจัดการไม่รู้หนังสือ การไม่รู้หนังสือและความไม่รู้เป็นอุปสรรคอันสำคัญยิ่งของการศึกษา ประเทศที่ยังมีอัตราการไม่รู้หนังสืออยู่ในระดับสูงจะต้องรณรงค์จัดการไม่รู้หนังสือ โดยการให้การศึกษาสากลโดยเร็วที่สุด อย่างไรก็ตาม การที่โครงการนี้จะประสบผลสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับความจริงใจและความมุ่งมั่น การเตรียมตัวที่ดีและการบรรจุโครงการจัดการไม่รู้หนังสือให้เป็นส่วนหนึ่งของการให้บริการ แทนที่จะออกมาเป็นโครงการต่างหาก รวมทั้งจะต้องมีวิธีการนำเสนอโดยให้ผู้รับรู้จักคิด มีโอกาสเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนานั้นด้วย
2. การส่งเสริมการเข้าร่วมของประชาชน การที่จะพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ได้นั้น จะต้องหาช่องทางให้เขาได้เข้ามามีส่วนร่วมทั้งในด้านการปฏิบัติงาน และการกำหนดโครงการพัฒนาอย่างกว้างขวางและมีประสิทธิภาพ การศึกษานอกระบบจะช่วยพัฒนาความสามารถของประชาชนในการแสดงความคิดเห็น การตระหนักถึงสภาพอันแท้จริง เสริมความเชื่อมั่นในตนเอง และความรู้สึกถึงคุณค่าของตนเอง อันจะช่วยส่งเสริมให้เกิดความตระหนักในความสำคัญของการกระทำของตนเองและกลุ่ม ทำให้บุคคลซึ่งเป็นเป้าหมายของการพัฒนาเป็นสื่อในการพัฒนา แทนที่จะเป็นผู้รับแต่เพียงฝ่ายเดียว

3. การจัดระเบียบชาวชนบทยากจน แม้ว่าการที่จะทำให้ชาวชนบทรู้จักแสดงความคิดเห็น รู้จักตัดสินใจเรื่องราวในท้องถิ่นจะมีความจำเป็นยิ่ง แต่ข้อจำเป็นอีกประการหนึ่ง คือ การจัดระเบียบเพื่อรวมตัวกันเป็นกลุ่ม พลังซึ่งสามารถกระทำให้เป็นผลได้ การศึกษานอกระบบจะช่วยในการสร้างและเสริมพลังกลุ่มดังกล่าว ตลอดจนจัดองค์การเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น การสหกรณ์ เป็นต้น

4. การพัฒนาเจ้าหน้าที่การศึกษานอกระบบ ในขณะที่การยกระดับความตระหนักรู้ในการพัฒนาให้เกิดขึ้นในหมู่ชาวชนบทและความยากจนมีความสำคัญ การสร้างสิ่งดังกล่าวให้เกิดขึ้นในหมู่เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องก็มีความจำเป็น ดังนั้น จึงต้องมีการจัดสรรและการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติการด้านการศึกษานอกระบบอย่างจริงจัง

5. การกระตุ้นความสนใจในหมู่ผู้กำหนดนโยบาย นักวางแผน นักบริหาร และปัญญาชนชั้นนำ จุดอ่อนประการหนึ่งของโครงการการศึกษานอกระบบ คือ การขาดความเข้าใจถึงความสำคัญของโครงการจากบุคคลดังกล่าว อันเป็นอุปสรรคยิ่งในการจัดโครงการทุกระดับ จึงควรรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบของการศึกษานอกระบบที่มีต่อการพัฒนา โดยเฉพาะในด้านขจัดความยากจน

6. กระจายอำนาจการวางแผน หากจะส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมแล้ว กระบวนการวางแผนทั้งหมดจะต้องกระจายลงไปถึงบุคคลเหล่านั้น เนื่องจากบุคคลจะเรียนรู้เฉพาะสิ่งที่ต้องการจะเรียนรู้ ดังนั้น เจ้าหน้าที่การศึกษานอกระบบโรงเรียนจะต้องช่วยให้เขาสามารถเข้าใจถึงความต้องการที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง เพื่อจะได้ตัดสินใจถึงรูปแบบและความช่วยเหลือที่ต้องการจากหน่วยงานอื่น โดยพยายามช่วยตนเองก่อน

7. ส่งเสริมการเข้าถึงประโยชน์จากความรู้ ทักษะและทรัพยากรที่มีอยู่ เนื่องจากในปัจจุบันยังไม่มีกรารใช้หรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่น้อยมาก การศึกษานอกระบบจะช่วยพัฒนาสิ่งที่ประชาชนมีอยู่จนตัวได้ โดยการให้การฝึกงาน การอบรม ฯลฯ

8. ส่งเสริมรู้จักเลือกความรู้และทักษะใหม่ในขณะที่ต้องการพัฒนาสิ่งที่มีอยู่เดิม เราจำเป็นต้องสรรค์สร้างสิ่งใหม่เพื่อเตรียมให้ประชาชนพร้อมที่จะรับกระบวนการนวสมัย โดยเฉพาะความเจริญด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งประชาชนจะต้องรู้จักเลือกเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชนบท

สำหรับวัตถุประสงค์ของการศึกษานอกโรงเรียนนั้น พนิต เข้มทอง (2528 : 12) กล่าวว่า มี 3 ประการคือ

1. ให้ความรู้เพื่อปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ (Training for Self Improvement)
2. ให้ความรู้เพื่อให้บุคคลสามารถทำกิจการของตนเองได้ (Training for Self - Employment)
3. ให้ความรู้เพื่อนำความรู้และทักษะนั้น ๆ ไปรับจ้างทำงานได้ (Job Training)

ในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์หลักของการศึกษานอกโรงเรียนดังกล่าวจะต้องใช้กลยุทธ์ต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับสถานการณ์ต่าง ๆ กลยุทธ์ที่จะใช้การศึกษานอกระบบ เพื่อเป็นเครื่องมือในการจัดการศึกษา เพื่อการพัฒนามีหลายวิธี แต่สามารถรวมเข้าเป็น 3 แนวทางหลัก ดังนี้ (ชนิดา รักษ์พลเมือง. 2532 : 166 ; อ้างอิงมาจาก Tim, Simkins. 1977 : 54 - 71)

แนวทางแรกเป็นวิธีการที่ง่าย ๆ ที่สุดที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญระบบโรงเรียนแบบทางการยังคงเป็นหลักของการจัดการศึกษา แต่มีความพยายามมากขึ้นที่จะแสวงหาวิธีที่จะนำเอาโครงการนอกระบบโรงเรียนที่เหมาะสมมาช่วยเสริมประสิทธิภาพของระบบการศึกษาโดยรวม จุดเน้นของแนวทางนี้คือ การเสริมสร้างโครงการนอกโรงเรียนที่ค่อนข้างจะแหวกแนวไปจากเดิมและเน้นให้โครงการเหล่านั้นมีบทบาทที่ "โรงเรียนไม่อาจทำได้สำเร็จ" ในทัศนะแนวนี้การศึกษานอกระบบไม่อาจแยกออกจากกัน ต้องกระทำควบคู่กันไป ทั้งนี้การศึกษานอกระบบจะมีบทบาทหลายแนว คือ

1. อาจเป็นกิจกรรมเสริมของการเรียนในโรงเรียน เช่น การจัดกิจกรรมนอกโรงเรียน ให้แก่เด็กนักเรียน โดยจัดตั้งชมรมยุวเกษตร
2. อาจจัดส่วนเพิ่มเติมผนวกเข้ากับการเข้าเรียนในโรงเรียน โดยการฝึกอบรมเตรียมอาชีพให้แก่ผู้เพิ่งออกกลางคัน หรือฝึกอบรมระหว่างปฏิบัติงานให้แก่ผู้ออกจากโรงเรียน เพื่อให้มีทักษะที่จำเป็นในการอุตสาหกรรม เป็นต้น
3. อาจจัดเป็นทางเลือกของการเข้าเรียนในบางสาขาวิชาเฉพาะ เป็นต้นว่า การให้การศึกษาระดับอาชีวศึกษาได้ โดยเฉพาะ เมื่อมีทรัพยากรที่จะขยายการศึกษาแบบทางการอย่างจำกัด

แนวทางที่สอง เป็นกลยุทธ์ใหม่ทางการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการทางการศึกษาของประชาชน เรียกกันว่า "Iron Rations Approach" แนวคิดนี้เห็นว่า เมื่อการให้การศึกษาศาสนาไม่ประสบผลสำเร็จ จึงต้องหาทางเลือกให้ทุกคนได้รับการปันส่วนการศึกษาร้อยทั้งถึง วิธีการก็คือ "การศึกษาพื้นฐาน" จุดเน้นของการศึกษาพื้นฐาน คือ การศึกษาขั้นแรกหรือประถมศึกษา แต่ไม่ได้หมายความว่า จะเกี่ยวข้องกับการศึกษาระดับนี้เพียงระดับเดียว แต่ไม่ได้หมายความว่า จะต้องเป็นการให้การศึกษานี้ในโรงเรียนเท่านั้น แต่รวมถึงการให้การศึกษากับการฝึกอบรมนอกโรงเรียนด้วย ซึ่งมีลักษณะร่วมดังนี้

1. เป็นการให้การศึกษาระดับต่ำแก่มวลชน ซึ่งรวมทั้งเด็กในวัยเรียนเยาวชน และผู้ใหญ่ที่ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างเหมาะสม ดังนั้น การศึกษาพื้นฐานจึงเป็นส่วนเพิ่มเติมจากการศึกษาศาสนา
 2. การจัดการศึกษาพื้นฐานสำหรับเด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่ จะต้องสำเร็จในตัวเอง จะต้องมุ่งให้ตอบสนองความต้องการที่จะเรียนรู้ขั้นต่ำของกลุ่มเป้าหมาย เพื่อที่จะได้มีความรู้ทักษะ และทัศนคติที่จำเป็นสำหรับการเป็นสมาชิกที่สามารถมีส่วนร่วมในสังคมได้เต็มที่ ดังนั้น ลักษณะและรูปแบบของการศึกษาขั้นพื้นฐานจึงแตกต่างกันไปตามสภาพสังคมในท้องถิ่น
 3. เป็นการให้โอกาสทางการศึกษา โดยเปิดกว้างแก่ประชาชนทุกคน ดังนั้น แม้จะไม่ได้มีการศึกษานี้ในโรงเรียนต่อไป แต่พวกเขาจะได้รับโอกาสทางการศึกษานอกระบบการศึกษานี้จะจัดขึ้นตามกลุ่มสนใจ และเป็นโครงการที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นอย่างคุ้มค่า
- แนวทางที่สาม เป็นกลยุทธ์การจัดการศึกษานอกระบบที่เปิดโอกาสให้ผู้ที่ต้องออกจากโรงเรียนได้รับการศึกษาจัดขึ้นแบบไม่เป็นทางการนอกระบบ เพื่อเป็นการเตรียมตัวให้พวกเขาสามารถกลับเข้ามาศึกษาต่อในโรงเรียนได้อีกครั้งหนึ่ง

ส่วนสิ่งที่การศึกษานอกระบบโรงเรียนจะนำเสนอให้แก่ประชาชนที่มีความสัมพันธ์ต่อกระบวนการพัฒนานั้น บรูม นิคมานนท์ (2528 : 135 - 136) กล่าวว่า มีอยู่หลายประการด้วยกัน ดังนี้

1. สอนให้อ่านออกเขียนได้ควบคู่กับการประกอบอาชีพ ในเรื่องนี้นับว่าสำคัญมาก ทั้งนี้ เพราะประชาชนในชุมชนยังมีบางส่วนที่ยังอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาส่วนอื่น ๆ

2. สอนอาชีพศึกษาเพื่อให้สามารถปรับปรุงอาชีพของตน หรือเตรียมให้พร้อมเพื่อการประกอบอาชีพ เรื่องนี้ไม่จำเป็นต้องจัดขึ้นเพื่อผู้ใหญ่ที่ออกประกอบอาชีพเท่านั้น เด็กนักเรียนที่เพิ่งสำเร็จใหม่ก็ย่อมต้องการด้วย โดยเฉพาะในเมื่อออกจากโรงเรียนไปโดยยังไม่มีความสามารถในการประกอบอาชีพเลย

3. ฝึกอบรมวิชาชีพเพิ่มเติม หมายถึง การฝึกอบรมสำหรับผู้ประกอบอาชีพอยู่แล้ว แต่ต้องการจะปรับตัวให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงของวิทยาการสมัยใหม่ ความเปลี่ยนแปลงของสังคม และเพื่อความก้าวหน้าต่อไป

4. ฝึกอบรมเพื่อการพัฒนาการของบ้านเมือง นับว่ามีความจำเป็นสำหรับทุกคนและเพื่อประโยชน์ของบ้านเมืองโดยตรง เช่น การสอนให้รู้จักแหล่งน้ำ รู้จักการสงวนทรัพยากรธรรมชาติ รู้จักวิธีการทำงานในรูปแบบใหม่ ฯลฯ

5. ฝึกอบรมเพื่อให้เป็นพลเมืองดี ให้มีความรับผิดชอบทางการเมือง เช่น ให้ความรู้เกี่ยวกับหน้าที่พลเมืองที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติ เป็นต้นว่า การเสียภาษี การรักษาสังคมและผลประโยชน์ การใช้อำนาจทางการเมือง

6. ฝึกอบรมในด้านศีลธรรมและวัฒนธรรม ตลอดจนสันติภาพ การฝึกอบรมในเรื่องนี้ นอกจากจะเป็นการกล่อมเกล่าจิตใจแล้ว ยังเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการส่งเสริมการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ เพิ่มพูนพลังทั้งทางกายและใจ ให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

จะเห็นว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของบุคคลทุกเพศทุกวัย และพื้นความรู้ที่จะให้เรียนก็เป็นเครื่องมือ สำหรับการสร้างความเจริญงอกงามของความรู้สึกนึกคิด สติปัญญา ตลอดจนทักษะอาชีพให้สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

ดังได้กล่าวมาแล้ว การพัฒนาชนบทในปัจจุบันและอนาคตนั้น ควรตอบสนองความต้องการของชุมชนและ เปิดโอกาสให้ประชาชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา การจัด การศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการพัฒนา ก็เช่นเดียวกัน รูปแบบการดำเนินงานให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนนั้น รัตนา พุ่มไพศาล และประนอม โธทกานนท์ (2534 : 29 - 32) ได้สรุปข้อเสนอแนะของนักวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับรูปแบบไว้ดังนี้

จอฟเฟอร์ (Jauffer, Armand. 1978) เสนอรูปแบบการจัดโครงการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้ 8 ขั้นตอนดังนี้คือ

- ขั้นตอนที่ 1 การประเมินความต้องการและความสนใจทางการศึกษา
- ขั้นตอนที่ 2 การสร้างวัตถุประสงค์
- ขั้นตอนที่ 3 การทบทวนโปรแกรมของผู้เรียนคนอื่น ๆ
- ขั้นตอนที่ 4 การเลือกคณะกรรมการที่ปรึกษา
- ขั้นตอนที่ 5 การบริหารโปรแกรม
- ขั้นตอนที่ 6 บุคลากร
- ขั้นตอนที่ 7 งบประมาณ
- ขั้นตอนที่ 8 การประเมินโครงการ

สเติร์น เกชเชลล์ และโกลด์ (Stearns, Getchell and Gold. 1971)

เสนอรูปแบบการจัดโครงการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้ 7 ขั้นตอนดังนี้

- ขั้นตอนที่ 1 การสร้างวัตถุประสงค์
- ขั้นตอนที่ 2 การกำหนดความต้องการทางการศึกษา
- ขั้นตอนที่ 3 การจัดท้าวัตถุประสงค์ให้สอดคล้องกับความต้องการ
- ขั้นตอนที่ 4 สิ่งจำเป็นการจัดโปรแกรมการศึกษา
- ขั้นตอนที่ 5 การเลือกทรัพยากรท้องถิ่น
- ขั้นตอนที่ 6 การดำเนินโครงการตามวัตถุประสงค์
- ขั้นตอนที่ 7 การประเมินโครงการตามวัตถุประสงค์

ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และสุมาลี สังข์ศรี (2528) ใช้คำว่า การพัฒนาหลักสูตรในความหมายเกี่ยวกับการจัดโครงการการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยเสนอว่าการพัฒนาหลักสูตรมีระบบและขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 สํารวจสภาพปัญหาและความต้องการของประชาชน ชุมชนและสังคม โดยทำการศึกษาทั้งงานแนวกว้างและลึก เพื่อจะกำหนดวัตถุประสงค์ให้ตรงกับความต้องการของแต่ละบุคคลและท้องถิ่นได้

ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์ปัญหาเพื่อจัดหมวดหมู่และเลือก พร้อมทั้งจัดลำดับความสำคัญของปัญหา เพื่อจะนำไปแปลงเป็นเนื้อหาและรายละเอียดของแต่ละวิชาต่อไป

ขั้นตอนที่ 3 ศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาแนวคิดเกี่ยวกับจิตวิทยาและความต้องการของกลุ่มเป้าหมายว่าต้องการจะพาเขาได้พัฒนาไปสู่อะไร แบบใด โดยนำสภาพของเศรษฐกิจสังคม และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมาประกอบการพิจารณาด้วย

ขั้นตอนที่ 4 กำหนดความมุ่งหมายหรือจุดประสงค์ของหลักสูตร โดยอาศัยข้อมูลจากสภาพปัญหา และการวิเคราะห์แนวคิดทางปรัชญา จิตวิทยา สภาพและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในอนาคต

ขั้นตอนที่ 5 แปลงจุดมุ่งหมายออกเป็นเนื้อหาและรายวิชาย่อย ๆ จัดทำมโนคติของแต่ละหัวข้อ เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้สร้างรายละเอียดได้นำไปจัดทำแบบเรียน และกำหนดทางเลือกของวิธีการเรียนการสอนต่อไป

ขั้นตอนที่ 6 ทบทวนและตรวจสอบเนื้อหาสาระว่าครบถ้วนและเป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือไม่ รวมทั้งการจัดลำดับขั้นตอนการเรียนรู้ กิจกรรม และประสบการณ์ด้วย

ขั้นตอนที่ 7 จัดทำแบบเรียน คู่มือครู หรือผู้สอนสร้างสื่อการเรียนการสอนของแต่ละวิชา บทเรียน ตลอดจนเทคนิคและวิธีการวัดและประเมินผลของแต่ละหน่วยการเรียนรู้

ขั้นตอนที่ 8 ทดลองใช้หลักสูตรและสื่อการเรียนการสอนที่ได้พัฒนาขึ้น แล้วปรับปรุงแก้ไขในส่วนที่บกพร่อง เพื่อเตรียมการเผยแพร่ให้กว้างขวางออกไป

ขั้นตอนที่ 9 ดำเนินการเผยแพร่หลักสูตร นำหลักสูตรไปใช้

ขั้นตอนที่ 10 ประเมินผลหลักสูตร

รัตนา พุ่มไพศาล (2528) เสนอรูปแบบการจัดโครงการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้ 10 ขั้นตอน ดังนี้คือ

ขั้นตอนที่ 1 การประเมินความต้องการ

ขั้นตอนที่ 2 การกำหนดวัตถุประสงค์

ขั้นตอนที่ 3 การกำหนดนักศึกษา นอกระบบโรงเรียน

ขั้นตอนที่ 4 การให้คำปรึกษาและแนะแนวแก่นักศึกษา

ขั้นตอนที่ 5 การสร้างโครงการการศึกษานอกระบบโรงเรียนหรือหลักสูตร

ขั้นตอนที่ 6 การเลือกบุคลากร

ขั้นตอนที่ 7 การฝึกอบรมครูและการนิเทศ

ขั้นตอนที่ 8 การประชาสัมพันธ์และการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน

ขั้นตอนที่ 9 งบประมาณและการเงิน

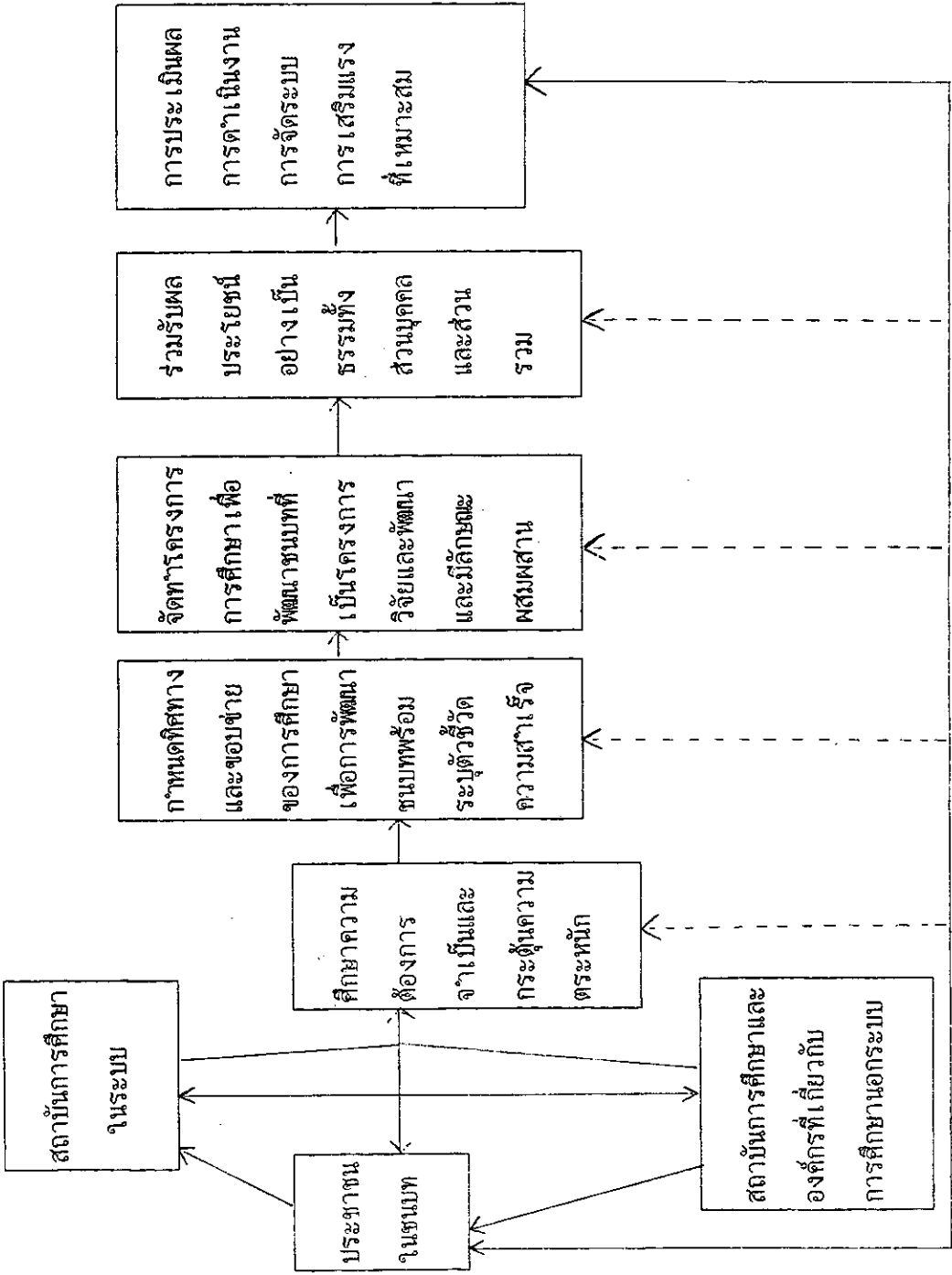
ขั้นตอนที่ 10 การประเมินโครงการ

จะเห็นว่า รูปแบบการจัดโครงการการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่กล่าวข้างต้นนี้ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใด ขั้นตอนรวมในทุกรูปแบบขั้นตอนหนึ่งก็คือ การประเมินความต้องการการศึกษาของประชาชน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการก่อนกิจกรรมอื่น ๆ ในการจัดกิจกรรมการศึกษาให้แก่กลุ่มเป้าหมาย

สำหรับการพัฒนาแรงงานภาคเกษตรที่อาศัยอยู่ในชุมชนชนบท โดยผ่านกระบวนการในการให้การศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นจำเป็นต้องค้นหาวิธีการที่เหมาะสมกับลักษณะของกลุ่มประชากร สภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง อย่างไรก็ตาม ได้มีนักวิชาการกลุ่มหนึ่งศึกษารูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท ซึ่งอาจนำมาใช้ในการพัฒนาแรงงานกลุ่มดังกล่าว

รูปแบบของการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า การศึกษามีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนาคนที่อยู่ในวัยทำงาน เพื่อให้เป็นกำลังคนที่มีคุณภาพในสังคม แต่สิ่งสำคัญควบคู่กับการศึกษาอีกประการหนึ่งก็คือ เราจะมีรูปแบบในการจัดการศึกษาอย่างไร จึงจะเหมาะสมกับสภาพของชนบทของไทย ในประเด็นดังกล่าวนี้ได้นักวิชาการกลุ่มหนึ่งของไทยได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "การศึกษากับการพัฒนาชนบท" และได้เสนอแนะรูปแบบของการศึกษา เพื่อการพัฒนาประเทศไว้ ดังภาพประกอบ 3 (ประสาร มาลากุล ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ. 2531 : 253 - 254)

ภาพประกอบ 4 รูปแบบของการศึกษาเพื่อการพัฒนาชนบท

รูปแบบของการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทดังภาพประกอบ 3 นั้น ประกอบด้วย ประชาชนในชนบทเป็นศูนย์กลางหลัก เป็นทั้งผู้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและเป็นผู้ถูกเปลี่ยนแปลงด้วยโดยผ่านกระบวนการต่าง ๆ คือ มีการศึกษาถึงความต้องการจำเป็น (Needs) และความตระหนักในการพัฒนาชนบท การกำหนดทิศทางและขอบข่ายของการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท พร้อมทั้งระบุตัวชี้วัดความสำเร็จ การจัดทำโครงการทางการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทเป็นโครงการแบบวิจัยและมีลักษณะผสมผสาน มีการดำเนินงานโดยระดมทรัพยากรสนับสนุนจากทุกฝ่าย การร่วมรับผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมทั้งในส่วนรวมและส่วนของตนเอง และการประเมินผลการปฏิบัติงานและจัดระบบการเสริมแรง ซึ่งกระบวนการต่าง ๆ เหล่านี้มีสถาบันการศึกษาในระบบและสถาบันและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานอกระบบเป็นตัวกระตุ้น หรือช่วยเหลือก่อให้เกิดการพัฒนาและทุกขั้นตอนจะมีข้อมูลป้อนกลับเพื่อปรับปรุงกระบวนการต่าง ๆ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ สำหรับรูปแบบของการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทดังกล่าว มีพื้นฐานจากแนวคิดและหลักการที่สำคัญ 9 ประการ คือ (ประสาร มาลากุล ณ อยุธยา. 2531 : 255)

1. ประชาชนในชนบท ต้องมีบทบาทเป็นศูนย์กลางและผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาด้วยตนเอง มิใช่เป็นเพียงผู้รับ หรือสนองตอบการพัฒนาจากภายนอก เป้าหมายของการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท คือ การให้ประชาชนเป็นผู้พัฒนาตนเองและท้องถิ่นของตน
2. สถาบันและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียนต้องทำหน้าที่สร้างเสริมความรู้ และความสามารถในการพัฒนาตนเองของประชาชน โดยถือเป็นความรับผิดชอบอย่างเต็มที่ที่จะให้ความร่วมมืออย่างต่อเนื่องในทุกรูปแบบของการพัฒนา
3. การใช้แนวคิดเชิงระบบในการจัดดำเนินการพัฒนาอย่างครบวงจร เป็นกลยุทธ์ในการพัฒนา คือ เริ่มจากการศึกษาความต้องการจำเป็นที่แท้จริงควบคู่ไปกับการกระตุ้นความตระหนักถึงสภาพปัญหา ตลอดไปจนถึงขั้นการประเมินผล การดำเนินงาน
4. ในการกำหนดทิศทางและขอบข่ายของการพัฒนา จำเป็นต้องมีการระบุตัวชี้วัดความสำเร็จของการดำเนินงาน ทั้งที่เป็นโครงการรวมและโครงการย่อย ซึ่งประกอบด้วยการระบุปัจจัยที่เกี่ยวข้องและเกณฑ์มาตรฐานวัดความสำเร็จในการดำเนินงานไว้

5. การดำเนินการพัฒนาชนบท ต้องเป็นรูปแบบผสมผสานการศึกษากับการพัฒนาในด้านอื่นที่สำคัญทุกด้าน คือ เศรษฐกิจ การอาชีพ สุขภาพอนามัย สังคมวัฒนธรรม และการเมือง การปกครอง

6. โครงการพัฒนาชนบทต้องจัดเป็นรูปแบบโครงการวิจัยและพัฒนา คือ มิใช่เป็นเพียงโครงการวิจัยโดยไม่ดำเนินการพัฒนาหรือดำเนินการพัฒนาโดยมิได้อาศัยข้อมูล และกรอบแนวคิดเชิงวิชาการ

7. มีการกำหนดระบบกำกับงาน และระบบนิเทศภายในโครงการอย่างชัดเจน และปฏิบัติได้จริงอย่างต่อเนื่อง

8. มีการระดมการมีส่วนร่วมและทรัพยากรสนับสนุนจากทุกฝ่ายและทุกระดับในท้องถิ่น โดยยึดถือหลักการรับผลประโยชน์ร่วมกันอย่างเป็นธรรมทั้งในส่วนบุคคลและส่วนรวม

9. มีระบบการประเมินผลการดำเนินงานและการเสริมแรงที่เหมาะสม

แนวคิดและหลักการทั้ง 9 ประการนี้ จะเห็นได้ว่า จะให้ความสำคัญต่อประชาชนในชนบทเป็นการพัฒนาที่เกิดจากเนื้อในของชุมชน ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่าจะหาอย่างไรให้ประชาชนเหล่านั้นได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง สำหรับทฤษฎีที่ทบทวนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทนั้นมีหลายทฤษฎีด้วยกัน แต่ทฤษฎีหนึ่งที่ทำให้ความสำคัญต่อความต้องการของประชาชน คือ ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion)

ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion)

ผู้เสนอทฤษฎีนี้ได้แก่ อานาจ อันทซ์ชัย (2526 : 126-128) โดยได้เสนอว่าการเกลี้ยกล่อม หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียนเพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำโดยใช้หลักพฤติกรรมของมนุษย์ ถ้าผู้เกลี้ยกล่อมต้องกระทำโดยมีวัตถุประสงค์และศิลปแห่งการเกลี้ยกล่อม การเกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ในการแก้ปัญหาการขัดแย้งในการปฏิบัติงาน ผู้ศึกษาศิลปการเกลี้ยกล่อมจะช่วยให้รู้จักใจเขาใจเรา เป็นหนทางปรับปรุงตัวเองให้เหมาะสม ผลงานจะสำเร็จสมปรารถนา ขณะนี้บ้านเมืองอยู่ในระยะพัฒนา ทุกสิ่งทุกอย่างมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นใหม่ทุกวัน ปกติวิถีของมนุษย์ไม่ชอบการเปลี่ยนแปลงบ่อย เว้นแต่เพื่อประโยชน์บางอย่างจึงเกิด

การปฏิเสธไม่ยอมเปลี่ยน การเกลี้ยกล่อมต้องคำนึงถึงผลเสียด้วย ถ้าระดับความรู้ของคนไม่เท่าเทียมกัน การเกลี้ยกล่อมอาจเกิดการเข้าใจผิด การเกลี้ยกล่อมต้องอาศัยชนส่วนใหญ่จึงดูเหมือนว่าวิธีการแบบนี้เข้าไม่ทันการ

หลักการในการเกลี้ยกล่อมอาศัยพฤติกรรม สัญชาตญาณ การศึกษาอบรม และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมรอบตัวของคนเรา การเกลี้ยกล่อมจะได้ผลดีต้องสร้างความสนใจในสิ่งที่จะเกลี้ยกล่อมมาให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ให้เกิดศรัทธาตรงกับความต้องการของผู้ถูกเกลี้ยกล่อม เรื่องที่เกลี้ยกล่อมต้องสมคุณค่าของการฟัง เหมาะกับบุคคล เวลา สถานที่ ผู้เกลี้ยกล่อมวิเคราะห์ระหว่างเกลี้ยกล่อมว่า ผู้ฟังจะปฏิบัติฝ่าฝืนอุปสรรคไปได้หรือไม่ และผลตามในการเกลี้ยกล่อมเป็นอย่างไร

สิ่งสำคัญที่สุดในการเกลี้ยกล่อม คือ เรื่องของความต้องการของคน โดยทั่วไปคนมีความต้องการพื้นฐานคล้ายกัน และเป็นไปตามลำดับก่อนหลัง ซึ่ง มาสโลว์ (Abraham H. Maslow) เรียกว่า ลำดับขั้นของการต้องการ (Hierarchy of Needs) คือความต้องการของคนเป็นไปตามลำดับ จะต้องได้รับการตอบสนองตั้งแต่ขั้นแรก ความต้องการขั้นต่อไปจึงจะพัฒนาได้ (สำหรับรายละเอียดของความต้องการแต่ละลำดับจะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่อไปในเรื่องทฤษฎีความต้องการ)

ผลจากการเกลี้ยกล่อมจะสัมฤทธิ์ผลเมื่อผู้รับการเกลี้ยกล่อมมีความสนใจ เรื่องที่เกลี้ยกล่อมเข้าใจซาบซึ้ง เกิดศรัทธา เรื่องที่เกลี้ยกล่อมตรงกับความต้องการไม่ทำลายคุณค่าของบุคคล ผู้รับการเกลี้ยกล่อมแสดงที่ทำจะปฏิบัติตามแม้จะมีอุปสรรคบ้าง การเกลี้ยกล่อมให้ร่วมปฏิบัติมีทั้งเอกชน เช่น การนัดให้ประชาชนรวมตัวเพื่อต่อรองราคาประกันข้าวที่รัฐบาลกำหนดให้ได้ราคาสูงขึ้น ทางรัฐบาล เช่น การชักชวนให้ประชาชนมาซื้อสินค้าที่ตลาดกลาง ซึ่งรัฐบาลจัดขึ้น

ความต้องการของประชาชนจึงเป็นตัวการตัวหนึ่งในการจูงใจให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทในทฤษฎีดังกล่าว เพราะฉะนั้นในการพัฒนาชนบทแนวใหม่ที่ถือประชาชนเป็นศูนย์กลาง (People Centered Development) ควรคำนึงถึงความต้องการของประชาชนเป็นหลักในการพัฒนา

ทฤษฎีความต้องการ (Theory of Needs)

คำว่า "ความต้องการ" ได้มีผู้ให้ความหมายต่าง ๆ กันดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (2525 : 323) ได้ให้ความหมายของคำว่า ความต้องการไว้ว่า คือ (ความ) อยากได้ ใครได้ ประสงค์ แต่นักวิชาการต่าง ๆ ได้ให้ความหมายของความ ต้องการว่า เป็นความแตกต่างระหว่างสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันกับสภาพที่จะให้เป็นในอนาคต (Legans. 1964 : 92 ; Boyle and Jane. 1970 : 61 ; Kaufman and English. 1979 : 8) จากความหมายดังกล่าวของความ ต้องการ จึงเป็นลักษณะของความห่างหรือช่องว่างระหว่างความคาดหวังกับความเป็นจริง สำหรับความต้องการของคนเรานั้นมีมากมาย อย่างไรก็ตาม ได้มีนักวิชาการจัดแยกความต้องการของมนุษย์ไว้แตกต่างกันออกไปตามทัศนะของตนเอง ชีร์ภัทร์ เสรีรังสรรค์ (2528 : 851 - 852) ได้กล่าวถึงความ ต้องการของประชาชนชนบทว่า มีความต้องการทั่วไป ดังนี้

1. ด้านการเมืองการปกครอง เป็นระบบสังคมที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของการดำรงชีวิตอย่างสงบ สะดวกสบายทั้งกายและใจ จำเป็นจะต้องมีการควบคุมตัวเอง และควบคุมซึ่งกันและกัน มิให้กระทบกระเทือนเป็นพิษเป็นภัยแก่ตัวเองและผู้อื่น มีกติกา กฎเกณฑ์ระเบียบ วินัย มีผู้คอยดูแลให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ นอกจากนี้ยังช่วยสร้างสรรค์บรรยากาศให้บุคคลได้ใช้ความคิดริเริ่มที่เป็นคุณประโยชน์ การแสดงถึงความสามารถตัวเอง การพึ่งตัวเอง และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ อาทิ ประชาชนในชนบทต้องการอยู่อย่างสันติ ไม่มีผู้ก่อความวุ่นวาย การเมืองมาทำให้ชาวบ้านอยู่อย่างไม่เป็นสุข ต้องการความสงบเรียบร้อยภายในหมู่บ้านไม่มีโจรผู้ร้ายลักขโมยวัวควาย เป็นต้น
2. ด้านเศรษฐกิจ เป็นการตอบสนองความต้องการทางวัตถุ เช่น บัณฑิต 4 ประชาชนในชนบทต้องการบ้านเรือน อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ต้องการน้ำดื่ม และน้ำใช้เพื่อการเกษตรตลอดปี ต้องการโอกาสในการหาหาเลี้ยงชีพตามความถนัด และความสนใจ โดยการผลิต การจำหน่าย การขนส่ง และการบริการธุรกิจ ต้องมีงานทำในระหว่างว่างจากการทำนา ต้องการที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ไม่ต้องเช่าหรือทำงานเป็นผู้รับจ้าง แรงงานที่ขาดเสถียรภาพ ต้องการยาปราบศัตรูพืช ปุ๋ย พันธุ์พืช ผักต่าง ๆ ทำให้ผลผลิตแต่ละลงทุนต่ำ ต้องการปลดปล่อยหนี้สินหรือต้องการสินเชื่อเพื่อนำไป

ลงทุนในการผลิต ต้องการตลาดเพื่อจำหน่ายผลผลิต และต้องการขยายผลผลิตในราคายุติธรรมไม่ถูกกดราคา ต้องการเลี้ยงสัตว์ประเภทต่าง ๆ ตามความเหมาะสมของแต่ละท้องถิ่น ตลอดจนการป้องกันโรคระบาดที่จะมีต่อสัตว์และต้องการอาหารสัตว์บางประเภทในราคาถูก

3. ด้านศักยภาพและเทคโนโลยี ประชาชนในชนบทมีความต้องการถนนหนทางที่ใช้การได้ตลอดทุกฤดูกาล รวมทั้งสะพานที่ชำรุดตามฤดูกาล ต้องการการปรับปรุงฝีมือ และความรู้ในการประกอบอาชีพให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งด้านการเกษตรและด้านอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ตนถนัดอยู่แล้ว ต้องการเทคโนโลยีในระดับต่ำที่จะช่วยในการประกอบอาชีพและการเพิ่มผลผลิต

4. ด้านสาธารณสุขและการศึกษา เป็นความพยายามที่จะตอบสนองความต้องการที่จะอยู่อย่างสุขกายสบายใจ นับตั้งแต่การมีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ มีความต้องการการบริการด้านสาธารณสุขที่ให้การรักษายาบาลคนเจ็บไข้ได้ป่วยได้ทันเวลา และมีประสิทธิภาพ ต้องการสิ่งแวดล้อมที่สะอาดและเป็นระเบียบ ซึ่งรวมทั้งบริเวณน้ำดื่ม น้ำใช้ และอากาศ ทางด้านการศึกษาที่ต้องการสถานศึกษาเฉพาะด้านในชุมชนที่จะสนองตอบความต้องการทางความคิดและทางสังคม การศึกษาที่มีคุณภาพนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่สูงขึ้น ตลอดทั้งต้องการให้บุตรหลานของตนได้รับการศึกษาที่นำไปประกอบอาชีพ หรือช่วยพ่อแม่หารายได้เพิ่มขึ้น เมื่อจบการศึกษา

ขณะเดียวกันก็มีนักวิชาการได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องความต้องการและได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์ ดังที่กล่าวแล้ว คือ ทฤษฎีลำดับขั้นตอนของความต้องการของมาสโลว์ (Maslow's Need Hierarchy โดย Abraham H. Maslow (Hellriegel and others. 1989 : 145 - 148) ตามทฤษฎีดังกล่าว มีสมมุติฐานเบื้องต้น 4 ประการด้วยกันคือ

1. เมื่อความต้องการอย่างหนึ่งได้รับการตอบสนอง หรือทำให้พอใจแล้ว ความต้องการนั้นจะไม่ใช่ตัวกระตุ้น หรือตัวแรงจูงใจต่อไป แต่จะมีความต้องการในระดับที่สูงขึ้นไปอีก
2. ข่ายของความต้องการสำหรับคนส่วนใหญ่ มีความซับซ้อนมีเป็นจำนวนมากมายที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของบุคคลแต่ละคนแต่ละช่วงเวลา

3. โดยทั่วไปแล้วความต้องการในระดับที่สูงกว่าจะไม่เกิดขึ้นหากความต้องการในระดับที่ต่ำกว่ายังไม่ได้รับการตอบสนอง

4. มีวิธีการต่าง ๆ หลายวิธีที่จะทำให้ความต้องการในระดับสูงกว่าได้รับการตอบสนองมากกว่าความต้องการในระดับที่ต่ำกว่า

ทฤษฎีนี้ได้แบ่งความต้องการของมนุษย์ออกเป็น 5 ประเภทได้แก่

1. ความต้องการทางกาย (Physiological Needs)
2. ความต้องการทางด้านความมั่นคงปลอดภัย (Security Needs or Safety Needs)
3. ความต้องการทางด้านสังคม (Social Needs of Belongingness Needs or Love Needs)
4. ความต้องการที่จะมีฐานะเด่น หรือได้รับการยกย่องสรรเสริญ (Esteem Needs or Status Needs or Egoistic Needs)
5. ความต้องการที่จะประสบความสำเร็จตามความปรารถนา ใฝ่ฝัน (Self - Actualization or Self - Realization)

ความต้องการทั้ง 5 ประเภทนี้ เรียงลำดับจากขั้นต่ำไปหาขั้นสูง สำหรับลักษณะของความต้องการแต่ละประเภทนั้น เสวลักษณะ สิงหกรวินทร์ (2536 : 358 - 359) ได้กล่าวไว้เป็นสังเขปดังนี้

ลำดับขั้นของความต้องการ (The Hierarchy of Needs) คือ

1. ความต้องการทางด้านร่างกาย (Physiological Needs)

ความต้องการนี้จัดลำดับอยู่ในขั้นต้นที่สุดและเป็นความต้องการที่จำเป็นต้องได้รับการตอบสนอง เพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดได้ เช่น อากาศ อาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค อุณหภูมิที่เหมาะสม และ ฯลฯ ความต้องการชนิดนี้อาจนับได้ว่าเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานที่สุดของมนุษย์ และจะเกิดขึ้นก่อนความต้องการชนิดอื่นใด

2. ความต้องการทางด้านความมั่นคงปลอดภัย (Security Needs or Safety Needs)

เมื่อความต้องการในลำดับแรกได้รับการตอบสนองแล้ว มนุษย์ก็เริ่มต้องการอย่างอื่นต่อไป เช่น ต้องการที่จะได้รับความปลอดภัยจากอันตรายต่าง ๆ (อาทิ ไฟ อุบัติเหตุ อาชญากรรม) ความมั่นคงปลอดภัยในทางเศรษฐกิจ การมีงานทำ การไม่ถูกไล่ออกจากงาน โดยไม่เป็นธรรม และ ฯลฯ

3. ความต้องการทางด้านสังคม (Social Needs of Belongingness Needs or Love Needs)

เมื่อความต้องการทั้งสองประการข้างต้นได้รับการตอบสนองแล้ว ความต้องการในด้านสังคมจะกลายเป็นปัจจัยจิตใจที่สำคัญในลำดับต่อมา นั่นคือ มนุษย์ต้องการการรวมกลุ่ม ต้องการได้รับการยอมรับจากเพื่อนฝูง จากกลุ่ม ต้องการมิตรภาพ ความพอใจรักใคร่ ความเห็นอกเห็นใจ เป็นต้น

4. ความต้องการที่จะมีฐานะเด่น หรือได้รับการยกย่องสรรเสริญ (Esteem Needs or Status Needs or Egoistic Needs)

ความต้องการในลำดับนี้ ได้แก่ การนับถือตนเอง การได้รับการนับถือจากผู้อื่น ความมั่นใจในตัวเองในด้านความรู้ความสามารถ การได้รับการเชิดชูยกย่องสรรเสริญ การได้รับการตระหนักว่าเป็นบุคคลสำคัญ การตอบสนองของฝ่ายจัดการในความต้องการลำดับนี้ ทำให้พนักงานรู้สึกว่ามีค่า มีความสามารถ มีประโยชน์และมีความจำเป็นต่อหน่วยงาน ซึ่งตรงกันข้ามกับความรู้สึกเป็นหมด้อยอ่อนแอและช่วยตัวเองไม่ได้

5. ความต้องการที่จะประสบความสำเร็จตามความปรารถนา ใฝ่ฝัน (Self - Actualization or Self - Realization)

ความต้องการลำดับนี้นับเป็นความต้องการลำดับสุดท้าย กล่าวคือ เป็นความต้องการที่จะได้เป็นในสิ่งที่อยากเป็น เป็นความต้องการที่จะได้พิสูจน์ความสามารถของตนเอง นั่นคือ บุคคลได้ตระหนักว่าศักยภาพของตนได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่จนประสบความสำเร็จตามที่ปรารถนา และรู้สึกว่าได้บรรลุถึงสิ่งสุดยอดของความใฝ่ฝัน (A Feeling of Accomplishment and Attainment)

ลำดับชั้นความต้องการทั้ง 5 ประการ ตามทฤษฎีความต้องการของ มาสโลว์ ที่กล่าวข้างต้น เป็นความต้องการในลักษณะที่เรียกว่า เป็นความต้องการอันแท้จริงของมนุษย์ กล่าวคือ ถ้าความต้องการใดเกิดขึ้นแล้วไม่ได้รับการตอบสนองอย่างเพียงพอ ความต้องการชั้นนั้นก็จะคงอยู่และจะเป็นแรงผลักดันให้บุคคลมีพฤติกรรมที่มุ่งไปในทางที่จะตอบสนองความต้องการชั้นนี้ อยู่เสมอ และเมื่อความต้องการระดับนั้นได้รับการตอบสนองจนเป็นที่พอใจของบุคคลนั้น จึงจะเกิดความพึงพอใจและเกิดความต้องการในระดับเหนือขึ้นไปอีก ลักษณะของความต้องการจะเป็นเช่นนี้ต่อเนื่องไปทีละขั้นจนบุคคลได้ก้าวไปถึงจุดของความต้องการสูงสุดในชีวิต คือ ความต้องการที่สมบูรณ์ แต่ Gardner Murphy (รัตน ฟูมไพศาล. 2528 : 83 - 84 ; อ้างอิงมาจาก Gardner Murphy. 1958 : 60 - 61) กล่าวถึง ความต้องการของมนุษย์นั้นเกิดขึ้นพร้อมกับชีวิตเมื่อเริ่มจุติ ซึ่งแตกต่างจาก มาสโลว์ ดังนี้

1. ความต้องการที่สัมพันธ์โดยตรงกับร่างกาย เช่น ความต้องการอาหาร ความต้องการน้ำ ความต้องการอากาศ ความต้องการที่สัมพันธ์กับการป้องกันตนเอง จากความร้อนเกินไป หนาวเกินไป
2. ความต้องการทางด้านกิจกรรม ได้แก่ ความต้องการที่จะสำรวจ และทำกิจกรรมต่าง ๆ การกระตุ้นตนเองให้กระฉับกระเฉง ซึ่งความแตกต่างนี้จะแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างมนุษย์ที่แข็งแรงกับมนุษย์ที่เจ็บป่วย และคนที่มีความตั้งใจกับคนที่ชอบแยกตัวตัวเองออกจากสังคม
3. ความต้องการทางประสาทสัมผัส ซึ่งรวมความต้องการเรื่อง สี เสียง จังหวะ ความต้องการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม ความต้องการที่จะหนีจากสิ่งสับสน
4. ความต้องการที่จะหลีกเลี่ยงจากการถูกโจมตี ความเจ็บป่วย การถูกขู่บังคับ หลีกเลี่ยงจากความตกใจ

ส่วน โนลส์ (Knowles. 1970 : 81 - 83) นักการศึกษาผู้ใหญ่ชาวอเมริกัน ได้กล่าวถึง ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ในมุมมองของนักการศึกษาผู้ใหญ่ โดยกล่าวถึงความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ มีดังต่อไปนี้

1. ความต้องการด้านร่างกาย (Physical Needs)

เป็นความต้องการที่สามารถเห็นและสังเกตได้ง่าย คือ ความต้องการทั่ว ๆ ไป ที่จำเป็นและจะทำให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ด้วยดี อันได้แก่ ความสะดวกสบาย การได้ยินอย่างชัดเจน สิ่งเหล่านี้ถ้าเป็นไปอย่างเหมาะสมจะทำให้ผู้เรียนเกิดความพึงพอใจ

2. ความต้องการในการเจริญงอกงาม (Growth Needs)

นักจิตวิทยาหลายคนมีความเห็นตรงกันว่าจะ เป็นสิ่งสำคัญที่จะนำไปสู่ความต้องการอื่น ๆ ซึ่งตรงกับทฤษฎีของมาสโลว์ขั้นสุดท้าย สำหรับผู้ใหญ่ที่ไม่รู้อนาคตของตนเอง มองไม่เห็นความก้าวหน้าของตนเอง จะทำให้ลดคุณค่าต่าง ๆ ในตนเองลงมาก

3. ความต้องการได้รับความมั่นคงปลอดภัย (The Need for Security)

เป็นธรรมชาติของมนุษย์และสัตว์โลกทั่ว ๆ ไป ที่ต้องการความปลอดภัยและมั่นคง และเมื่อใดที่ความต้องการนี้ไม่ได้รับการตอบสนองก็จะเกิดการถอนตัวจากกิจกรรม และสังคม ที่ตนเกิดความรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัยนั้น

4. ความต้องการได้รับประสบการณ์ใหม่ ๆ (The Need for New Experience)

เมื่อมนุษย์มีความมั่นคงปลอดภัยแล้ว เราก็จะกล้าที่จะแสวงหาสิ่งใหม่ ๆ ทำสิ่งใหม่ ๆ ประกอบกับความเบื่อหน่ายต่อกิจกรรมที่ทำอยู่เป็นประจำ มนุษย์จึงเกิดความต้องการที่จะหาประสบการณ์และความคิดใหม่ ๆ

5. ความต้องการด้านจิตใจและอารมณ์ (The Need for Affection)

ความต้องการด้านจิตใจและอารมณ์นั้น เป็นความต้องการได้รับความรัก ความสนใจ ความต้องการด้านนี้เป็นความต้องการทางสังคม การประสบผลสำเร็จของความต้องการนี้ จะเกิดได้โดยการมีส่วนร่วมกับบุคคลต่าง ๆ ในสังคม และถ้าความต้องการนี้ไม่ได้รับการตอบสนอง ก็จะทำให้เกิดพฤติกรรม 2 ลักษณะคือ การถอนตัวจากกลุ่มหรือกิจกรรมก้าวร้าว

6. ความต้องการได้รับการยอมรับ (The Need for Recognition)

มนุษย์ส่วนมากต้องการได้รับการยกย่องและยอมรับในความสามารถของตนเองจากผู้อื่น ดังนั้น มนุษย์จึงมีการรวมกลุ่มเพื่อที่จะหาโอกาสแสวงหาสถานภาพของตนเองในสังคม

สำหรับ Denis Goulet (ประยงค์ เต็มขวลา. 2529 : 5 - 6 ; อ้างอิงมาจาก Dennis Goulet. 1978) ได้จำแนกความต้องการของมนุษย์ไว้ 3 ระดับเท่านั้น คือความต้องการระดับแรก ได้แก่ ความต้องการพื้นฐานเพื่อความอยู่รอดของชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และความต้องการเพื่อความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน ความต้องการระดับที่ 2 ได้แก่ ความต้องการที่จะส่งเสริมหรือเพิ่มพูน เป็นความต้องการที่จะแสดงออกซึ่งความสามารถและความต้องการที่จะเห็นความสำเร็จ ระดับ 3 ได้แก่ ความต้องการสะดวกสบายหรือหรูหรา แต่ อมร รักษาสัตย์ (2514 : 383) ได้จัดลำดับความต้องการของมนุษย์ไว้ 4 ระดับด้วยกัน คือ (1) สิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีพ ได้แก่ ปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค (2) สิ่งจำเป็นแก่การครองชีพในสังคมสมัยใหม่ ได้แก่ การศึกษา การแพทย์ อนามัยขั้นมูลฐาน การประปา การไฟฟ้า การขนส่งสาธารณะ (3) สิ่งที่เหมาะสมแก่การครองชีพสมัยใหม่ เช่น การศึกษา การแพทย์ขั้นสูง การพลังงาน การคมนาคมส่วนบุคคล และ (4) สิ่งจรรโลงชีวิตและสังคมให้เกิดสุนทรีภาพและความชุ่มเฟื้อย ผาสุก สนุกสนาน เช่น เครื่องสำอาง เครื่องแต่งกายหรูหรา อาหารพิเศษ การบันเทิง และการรื่นเริงต่าง ๆ

นอกจากนี้ นิพนธ์ คันธเสวี (2525 : 86) ได้แยกประเภทความต้องการออกเป็นสองประเภท คือ (1) ความต้องการปฐมภูมิเป็นความต้องการทางชีวภาพ หรือทางกายภาพ (2) ความต้องการทุติยภูมิ เป็นความต้องการทางอารมณ์และจิตใจ เป็นสิ่งที่มองเห็นหรือเข้าใจยากสำหรับความต้องการโดยเฉพาะของเกษตรกรนั้น Sander (ปราโมทย์ โพธิ์วัดอุตรธรรม. 2529 : 13 ; อ้างอิงมาจาก Sander. 1980) ได้แบ่งความต้องการของเกษตรกรออกเป็น 3 ประเภท คือ (1) ความต้องการทางสังคม ซึ่งให้เห็นลักษณะของเกษตรกร ค่านิยม ทัศนคติ ระดับการศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม การเข้าอยู่รวมในสังคม ประเพณี ความเชื่อถือ (2) ความต้องการทางเศรษฐกิจ ซึ่งให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นโดยตรงในท้องถิ่น สามารถวิเคราะห์ปัญหาของเกษตรกรทั้งหมดโดยการเข้าถึงเกษตรกร นอกจากนี้ยังเป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่นประเทศและทั่วโลก ข้อมูลทางเศรษฐกิจสามารถนำมาพิจารณาค่าของรายได้ ที่ดิน การใช้ที่ดินและแหล่งทรัพยากร และ (3) ความต้องการทางเทคโนโลยี สามารถชี้ปัญหาของเกษตรกรได้เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะในเรื่องการปฏิบัติอาชีพทางการเกษตร ส่วนชุมชนในชนบทนั้นเราจะพบว่า มีความต้องการอยู่ 3

ชนิดด้วยกัน คือ (1) ความต้องการของชุมชน (2) ความต้องการที่เป็นของเกษตรกรส่วนใหญ่ และ (3) ความต้องการที่เป็นของเกษตรกรเพียงบางส่วน ซึ่งความต้องการเหล่านี้หากต้องการให้เกษตรกรเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนนั้นจะต้องเป็นความต้องการที่เกิดจากเกษตรกรส่วนใหญ่ (Heim and others. 1986 : 148 - 149 ; 1983 : 37) สำหรับ Casey and Prince (ธนิต เจ้มทอง. 2528 : 87 ; อ้างอิงมาจาก Casey and Prince. 1981 : 6) ได้กล่าวถึงความต้องการขั้นพื้นฐานของเกษตรกรว่ามีด้วยกัน 4 ขั้น ตามลำดับความต้องการจากขั้นต่ำสุดไปสูงขึ้นสูงสุด ดังนี้คือ

1. ความต้องการความมั่นคงและปลอดภัย (Safety Needs) หมายถึง ความต้องการในชีวิตประจำวันของมนุษย์ ได้แก่ ความต้องการอาหาร น้ำ การขับถ่าย ตลอดจนความสบายและความปลอดภัยด้านที่อยู่อาศัย
2. ความต้องการการตอบรับ (Need for Response) หมายถึง ความต้องการที่จะเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มเพื่อนมิให้เกิดความรู้สึกว่าเหงา เจ็บเหงา มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ภายในกลุ่ม
3. ความต้องการได้รับประสบการณ์ใหม่ ๆ (Need for New Experience) หมายถึง ความต้องการที่จะเรียนรู้ในสิ่งที่แปลกใหม่ ไม่ซ้ำซากจำเจ อันจะทำให้เกิดความพอใจในการที่ได้ศึกษา แสวงหาความรู้ใหม่ ๆ ที่มีความหมายและมีคุณค่า
4. ความต้องการยอมรับ (Esteem Needs) หมายถึง ความต้องการที่จะรู้สึกว่าตนเองมีค่าทั้งสายตาของตนเองและผู้อื่น เกิดความรู้สึกมั่นใจในตนเองว่าได้รับการยอมรับและความนิยมจากผู้อื่น

ความต้องการพื้นฐานทั้ง 4 ประเภทนี้ เกษตรกรยากจนมีความต้องการทางร่างกายหรือปัจจัยสี่ ซึ่งเป็นความต้องการในระดับต่ำสุดเพื่อการดำรงชีพในแต่ละวัน ในขณะที่เกษตรกรที่มีฐานะปานกลางและเกษตรกรผู้นำจะแสวงหาความต้องการในระดับที่สูงขึ้น ทั้งนี้เพราะได้รับการตอบสนองความต้องการทางร่างกายอย่างเพียงพอแล้ว โดยเฉพาะเกษตรกรผู้นำและแสวงหาความต้องการที่จะได้รับประสบการณ์ใหม่ ๆ และความต้องการการยอมรับมากเป็นพิเศษ

นอกจากนี้ ศาสตราจารย์อ้น นิมานเหมินทร์ (พรชัย เทพปัญญา และคนอื่น ๆ. 2534 : 203) ได้กล่าวถึงความต้องการของมนุษย์มี 8 ประการด้วยกันคือ

1. ต้องการดำรงชีวิตด้วยจิตปัจจัย มนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยจิตปัจจัยเพื่อการอยู่รอด ปัจจัยทั้งสี่ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค

2. ทำงานหารายได้เพื่อที่จะได้ซึ่งจิตปัจจัย

3. มนุษย์ต้องการความสนุกสนานรื่นเริง

4. ความต้องการที่จะมีครอบครัว

5. ความต้องการทางใจ

6. ความต้องการด้านการศึกษาและวัฒนธรรม

7. ความต้องการเกี่ยวกับการบริหารและการปกครอง

8. ความต้องการมีสังคมและการติดต่อซึ่งกันและกัน

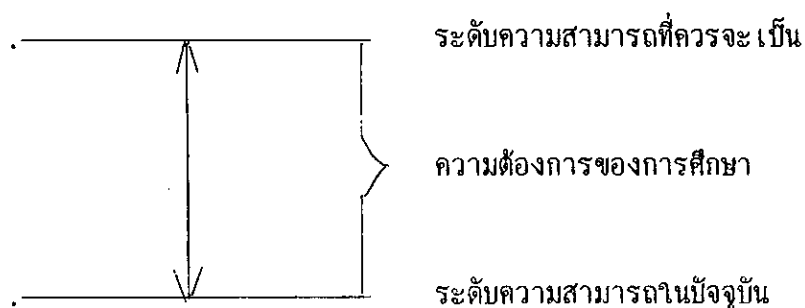
เท่าที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า มนุษย์มีความต้องการทั้งในส่วนที่เป็นวัตถุ และความ ต้องการที่ไม่ใช่วัตถุ ซึ่งได้แก่ ทางด้านจิตใจ โดย Johan Galtung (ประยงค์ เต็มขวลา. 2529 : 6 ; อ้างอิงมาจาก Johan Galtung. 1980) ได้กล่าวถึงความต้องการเชิง วัตถุว่าเป็นความต้องการด้านความมั่นคงปลอดภัย ความต้องการด้านสวัสดิการที่อยู่อาศัย ขณะที่ ความต้องการที่ไม่ใช่วัตถุนั้นก็ได้แก่ ความต้องการด้านเอกลักษณ์ประจำตัวและความต้องการด้าน เสรีภาพ สำหรับความต้องการที่จะมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการจัดโครงการศึกษานอกระบบโรงเรียน นั้น รตนา พุ่มไพศาล (2528 : 83, 85) ได้ระบุว่ามีความต้องการอยู่ 2 ชนิดคือ (1) ความต้องการพื้นฐานและ (2) ความต้องการทางการศึกษา โดยที่ความต้องการพื้นฐานนี้จะมี ส่วนสัมพันธ์ต่อความต้องการทางการศึกษาในแง่ที่ว่า ความต้องการพื้นฐานจะเป็นเครื่องกระตุ้น ให้เกิดความต้องการศึกษาเล่าเรียน

ความต้องการการศึกษา (Educational Needs)

"การศึกษา" ได้รับการยอมรับว่าเป็นกลไกหรือวิถีทาง (Means) อันมีประสิทธิภาพ อันหนึ่งที่จะทำให้เกิดบรรลุจุดหมาย (Ends) แห่งการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตามเป้าหมายของ ประเทศ นอกจากนี้ยังมีความเห็นโดยทั่วไปว่า ในการพัฒนาคนจำเป็นต้องมีการศึกษาและการศึกษา

คือบันไดไปสู่ความสำเร็จทั้งในด้านส่วนตัวและส่วนรวม ดังนั้น การศึกษาจึงเป็น "ปัจจัยที่ 5" ของมนุษย์ (ชนิดา รักษ์พลเมือง. 2532 : 40 - 41) Goodenough (วิลาวรรณ รัตนเศรษฐากุล และคนอื่น ๆ. 2530 : 14 ; อ้างอิงมาจาก Goodenough. n.d.) กล่าวว่า การศึกษาเล่าเรียนช่วยเสริมสร้างทักษะทั้งในร่างกายและสติปัญญาให้กับมนุษย์ การพัฒนาการของมนุษย์โดยส่วนใหญ่แล้วจึงต้องอาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือโดยตลอด ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับว่าสถานการณ์ในขณะนั้นหรือในสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ ว่ามนุษย์ต้องการปรับปรุงอะไรหรือพัฒนาการด้านใด ในสังคมสมัยใหม่ การศึกษาจึงน่าจะเป็นความต้องการที่จำเป็นของมนุษย์อีก ปัจจัยหนึ่งและจากการศึกษาเชิงประจักษ์ในอดีตทำให้ข้อคิดว่า การศึกษามีส่วนสำคัญในการเพิ่มผลผลิตภาพทางการเกษตร เมื่อการศึกษาของเกษตรกรเพิ่มขึ้น 1 ปี จะทำให้ผลผลิตภาพเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 3.15 สำหรับชาวนาที่ใช้สารเคมีการเกษตร และร้อยละ 2.43 กรณีที่ชาวนาไม่ได้ใช้สารเคมีเกษตร (Jamison and Lau. 1982) ดังนั้น การศึกษาจึงน่าจะเป็นความต้องการที่จำเป็นสำหรับเกษตรกรหรือแรงงานในภาคเกษตรอีกปัจจัยหนึ่งในยุคข้อมูลข่าวสาร

ความต้องการทางการศึกษา คือ สิ่งที่ประชาชนควรศึกษาเล่าเรียนเพื่อประโยชน์ของตนเอง เพื่อประโยชน์ของสถาบันและประโยชน์ของชุมชน (รัตนา พุ่มไพศาล. 2528 : 113) ความต้องการการศึกษาเป็นความแตกต่างระหว่างระดับความสามารถในปัจจุบันกับระดับความสามารถที่สูงกว่าอันที่จะทำการใด ๆ ให้ประสบผลตามที่ตัวเขาเองส่วนหนึ่ง องค์การอีกส่วนหนึ่งและสังคมอีกส่วนหนึ่ง ดังแสดงให้เห็นในภาพประกอบ 4 (Knowles. 1970 : 85 - 86)

ภาพประกอบ 5 แสดงความต้องการทางการศึกษา (Knowles. 1980 : 88)

จากภาพประกอบ 5 จะเห็นได้ว่า ช่องว่างระหว่างระดับความสามารถที่ควรจะเป็นกับระดับความสามารถในปัจจุบันนั้น คือ ความต้องการทางการศึกษา สำหรับความต้องการการศึกษาของชาวชนบทนั้นควรเป็นเช่นไร ก็มีนักวิชาการได้พยายามจัดกลุ่มของสาระที่ประชาชนมีความจำเป็นจะต้องรู้เพื่อนำไปสู่การพัฒนาชนบทไว้โดยเฉพาะ แม้ว่าจะมีความหลากหลาย Phillip H. Coombs and Manzor Ahmed (1974 : 15) ได้จัดแบ่งหัวข้อที่เป็นสาระที่จำเป็นสำหรับการศึกษาของชาวชนบทไว้ 4 หัวข้อใหญ่ ๆ ดังนี้

1. ความต้องการในการศึกษาทั่วไปหรือพื้นฐาน (General or Basic Education) ได้แก่ การเรียนรู้หนังสือ การคิดเลขเป็น มีความเข้าใจง่าย ๆ ในเรื่องวิทยาศาสตร์และสภาวะแวดล้อมรอบตัวเอง
2. ความต้องการในการศึกษาเพื่อปรับปรุงครอบครัว (Family - Improvement Education) ได้แก่ ความรู้พื้นฐาน ทักษะ และทัศนคติที่เป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงคุณภาพชีวิตครอบครัว เช่น วิชาเกี่ยวกับสุขภาพและโภชนาการ การจัดบ้านและการดูแลเด็ก การซ่อมแซมบ้าน การวางแผนครอบครัว เป็นต้น
3. ความต้องการในการศึกษาเพื่อปรับปรุงชุมชน (Community Improvement Education) ได้แก่ การทำให้การปกครองระดับท้องถิ่นและระดับชาติมีความเข้มแข็ง ตลอดจนกระบวนการต่าง ๆ ที่ผ่านการเรียนการสอนที่เกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่นและระดับชาติ การสหกรณ์ โครงการพัฒนาชุมชน เป็นต้น

4. ความต้องการในการศึกษาอาชีพ (Occupational - Education) ได้แก่ ความรู้และทักษะเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต

ความต้องการทั้ง 4 เรื่องนี้ เป็นสิ่งที่จัดได้สำหรับคนหนุ่มสาวและผู้ใหญ่ รวมทั้งผู้หญิงและผู้ชายที่อยู่ในชนบทโดยทั่วไป ส่วน ดิเรก ฤกษ์ทราย (ม.ป.ป. : 105 - 106) กล่าวถึงในเรื่องความต้องการการศึกษาของคนชนบทว่า ในการฝึกอบรมคนในชนบทนั้นมีเรื่องใหญ่ ๆ ที่จะต้องเรียนรู้ 4 เรื่องด้วยกันคือ

1. โครงการที่เกี่ยวกับการฝึกอบรมให้เกิดความชำนาญในเรื่องเกี่ยวข้องกับการปรับปรุงบ้านเรือนและการทำฟาร์มให้ดีขึ้น และรวมทั้งการฝึกอบรมให้มีการดำเนินการเป็นกิจกรรมที่จะหารายได้พิเศษ

2. โครงการที่จัดดำเนินการให้บุคคลที่มีอายุยังน้อยมีความชำนาญในการประกอบอาชีพอื่นนอกฟาร์ม โดยเฉพาะท้องถิ่นที่อยู่ใกล้เคียงกับโรงงานอุตสาหกรรม

3. โครงการที่เสริมสร้างความชำนาญแก่บุคคลที่มีอาชีพอยู่แล้ว ให้ชำนาญยิ่งขึ้น เช่น เป็นเกษตรกร แล้วมีอาชีพเป็นช่างไม้ด้วย

4. การฝึกอบรมในลักษณะที่จะเป็นโครงการแบบผสมผสาน หรือดำเนินการฝึกอบรมเพื่อสนับสนุนอุตสาหกรรมขนาดเล็กในชนบทและกิจกรรมอื่นที่ไม่ใช่การเกษตร

สาระสำคัญทั้ง 4 เรื่องดังกล่าวนี้เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับเกษตรกรหรือแรงงานภาคเกษตรที่จะต้องเรียนรู้ เพราะสิ่งที่ได้เรียนรู้นั้นมีไม่เพียงพอไปใช้ทำการเกษตรเท่านั้น แต่ยังได้ให้เกษตรกรเรียนรู้ในส่วนที่เป็นอาชีพเสริมและการเตรียมความพร้อมเข้าทำงานนอกภาคเกษตรอีกด้วย ความต้องการการศึกษาลักษณะดังกล่าวนี้ นับว่าเหมาะสมอย่างยิ่งต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเกษตรที่เปลี่ยนแปลง

สำหรับเนื้อหาสาระอีกประเภทหนึ่งซึ่งโครงการการศึกษานอกโรงเรียน ได้จัดให้กับประชาชนในประเทศไทย แบ่งเนื้อหาตอนข้างคล้ายคลึงและสอดคล้องกับที่กล่าวแล้วข้างต้น แต่มีเนื้อหาสาระบางเรื่องที่เพิ่มเติมเข้ามา ซึ่งเนื้อหาสาระของโครงการการศึกษานอกระบบโรงเรียน ประกอบด้วย เนื้อหา 5 ประเภทด้วยกันคือ

1. ด้านการศึกษาสามัญหรือความรู้พื้นฐาน ได้แก่ ความรู้ด้านหนังสือการอ่านออก เขียนได้ คิดเลขเป็น ตลอดจนมีความสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข ควรแก่สภาพ

2. การศึกษาด้านอาชีพ รวมทั้งการเกษตรและสหกรณ์ มุ่งพัฒนาความรู้และทักษะที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจและทักษะที่เป็นประโยชน์ในการประกอบอาชีพ

3. การศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชนและสภาพแวดล้อม ได้แก่ การให้การศึกษาเกี่ยวกับกิจกรรมของท้องถิ่นและสถาบันชาติ ตลอดจนกระบวนการต่าง ๆ ทางสังคม

4. การศึกษาสำหรับปรับปรุงความเป็นอยู่ในครอบครัว ได้แก่ การปลูกฝังความรู้ ทักษะ และทัศนคติที่มีคุณค่าต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลในครอบครัว เช่น ความรู้ความสามารถในเรื่องสุขภาพอนามัยและโภชนาการ จัดและตกแต่งบ้าน การเลี้ยงเด็ก การซ่อมแซมและปรับปรุงบ้าน ตลอดจนวัตถุเครื่องใช้ต่าง ๆ รวมทั้งการวางแผนครอบครัว เป็นต้น

5. การศึกษาประเภทที่มุ่งสร้างความสมบูรณ์แห่งชีวิต เช่น การดนตรี ศิลปะ

สันตนาการ การศึกษาปรัชญาทางศาสนา การพักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น

ส่วนสถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย (TDRI) ได้เสนอว่า เนื้อหาสาระ หรือ ความรู้ที่จำเป็นสำหรับเกษตรกร มี 2 เรื่องใหญ่ ๆ คือ (1) ข้อมูลข่าวสารด้านการตลาด (Market Information) และ (2) ข้อมูลข่าวสารด้านเทคโนโลยี (Technology Information) (Kaosa-ard. 1991 : 20) ความรู้ดังกล่าวนี้มีความจำเป็นอย่างต่อเนื่องต่อเกษตรกรในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งจะต้องเตรียมการให้เกษตรกรของไทยสามารถปรับตัว เข้ากับยุคข้อมูลข่าวสารได้ สำหรับความรู้ที่จำเป็นสำหรับเกษตรกร หากเกษตรกรต้องการที่จะ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น วอร์ตัน (Wharton) ได้เสนอแนะว่า ความรู้สำคัญ ๆ ที่เป็น ความรู้ใหม่สำหรับเกษตรกรมีอยู่ 3 เรื่องด้วยกันคือ (1) ความรู้เกี่ยวกับปัจจัยนำเข้าใหม่ ๆ (Knowledge About New Inputs) ได้แก่ เมล็ดพันธุ์ใหม่ (New Seeds) พันธุ์สัตว์ต่าง ๆ (Breeds of Animals) อาหารสัตว์ (Animal Feeds) ทุย เครื่องมือและอุปกรณ์การทำ ฟาร์ม (Farm Implement and Equipment) ยาฉีดต้นพืช (Sprays) เป็นต้น (2) ความรู้ เกี่ยวกับเทคนิคการผลิตใหม่ ๆ ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับฤดูกาลหรือระยะเวลาและเทคนิคของการ เพาะปลูกการปลูกพืชหมุนเวียน (Crop - Rotation) อาหารสำหรับปศุสัตว์ (Forage) การบำรุงรักษาดิน และ (3) ความรู้เกี่ยวกับการลดต้นทุนในการผลิต และความรู้ด้านการตลาด เกี่ยวข้องกับวิธีการในการลดต้นทุนในการผลิต ความรู้เกี่ยวกับการตลาดใหม่ ๆ เช่น เมื่อไร ควรจะขายผลผลิต การเตรียมผลผลิตเพื่อการตลาด เช่น การจัดอันดับคุณภาพของการผลิต การควบคุมคุณภาพกระบวนการต่าง ๆ ในการเก็บรักษา การหีบห่อ การขนส่ง รวมทั้งข้อมูล ด้านราคา นอกจากนี้แล้วเกษตรกรยังต้องการความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตภายใต้สภาวะ ความไม่แน่นอนทั้ง ระยะสั้น ระยะยาว (Wharton. 1965 : 212 - 213 ; Watts. 1973 : 152) ส่วนกลุ่มที่เป็นเด็กและเยาวชนในชนบท ซึ่งส่วนหนึ่งก็เป็นแรงงานในภาคเกษตร ความจำเป็นที่ประชากรกลุ่มนี้จะได้เรียนรู้อย่างน้อย 6 เรื่องด้วยกัน (Coombs and others. 1973 : 14 - 15 ; เอกสิทธิ์ เตชะโกศิยวณิช และพรชัย พันธุ์วัฒนา. 2531 : 93 - 96) สาระสำคัญทั้ง 6 เรื่องมีดังนี้

1. เจตคติในทางสร้างสรรค์ ในตัวของแรงงานเกี่ยวกับการศึกษาความร่วมมือช่วยเหลือ
ต่อครอบครัว ได้แก่ การทำงาน ทักษะติดต่อชุมชนและการพัฒนาประเทศ

2. การให้การศึกษาเพื่อใช้งานได้ ให้ความรู้ด้านวิชาคำนวณให้เพียงพอ ให้อ่านและ
เข้าใจหนังสือพิมพ์ หนังสือวารสารทางการเกษตร อนามัย ให้อ่านและสามารถเขียนหนังสือถึง
รัฐบาลและหน่วยงานของรัฐ เพื่อขอข้อมูลข่าวสารที่ต้องการและเป็นประโยชน์ เช่น รู้จักการจัด
ที่ดิน อาคารต่าง ๆ คำนวณรายรับ - รายจ่าย ของการผลิตทางการเกษตร การคำนวณดอกเบี้ย
ค่าเช่าที่ดิน

3. มีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์เบื้องต้น เพื่อความเข้าใจขบวนการธรรมชาติ เช่น เรื่อง
การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ โภชนาการ

4. ควรมีความชำนาญในเรื่องการดูแลครอบครัวและการจัดบ้านเรือนจะต้องรู้เรื่อง
อนามัย ครอบครัว การวางแผนครอบครัว การเลือกซื้ออย่างฉลาด ฯลฯ การศึกษาจะต้องให้
ความรู้เรื่องเหล่านี้

5. ความรู้ความชำนาญในการประกอบอาชีพ โดยการให้การศึกษาในด้านอาชีพศึกษา
เช่น ให้ความรู้ในด้านเกษตร ช่างไม้

6. ความรู้ความชำนาญในเรื่องการเป็นสมาชิกชุมชน หมายถึง การทำงานเป็นพลเมืองดี
โดยรู้เรื่องชาติ ประวัติศาสตร์ อุดมการณ์ของประเทศ เข้าใจสังคมที่ตนอยู่ รู้จักโครงสร้างและ
หน้าที่ของรัฐ เรื่องภาษี การใช้จ่ายเงินของรัฐบาล บริการสังคมต่าง ๆ ที่มีอยู่ ทราบหน้าที่และ
ความรับผิดชอบของเอกชน เข้าใจหน้าที่และจุดหมายของสหกรณ์

กลุ่มของความต้องการเรียนรู้ทั้ง 6 เรื่องดังกล่าวข้างต้นนี้ เรียกว่า เป็นความต้องการ
การเรียนรู้ที่จำเป็นขั้นต้นๆ ที่กลุ่มคนในวัยเด็กและเยาวชนในชนบทควรจะได้ผ่านการเรียนรู้
และในการทำโครงการร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยขอนแก่น กับมูลนิธิเอเซียในโครงการการทำ
ฟาร์มแบบเข้ม (Kovitayakorn. 1982 : 221) โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะพัฒนาเกษตรกรให้
สามารถช่วยเหลือตนเองได้โดยกำหนดเนื้อหาสาระที่เกษตรกรควรเรียนรู้ซึ่งเมื่อกลับจากการฝึก
อบรมตามโครงการดังกล่าว เกษตรกรเหล่านี้จะสามารถช่วยเหลือตนเองได้ เนื้อหาที่เป็นความ
จำเป็นที่เกษตรกรในโครงการ ได้แก่

1. การค้าและการจัดหาตลาด
2. การตัดสินใจในการลงทุนทำฟาร์ม เช่น การเลี้ยงหมูและวัว
3. การวางแผนการผลิตทางเศรษฐกิจ โดยการวิเคราะห์ตลาด วิเคราะห์ค่าใช้จ่าย

การขึ้นลงของราคาในตลาด การประมาณรายได้

4. การถนอมอาหารและหลักโภชนาการ
5. การรักษาพยาบาลเบื้องต้น การป้องกันอุบัติเหตุโรคและการอนามัย
6. เรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการในการเป็นอาสาสมัคร
7. ความซื่อสัตย์
8. ความคิดสร้างสรรค์ ความมีระเบียบและความสุภาพเรียบร้อย
9. เทคนิคการทำการอภิปราย การให้ข้อสังเกตหรือความเห็นและการแนะนำที่

ก่อให้เกิดผลงานที่ดีขึ้น

10. การใช้เวลาว่างหรือการบริหารเวลา
11. การบริหารการเงิน

ส่วนการศึกษาของ Phillip H. Coombs and Manzor Ahmed (1974)

ที่ศึกษาเรื่อง "การขจัดความยากจนในชนบท : การศึกษานอกระบบจะสามารถช่วยได้อย่างไร"

(Attacking Rural Poverty : How Nonformal Education Can Help) โดยศึกษาในกลุ่มประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลายรวมทั้งประเทศไทยด้วย ข้อค้นพบที่เกี่ยวกับสิ่งที่เกษตรกรจำเป็นต้องเรียนรู้หรือความต้องการการศึกษาโดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกร เพื่อการค้า กลุ่มเกษตรกรรายย่อย ๆ เพื่อยังชีพและถึงยังชีพ และกลุ่มเกษตรกรที่ไร้ที่ทำกินที่อยู่ในภาคเกษตร มี 7 เรื่องด้วยกันคือ

1. การวางแผนและการจัดการฟาร์ม การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล การเก็บสถิติ

การคำนวณค่าใช้จ่ายและรายได้ การใช้สินเชื่อ

2. การใช้เทคโนโลยีที่หลากหลายในการปรับปรุงการผลิต
3. กระบวนการในการเก็บและถนอมรักษาอาหาร
4. การเสริมทักษะต่าง ๆ สำหรับการบำรุงรักษาและการปรับปรุงการทอผ้าและ

ทักษะในการทำงานเสริมเพื่อเป็นรายได้พิเศษ

5. ความรู้เกี่ยวกับนโยบายของรัฐบาลและการให้บริการต่าง ๆ ของรัฐ
6. ความรู้และทักษะ เกี่ยวกับการปรับปรุงคุณภาพชีวิตในครอบครัว
7. ทักษะในการเป็นพลเมืองที่ดีในการทำให้ความร่วมมือกับท้องถิ่นและรัฐบาลให้สามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ความรู้ทั้ง 7 ประการนี้ เป็นความต้องการด้านการศึกษาที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเกษตรกรหรือแรงงานในภาคเกษตรกลุ่มต่าง ๆ คือ เกษตรกรเพื่อการค้าเกษตรกรเพื่อการยังชีพและกึ่งยังชีพ และเกษตรกรที่ไร้ที่ดินทำงานรับจ้างในท้องถิ่นสำหรับความต้องการการศึกษา (Educational Needs) ตามทัศนะของ Roger Seguin (1991 : 5 - 7) มี 2 มิติด้วยกันคือ มิติด้านมนุษย์ (Human) และมิติด้านสังคม (Social) โดยได้แบ่งความต้องการการศึกษาในบริบทตามสถานการณ์ต่าง ๆ ดังนี้

1. ชีวิตทางด้านสังคมและวัฒนธรรม (Social and Cultural Life)

การสื่อสารและการแสดงออกทางด้านการพูดและการเขียน เนื่องจากในปัจจุบันอิทธิพลของการสื่อสารมีบทบาทสูงมาก การใช้สื่อประเภทโสตทัศนูปกรณ์จึงมีอย่างแพร่หลาย การพูด การเขียนของประชากรในสังคมต่าง ๆ เป็นความจำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันของคนในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ การส่งถ่ายมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ การรักษาและการส่งเสริม การฟัง การเข้าถึงมรดกของมนุษยชาติ การรับรองหรือยอมรับความเป็นชนชาติเดียวกัน และควมมีเอกภาพของชาติ การพูดและการเขียนเป็นตัวการที่สำคัญในการที่จะแสดงให้เห็น กิจกรรมดังกล่าว บางประเทศถึงกับใช้ภาษาประจำชาติเป็นเครื่องมือในการรวมชาติ และจัดการศึกษาเพื่อมวลชน

2. ชีวิตของปัจเจกชน (Individual Life)

การได้มาซึ่งความสามารถทางสติปัญญา ความรู้ทางด้านการปฏิบัติและทัศนคติต่าง ๆ ที่สามารถทำให้บุคคลสามารถเข้าไปอยู่ในกิจกรรมในการทำงาน นับว่าเป็นการสร้างควมพึงพอใจต่อความต้องการทางด้านวัตถุและทำให้บรรลุเป้าหมายของแต่ละคน การมีสวัสดิการและการรักษาสุขภาพอนามัยที่ดีของแต่ละคน รวมทั้งของครอบครัว การรักษาความสมดุลย์ระหว่างกิจกรรมทางสมองและร่างกาย และระหว่างการทำงานกับการใช้เวลาว่าง การพัฒนาความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญต่อคนแต่ละคนและความก้าวหน้าโดยรวม

3. การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม (Economic and Social Development) การฝึกอบรมทรัพยากรมนุษย์และการฝึกทักษะทางด้านอาชีพในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม ภาคว่าง ๆ ด้วยความมุ่งหมายที่จะทำให้บรรลุจุดมุ่งหมายของการพัฒนา

4. สิ่งแวดล้อม (Environment) ความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ และการปกป้องรักษา และการพัฒนาโดยมุ่งหวังที่จะให้สภาพของสิ่งแวดล้อมดำรงอยู่เพื่อผลประโยชน์ของชุมชน และคนแต่ละคน

5. การศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Education) ความจำเป็นในการศึกษาตลอดชีวิตในโลกปัจจุบันนี้ หมายถึง การเตรียมการให้กับการเรียนรู้ในปีต้น ๆ ของการศึกษาปกติ และสามารถกล่าวได้ว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งของสถานการณ์ทั้งมวลที่เป็นทั้งความต้องการการศึกษาของปัจเจกชนและสังคม การศึกษาลักษณะนี้เป็นการศึกษาที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับประชาชน และความต้องการการศึกษาที่มีลักษณะใกล้เคียงกับการศึกษาตลอดชีวิต แต่เน้นเฉพาะมากขึ้น คือการศึกษาต่อเนื่อง (Continuing Education) นิยามของการศึกษาต่อเนื่อง จากการสัมมนาของยูเนสโก "เรื่อง การศึกษาต่อเนื่องในบริบทของโปรแกรมเอเชีย-แปซิฟิก ของการศึกษาเพื่อมวลชน (Asia - Pacific programmed of Education for All - APPEAL) จัดขึ้นที่เมือง Canberra ประเทศออสเตรเลีย ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1987 (Unesco. 1993 : 6, 54 - 62) ได้แบ่งโปรแกรมการศึกษาต่อเนื่องออกเป็น 6 ประเภทดังนี้

ประเภทที่ 1 โปรแกรมการศึกษาสำหรับผู้จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา (Post-Literacy Programmes-PLPS) เป็นการศึกษาที่มุ่งให้คนที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาแล้ว ยังคงความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็น และมีทักษะในการแก้ปัญหา เป็นการศึกษาที่ให้แก่แต่ละคนมีทักษะอย่างเพียงพอที่จะใช้ปฏิบัติหน้าที่ในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ประเภทที่ 2 โปรแกรมการศึกษาสำหรับการเทียบความรู้ (Equivalency Programmes-EPS) เป็นการศึกษาที่ออกแบบให้เป็นทางเลือกของประชาชนสำหรับการเทียบความรู้ในวิชาสามัญและวิชาชีพของการศึกษาในระบบ

ประเภทที่ 3 โปรแกรมการศึกษาเพื่อการสร้างรายได้ (Income-Generating Programmes - IGPS) เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เริ่มได้รับหรือเพิ่มพูนทักษะทางด้านอาชีพและให้มี

ความสามารถในกิจกรรมการผลิตเพื่อมีรายได้การศึกษาดังกล่าวนี้นี้ เป็นการศึกษาต่อเนื่องทางด้านอาชีพในหลายลักษณะที่หลากหลายสำหรับประชาชนที่ไม่สามารถจะอยู่ในโลกสมัยใหม่ได้ ซึ่งได้แก่ ผู้ที่อยู่ใต้เส้นขีดความยากจนหรือต่ำกว่าเส้นขีดความยากจน (Poverty line)

ประเภทที่ 4 โปรแกรมการศึกษาสำหรับการปรับปรุงคุณภาพชีวิต (Quality of Life Improvement Programmes - QLIPS) เป็นการศึกษาที่ทำให้ผู้เรียนและชุมชนมีความรู้ที่จำเป็น ทักษะคิด ค่านิยม และมีทักษะที่สามารถปรับปรุงคุณภาพชีวิตทั้งในระดับตนเองและในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชนได้

ประเภทที่ 5 โปรแกรมการศึกษาสำหรับความสนใจเป็นรายบุคคล (Individual Interest Programmes - IIPS) เป็นการศึกษาที่ให้โอกาสสำหรับคนแต่ละคนที่จะเข้ามีส่วนร่วมและเรียนรู้เกี่ยวกับความสนใจทางด้านวัฒนธรรม จิตใจ สุขภาพ และด้านศิลป รวมทั้งสังคมที่เลือกสรรแล้ว (Chosen Social)

ประเภทที่ 6 โปรแกรมการศึกษาสำหรับมุ่งเน้นอนาคต (Future Oriented Programmes - FOPS) เป็นการศึกษาที่จัดให้แก่คนงาน ผู้นำชุมชนทั้งในระดับภูมิภาคและระดับชาติ ชาวบ้าน นักธุรกิจ และนักวางแผนเพื่อให้มีทักษะใหม่ ๆ ความรู้และเทคนิคในการปรับตัว และการจัดการของตน เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและเทคโนโลยีที่เกิดขึ้น

โปรแกรมการศึกษาต่อเนื่องดังกล่าวนี้ ก็นับว่าเป็นความต้องการการศึกษาที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับประชาชนทุกกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกร ซึ่งเป็นกลุ่มที่ด้อยโอกาสของสังคม และจะต้องอยู่ร่วมกับยุคสังคมสมัยใหม่

นอกจากนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำริแนวคิดว่าใหม่ในการบริหารการจัดการที่ดินของเกษตรกร ที่เรียกว่า ทฤษฎีใหม่ว่าด้วยการบริหารและการจัดการที่ดินและแหล่งน้ำ ทฤษฎีใหม่นี้ดังกล่าวนับว่าเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่เกษตรกรควรจะได้เรียนรู้ ซึ่งเป็นความต้องการด้านการศึกษาของเกษตรกรอีกประเภทหนึ่ง สำหรับเป้าหมายสำคัญตามทฤษฎีใหม่นี้ต้องการให้เกษตรกรไทย ซึ่งส่วนใหญ่จะมีพื้นที่เฉลี่ยราว 10 - 15 ไร่ต่อครอบครัว สามารถจัดสัดส่วนการใช้พื้นที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยทำการแบ่งพื้นที่ทั้งหมดดังนี้

30% ขุดสระน้ำ เพื่อใช้ในการเกษตร

30% เป็นพื้นดินสำหรับทำไร่ ทำนา ปลุกข้าว และไม้ผล หรือไร่นา สวนผสม

10% ที่เหลือใช้เป็นที่อยู่อาศัย เลี้ยงสัตว์ ปลุกพืชสวนครัว และถนน

หลักการสำคัญตามทฤษฎีใหม่ คือ

1. เป็นวิธีการที่สามารถปฏิบัติได้กับเกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดิน จำนวนน้อย แปลงเล็ก ๆ ประมาณ 15 ไร่ ซึ่งเป็นอัตราถือครองโดยเฉลี่ยของเกษตรกรไทย
2. มุ่งทำให้เกษตรกรมีความพอเพียงในการเลี้ยงตัวเองได้ในระดับที่ประหยัดก่อน โดยเน้นให้เห็นความสำคัญของความสามัคคีในท้องถิ่น
3. สามารถผลิตข้าวบริโภคได้เพียงพอทั้งปี โดยถือว่าครอบครัวหนึ่งทำนา 5 ไร่ จะมีข้าวกินตลอดปี ซึ่งเป็นหลักสำคัญของทฤษฎีใหม่นี้
4. ใช้หลักเกณฑ์เฉลี่ยว่าต้องมีน้ำในช่วงฤดูแล้ง เฉลี่ยประมาณ 1,000

ลูกบาศก์เมตรต่อไร่ เพื่อใช้ในการทำนา ปลุกพืชสวน พืชไร่ และเลี้ยงปลา

จากการดำเนินงานตามแนวพระราชดำริดังกล่าว บัดนี้ได้พิสูจน์แล้วว่า เกษตรกรสามารถเพิ่มพูนรายได้และผลผลิตสูงขึ้นจนหลีกเลี่ยงความขาดแคลนเป็นแบบอย่างที่เหมาะสมที่เกษตรกรต่างนำไปใช้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ (สุเมธ ตันติเวชกุล. 2538 : 22 - 24 ; ๖๐ที่เฉลิมพระเกียรติ. 2538 : 60 - 63)

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นความรู้และทักษะที่จำเป็นสำหรับกลุ่มแรงงานที่อยู่ในภาคเกษตร ไม่ว่าจะเป็นความรู้และทักษะในเรื่องใดก็ตามที่เป็นการศึกษาสำหรับเกษตรกร หรือกลุ่มแรงงานในภาคเกษตรกร ลักษณะของการศึกษาดังกล่าวควรมีลักษณะที่สำคัญ 8 ประการด้วยกัน (ประสิทธิ์ ประทองศรี. 2528 : 95 - 98)

1. จะต้องนำการศึกษาไปถึงเกษตรกรในทุกสถานที่ เช่น ที่พักอาศัย และที่พำนักทำนา เกษตรกรเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณสมบัติไม่เหมือนกันกับเด็ก ๆ ที่มีหน้าที่รับผิดชอบเล่าเรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนอย่างเดียว แต่อาจมีหรือหน้าที่พื้นฐานขั้นต้นของเกษตรกรผู้ใหญ่ คือ การทำฟาร์ม อันเป็นสาเหตุให้เกษตรกรต้องใช้เวลากว้างทั้งหมดพำนักทำนาอยู่ที่ฟาร์ม หรืออยู่ที่บ้านอันเป็นพำนักอาศัย ด้วยเหตุดังกล่าวการศึกษาของเกษตรกรเพื่อการพัฒนาจะต้องนำไปสู่เกษตรกรถึงถิ่นที่อยู่หรือหมู่บ้าน และแหล่งพำนักทำนา

2. ต้องเป็นการศึกษาที่มีเรื่องหรือเนื้อหาสาระที่มีลักษณะที่ตรงต่อความต้องการของเกษตรกรเขตนั้นและต้องเป็นเรื่องราวที่ตรงกับเกษตรกรให้ความสนใจอยู่เดิมแล้ว เช่น เทคนิคการเพิ่มผลผลิตของพืชที่ปลูกและสัตว์ที่เลี้ยง การเพิ่มผลกำไรจากการลงทุน วิธีปรับปรุงและพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัว และชุมชนของเกษตรกรเองให้ดีขึ้น

3. ต้องยอมรับความจริงที่ว่าเกษตรกรเป็นผู้ใหญ่ที่รับผิดชอบต่อการปฏิบัติของตนเอง เด็ก ๆ ไปโรงเรียน เมื่อถึงเวลาหนึ่งเขารู้ว่าเขาจะต้องเจริญเติบโตต่อไปข้างหน้า ทั้งยังทราบว่าเขาจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงและจะอาศัยอยู่ในบริเวณหรือชุมชนที่สามารถใช้ความรู้จากที่เขาเรียนแล้วได้ผลตอบแทนทันที ผู้ใหญ่นั้นมักจะมีความรู้ลึกและทะนงตัวอยู่ว่าเขาจะอะไร ๆ อยู่แล้วในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพของเขา การเรียนรู้และการทำผิดพลาดซ้ำ ๆ ในการประกอบอาชีพจะไม่สามารถปิดบังอำพราง ซ่อนเร้นหรือเก็บแอบแฝงไว้เหมือนในห้องเรียนหรือห้องปฏิบัติการ เพราะจะประจักษ์แก่สายตาแก่บุคคลอื่นในครอบครัวและเพื่อนบ้านได้ยิ่งไปกว่านั้นรางวัลตอบแทนที่เขาได้รับจากการเรียนรู้และปฏิบัติตาม อาจเลื่อนล่าช้าออกไปเป็นเวลาหลายสัปดาห์หรือหลายเดือน จนกระทั่งผลจากการใช้ความรู้และบริการรวมถึงประสบการณ์ใหม่ ๆ ได้แสดงออกมารูปผลผลิตเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิมแล้ว

4. ต้องเหมาะสมกับเวลาของเกษตรกรและเมื่อเกษตรกรไม่ได้มีงานมากเกินไป การศึกษาของเกษตรกรเพื่อการพัฒนาจะต้องใช้เวลาอันสั้น ถ้ามีการออกเยี่ยมเยือนเกษตรกรแต่ละคนในฟาร์มหรือพื้นที่ทำกินหรือในโอกาสที่จัดประชุมกลุ่มสมาชิกของเกษตรกร ในเวลากลางวันหรือกลางคืน เมื่อเวลาเลิกหรือหมดภาระกิจในฟาร์มแล้ว หรือในช่วงเวลาที่พื้นดินฤดูกาลเพาะปลูก

5. เนื้อหาสาระที่จะนำไปถ่ายทอดให้แก่เกษตรกร จะต้องเฉพาะเจาะจงถึงการเปลี่ยนแปลงในวิธีการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น หรือเป็นเรื่องใหม่โดยเฉพาะในโรงเรียนหรือวิทยาลัย การศึกษาควรเป็นการจัดรูปแบบให้มีเนื้อหาวิชาการอย่างกว้าง ๆ ทั่วไปในทางตรงกันข้ามส่วนใหญ่ของการศึกษาของเกษตรกรเพื่อพัฒนานั้น ย่อมต้องการการจัดเนื้อหาวิชาที่เฉพาะเจาะจงและเป็นเรื่องที่ใหม่ต่อเกษตรกรผู้รับหรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบางอย่างในเทคนิคกรรมวิธีการผลิตของเกษตรกร ซึ่งจะต้องทำให้เกษตรกรทราบว่าอะไรเป็นกรรมวิธีการปฏิบัติแบบใหม่ ทำมาจึงให้ผลประโยชน์ที่ดีกว่าและ เทคนิควิธีการนั้นใช้ได้อย่างไร

อย่างไรก็ตาม มีข้อยกเว้นบางประการในกฎเกณฑ์นี้ กล่าวคือ เกษตรผู้ซึ่งไม่เคยได้รับการฝึกอบรมอย่างเป็นทางการมาก่อนนั้น เนื้อหาวิชาการและทักษะประสบการณ์ที่จะต้องจัดขึ้นในหลักสูตรเพื่อการศึกษาแก่บุคคลเหล่านั้น ได้แก่ ทักษะและประสบการณ์เฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการจัดการฟาร์ม รวมทั้งการวางแผนดำเนินการกิจกรรมในฟาร์ม ความชำนาญ และทักษะด้านการตลาด ตลอดจนการบริหารงานในรูปธุรกิจสหกรณ์ เรื่องเหล่านี้จะต้องมีระบบและมีขั้นตอน เช่น หลักสูตรระยะสั้น ๆ เกี่ยวกับการใช้เครื่องยนต์ รวมถึงการบำรุงดูแลรักษา เพื่อให้สามารถใช้ได้ผลอย่างมีประสิทธิภาพ กิจกรรมดังกล่าวก็สามารถดำเนินการอย่างได้ผลดีในหลายประเทศ

6. ต้องเป็นเทคนิคหรือวิธีการใหม่ ๆ ที่เปิดโอกาสให้เกษตรกรผู้รับการอบรมได้ทดลองปฏิบัติได้ทันที ในการนี้จะเกี่ยวข้องกันทั้งโอกาสและระยะเวลาที่เหมาะสม ในการทำให้ความรู้แก่เกษตรกรเกี่ยวกับการใช้ปุ๋ย ก็ควรดำเนินการก่อนเวลาหรือฤดูกาลที่จะต้องใช้ปุ๋ย และจะต้องจัดหาปุ๋ยมาให้พร้อม มิฉะนั้นแล้วการสอนย่อมไม่ได้ให้ผลสมหวัง และก็จะเป็นการเสียเวลาเปล่าประโยชน์

7. เทคนิควิธีการปฏิบัติแบบใหม่หรือการเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติในแต่ละเรื่องที่เหมาะสมจะต้องมีความถูกต้องในเชิงวิชาการ ประหยัดในการลงทุนและได้ผลกำไรตอบแทนสูงเพื่อเป็นหลักประกันว่าเทคนิควิธีการแบบใหม่ที่แนะนำแก่เกษตรกรมีคุณสมบัติต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วจำเป็นต้องทำการทดลอง คุณสมบัติดังกล่าวในท้องถื่นก่อน ถ้ายังต้องการความมั่นใจเพิ่มขึ้น ก็จึงคำนวณอย่างระมัดระวังในเรื่องผลตอบแทนจากผลการใช้วิธีการใหม่ ๆ นั้นว่าจะคุ้มเกินค่าใช้จ่ายจริง ๆ ในการทัศนศึกษาครั้งหนึ่ง มีเกษตรกรจำนวน 300 คน ได้เข้าไปเยี่ยมชมเพื่อศึกษาหาความรู้ในสถานีวิจัยในประเทศหนึ่ง มีเกษตรกรได้ตั้งคำถามว่าจะต้องใช้จ่ายเงินปริมาณมากน้อยแค่ไหน ถ้าจะปฏิบัติตามกรรมวิธีที่สถานีได้ทำให้อยู่เป็นตัวอย่างนั้นและราคาของพืชที่ปลูกในตลาดจะเป็นอย่างไร เมื่อนักวิจัยในสถานีดทดลองนั้นไม่สามารถตอบคำถามของเกษตรกรได้ ทำให้เกษตรกรเลิกให้ความสนใจทันที

8. เกษตรกรต้องการการสนับสนุนในการทดลอง เกษตรกรผู้ซึ่งไม่มีความรู้ ทักษะ หรือความชำนาญใหม่ ๆ จะต้องได้รับการสนับสนุนให้เกษตรกรผู้นั้นกล้าที่จะทดลองในสิ่งต่าง ๆ

ดังกล่าว ดังนั้นเพื่อส่งเสริมสนับสนุนความปรารถนา ความตั้งใจที่จะทำการทดลองด้วยตนเอง เกษตรกรย่อมต้องการผู้สนับสนุนและให้กำลังใจ อาจจะเป็นเพื่อนบ้าน การทดลองให้เห็นผล ด้วยตนเองเป็นส่วนที่สำคัญของการศึกษาสำหรับเกษตรกรเพื่อการพัฒนา โดยปกติแล้วการปฏิบัติ จินนี้ของเกษตรกรนับว่าเป็นเรื่องง่าย ถ้าเขามีครูผู้ฝึกและเพื่อนที่คอยให้การสนับสนุน

ที่กล่าวมาจะเห็นว่า การศึกษาที่จำเป็นหรือความต้องการการศึกษาสำหรับเกษตรกร หรือแรงงานภาคเกษตรมีหลายอย่างที่จะเอื้ออำนวยประโยชน์ให้แก่กลุ่มเกษตรกร หรือแรงงาน ภาคเกษตรให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมปัจจุบัน และอนาคตสามารถเพิ่มผลผลิตและรายได้ ในการทำการเกษตรหรือทำฟาร์ม มีสมรรถภาพในการทำงานนอกฟาร์ม และทำอาชีพเสริม รวมทั้งการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว และชุมชน ซึ่งอาจประมวลสรุปความ ต้องการการศึกษาสำหรับเกษตรกร หรือแรงงานภาคเกษตรได้ ดังนี้

1. ความต้องการด้านการศึกษาพื้นฐาน เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการอ่านออกเขียนได้ และการคิดเลขเป็น รวมทั้งความรู้ด้านวิทยาศาสตร์เบื้องต้น เพื่อให้สามารถปรับตัวเข้ากับสังคม ที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากความรู้พื้นฐานดังกล่าวนี้จะเป็นบันไดไปสู่การแสวงหา ความรู้และทักษะเพิ่มขึ้น

2. ความต้องการด้านการศึกษาเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต และการเพิ่มรายได้ เป็นการศึกษามุ่งให้เกษตรกรมีสมรรถภาพเพียงพอในการผลิตและการจำหน่ายเป็นความรู้ด้าน การเกษตรแผนใหม่ ซึ่งหมายถึง แนวคิด วิธีการ และวัสดุอุปกรณ์แบบใหม่ที่นำมาใช้ในการเกษตร เช่น พันธุ์พืชใหม่ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และเครื่องทุ่นแรงต่าง ๆ ตลอดจนวิธีการปลูกพืช การบำรุง รักษาการเก็บเกี่ยวแบบใหม่ จะเห็นว่าเป็นข้อมูลทางด้านเทคโนโลยี นอกจากนี้เป็นความรู้ที่ เกี่ยวข้องกับข้อมูลด้านการตลาด การใช้น้ำเชื้อ การจัดการฟาร์ม และการเสริมทักษะต่าง ๆ ในการทำการเกษตร

3. ความต้องการด้านการศึกษาสำหรับทำอาชีพเสริมเพื่อเป็นรายได้พิเศษ เป็นการ ศึกษาที่มุ่งให้เกษตรกรหรือแรงงานภาคเกษตร มีความรู้ทักษะทางอาชีพที่สามารถไปทำงานเพื่อสร้าง รายได้เสริมให้กับตนเองและครอบครัว เช่น ความรู้พื้นฐานในวิชาช่างอุตสาหกรรม หัตถกรรมและ คหกรรม

4. ความต้องการด้านการศึกษาเพื่อเพิ่มสมรรถภาพให้กับเกษตรกร หรือแรงงานภาคเกษตรกรให้สามารถทำงานอื่น ๆ นอกจากฟาร์มได้ ซึ่งได้แก่ โรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งงานท้องถิ่น และอุตสาหกรรมขนาดเล็กในชนบท เป็นการเตรียมแรงงานให้มีความพร้อมที่จะเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการ เช่น ช่างอุตสาหกรรมและงานบริการอื่น ๆ และรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

5. ความต้องการด้านการศึกษาเพื่อการดำรงชีวิตและปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตนเอง ชุมชน และสังคมโดยรวม เป็นการศึกษามุ่งให้เกษตรกรหรือแรงงานภาคเกษตรมีความรู้เกี่ยวข้องกับกฎหมายชีวิตประจำวัน สุขภาพอนามัยทั้งของตนเองและชุมชน การรักษาพยาบาลเบื้องต้น การวางแผนครอบครัว การสหกรณ์ การถนอมอาหารและหลักโภชนาการ นโยบายของรัฐบาล การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การบำรุงรักษาป่าไม้ และการบริหารทรัพยากรน้ำ เป็นต้น

ผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความต้องการทางการศึกษาของประชาชนและ เกษตรกร

ของไทย

จากการศึกษาผลงานวิจัยที่ได้มีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับความต้องการทางการศึกษาในเรื่องต่าง ๆ ของทั้งประชาชนโดยทั่วไปและกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ต่าง ๆ ในช่วงเวลาที่ผ่านมา ทำให้เห็นว่าประชาชนและเกษตรกรเหล่านั้นมีความต้องการที่จะเรียนรู้อย่างหลากหลาย จากการศึกษาของกรมการศึกษานอกโรงเรียน (2523) ที่จังหวัดอุทัยธานี พบว่า มีผู้ต้องการศึกษาด้านอาชีพ คิดเป็นร้อยละ 54.5 และวิชาตัดเย็บเสื้อผ้าเป็นวิชาที่มีผู้ต้องการเรียนมากที่สุด รองลงไปคือ วิชาช่างยนต์ อาหาร ขนม ตามลำดับ โดยผู้หญิงจะเลือกวิชาตัดเย็บเสื้อผ้า ส่วนผู้ชายจะเลือกเรียนช่างยนต์และช่างเชื่อมเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของกรมการศึกษานอกโรงเรียน (2523) ที่ทำการศึกษานในจังหวัดอ่างทองและงานวิจัยของ วิลาวรรณรัตน์ เศรษฐกุล และคนอื่น ๆ (2530) ได้ทำการศึกษานในชุมชนชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะในเรื่องการตัดเย็บเสื้อผ้าและการประกอบอาหาร นอกจากนี้ผลการศึกษาของอานวยแดงศรี (2532) ก็พบว่า ประชาชนในเขตพื้นที่ชายฝั่งตะวันออก ต้องการศึกษาวិชาเกษตรกรรม

มากที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบจากการศึกษาของ ณรงค์ศักดิ์ พุทธวงศ์ (2525) ที่ได้ประเมินความต้องการเกี่ยวกับการศึกษานอกระบบของประชาชนในเขตอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่นและงานวิจัยของ พนมพร บรรหาร (2521) ก็พบว่า เกษตรกรในศูนย์พัฒนาชนบทอำเภอยะโฮ จังหวัดเพชรบุรี ต้องการเข้าอบรมการตัดเย็บเสื้อผ้ามากที่สุด รองลงมาได้แก่ วิชาการถนอมอาหาร ช่างเสริมสวย และช่างเครื่องยนต์ สำหรับความต้องการที่จะศึกษาทางด้านช่างนี้ จากการศึกษานี้ของ นที สวัสดิ์ (2529) ที่ทำการศึกษาความต้องการฝึกอบรมวิชาชีพของเกษตรกรในทุ่งกุลาร้องไห้ การศึกษาของ ปทุมวรรณ บุญยเลิศ (2528) ในการศึกษาความต้องการของกลุ่มเกษตรกรทำนาในจังหวัดลำปาง การศึกษาของ ดำรง ชำนาญรบ (2528) ที่ทำการศึกษาความต้องการของประชาชนในจังหวัดราชบุรี ที่จะเข้ารับการอบรมวิชาชีพเกษตรกรรม หลักสูตรระยะสั้นของวิทยาลัยเกษตรกรรมราชบุรี การศึกษาของ เชาวสิทธิ์ อมะพัน (2530) ศึกษาในเรื่องความต้องการของเกษตรกรในการเข้าอบรมหลักสูตรระยะสั้นวิชาช่างเกษตร อำเภอมือง จังหวัดปทุมธานี และการศึกษาของ จรินทร์ เทศวานิช (2522) ที่ทำการศึกษาความต้องการฝึกอบรมและการใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรของเกษตรกรในประเทศไทย รวมทั้งการศึกษาของ รัตนา พุ่มไพศาล (2526) ข้อค้นพบมีความสอดคล้องและใกล้เคียงกันมากกว่าเกษตรกรกลุ่มดังกล่าวมีความต้องการที่จะศึกษานเรื่อง เครื่องมือทุ่นแรง งานพารมการใช้เครื่องมือ เครื่องจักร การซ่อมเครื่องจักร ช่างก่อสร้างและช่างไม้

ทางด้านมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (2525) ก็ได้ทำการศึกษาสถานภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนในเขตพัฒนาภาคเหนือ พบว่า ชาวบ้านในเขตพัฒนาภาคเหนือมีความต้องการที่จะได้รับความรู้เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือ ความรู้เกี่ยวกับวิชาหนังสือ ความรู้ทางด้านสุขภาพอนามัย และความรู้เกี่ยวกับวิธีการเลี้ยงดูเด็กเล็ก สำหรับความต้องการความรู้ทางด้านสุขภาพอนามัยนั้น ประชาชนชนบทในจังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดขอนแก่น (กองการศึกษาผู้ใหญ่. 2521) มีความต้องการที่จะให้มีการสอนหรือแนะนำ จำนวนมากถึงร้อยละ 97.4 เช่นเดียวกับประชาชนในจังหวัดยะลา ซึ่งมีความต้องการความรู้เรื่องสุขภาพส่วนบุคคลและชุมชนโดยพบในการศึกษาของ รัตนา พุ่มไพศาล (2526) ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของ เรืองกิตต์ เหลืองสกุลทอง (2525) กล่าวคือ

ชุมชนมีความต้องการในการรับบริการในเรื่องสุขภาพอนามัย รวมทั้งข้อค้นพบของโยธิน ใจชื่น (2526) และจากการศึกษาเพื่อนำเสนอรูปแบบการจัดโครงการศึกษานอกกระบวนโรงเรียนตามความต้องการของชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณี ตำบลคงคอน อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท (รัตนา พุ่มไพศาล และประนอม รอทกานนท์. 2534) ได้ข้อค้นพบที่บางส่วนสอดคล้องกับงานที่ได้ศึกษามาแล้ว แต่บางส่วนเป็นประเด็นที่แตกต่างออกไป ได้แก่ ประชาชนในพื้นที่ดังกล่าวต้องการความรู้ในเรื่องการอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรมของท้องถิ่น การพัฒนาทรัพยากรของท้องถิ่น การศึกษาเรื่องสุขภาพส่วนบุคคล ครอบครัวและชุมชน การศึกษาเรื่องสิทธิหน้าที่ในการเป็นพลเมืองดีของชาติ และยังต้องการที่จะอบรมวิชาชีพเกษตรกรรม ซึ่งในประเด็นเรื่องการอบรมวิชาชีพเกษตรกรรมนี้ รัตนา พุ่มไพศาล (2526) ได้ทำการศึกษาปัญหาและความต้องการเพื่อจัดโครงการศึกษานอกกระบวนโรงเรียนในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พบว่า ประชาชนต้องการความรู้เรื่องอาชีพกสิกรรม เช่น พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ที่เหมาะสมกับท้องถิ่น วิทยุชุมชนบำรุงดูแลรักษา ตลอดจนการนำผลผลิตไปขายสอดคล้องกับผลการวิจัยของโยธิน ใจชื่น (2526) ที่ศึกษาปัญหาและความต้องการด้านการศึกษานอกกระบวนของประชาชนในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ พบว่า ประชาชนต้องการเรียนเกี่ยวกับการเพาะปลูก การกำจัดศัตรูพืช การอนุรักษ์ดิน การอนุรักษ์น้ำ การปลูกผักสวนครัว การทำปุ๋ย และเพาะเห็ดฟาง ซึ่งเป็นลักษณะของอาชีพกสิกรรมเช่นเดียวกันและงานวิจัยของกองการศึกษาผู้ใหญ่ (2521) ที่ทำการศึกษาในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมาและขอนแก่น ก็พบเช่นเดียวกันว่าประชาชนในจังหวัดดังกล่าวมีความต้องการให้มีการส่งเสริมความรู้ในเรื่องการเกษตรในหมู่บ้าน รวมทั้งผลการวิจัยของกรมการศึกษานอกโรงเรียน (2523) ก็พบว่า ประชาชนในจังหวัดกาญจนบุรี มีความต้องการได้ความรู้ทางเกษตรและการใช้ยาปราบศัตรูพืช นอกจากนี้จากการศึกษาของ วิลาวรรณ รัตนเศรษฐากุล และคนอื่น ๆ (2530) ยังพบว่า ความต้องการที่แท้จริงด้านเนื้อหาวิชาของผู้รับบริการในชุมชนชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ การเพาะปลูกข้าว การบำรุงรักษาพันธุ์ไก่ ไก่ชนเองเดียวกันกับข้อค้นพบของ วนิดา สิทธิธมฤทธิ์ (2533) ที่ศึกษาพฤติกรรมพื้นฐานในการพัฒนาตนเองของชาวชนบทไทย พบว่า ประชาชนในตำบลดอนรวก อำเภอดอนตูม จังหวัดนครปฐม มีความต้องการความรู้ในเรื่องต่อไปนี้มากที่สุด ได้แก่ ความรู้ในการป้องกัน

โรคระบาดสัตว์ ความรู้เกี่ยวกับการใช้ปุ๋ยต่าง ๆ ความรู้เกี่ยวกับการอนามัยและป้องกันโรคติดต่อต่าง ๆ และในการศึกษาเกี่ยวกับข้อมูลทางด้านการเกษตรและการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีในภาคเหนือของไทย (Kaosa-ard. 1989) พบว่าความรู้ทางการเกษตรที่เกษตรกรทางภาคเหนือต้องการ เรียงลำดับความสำคัญ ได้แก่ วิธีการเพาะปลูก (Planting-Methods) การควบคุมโรคและแมลง (Post Control) พืชพันธุ์ใหม่ (New Crops) การใช้ปุ๋ย (fertilizer application) และสิ่งใหม่ ๆ ที่หลากหลาย สำหรับความรู้เกี่ยวกับการใช้ปุ๋ยนี้ จากการสำรวจเกี่ยวกับการใช้ปุ๋ยเคมีสำหรับเกษตรกรที่เป็นกลุ่มต้องทำงานภาคกลาง (Manarangsarn. 1991) พบว่า 60% ของเกษตรกรที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 400 คน ในภาคกลางใช้ปุ๋ยเคมีอย่างไม่ถูกต้อง

จากการศึกษาของ สง่า แก้วบุตรดี (2526) พบว่า เกษตรกรที่เป็นผู้นำของอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ต้องการมีความรู้เกี่ยวข้องกับแหล่งรับซื้อผลิตผลเกษตร การหาแหล่งเงินทุน หลักการเก็บรักษาผลผลิตทางการเกษตร ราคาของผลผลิตทางการเกษตร การจัดการฟาร์ม และต้องการศึกษาเกี่ยวกับโรคสัตว์และพืช รวมทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ และข้อค้นพบจากการศึกษาของ จรินทร์ เทศวานิช (2521, 2522) ก็พบในลักษณะเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกษตรแผนใหม่ เกษตรกรไทยมีความต้องการที่จะเรียนรู้ถึงร้อยละ 80.44 และ 93.15 รวมทั้งการศึกษาของ ดำรง ชำนาญรบ (2528) ปราโมทย์ โพธิ์วัดอุตรธรรม (2539), พนมพร บรรหาร (2521) สุรัชชัย จิวเจริญสกุล (2530), นที ส่งสวัสดิ์ (2529) และ ประทุมวรรณ นุญยเลิศ ที่ศึกษาความต้องการที่จะเรียนรู้ของเกษตรกรในพื้นที่ต่าง ๆ ของเกษตรกรและประชาชนในประเทศไทย ยืนยันสนับสนุนข้อค้นพบ จากการศึกษามาแล้วข้างต้นอย่างชัดเจน ส่วนความต้องการในการศึกษาเกี่ยวกับความรู้ทั่วไปนั้น การศึกษาของ โยธิน ใจชื่น (2526) พบว่า ความรู้ทั่วไปที่ต้องการศึกษา คือ การตลาด การสหกรณ์ และเงินทุน ส่วนการศึกษาของ วิลาวรรณ รัตนเศรษฐกุล และคนอื่น ๆ (2530) พบว่า ความต้องการที่แท้จริงด้านเนื้อหาวิชาของผู้รับบริการในชุมชนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเรื่องกฎหมายชาวบ้าน ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ วนิดา สิทธิธมฤทธิ (2533) ที่พบว่า ประชาชนต้องการความรู้เกี่ยวกับ

กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินตามกฎหมายมากที่สุด ส่วน รัตนา พุ่มไพศาล (2526) พบว่า ประชาชนต้องการมีความรู้เกี่ยวกับสถานะแวดล้อมต่าง ๆ แต่ข้อค้นพบจากการศึกษาของ เรืองกิตต์ เหลืองสกุลทอง (2525) พบว่า ประชาชนมีความต้องการความรู้ด้านการเมืองและการปกครอง ซึ่งแตกต่างกันออกไป

ในด้านความต้องการการศึกษาวิชาสามัญจากการศึกษาวิจัยของ โยธิน ใจชื่น (2526) รัตนา พุ่มไพศาล (2526) และกรมการศึกษานอกโรงเรียน (2523) มีข้อสรุปยืนยันว่า ประชาชนยังมีความต้องการที่จะเรียนทางด้านวิชาสามัญ ส่วนการฝึกอบรมระยะสั้นนั้นก็พบว่า ข้อค้นพบจากการศึกษาของ วิลาวรรณ รัตนเศรษฐากุล และคนอื่น ๆ (2530) และ อำนวย แดงศรี (2532) ซึ่งให้เห็นว่าประชาชนมีความต้องการเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ ในการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2532) เรื่อง สภาพการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในเขตพื้นที่ชนบท โดยสอบถามเกี่ยวกับความต้องการทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน จากผู้ให้บริการซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบโครงการและผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการ ผู้รับบริการ ได้แก่ ประชาชนในหมู่บ้านที่เข้าร่วมในกิจกรรมของโครงการที่จัดขึ้นและผู้ไม่เคยรับบริการ คือ ประชาชนในหมู่บ้านที่ไม่เคยเข้าร่วมกิจกรรมของโครงการที่จัดขึ้น พบว่า ในส่วนของผู้ให้บริการส่วนใหญ่เกือบทุกภาคมีความเห็นว่า กิจกรรมความรู้ที่เหมาะสมมากที่สุดคือ ความรู้ด้านเกษตร รองลงมาคือ ความรู้ด้านวิชาชีพและกิจกรรมความรู้ด้านสาธารณสุข ยกเว้นผู้ให้บริการในภาคใต้ที่เห็นว่าความรู้ด้านสาธารณสุขเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับสภาพของชุมชนตัวเองมากที่สุด รองลงมาคือ ความรู้ด้านเกษตรและกิจกรรมความรู้ด้านวิชาชีพ สำหรับผู้รับบริการส่วนใหญ่ในทุกภาคมีความต้องการความรู้การเกษตรมากที่สุด รองลงมาคือ ความรู้ด้านสาธารณสุขและด้านวิชาชีพ ยกเว้น ผู้รับบริการภาคกลางที่ต้องการกลับกัน และผู้ไม่เคยรับบริการนั้นส่วนใหญ่เกือบทุกภาค ยกเว้น ภาคกลางต้องการกิจกรรมความรู้ด้านเกษตรมากที่สุด รองลงมาคือ ต้องการความรู้ด้านสาธารณสุขและวิชาชีพ ซึ่งสอดคล้องกับผู้รับบริการ

การศึกษางานวิจัยที่ผ่านมา นั้น เป็นการศึกษาความต้องการการศึกษาของประชาชนในพื้นที่ชนบทของประเทศ และใช้วิธีการเชิงปริมาณในการศึกษาทั้งสิ้น พอที่จะสรุปได้ว่า เกษตรกรและประชาชนในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยยังมีความต้องการที่จะเรียนรู้ทั้งในเรื่องการศึกษาทั่วไป

โดยเฉพาะการศึกษาวิชาสามัญ ซึ่งเป็นความจำเป็นเบื้องต้นของประชาชนที่จะต้องเรียนรู้ แสดงให้เห็นว่า ประชาชนหรือเกษตรกรของไทยอีกส่วนหนึ่งยังขาดในส่วนนี้ความรู้ทางด้านการทำการเกษตร แผนใหม่ ได้แก่ เทคโนโลยีทางการเกษตร การตลาด ระบบสินเชื่อ การอนุรักษ์ดิน และน้ำล้วนแต่เป็นความต้องการของเกษตรกรทั้งสิ้น ความรู้ด้านวิชาชีพ ได้แก่ ความรู้ด้านช่างอุตสาหกรรมต่าง ๆ ช่างตัดเย็บเสื้อผ้า ช่างเสริมสวย เกษตรกรเห็นว่า เป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องการเรียนรู้ นอกจากนี้ยังเป็นความรู้ทางด้านสาธารณสุขเบื้องต้นและความรู้อื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวัน การเมืองการปกครอง ประชาชนมีความต้องการที่จะเรียนรู้เช่นเดียวกัน

ข้อค้นพบจากการศึกษาวิจัยดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นความต้องการของการศึกษาของเกษตรกรและประชาชนอื่นที่จะนำไปสู่การเพิ่มขีดความสามารถ เพื่อเริ่มรายได้ให้กับตนเอง ครอบครัว และประเทศชาติ รวมทั้งการนำความรู้ไปเพิ่มคุณลักษณะของการเป็นพลเมืองดีและการเพิ่มคุณภาพชีวิตที่ดี อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่ได้ตรวจสอบมานี้เป็นงานวิจัยเชิงปริมาณทั้งหมด ซึ่งให้คำตอบยังไม่ลึกซึ้งมากนัก ยังไม่ทราบถึงเหตุผลต่าง ๆ ของกลุ่มผู้ถูกศึกษารวมทั้งการไม่ทราบสภาพแวดล้อมและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษา สำหรับการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้ใช้การเก็บข้อมูลที่มีลักษณะแตกต่างจากงานวิจัยที่ผ่านมา โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่เกษตรกรที่เป็นแรงงานในภาคเกษตรได้เข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษา

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียน และข้อค้นพบจากงานวิจัยเกี่ยวกับความต้องการการศึกษาของประชาชนโดยทั่วไปและเกษตรกร หรือแรงงานภาคเกษตรเท่าที่กล่าวมา สามารถประมวลเข้าด้วยกันเพื่อเป็นแนวทางในการวิจัย สามารถสรุปได้ว่า ความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนประกอบด้วย 5 ด้านด้วยกันดังนี้

1. ความต้องการการศึกษาด้านการศึกษาพื้นฐาน เป็นการให้ความรู้พื้นฐานให้เกษตรกรหรือแรงงานภาคเกษตรสามารถอ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็น รวมทั้งความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์พื้นฐานและการศึกษา เพื่อยกระดับคุณภาพของประชาชนให้สูงขึ้น ได้แก่ หลักสูตรการศึกษานอกระบบโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น รูปแบบการศึกษาด้วยตนเอง การศึกษาทางไกล และแบบชั้นเรียนรวมทั้งการศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นการศึกษาลักษณะสอบเทียบความรู้

2. ความต้องการศึกษาด้านการเกษตรแผนใหม่ และวนเกษตรหรือเกษตรแบบผสมผสาน เป็นการให้ความรู้แก่แรงงานภาคเกษตรให้สามารถเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต ในการทำการเกษตรหรือทำฟาร์ม เป็นความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยี ได้แก่ เครื่องจักร เครื่องทุ่นแรงในการทำการเกษตร วิธีการเพาะปลูก เมล็ดพันธุ์พืชใหม่ ๆ และพันธุ์สัตว์ ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช ความรู้และข้อมูลด้านการตลาด เช่น แหล่งรับซื้อสินค้าการเกษตร ราคาของผลผลิต ความรู้และข้อสนเทศในด้านสินเชื่อ เช่น ประเภทของสินเชื่อ แหล่งสินเชื่อ วิธีการให้บริการ เป็นต้น รวมทั้งความรู้ที่เกี่ยวกับวนเกษตร หรือระบบเกษตรแบบผสมผสาน

3. ความต้องการการศึกษาด้านวิชาชีพ เป็นการให้ความรู้และทักษะที่จำเป็นเพื่อประโยชน์ต่อการทำอาชีพเสริม รวมทั้งการสร้างพื้นฐานวิชาชีพให้กับแรงงานภาคเกษตร เพื่อให้สามารถทำงานนอกภาคเกษตร ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับช่างอุตสาหกรรม เช่น ช่างยนต์ ช่างไฟฟ้า ช่างอิเล็กทรอนิกส์ ความรู้เกี่ยวกับคหกรรม เช่น ช่างเสริมสวย ช่างตัดเย็บเสื้อผ้า การทำอาหารและขนม ความรู้เกี่ยวกับช่างไม้ ช่างปูน ช่างเจียรระโน เพชรพลอย อัญมณีและช่างซ่อมอุปกรณ์ต่าง ๆ

4. ความต้องการการศึกษาศำหรับการมุ่งเน้นสมรรถภาพในอนาคต ซึ่งเป็นการเตรียมให้ประชาชนสามารถปรับตัวได้ในสังคมยุคใหม่ ทั้งในด้านความรู้ ทักษะและทัศนคติ

5. ความต้องการการศึกษาด้านความรู้เพื่อการดำรงชีวิต และปรับปรุงคุณภาพชีวิต เป็นการให้ความรู้เบื้องต้นในการดำรงชีวิตประจำวัน ให้สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมได้ ซึ่งได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายชีวิตประจำวัน เช่น กฎหมายที่ดิน กฎหมายพิทักษ์สิ่งแวดล้อม ความรู้เกี่ยวกับการเสียภาษีอากร การเมืองการปกครองท้องถิ่น และระดับชาติ ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสัณหกรณ์ ความรู้พื้นฐานทางด้านสุขภาพอนามัย ได้แก่ หลักโภชนาการ การรักษาพยาบาลขั้นต้น การอบรมเลี้ยงดูเด็กเล็ก เป็นต้น

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตร ซึ่งอยู่ในพื้นที่ชนบทที่ยังมีการพัฒนาในระดับต่ำ กล่าวคือ ชุมชนส่วนใหญ่มีอาชีพด้าน

การเกษตร คือ ปุ๋ยข้าวและมีการใช้เทคโนโลยีต่ำ ดังนั้นที่ดินจึงเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญในการกำหนดวิถีการดำเนินชีวิตโดยการวิจัยนี้มีข้อสมมุติเบื้องต้นว่า แรงงานภาคเกษตรที่อยู่ในบริบทต่างกัน โดยมีปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตต่างกัน ย่อมมีความต้องการการศึกษานอกระบบในด้านต่าง ๆ แตกต่างกัน ซึ่งในการศึกษาพื้นฐานทางเศรษฐกิจจะดูจากลักษณะการเป็นเจ้าของที่ดินเพื่อการเกษตร เช่น การต้องเช่าที่ดินหรือต้องเป็นแรงงานรับจ้าง นอกจากนี้งานวิจัยนี้ยังมีข้อสมมุติเบื้องต้นว่า การที่แรงงานภาคเกษตรมีการเข้าถึงโอกาสทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน เช่น การเข้าถึงตลาดงานนอกภาคเกษตรกรรมน่าจะมีความต้องการการศึกษาแตกต่างกันด้วย นอกจากนี้ในการศึกษาความต้องการของแรงงานภาคเกษตรทำให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งไม่อาจจะหาได้โดยศึกษาเฉพาะลักษณะของความต้องการเท่านั้น แต่จะต้องศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตรในรูปของกระบวนการ ซึ่งจะครอบคลุมในเรื่องของปัญหาพื้นฐานอันเป็นที่มาของความต้องการที่เกิดขึ้น ปัญหาและอุปสรรคที่ทำให้ความต้องการของแรงงานภาคเกษตรไม่ได้รับการตอบสนอง รวมทั้งทางเลือกที่แรงงานภาคเกษตรมองเห็นว่าจะ เป็นกระบวนการที่นำไปสู่การตอบสนองความต้องการที่อยู่ได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพที่สุด ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาว่า ความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตรกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้มีเรื่องใดบ้าง และความต้องการแต่ละด้านมีความเกี่ยวพันกันอย่างไร ความต้องการใดเป็นความต้องการเร่งด่วนภายใต้เงื่อนไขและสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ความต้องการดังกล่าวของแรงงานภาคเกษตรจะได้รับการตอบสนองได้มากน้อยเพียงใด นอกจากนี้ ยังต้องการจะสืบค้นว่า หากจะตอบสนองความต้องการของแรงงานภาคเกษตรให้ได้ผลดีที่สุด ควรจะมีกระบวนการอย่างไร

สำหรับความต้องการด้านการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตร ดังที่กล่าวไว้ในตอนต้นนั้นมีมากมาย ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาเฉพาะสิ่งที่เห็นว่าสำคัญและ เห็นปัจจัยนำเข้าที่จำเป็นต่อแรงงานภาคเกษตรที่จะช่วยเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งจะส่งผลให้แรงงานภาคเกษตรมีความเป็นอยู่และฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการเตรียมหาแรงงานภาคเกษตรเหล่านี้มีความสามารถในการปรับตัวได้ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตร ที่ผู้ศึกษาสนใจใช้เป็นเครื่องมือทาง (Heuristic Device) ในการศึกษามีดังนี้

1. ความต้องการด้านการศึกษาพื้นฐาน เป็นการศึกษาที่มุ่งให้ประชาชนที่เป็นแรงงานภาคเกษตรสามารถอ่านออกเขียนได้ ตลอดจนคิดเลขเป็นจนกระทั่งถึงการศึกษาเพื่อเทียบชั้นต่าง ๆ ของการศึกษาในระบบ ได้แก่ การศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาระดับตอนต้นและตอนปลาย ซึ่งเป็นการศึกษานอกโรงเรียนสายสามัญ มีวิธีเรียน 3 วิธีด้วยกัน คือ วิธีเรียนในชั้นเรียน วิธีเรียนทางไกล และวิธีเรียนด้วยตนเอง แต่ละวิธีจะเรียนกิจกรรมที่แตกต่างกัน การเรียนในชั้นเรียน คือ โรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่ จัดในช่วงเวลาเย็นหรือเวลาพิเศษอื่น ๆ การเรียนทางไกลไม่ต้องเข้าชั้นเรียน มีการพบกลุ่มเป็นครั้งคราว มีกิจกรรมประกอบเพื่อคุณภาพชีวิต โดยมีครูประจำคอยดูแลช่วยเหลือ และวิธีการเรียนด้วยตนเอง โดยให้นักศึกษาลงทะเบียนเรียนแล้วไปศึกษาด้วยตนเอง มีการทำกิจกรรมประกอบเช่นเดียวกัน มีครูประจำกลุ่มและมีการสอบปลายภาค การศึกษาขั้นพื้นฐานดังกล่าวนี้ จะทำให้ผู้เรียนมีสมรรถภาพในการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองจากแหล่งวิชาต่าง ๆ โดยอิสระและกว้างขวาง

2. ความต้องการศึกษาด้านวิชาชีพ เป็นการศึกษาเพื่อฝึกทักษะอาชีพ คือการเรียนรู้ที่จะนำเอาวิชาหรือเนื้อหาวิชาที่เรียนไปปฏิบัติงานจริงในชีวิตประจำวัน และในการประกอบอาชีพส่วนหนึ่ง ด้วยเหตุที่สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา วิทยาการและเทคโนโลยีใหม่ ๆ เกิดขึ้นจึงต้องมีการศึกษาหาความรู้และฝึกทักษะเพิ่มเติม เพื่อให้แรงงานภาคเกษตรได้แสวงหาอาชีพใหม่ ๆ ทั้งเพื่อการเพิ่มรายได้และการทำเป็นอาชีพใหม่ ความรู้ทางด้านวิชาชีพดังกล่าวนี้ ได้แก่ ช่างอุตสาหกรรมแขนงต่าง ๆ ประกอบด้วย ช่างยนต์ ช่างไฟฟ้า ช่างเครื่องทำความเย็นและช่างอิเล็กทรอนิกส์ โดยมีสาระสังเขป ดังนี้

2.1 ช่างยนต์ เรียนรู้เกี่ยวกับความรู้และทักษะในการตรวจสอบแก้ปัญหาข้อขัดข้องเกี่ยวกับเครื่องยนต์และระบบอื่น ๆ ของรถยนต์ทั่วไป ความรู้และทักษะพื้นฐานทางไฟฟ้า โลหะ เครื่องมือกล ระบบเชื้อเพลิง อิเล็กทรอนิกส์ เครื่องยนต์เล็กและจักรยานยนต์ เทคโนโลยีใหม่ ๆ เกี่ยวกับไฟฟ้ารถยนต์และเครื่องล่างรถยนต์ การตรวจสอบบ่มและหัวฉีดและการตรวจสอบเครื่องล่างรถยนต์

2.2 ช่างไฟฟ้า เรียนรู้เกี่ยวกับหลักการของไฟฟ้า อุปกรณ์ป้องกันไฟฟ้าชนิดของวงจรไฟฟ้าและการปฏิบัติงาน ความรู้และทักษะในการติดตั้งอุปกรณ์ไฟฟ้า การเดินสายไฟฟ้าภายใน

บ้านและภายนอกอาคาร การตรวจซ่อมและบำรุงรักษาเครื่องใช้ไฟฟ้าขนาดเล็ก หม้อแปลงไฟฟ้า มอเตอร์ไฟฟ้า ตู้เย็น เครื่องทำน้ำเย็นและตู้แช่ หลักการทำงานของอุปกรณ์ อิเล็กทรอนิกส์ เบื้องต้น และเครื่องปรับอากาศในรถยนต์ ความรู้และทักษะในการติดตั้งไฟฟ้าในโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น

2.3 ช่างอิเล็กทรอนิกส์ เรียนรู้เกี่ยวกับหลักการทำงานของเครื่องใช้ อิเล็กทรอนิกส์ การตรวจซ่อมแก้ไขข้อบกพร่องในวงจรต่าง ๆ ของเครื่องรับวิทยุ - โทรทัศน์ และวีดิทัศน์เบื้องต้น การใช้และบำรุงรักษาเครื่องมือและเครื่องทดสอบทางด้านอิเล็กทรอนิกส์ การตรวจซ่อมและแก้ไขข้อบกพร่องในวงจรต่าง ๆ ของเครื่องใช้ทางอิเล็กทรอนิกส์

2.4 ช่างเครื่องทำความเย็น เรียนรู้เกี่ยวกับงานอาชีพทางช่างเครื่องทำความเย็น และเครื่องปรับอากาศ ทักษะในการออกแบบและติดตั้งห้องเย็น เครื่องปรับอากาศ แบบต่าง ๆ ทักษะในการตรวจซ่อมบริการเครื่องทำความเย็น เครื่องปรับอากาศติดรถยนต์ ขนาดเล็กทั่วไป และในครัวเรือน

ความรู้เกี่ยวกับพหุวิทยาการ ได้แก่ การพิมพ์ดีด ซึ่งเรียนรู้ในเรื่องประเภทของ เครื่องพิมพ์ดีด ขนาดของเครื่องพิมพ์ดีด ส่วนประกอบที่สำคัญ สิ่งที่ต้องปฏิบัติตามการพิมพ์ดีด การใส่กระดาษ การถอดกระดาษ การฝึกการพิมพ์ดีด ความรู้เกี่ยวกับการแก้ไขข้อผิดพลาด การพิมพ์ในระยะ จำกัดตอน การลบ การแทรก การกระจายอักษร และการพิมพ์งานขึ้นผลิต ความรู้และทักษะในการพิมพ์แบบฟอร์มต่าง ๆ แป้นอักษรของเครื่องพิมพ์ดีดยี่ห้อต่าง ๆ การวาง ศูนย์แนวนอนและแนวตั้ง

ความรู้เกี่ยวกับคหกรรมศาสตร์ ได้แก่ การเย็บเสื้อผ้า เรียนรู้ในเรื่องการเลือก เครื่องใช้ในการตัดเย็บ การใช้และการดูแลรักษาจักรเย็บผ้า กรรไกรตัดผ้า การเย็บผ้าด้วยมือ เทคนิคการเย็บด้วยเครื่องจักร ตะเข็บ ตะเข็บจักรและการเย็บตะเข็บจักร การทาสีเย็บ ให้สำเร็จ การออกแบบและสร้างแบบเสื้อผ้า การวัดตัว ลักษณะของการทรงตัว ความรู้เกี่ยวกับ เรื่องผ้า รวมทั้งการคิดต้นทุน กำหนดราคาและการหาลูกค้า เป็นต้น

3. ความต้องการการศึกษาด้านการเกษตรแผนใหม่ และวนเกษตร หรือเกษตรแบบผสมผสาน เป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับวิทยาการเกษตรแผนใหม่ ซึ่งหมายถึง แนวคิดวิธีการ และวัสดุอุปกรณ์แบบใหม่ที่น่าสนใจในการเกษตร เช่น พันธุ์พืชใหม่ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง นอกจากนี้

ยังเป็นการศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความรู้และข้อสนเทศด้านการตลาด และการใช้สินเชื่อโดยมี รายละเอียดของการศึกษาดังนี้

3.1 การทำให้พันธุ์พืชส่งเสริม ศึกษาเกี่ยวกับชนิดที่ใช่และจำนวนปีที่ใช่พันธุ์

3.2 วิธีการเพาะปลูก ศึกษาเกี่ยวกับการปลูกเป็นแถว เป็นแนว การยกร่องปลูก ขนาดของร่องและระยะห่างระหว่างต้น

3.3 ปุ๋ยเคมี ศึกษาในเรื่องชนิดของปุ๋ยที่ใช้ถูกต้องตรงกับชนิดของพืชและชนิดของดินที่ปลูก วิธีการใช้ วิธีการเสาะแสวงหามาใช้ นอกจากนี้ยังเป็นการศึกษาเกี่ยวกับปุ๋ยหมักใน เรื่อง วิธีการหมักและวิธีการใช้

3.4 การใส่ยาฆ่าแมลง ศึกษาชนิดของยาที่ใช่และวิธีการใช้

3.5 การกำจัดวัชพืช ศึกษาวิธีการกำจัด จำนวนครั้งที่ทำและช่วงเวลาในการกำจัดแต่ละครั้ง

3.6 การใช้แทรกเตอร์ ศึกษาถึงการจ้างแทรกเตอร์สำหรับพื้นดินและการซื้อแทรกเตอร์ขนาดเล็กมาใช้เอง

3.7 ความรู้และข้อสารสนเทศด้านการตลาด เป็นการศึกษาถึงระบบการตลาดของสินค้าการเกษตร ได้แก่ ระบบการตลาด คนกลาง และช่องทางการตลาด ภาวะการตลาดของสินค้าการเกษตร ข้อมูลด้านราคา แหล่งข้อมูลท้องถิ่นเกี่ยวกับราคาผลผลิต และแหล่งรับซื้อสินค้าการเกษตร

3.8 ความรู้และข้อสารสนเทศด้านสินเชื่อ เป็นการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวกับประเภทของสินเชื่อทั้งด้านตามเวลา และตามวัตถุประสงค์ ได้แก่ สินเชื่อระยะสั้น สินเชื่อระยะปานกลาง และสินเชื่อระยะยาว ส่วนสินเชื่อตามวัตถุประสงค์ ได้แก่ สินเชื่อเพื่อการผลิต และสินเชื่อการบริโภค แหล่งของสินเชื่อทั้งในระบบ และนอกระบบ ในระบบ ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ธนาคารพาณิชย์ไทย สหกรณ์การเกษตรและกลุ่มเกษตรกร โดยจะศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ในการใช้บริการสินเชื่อในระบบ สำหรับสินเชื่อนอกระบบ ได้แก่ แหล่งเงินกู้ที่นอกจากแหล่งในระบบ

นอกจากนี้ยังเป็นการศึกษาที่เกี่ยวกับระบบเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งเป็นการจัดระบบของกิจกรรมการผลิตในไร่นา ได้แก่ พืช สัตว์ และประมง ให้มีการผสมผสานต่อเนื่องและเกื้อกูลในการผลิตซึ่งกันและกัน โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในไร่นา เช่น ดิน น้ำ แสงแดด อย่างเหมาะสม และหลักการดำเนินงานระบบเกษตรผสมผสาน นั้น เน้นการให้มีความหลากหลายของกิจกรรมการผลิตเพื่อลดความเสี่ยงต่อผลกระทบที่อาจจะเกิดจากความผันแปรของสภาวะราคาพืชผลที่มีความไม่แน่นอน มีการใช้ทรัพยากรที่หาได้ในไร่นาของเกษตรกร โดยไม่ต้องใช้เงินสดในการลงทุน เกษตรกรมีความอิสระในการดำรงชีวิต โดยไม่ต้องพึ่งพาการกู้ยืมเงินให้เกิดหนี้สินในการลงทุน มีอาหาร ยารักษาโรค และปัจจัยพื้นฐานอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ผลผลิตที่ได้รับจากระบบเกษตรในไร่นาของตนเองจะยังผลให้สภาพความเป็นอยู่ของเกษตรกรดีขึ้น ผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคหรือส่วนที่ผลิตเพื่อขายก็จะเป็นรายได้ที่เกิดขึ้นเพื่อใช้จ่ายในสิ่งอื่นที่ไม่สามารถผลิตขึ้นในไร่นาของตนเอง

การศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตร ผู้วิจัยจะใช้กรอบความคิดเกี่ยวกับความรู้ในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นเป็นแนวทางในการศึกษาความต้องการของแรงงานภาคเกษตรในพื้นที่ที่เลือกศึกษาและเพื่อที่จะให้ได้คำตอบที่ครอบคลุมและมีความสมบูรณ์มากที่สุด ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาในระดับจุลภาค (Micro Study) คือ ระดับหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study) ได้แก่ หมู่บ้านในตำบลบ้านข่อย อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี หมู่ที่ 10 และหมู่ที่ 11 บ้านข่อยใต้ โดยใช้วิธีการศึกษาที่เรียกว่า การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal-PRA)

เทคนิคการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม เป็นวิธีการใหม่ที่ใช้ในการศึกษาชุมชนโดยเน้นที่การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านและในเวลาเดียวกันจะเรียนรู้จากชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านจะเป็นผู้กำหนดปัญหาและความต้องการด้วยตนเอง สำหรับวิธีการของการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA Method) มีหลายวิธีในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาจะใช้วิธีการเพียง 3 วิธีคือ การตรวจสอบข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data Review) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และการสัมภาษณ์ระดับลึก (Indepth Interviews) โดยมีขั้นตอนในการศึกษาดังนี้

1. การศึกษาลักษณะทั่วไปของหมู่บ้านและลักษณะ เฉพาะของชาวบ้านแต่ละครัวเรือน โดยวิธีการสำรวจสำมะโน (Census)

2. การศึกษาประวัติชุมชน การดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ข้อมูลพื้นฐานทาง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมชุมชน และการเสาะหากลุ่มประชาชนเป้าหมายที่จะ เป็นผู้เข้าร่วม กลุ่มสนทนา โดยการสัมภาษณ์ระดับลึกกับผู้นำให้ข้อมูลหลักในหมู่บ้านเป้าหมาย ได้แก่ ครูและผู้นำ ชุมชน หรือผู้อาวุโสในหมู่บ้าน พระ

3. การศึกษาปัญหาของแรงงานภาคเกษตร

สำหรับการศึกษาปัญหาของแรงงานภาคเกษตร เพื่อทำความเข้าใจถึงความต้องการ การศึกษานอกระบบ ใช้วิธีการศึกษา 2 วิธีด้วยกัน ได้แก่

3.1 การจัดสนทนากลุ่ม โดยมีชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมายที่เป็นแรงงานภาคเกษตร กลุ่มต่าง ๆ เข้าร่วมกลุ่มสนทนาร่วมกับผู้วิจัย เพื่อระบุปัญหาและแนวทางแก้ไข

3.2 การตรวจสอบข้อมูลทุติยภูมิที่มีในท้องถิ่น ได้แก่ เอกสาร กชช.2ค. ระดับ หมู่บ้าน เอกสารแผนงานโครงการของตำบลบ้านซอย เอกสารการพัฒนาการเกษตรระดับตำบล ของสำนักงานเกษตรอำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในระดับพื้นที่มาวิเคราะห์ เพื่อตอบคำถามวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาค้างนี้ ใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Study) โดยเทคนิควิธีที่เรียกว่า การประเมินสภาพชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA) ซึ่งประกอบด้วย การจัดกลุ่มสนทนา (Focus Group Discussion) การสัมภาษณ์ระดับลึกและการศึกษาเอกสารจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) เพื่อให้ได้ข้อมูลด้านความต้องการการศึกษานอกกระบบโรงเรียนของแรงงานภาคเกษตรที่เป็นผู้ชายและผู้หญิง แรงงานภาคเกษตรกลุ่มที่มีที่ดินของตนเองทั้งที่มีอาชีพเสริมและไม่มีอาชีพเสริม กลุ่มผู้ที่มีที่ดินของตนเอง และเช่าเพิ่ม ผู้เช่าที่ดินที่มีอาชีพเสริมและไม่มีอาชีพเสริมและกลุ่มแรงงานภาคเกษตรที่เป็นแรงงานรับจ้างว่า มีในเรื่องใดบ้าง มีความเหมือนกันหรือแตกต่างกันและเป็นเพราะเหตุใด และใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Method) เพื่อสำรวจข้อมูลโดยทั่วไปของครัวเรือนทุกครัวเรือนในบ้านซอยได้ หมู่ที่ 10 และหมู่ที่ 11 ของตำบลบ้านข่อย โดยวิธีการสำรวจสำมะโน (Census) เพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดสมาชิกเข้ากลุ่มสนทนา ซึ่งจะทำให้ได้สมาชิกที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน (Homogeneous) ภายในกลุ่มและมีความแตกต่างกัน (Heterogeneous) ระหว่างกลุ่มสนทนา

พื้นที่ศึกษา

ผู้วิจัยเลือกบ้านข่อยใต้ ตำบลบ้านข่อย อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี เป็นพื้นที่ศึกษาภาคสนาม สำหรับตำบลบ้านข่อยนี้ ตามที่ราชการกำหนดไว้ประกอบด้วย หมู่บ้านทั้งหมด 12 หมู่บ้าน หมู่บ้านที่ผู้วิจัยเลือกทำการศึกษา มี 2 หมู่บ้าน คือ บ้านข่อยใต้ หมู่ที่ 10 และบ้านข่อยใต้ หมู่ที่ 11 จากการสำรวจข้อมูลโดยการสำมะโน ปี 2537 ของผู้วิจัย พบว่า บ้านข่อยใต้ หมู่ที่ 10 มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 242 คน เป็นชาย 127 คน และหญิง 115 คน มีจำนวนครัวเรือน 66 ครัวเรือนด้วยกัน ในครัวเรือนดังกล่าวเป็นครัวเรือนที่ประกอบอาชีพที่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินและ

โอกาสการเข้าถึงเศรษฐกิจแตกต่างกัน ทั้งผู้ชายและผู้หญิง โดยใช้ข้อมูลเชิงปริมาณจากการ สัมภาษณ์ครัวเรือนในหมู่บ้านในการจัดกลุ่มสหภาพ การวิจัยครั้งนี้สามารถจัดกลุ่มสหภาพได้ 14 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเอง ประกอบอาชีพเสริมเพศชาย

กลุ่มที่ 2 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเอง ประกอบอาชีพเสริมเพศหญิง

กลุ่มที่ 3 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริมเพศชาย

กลุ่มที่ 4 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริมเพศหญิง

กลุ่มที่ 5 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเอง บางส่วนและเช่าที่ดิน บางส่วน

ประกอบอาชีพเสริมเพศชาย

กลุ่มที่ 6 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเอง บางส่วนและเช่าที่ดิน บางส่วน

ประกอบอาชีพเสริมเพศหญิง

กลุ่มที่ 7 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเอง บางส่วนและเช่าที่ดิน บางส่วน

ไม่มีอาชีพเสริม เพศชาย

กลุ่มที่ 8 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเอง บางส่วนและเช่าที่ดิน บางส่วน

ไม่มีอาชีพเสริมเพศหญิง

กลุ่มที่ 9 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่ไม่มีที่ดินของตนเอง เช่าที่ดินทั้งหมด มีอาชีพเสริม

เพศชาย

กลุ่มที่ 10 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่ไม่มีที่ดินของตนเอง เช่าที่ดินทั้งหมด ไม่มีอาชีพเสริม

เพศชาย

กลุ่มที่ 11 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่ไม่มีที่ดินของตนเอง เช่าที่ดินทั้งหมด มีอาชีพเสริม

เพศหญิง

กลุ่มที่ 12 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่ไม่มีที่ดินของตนเอง เช่าที่ดินทั้งหมด ไม่มีอาชีพเสริม

เพศหญิง

กลุ่มที่ 13 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่ไม่มีที่ดินของตนเอง และไม่ไ้เช่าที่ดิน เป็น

แรงงานรับจ้าง เพศชาย

กลุ่มที่ 14 เป็นแรงงานภาคเกษตรที่ไม่มีที่ดินของตนเอง และไม่ไ้เช่าที่ดิน เป็น
แรงงานรับจ้าง เพศหญิง

ขั้นตอนการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก โดยมีขั้นตอนการวิจัยดังนี้

1. การศึกษาสภาพพื้นที่โดยทั่วไปในหมู่บ้านที่จะศึกษา คือ ตำบลบ้านข่อย หมู่ 10 และหมู่ 11 และศึกษาเอกสาร กชช.2ค. ของตำบลบ้านข่อย รวมทั้งเอกสารแนวทางการพัฒนาการเกษตรระดับตำบลของตำบลบ้านข่อย อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ตามโครงการปรับปรุงระบบแผนและพัฒนาเกษตรกร ของกรมส่งเสริมการเกษตร พ.ศ.2535 เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นสภาพทั่วไปของตำบลบ้านข่อย โดยเฉพาะหมู่บ้านข่อยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 สำหรับการวางแผนการศึกษาต่อไป

2. การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องและกรอบความคิดในการวิจัยเพื่อสร้างแบบสัมภาษณ์ ประชากร แบบสัมภาษณ์ และแนวทางสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion Guideline)

แบบสัมภาษณ์ประชากร ผู้วิจัยดำเนินการสร้างแบบสัมภาษณ์ประชากร เพื่อใช้สำรวจชุมชนที่ศึกษาโดยขอคำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาในการปรับปรุงแก้ไขเป็นแบบสำรวจ จำนวน 32 ข้อ 1 ชุด สำหรับสอบถามหัวหน้าครัวเรือน ผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จไปทดลองใช้กับหัวหน้าครัวเรือน จำนวน 5 ครัวเรือน ที่ตำบลบ้านข่อย ในหมู่บ้านข่อยกลาง หมู่ที่ 6 ในวันที่ 19 เดือนตุลาคม พ.ศ.2537 โดยมีครูโรงเรียน^{บ้าน}เบิกวิทยาคม (ระดับมัธยมศึกษา) เป็นผู้ร่วมดำเนินการในการเก็บข้อมูล นำแบบสัมภาษณ์มาปรับปรุงแก้ไข

สำหรับแบบสัมภาษณ์นั้น เป็นการสร้างเพื่อเป็นแนวทางสอบถามผู้ให้ข้อมูลหลักในประเด็นที่เกี่ยวกับประวัติชุมชน การดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ข้อมูลพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ชุมชน และปัญหาของแรงงานภาคเกษตร ส่วนแนวทางการสนทนากลุ่มนั้นสร้างตามขอบข่ายการศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตร ผู้วิจัยกำหนดประเด็นเป็นหัวข้อใหญ่ที่ต้องการศึกษาแล้วเขียนหัวข้อย่อยและคำถามในแต่ละหัวข้อย่อย โดยลักษณะคำถาม

นั้น เป็นคำถามที่กว้างเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมสนทนาได้แสดงความคิดเห็นของตนเองอย่างเสรี คำถามที่ผู้วิจัยตั้งไว้เป็นเพียงแนวทางสำหรับผู้ดำเนินการสนทนาจุดประเด็นการสนทนาภายในกลุ่ม เท่านั้นโดยใช้เวลาในการสนทนาประมาณ 1 - 2 ชั่วโมง เพื่อมิให้ผู้เข้าร่วมสนทนาเกิดความเบื่อหน่ายและเหน็ดเหนื่อย โดยมีลำดับของคำถามเป็นไปตามขั้นตอนที่เหมาะสม ก่อนที่จะเริ่มสนทนากลุ่มผู้ดำเนินการสนทนา (ผู้วิจัย) แนะนำตนเอง ชี้แจงเหตุผลที่เชิญผู้เข้าร่วมสนทนามาร่วมให้ข้อมูลและการสนทนาโดยทั่วไปเพื่อสร้างความคุ้นเคย

สำหรับการสร้างแบบสัมภาษณ์และแนวทางการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยได้ขอคำแนะนำจาก อาจารย์ที่ปรึกษา เมื่อสร้างแบบสัมภาษณ์และแนวทางการสนทนาเสร็จ ได้นำมาให้อาจารย์ที่ปรึกษา ตรวจสอบปรับปรุงแก้ไข หลังจากนั้นได้นำไปทดลองสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลหลักในหมู่บ้านชอยกลาง หมู่ 8 จำนวน 2 คน (ผู้นำที่ไม่เป็นทางการของหมู่บ้าน เป็นชาย 1 คน หญิง 1 คน) เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2537 และปรับปรุงแก้ไขให้ตรงประเด็นที่ต้องการส่วนแนวทางการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยได้นำไปทดลองใช้กับกลุ่มชาวบ้านที่เป็นแรงงานภาคเกษตรกลุ่มที่มีที่ดินเป็นของตนเอง และไม่มีอาชีพเสริม ผู้ชายที่หมู่บ้านชอยกลาง หมู่ที่ 6 มีผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 8 คน เมื่อวันที่ 9 มกราคม 2538 ผู้วิจัยนำผลที่ได้จากการสนทนากลุ่มมาขอคำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อปรับปรุงแก้ไขให้ตรงกับความต้องการมากที่สุด

3. การเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งที่ 1 เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงปริมาณโดยการ สัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนทุกครัวเรือนของหมู่บ้านที่ศึกษา ในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังกล่าว ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือจากครูโรงเรียนบ้านเป็กวิทยาคม จำนวน 5 คน เป็นผู้รับผิดชอบในการเก็บข้อมูลร่วมกับผู้วิจัย ซึ่งก่อนที่จะทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ทำการประชุมนิเทศแนวการวิจัยแบบ สัมภาษณ์ประชากร แนวการซักถาม เพื่อให้ผู้ร่วมเก็บข้อมูลมีความเข้าใจตรงกันและติดต่อขอความร่วมมือจากกำนันตำบลบ้านชอยในการอนุญาตและแจ้งให้หัวหน้าครัวเรือนรับทราบโดยมี การนัดเวลาที่ชัดเจนจากการประสานงานของผู้ใหญ่บ้านทั้ง 2 หมู่ การเก็บรวบรวมข้อมูล ดังกล่าวนี้นี้ ได้ดำเนินการในเดือนพฤศจิกายน - ธันวาคม 2537

ลักษณะของข้อมูลพื้นฐานที่สัมภาษณ์ ประกอบด้วย

- (1) รายละเอียดเกี่ยวกับหัวหน้าครัวเรือน ได้แก่ ชื่อ - นามสกุล บ้านเลขที่
เชื้อชาติ เพศ อายุ และระดับการศึกษา

(2) รายละเอียดเกี่ยวกับสมาชิกในครอบครัว ได้แก่ จำนวนบุตร จำนวนสมาชิกในครัวเรือน ระดับการศึกษาของสมาชิกในครอบครัว และอาชีพของสมาชิกในครอบครัว

(3) รายละเอียดเกี่ยวกับสถานภาพทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพหลักอาชีพเสริม การออกไปทำงานนอกเขตตำบล การถือครองที่ดิน การเช่าที่ดิน และจำนวนสัตว์เลี้ยง

(4) รายละเอียดเกี่ยวกับแหล่งน้ำกินน้ำใช้และน้ำเพื่อการเกษตร บริการสาธารณะในหมู่บ้านและตำบล การคมนาคมติดต่อภายในและภายนอกหมู่บ้าน

(5) รายละเอียดเกี่ยวกับประสบการณ์ในการศึกษาอบรมนอกระบบ ปัญหาในการประกอบอาชีพและความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของสมาชิกในครัวเรือน

สำหรับผู้ที่รับผิดชอบในการสำรวจครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือจากครูโรงเรียนบ้านเบิกวิทยาคม ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เป็นผู้สำรวจ โดยมีการชี้แจงรายละเอียดของแบบสำรวจ และวิธีการในการเก็บข้อมูลก่อนปฏิบัติงาน

4. การรวบรวมข้อมูลครั้งที่ 2 เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์แบบลึก ผู้นำชุมชนของหมู่บ้านซอยใต้ จำนวน 5 คน ก่อนที่จะทำการสัมภาษณ์แบบลึก ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจากก้นตำบลบ้านซอย และครูโรงเรียนบ้านเบิกวิทยาคม เพื่อขอรายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยทำการสัมภาษณ์แบบลึก ระหว่างวันที่ 18 - 20 ธันวาคม 2537

5. การเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งที่ 3 เป็นการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้วิธีการจัดกลุ่มสนทนา ก่อนการจัดกลุ่มสนทนา ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้การสำรวจลักษณะเฉพาะของชาวบ้านที่เป็นแรงงานภาคเกษตร โดยแบ่งออกเป็นกลุ่ม ดังนี้

ก. กลุ่มแรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินเป็นของตนเอง ประกอบอาชีพเสริมและไม่มีอาชีพเสริมทั้งผู้ชายและผู้หญิง

ข. กลุ่มแรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเองบางส่วนและเช่าบางส่วน ประกอบอาชีพเสริมและไม่มีอาชีพเสริมทั้งผู้ชายและผู้หญิง

ค. กลุ่มแรงงานภาคเกษตรที่ไม่มีที่ดินของตนเอง เป็นผู้เช่าที่ดินทั้งหมดประกอบอาชีพเสริมและไม่มีอาชีพเสริมทั้งผู้ชายและผู้หญิง

ง. กลุ่มแรงงานรับจ้างทั้งผู้ชายและผู้หญิง

หลังจากนั้นทำการคัดเลือกแรงงานดังกล่าวแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อเข้ากลุ่มสนทนา จำนวน 14 กลุ่ม ๆ ละ 1 ครั้ง ใช้เวลาประมาณ 1 - 2 ชั่วโมง โดยมีผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการประชุม (Moderator) และครูโรงเรียนบ้านเบิกวิทยาคม จำนวน 3 คน เป็นผู้จัดบันทึกการสนทนาและผู้ให้บริการในการจัดกลุ่มสนทนา

ในการเตรียมจัดกลุ่มสนทนา ผู้วิจัยได้เตรียมแนวทางการสัมภาษณ์ ผู้จัดบันทึกการสนทนา ผู้ให้บริการทั่วไป วัสดุอุปกรณ์ที่ต้องใช้ คือ ปากกา ดินสอ กระดาษ เครื่องบันทึกเสียง ม้วนเทป เพื่อบันทึกการสนทนา อาหารว่างและเครื่องดื่ม บริการผู้เข้าร่วมสนทนา สำหรับสถานที่ที่ใช้จัดกลุ่มสนทนานั้นนำห้องประชุม ภายในห้องสมุดของโรงเรียนบ้านข่อยใต้ เนื่องจากเป็นสถานที่เกษตรกรเข้าร่วมประชุม มีความสะดวก ระยะเวลาไม่ไกลจากหมู่บ้าน และผู้คนไม่พลุกพล่าน มีเสียงรบกวนน้อย โดยได้ประสานงานกับผู้นำหมู่บ้าน หมู่ 10 และหมู่ 11 หมู่บ้านข่อยใต้และอาจารย์ใหญ่ เพื่อเชิญกลุ่มแรงงานภาคเกษตรเข้าร่วมสนทนา สำหรับกลุ่มแรงงานภาคเกษตรที่เข้าร่วมสนทนา ประกอบด้วย

1. แรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินเป็นของตนเอง

1.1 อาชีพเสริมประกอบด้วย

ชาย 1 กลุ่ม จำนวน 6 คน

หญิง 1 กลุ่ม จำนวน 8 คน

1.2 ไม่มีอาชีพเสริม ประกอบด้วย

ชาย 1 กลุ่ม จำนวน 6 คน

หญิง 1 กลุ่ม จำนวน 6 คน

2. แรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินเป็นของตนเอง และเช่าเป็นบางส่วน

2.1 อาชีพเสริมประกอบด้วย

ชาย 1 กลุ่ม จำนวน 6 คน

หญิง 1 กลุ่ม จำนวน 6 คน

2.2 ไม่มีอาชีพเสริม ประกอบด้วย

ชาย 1 กลุ่ม จำนวน 6 คน

หญิง 1 กลุ่ม จำนวน 6 คน

3. แรงงานภาคเกษตรที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง เป็นผู้เช่าที่ดินทั้งหมด

3.1 อาชีพเสริมประกอบด้วย

ชาย 1 กลุ่ม จำนวน 8 คน

หญิง 1 กลุ่ม จำนวน 7 คน

3.2 ไม่มีอาชีพเสริม ประกอบด้วย

ชาย 1 กลุ่ม จำนวน 6 คน

หญิง 1 กลุ่ม จำนวน 7 คน

4. แรงงานภาคเกษตรที่เป็นแรงงานรับจ้าง ประกอบด้วย

ชาย 1 กลุ่ม จำนวน 8 คน

หญิง 1 กลุ่ม จำนวน 6 คน

โดยได้เชิญแรงงานภาคเกษตรมาเข้าร่วมสนทนาตามวัน เวลา และสถานที่ที่กำหนดไว้

ดังนี้

กลุ่มที่ 1 แรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเองและมีอาชีพเสริม ผู้ชาย

วันที่ 10 มิถุนายน 2538 เวลา 9.00 น. ณ โรงเรียนบ้านช่อยาใต้

กลุ่มที่ 2 แรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเองและไม่มีอาชีพเสริม ผู้ชาย

วันที่ 10 มิถุนายน 2538 เวลา 14.00 น. ณ โรงเรียนบ้านช่อยาใต้

กลุ่มที่ 3 แรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเองและมีอาชีพเสริม ผู้หญิง

วันที่ 11 มิถุนายน 2538 เวลา 9.00 น. ณ โรงเรียนบ้านช่อยาใต้

กลุ่มที่ 4 แรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเองและไม่มีอาชีพเสริม ผู้หญิง

วันที่ 11 มิถุนายน 2538 เวลา 14.00 น. ณ โรงเรียนบ้านช่อยาใต้

กลุ่มที่ 5 แรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่มเติม มีอาชีพเสริม ผู้ชาย

วันที่ 17 มิถุนายน 2538 เวลา 9.00 น. ณ โรงเรียนบ้านช่อยาใต้

- กลุ่มที่ 6 แรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่มเติม ไม่มีอาชีพเสริม ผู้ชาย
วันที่ 17 มิถุนายน 2538 เวลา 14.00 น. ณ โรงเรียนบ้านข่อยใต้
- กลุ่มที่ 7 แรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่มเติม มีอาชีพเสริม ผู้หญิง
วันที่ 18 มิถุนายน 2538 เวลา 9.00 น. ณ โรงเรียนบ้านข่อยใต้
- กลุ่มที่ 8 แรงงานภาคเกษตรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่มเติม ไม่มีอาชีพเสริม ผู้หญิง
วันที่ 18 มิถุนายน 2538 เวลา 14.00 น. ณ โรงเรียนบ้านข่อยใต้
- กลุ่มที่ 9 แรงงานภาคเกษตรที่ไม่มีที่ดินของตนเอง เป็นผู้เช่าที่ดินทั้งหมด มีอาชีพเสริม
ผู้หญิง วันที่ 24 มิถุนายน 2538 เวลา 9.00 น. ณ โรงเรียนบ้านข่อยใต้
- กลุ่มที่ 10 แรงงานภาคเกษตรที่ไม่มีที่ดินของตนเอง เป็นผู้เช่าที่ดินทั้งหมด ไม่มีอาชีพเสริม
ผู้หญิง วันที่ 24 มิถุนายน 2538 เวลา 14.00 น. ณ โรงเรียนบ้านข่อยใต้
- กลุ่มที่ 11 แรงงานภาคเกษตรที่ไม่มีที่ดินของตนเอง เป็นผู้เช่าที่ดินทั้งหมด มีอาชีพเสริม
ผู้หญิง วันที่ 25 มิถุนายน 2538 เวลา 9.00 น. ณ โรงเรียนบ้านข่อยใต้
- กลุ่มที่ 12 แรงงานภาคเกษตรที่ไม่มีที่ดินของตนเอง เป็นผู้เช่าที่ดินทั้งหมด ไม่มีอาชีพเสริม
ผู้หญิง วันที่ 25 มิถุนายน 2538 เวลา 14.00 น. ณ โรงเรียนบ้านข่อยใต้
- กลุ่มที่ 13 แรงงานภาคเกษตรกลุ่มแรงงานรับจ้าง ผู้ชาย
วันที่ 1 กรกฎาคม 2538 เวลา 9.00 น. ณ โรงเรียนบ้านข่อยใต้
- กลุ่มที่ 14 แรงงานภาคเกษตรกลุ่มแรงงานรับจ้าง ผู้ชาย
วันที่ 1 กรกฎาคม 2538 เวลา 14.00 น. ณ โรงเรียนบ้านข่อยใต้

6. การศึกษาเอกสารจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิที่มีอยู่ในท้องถิ่น ได้แก่ เอกสาร กชช. 2ค.
แผนพัฒนาตำบล เอกสารแนวทางการพัฒนาเกษตรระดับตำบลของสำนักงานเกษตรอำเภอเมือง
จังหวัดลพบุรี และแผนการลงทุนของจังหวัดลพบุรี เพื่อวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการการศึกษา
นอกระบบของแรงงานภาคเกษตรเพิ่มเติม

7. การวิเคราะห์ข้อมูล

7.1 ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ประชากร นำมาวิเคราะห์เชิงบรรยาย เช่น
การแจกแจงความถี่ คำร้อยละ โดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์โปรแกรมสถิติสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์
(SPSS PC⁺) ในการวิเคราะห์

7.2 ข้อมูลการสัมภาษณ์แบบลึก นำข้อมูลที่ได้จากการถอดเทปบันทึกการสัมภาษณ์แบบคำต่อคำ เพื่อวิเคราะห์หาบริบททางประวัติศาสตร์ (Historical Context) ของชุมชน ได้แก่ ประวัติความเป็นมาของชุมชนทั้งสองหมู่บ้าน ความเป็นมาในเรื่องเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสองหมู่บ้าน วิธีการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้านและปัญหาและความต้องการ การศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตร

7.3 ข้อมูลการสนทนากลุ่ม เมื่อจัดกลุ่มสนทนาเสร็จทุกกลุ่มแล้ว ผู้วิจัยทำการถอดเทปบันทึกการสนทนา เป็นการถอดคำพูดคำต่อคำไม่ใช่การสรุปความ หน่วยของการวิเคราะห์ข้อมูล คือกลุ่มไม่ใช่บุคคล การวิเคราะห์เริ่มด้วยการอ่านบทสนทนาทั้ง 14 กลุ่ม อย่างคร่าว ๆ เพื่อให้ได้ภาพรวม ปัญหาของแรงงานภาคเกษตร และความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตรและนำมาใช้เป็นแนวทางกำหนดเค้าโครง วิเคราะห์อย่างละเอียด ลักษณะของเค้าโครง การวิเคราะห์ประกอบด้วย เนื้อหาสาระเกี่ยวกับปัญหาแรงงานภาคเกษตร และความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียน แยกเป็นหัวข้อตามหมวดหมู่ที่สอดคล้องกับปัญหาวิจัย ผู้วิจัยได้กำหนดและให้รหัสเนื้อหาสาระในแต่ละหัวข้อ จากนั้นผู้วิจัยอ่านบทสนทนาของกลุ่มสนทนาแต่ละกลุ่มอย่างละเอียด และรหัสเนื้อหาสาระแต่ละหัวข้อตามหมวดหมู่ที่ผู้วิจัยกำหนดขึ้น ผู้วิจัยรวบรวมหัวข้อต่าง ๆ และนำมาจัดหมวดหมู่และวิเคราะห์ข้อมูลตามหัวข้อที่วางเค้าโครงไว้โดยจัดหมวดหมู่ตามรหัสที่ให้ไว้เพื่อตอบปัญหาวิจัย ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบความคล้ายคลึงและความแตกต่างของความคิดเห็นที่ปรากฏอยู่ในการสนทนาของแรงงานภาคเกษตรกลุ่มต่าง ๆ และพิจารณาว่า ความคิดเห็นของแรงงานภาคเกษตรที่มีความแตกต่างกันหรือคล้ายคลึงมีสาเหตุเนื่องมาจากปัจจัยใด

7.4 วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์เอกสารในประเด็นที่เป็นความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตร โดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (induction) ที่สอดคล้องกับคำถามวิจัย ซึ่งเป็นการวิเคราะห์เพิ่มเติมจากการสนทนากลุ่ม

ตาราง 5 กลุ่มแรงงานภาคเกษตรที่เข้าร่วมกลุ่มสนทนา

ประเภทของกลุ่มแรงงานภาคเกษตร	เพศ	
	ชาย	หญิง
1. กลุ่มที่มีที่ดินของตนเอง		
1.1 ประกอบอาชีพเสริม	6	8
1.2 ไม่มีอาชีพเสริม	6	6
2. กลุ่มที่มีที่ดินของตนเองบางส่วนและเช่าเป็นบางส่วน		
2.1 ประกอบอาชีพเสริม	6	6
2.2 ไม่มีอาชีพเสริม	6	6
3. กลุ่มที่ไม่มีที่ดินของตนเอง เช่าที่ดินทั้งหมด		
3.1 ประกอบอาชีพเสริม	8	7
3.2 ไม่มีอาชีพเสริม	6	7
4. กลุ่มไม่มีที่ดินของตนเองและไม่ได้เช่าเป็นแรงงานรับจ้าง	8	6

บทที่ 4

สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน

การศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตรในครั้งนี้เป็น การศึกษาเฉพาะกรณีในพื้นที่ของหมู่บ้านซอยใต้ หมู่ที่ 10 และหมู่ที่ 11 ของตำบลบ้านซอย อาเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี เพื่อให้ทราบและเข้าใจสภาพทั่วไปของตำบลบ้านซอย พอสังเขย ในด้านประวัติความเป็นมา ที่ตั้ง อาณาเขต การปกครอง การคมนาคม สภาพ ภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ และวิถีดำเนินชีวิตของชาวบ้าน รวมทั้งข้อมูลที่เป็นบริบททาง สังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้านเฉพาะบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 โดยนำเสนอผล การศึกษาตามลำดับต่อไปนี้

1. ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านบ้านซอย

จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์ระดับลึก ผู้ให้ข้อมูลหลักในหมู่บ้านไม่สามารถ ชี้ชัดได้ว่าบ้านซอยตั้งขึ้นมาเมื่อไร แต่ก็ประมาณกันว่าหมู่บ้านดังกล่าวนี้เกิดขึ้นไม่น้อยกว่า 200 ปี โดยเชื่อกันว่าผู้นำของหมู่ที่สำคัญในระยะเริ่มแรก คือ ขุนซอย และเนื่องจากบริเวณศูนย์กลาง หมู่บ้านมีต้นซอยป่าขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก จึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า บ้านซอย ในระยะแรกได้มีราษฎรที่ อาศัยอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านซอย ซึ่งได้แก่ ราษฎรจากหมู่บ้านบ้าน เปิกของอำเภอท่าม่วงในปัจจุบันของจังหวัดลพบุรี นอกจากนี้ก็มีราษฎรที่ย้ายมาจากเขตจังหวัด อ่างทองและจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกันย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่เป็นหมู่บ้าน ที่มีความเป็นปึกแผ่นหมู่บ้านหนึ่ง หมู่บ้านซอยตั้งแต่ดั้งเดิมจนกระทั่งปัจจุบันชาวบ้านได้ใช้ลักษณะ พื้นที่ ในการเรียกชื่อหมู่บ้าน โดยมี 3 ชื่อด้วยกันคือ ซอยเหนือ ซอยกลาง และซอยใต้ ลักษณะ ของการตั้งบ้านเรือนของประชากรบ้านซอยมีการตั้งบ้านเรือนเป็นแนวยาวตามความยาวของ คลองชลประทาน สำหรับชาติพันธุ์ของชาวบ้านตำบลบ้านซอยเป็นคนไทยดั้งเดิมที่ไม่ได้อพยพมาจาก ที่ใด โดยมีถิ่นกำเนิดที่บ้านซอยและบริเวณใกล้เคียง

2. ที่ตั้งของตำบลบ้านข่อยและเขตการปกครอง

2.1 ที่ตั้งและอาณาเขต

ตำบลบ้านข่อยตั้งอยู่ทางตอนใต้สุดของอำเภอเมืองลพบุรี และตอนใต้สุดของ จังหวัดลพบุรี มีพื้นที่ทั้งหมด 6,782 ไร่ เป็นพื้นที่ทำการเกษตร 5,991 ไร่ หรือร้อยละ 88.3 ของพื้นที่ทั้งหมดโดยมีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลโพธิ์ตรุ อำเภอเมืองลพบุรี และตำบลบ้านเปิก อำเภอท่าเรือ จังหวัดลพบุรี

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลคลองน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และตำบลบางศาลา จังหวัดอ่างทอง

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลท้ายตลาด อำเภอเมืองลพบุรี และตำบลสี่คลอง อำเภอเมืองลพบุรี

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลตรีณรงค์ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง

2.2 เขตการปกครอง

ตำบลบ้านข่อยแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 12 หมู่บ้าน ดังนี้

- หมู่ที่ 1 ชื่อหมู่บ้าน ไร่ลาน
- หมู่ที่ 2 ชื่อหมู่บ้าน ข่อยเหนือ
- หมู่ที่ 3 ชื่อหมู่บ้าน ข่อยกลาง
- หมู่ที่ 4 ชื่อหมู่บ้าน โศกคราม
- หมู่ที่ 5 ชื่อหมู่บ้าน โศกคราม
- หมู่ที่ 6 ชื่อหมู่บ้าน ข่อยกลาง
- หมู่ที่ 7 ชื่อหมู่บ้าน ข่อยกลาง
- หมู่ที่ 8 ชื่อหมู่บ้าน ข่อยกลาง
- หมู่ที่ 9 ชื่อหมู่บ้าน ไร่แหลม

หมู่ที่ 10 ชื่อหมู่บ้าน ช่อยใต้

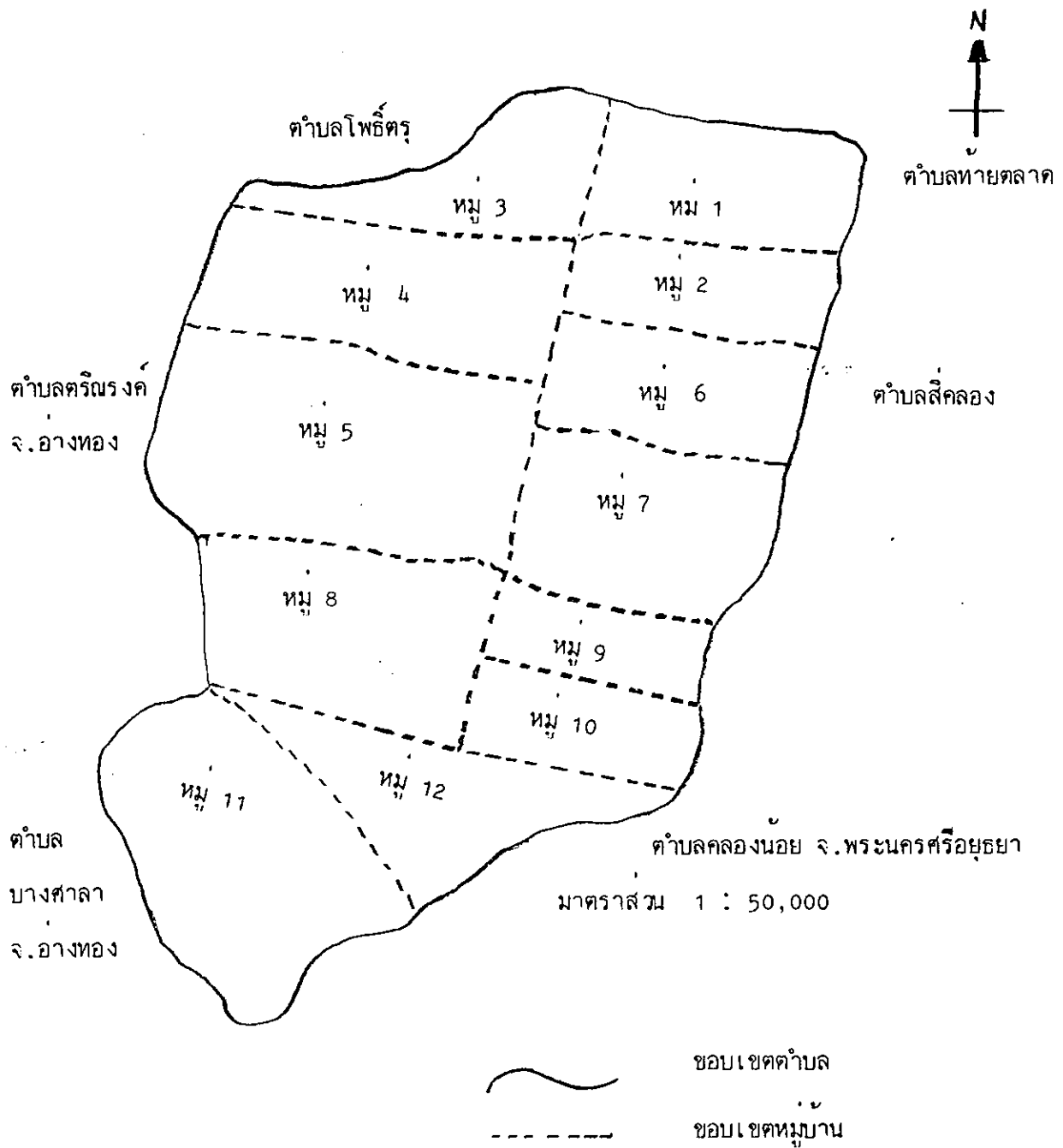
หมู่ที่ 11 ชื่อหมู่บ้าน ช่อยใต้

หมู่ที่ 12 ชื่อหมู่บ้าน ช่อยใต้

ในด้านการคมนาคม ตำบลบ้านช่อยแต่เดิม การคมนาคมค่อนข้างลำบาก ถนนบางส่วนเป็นลูกรังและมีลักษณะเป็นหลุมเป็นบ่อ ในฤดูฝนจะมีความลำบากในการติดต่อกับเมือง ซึ่งได้แก่อำเภอและจังหวัด มีปัญหามากในการขนส่งสินค้า และปัจจัยการผลิตทางการเกษตรเป็นโอกาสให้พ่อค้าคนกลางกดราคาสินค้าเกษตร

อย่างไรก็ตาม ในปีงบประมาณ 2538 หมู่บ้านช่อยใต้งบประมาณจากการจัดสรรของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมาปรับปรุงถนนให้อยู่ในสภาพที่ดีได้มาตรฐานจึงทำให้ปัญหาในด้านการคมนาคมลดลง แต่เมื่อเปรียบเทียบกับอดีตแล้วการคมนาคมในอดีตระหว่างตัวเมืองลพบุรี และบ้านช่อยส่วนใหญ่ใช้ทางน้ำ คือคลองธรรมชาติเท่านั้น มีความลำบากกว่าสภาพปัจจุบันนี้มาก ปัจจุบันการเดินทางของชาวบ้านมีความสะดวกมากขึ้น นับตั้งแต่ได้มีการตัดถนนเข้าหมู่บ้านประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา ในระยะแรกเป็นถนนดิน ต่อมาไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน ประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมา

จากการศึกษาสภาพพื้นที่ของบ้านช่อยโดยทั่วไปในปัจจุบันของผู้วิจัย พบว่า ปัจจุบันนี้การคมนาคมระหว่างพื้นที่ต่าง ๆ บริเวณรอบข้างของหมู่บ้านช่อยเป็นไปด้วยความสะดวก ถนนทุกสายเป็นถนนลาดยาง สามารถใช้เป็นเส้นทางสำหรับสัญจรไปมาของชาวบ้านได้ทุกฤดูกาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูฝนจะไม่ลำบากเหมือนในอดีต

ที่มา : แผนที่ทหาร และแผนที่ชลประทาน

ภาพประกอบ 6 แสดงขอบเขตของตำบลบ้านชัย

3 สภาพภูมิประเทศ

บ้านข่อยในอดีตนับว่าเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีทำเลที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก โดยเฉพาะการปลูกข้าว มีลำคลองธรรมชาติเป็นแหล่งน้ำแหล่งใหญ่ สำหรับอุปโภคและการเพาะปลูก แต่ละปีจะมีน้ำอย่างอุดมสมบูรณ์ จนกระทั่งต่อมาทางราชการได้ขุดคลองชลประทาน ทำให้คลองธรรมชาติหายไป ส่งผลให้สภาพภูมิประเทศของตำบลบ้านข่อยเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม สำหรับสภาพโดยทั่วไปในปัจจุบันของบ้านข่อยมีพื้นที่ที่ลักษณะรายกลุ่มสลับกับราบลุ่มมาก โดยสามารถแบ่งลักษณะของภูมิประเทศออกได้เป็น 3 บริเวณ ดังนี้

1. พื้นที่ตอนส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัย ส่วนมากอยู่ติดกับคลองชลประทาน
2. พื้นที่ราบลุ่มส่วนมากเป็นพื้นที่ถัดออกมาจากหมู่บ้านทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก
3. พื้นที่ราบลุ่มมากเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบล ใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร คือทำนาปลูก

4. สภาพภูมิอากาศ

สภาพภูมิอากาศของตำบลบ้านข่อย มีสภาพเช่นเดียวกับพื้นที่ในภาคกลาง โดยทั่วไปคือ อากาศร้อนชื้น จะมีฝนตกชุกในเดือนกันยายน ปริมาณฝนเฉลี่ยในรอบปี ประมาณ 1,266.4 มิลลิเมตร โดยจะมีการกระจายตัวของฝนในช่วงเดือนมิถุนายน ถึงเดือนตุลาคม

5. วิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

5.1 อาชีพ อาชีพหลักของชาวบ้าน ตำบลบ้านข่อยมากกว่า 80% ของครัวเรือนทั้งหมด ประกอบอาชีพทางการทำนาและอาชีพรองที่ใช้เวลาหลังจากทำอาชีพหลัก คือ อาชีพหัตถกรรมจักสาน ได้แก่ การสานเป้งปลาญ โดยมีพ่อค้ามารับซื้อในหมู่บ้าน แรงงานส่วนใหญ่ ได้แก่ เด็ก และ คนชรา จากลักษณะสภาพภูมิประเทศของบ้านข่อยและวัฒนธรรมดั้งเดิมที่หล่อหลอมชาวบ้านตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ชาวบ้านบ้านข่อยส่วนใหญ่จึงมีอาชีพหลัก คือ การทำนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในอดีตสภาพ

เศรษฐกิจ และสังคมที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากมายเหมือนปัจจุบันนี้ ชาวบ้านมักจะทำนาอย่างเดียว ก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน พื้นที่นาส่วนใหญ่ก็เป็นของตนเอง สำหรับบางรายที่ไม่มีที่ดินของตนเองก็จะใช้วิธีการทำนาแบ่งครึ่งกับเจ้าของที่ดิน ยังไม่มีระบบนาเช่า ลักษณะการทำนาในอดีตของชาวบ้านค่อยเป็นลักษณะการพึ่งพาอาศัยกัน ที่เรียกว่า "การลงแขก" ไม่มีการจ้างแรงงาน ปัจจุบันที่ใช้การผลิตส่วนใหญ่ก็เป็นการใช้แรงงานสัตว์ เช่น วัว ควาย และยังไม่มีการใช้เครื่องทุ่นแรงมาใช้ในการผลิต

สภาพปัจจุบันของบ้านค่อยได้มีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมค่อนข้างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพทำนา แม้ว่าเป็นอาชีพหลักของหมู่บ้าน แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของประเทศและของโลก มีผลกระทบต่อการประกอบอาชีพของชาวบ้าน จากสภาพการทำนาที่เดิมตนเองเป็นเจ้าของที่ดิน ต้องกลายเป็นผู้เช่าที่ดิน อาชีพทำนารับจ้างเกิดขึ้นในหมู่บ้าน การทำนาเพียงอย่างเดียวไม่สามารถอยู่ได้ในยุคปัจจุบันจึงมีอาชีพเสริมเกิดขึ้นในหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาชีพสานเป่งปลาทุ นับว่าเป็นอาชีพเสริมที่ช่วยให้ชาวบ้านมีรายได้มาช่วยเหลือครัวเรือนอีกทางหนึ่ง นอกเหนือจากการทำนาที่เป็นอาชีพหลัก ขณะเดียวกันชาวบ้านบางหมู่บ้านโดยเฉพาะหมู่บ้านค่อยได้ดำเนินปัจจุบัน อาชีพหลักที่เดิมทำนา ปัจจุบันได้กลายเป็นอาชีพแรงงานรับจ้างเป็นส่วนใหญ่ จากสภาพเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบันที่มีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทำให้การประกอบอาชีพของชาวบ้านค่อยได้เปลี่ยนแปลงจากเดิม มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ชาวบ้านมีฐานะทางเศรษฐกิจแฉ่ง

จากการสัมภาษณ์ระดับลึก แสดงให้เห็นว่า อาชีพของชาวบ้านบ้านค่อยตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันก็ยังคงมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เนื่องจากการทำนาอย่างเดียวไม่สามารถทำให้ชาวบ้านดำรงชีวิตอยู่ได้ จึงต้องมีอาชีพเสริมอย่างอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาชีพจักสาน ซึ่งเป็นอาชีพที่แพร่หลาย แรงงานรับจ้างก็เป็นอาชีพที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านค่อย โดยเฉพาะบ้านค่อยได้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีนาเป็นของตนเอง ประกอบอาชีพแรงงานรับจ้างเป็นอาชีพหลัก โดยเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรในพื้นที่และนอกพื้นที่ ได้แก่ กรุงเทพมหานคร และจังหวัดใกล้เคียง

5.2 ความเชื่อและประเพณีต่าง ๆ ของหมู่บ้าน

แม้ว่าบ้านข่อยในปัจจุบันสามารถติดต่อกับภายนอกได้อย่างสะดวก และรวดเร็ว กว่าสมัยก่อนด้วยการที่มีถนนตัดผ่านหมู่บ้าน และอิทธิพลของการสื่อสารก็ตาม ชาวบ้านข่อยก็ยังคงมีความเชื่อดั้งเดิมสืบทอดมาจนกระทั่งปัจจุบันอยู่บ้าง แต่ก็มีส่วนน้อยที่ยังเชื่อถืออยู่ก็คือในเรื่องของการรักษาพยาบาลแก่คนเจ็บป่วย โดยมีความเชื่อว่าหากผู้คนที่เจ็บป่วยได้ใช้น้ำมนต์จากพระพุทธรูปที่ชาวบ้านนับถือ คือหลวงพ่อบุญ จะช่วยทำให้การเจ็บป่วยนั้นหายไ้

สำหรับความเชื่อของชาวบ้านข่อยที่ยังถือปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายของชาวบ้านข่อยอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งถือเป็นประเพณี ก็คืองานกตัญญู เป็นการนำเอากระดูกของผู้ตายที่เป็นบรรพบุรุษมารวมกัน มีการแห่และสวดพระอภิธรรม ปฏิบัติกันเป็นประจำทุกปี ส่วนประเพณีดั้งเดิมที่ได้มีการปฏิบัติกันมา ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ในปัจจุบันนั้นนับว่าเลือนลางไป ไม่เหมือนสมัยก่อน คนไม่นิยมเล่นกัน ในเรื่องการทำนุญก็ยังปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะในวันพระจะมีชาวบ้านมาทำนุญตักบาตรกันที่วัด ส่วนมากก็เป็นคนสูงอายุหนุ่มสาวไม่ค่อยมี หากเป็นช่วงเทศกาลคนก็จะมาทำนุญกันมากมาย เช่น วันเข้าพรรษา วันตรุษสงกรานต์ รวมทั้งการบวชก็ยังนิยมกันอยู่ในปัจจุบัน

ในด้านศาสนา ชาวบ้านตำบลบ้านข่อยทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ มีความคล้ายคลึงกัน

5.3 การรวมกลุ่มของชาวบ้าน

ชาวบ้านข่อยส่วนมากแล้วจะมีความสามัคคีกลมเกลียวกัน มีการติดต่อสัมพันธ์กันเป็นประจำ โดยเฉพาะในงานบุญและงานประเพณีต่าง ๆ เช่น งานบวช งานแต่งงาน และวันพระ เป็นต้น ในลักษณะการรวมกลุ่มของชาวบ้านในตำบลบ้านข่อยส่วนมากแล้วจะมีลักษณะการรวมกลุ่มแบบเป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มของสภาตำบล กลุ่มของกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กลุ่มธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ส่วนกลุ่มที่ไม่เป็นทางการแทบจะไม่มีเลย กลุ่มที่เป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มของกรมส่งเสริมการเกษตร คือ กลุ่มเกษตรกรทำนุญบ้านข่อย จำนวน 1 กลุ่ม สมาชิกจำนวน 120 คน กลุ่มของหน่วยงานอื่น ได้แก่ กลุ่มสมาชิกสหกรณ์การเกษตร กลุ่มลูกค้า ธกส. กลุ่มสมาชิกสมาคมกัญญ์บ้านข่อย กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่ม ผสส. และอสม.

ในการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้านช่อยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 ผู้วิจัยได้ใช้การสำมะโนประชากร (Census) ด้วยวิธีการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนของบ้านช่อยใต้ทั้งสองหมู่บ้านทุกครัวเรือน เมื่อเดือนพฤศจิกายน - ธันวาคม 2537 มีประเด็นที่ศึกษา 2 เรื่องใหญ่ ๆ ดังนี้

1. บริบททางสังคม

1.1 โครงสร้างทางประชากร

1.2 รูปแบบของครอบครัวของประชากร

1.3 สภาพความเป็นอยู่ของประชากร ได้แก่ บ้านที่อยู่อาศัย สุขภาพอนามัย

ของประชากร

2. สภาพเศรษฐกิจของหมู่บ้าน

1. บริบททางสังคม

1.1 โครงสร้างทางประชากร หมู่บ้านช่อยใต้ หมู่ที่ 10 และหมู่ที่ 11 มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 696 คน เป็นชาย 339 คน คิดเป็นร้อยละ 48.70 และหญิง 357 คน คิดเป็นร้อยละ 51.30 ในจำนวนนี้ปรากฏว่า บ้านช่อยใต้ หมู่ที่ 10 มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 242 คน เป็นชาย 127 คน คิดเป็นร้อยละ 52.48 และหญิงจำนวน 115 คน คิดเป็นร้อยละ 47.52 บ้านช่อยใต้ หมู่ที่ 11 มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 454 คน เป็นชาย 212 คน คิดเป็นร้อยละ 46.70 เป็นหญิง 242 คน คิดเป็นร้อยละ 53.30

ตาราง 6 จำนวนและร้อยละของประชากรจำแนกตามหมู่บ้าน และเพศ

เพศ หมู่บ้าน	ชาย		หญิง		รวม
	จำนวน (คน)	% ต่อจำนวน ประชากรทั้งหมด	จำนวน (คน)	% ต่อจำนวน ประชากรทั้งหมด	จำนวน (คน)
ช่อยาใต้ หมู่ที่ 10	127	52.48	115	47.52	242
ช่อยาใต้ หมู่ที่ 11	212	46.70	242	53.30	454

เมื่อพิจารณาตามช่วงอายุของประชากรโดยรวมจะเห็นว่า ช่วงอายุที่มีจำนวนมากที่สุด คือ ช่วงอายุ 19 - 50 ปี ซึ่งอยู่ในวัยทำงาน และเมื่อพิจารณาแยกย่อยแต่ละหมู่ ปรากฏว่า บ้านช่อยาใต้ หมู่ที่ 11 มีประชากรที่มีช่วงอายุ 19 - 50 ปี มากที่สุด โดยแยกเป็นชายร้อยละ 44.81 และหญิงร้อยละ 39.94 รองลงมาคือ ช่วงอายุ 61 ปีขึ้นไป ซึ่งเป็นวัยสูงอายุ แยกเป็นชายร้อยละ 14.15 และหญิงร้อยละ 14.94 ช่วงอายุที่มีจำนวนสมาชิกน้อยที่สุดของ หมู่บ้านช่อยาใต้ หมู่ที่ 11 คือ ช่วงอายุต่ำกว่า 3 ปี ซึ่งเป็นช่วงก่อนวัยเรียน ส่วนบ้านช่อยาใต้ หมู่ที่ 10 นั้นประชากรอยู่ในช่วงอายุ 19 - 50 ปี เป็นวัยทำงานมีสมาชิกมากที่สุด โดยแยก เป็นชายร้อยละ 47.24 และหญิงร้อยละ 32.17 รองลงมา มีจำนวนสมาชิกใกล้เคียงกันมาก กล่าวคือ กลุ่มประชากรในช่วงอายุ 61 ปีขึ้นไป และกลุ่มประชากรวัยเรียนระดับประถมศึกษา (ช่วงอายุ 7 - 12 ปี) ประชากรทั้งสองกลุ่มอายุนั้นแยกเป็นชายร้อยละ 9.45, 14.47 และ หญิงร้อยละ 20.00, 14.78 ตามลำดับ สำหรับประชากรที่มีจำนวนน้อยที่สุดของหมู่บ้าน เป็น ประชากรที่อยู่ในช่วงอายุ 13 - 15 ปี (วัยเรียนระดับมัธยมศึกษา) แยกเป็นชายร้อยละ 4.72 และหญิงร้อยละ 2.61

ตาราง 7 ร้อยละของประชากรจำแนกตามช่วงอายุ เพศ และหมู่บ้าน

ช่วงอายุ (ปี)	หมู่บ้าน				รวม
	ซอยใต้ หมู่ 10		ซอยใต้ หมู่ 11		
	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	%
ต่ำกว่า 3 ปี	5.51	4.35	2.36	3.31	3.60
3 - 6	3.94	3.48	8.02	9.50	7.04
7 - 12	14.17	14.78	5.66	7.02	9.20
13 - 15	4.72	2.61	6.60	5.79	5.32
16 - 18	3.94	8.67	7.08	7.85	7.04
19 - 50	47.24	32.17	44.81	35.54	39.94
51 - 60	11.02	13.91	11.32	14.88	12.93
61 ปีขึ้นไป	9.45	20	14.15	16.11	14.94
รวม (%)	100	100	100	100	100
(N)	127	115	212	242	696

ข้อมูลดังที่กล่าวข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ประชากรในย่านซอยใต้หมู่ 10 และหมู่ 11 ส่วนใหญ่แล้วอยู่ในวัยทำงาน เมื่อพิจารณาถึงระดับการศึกษาของประชากร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประชากรวัยทำงาน (13 ปีขึ้นไป)

ตาราง 8 ร้อยละของระดับการศึกษาของประชากรวัยทำงาน (13 ปีขึ้นไป) จำแนกตามเพศ และหมู่บ้าน

ระดับ การศึกษา	หมู่บ้าน				รวม
	ซอยใต้ หมู่ 10		ซอยใต้ หมู่ 11		
	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	
ต่ำกว่าประถม ศึกษา	2.06	4.49	1.68	4.46	3.23
ประถมศึกษา ปีที่ 4	63.92	62.92	63.48	65.46	64.16
ประถมศึกษา ปีที่ 6 - 7	30.93	30.34	26.97	27.32	28.31
มัธยมศึกษา ตอนต้นขึ้นไป	3.09	2.25	7.87	2.57	4.30
รวม (%)	100	100	100	100	100
(N)	97	89	178	194	558

ตัวเลขจากตาราง 8 ปรากฏว่า ประชากรที่อยู่ในวัยทำงานของหมู่บ้านจบการศึกษา ระดับประถมศึกษาปีที่ 4 มากที่สุด รองลงมาคือ จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 6 - 7 และ จบการศึกษาดำกว่าระดับประถมศึกษาน้อยที่สุด แสดงให้เห็นว่า ประชากรวัยทำงานส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาภาคบังคับ เมื่อพิจารณาแต่ละหมู่บ้านจะพบว่า บ้านซอยใต้ หมู่ 10 ประชากรวัยทำงาน จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 มากที่สุด กล่าวคือ จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แยกเป็นชายร้อยละ 63.92 หญิงร้อยละ 62.92 จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 - 7 ชายร้อยละ 30.93 และหญิงร้อยละ 30.34 ส่วนบ้านซอยใต้ หมู่ 11 ประชากรวัยทำงานจบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 เป็นชายร้อยละ 63.48 หญิงร้อยละ 65.46 จบประถมศึกษาปีที่ 6 - 7 ชายร้อยละ 26.97 และหญิงร้อยละ 27.32 ตามลำดับ การศึกษาของประชากรวัยทำงานของบ้านซอยใต้ทั้งสอง หมู่บ้านทั้งผู้ชาย และผู้หญิง ส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาใกล้เคียงกัน กล่าวคือ จบการศึกษาเพียง แต่ภาคบังคับเท่านั้น

แม้ว่าระดับการศึกษาของประชากรจะมีเพียงแต่ประถมศึกษาก็ตาม จากการศึกษา ความคิดเห็นของชาวบ้านในเรื่องความต้องการในการศึกษาอบรมความรู้ต่าง ๆ ความคิดเห็นของชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 จำนวนร้อยละ 61.20 ระบุว่า ไม่ต้องการที่จะรับการศึกษอบรมมีความต้องการเพียงร้อยละ 38.80 สำหรับกลุ่มที่ระบุว่าต้องการได้รับการศึกษาอบรมนั้น ต้องการที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับความรู้ในการประกอบอาชีพต่าง ๆ คิดเป็นร้อยละ 76.06 ของผู้ต้องการ เมื่อพิจารณาแยกแต่ละหมู่บ้านจะพบว่า ชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 ถึงร้อยละ 78.78 ระบุว่า ไม่ต้องการจะรับการศึกษอบรม ส่วนชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 11 มีร้อยละ 51.28 ระบุว่า ไม่ต้องการเข้ารับการศึกษอบรมเช่นเดียวกัน และเมื่อพิจารณาหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านก็พบว่า ชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 ต้องการอบรมความรู้เรื่องเกี่ยวกับการประกอบอาชีพต่าง ๆ ร้อยละ 64.29 ของผู้ที่ต้องการศึกษาอบรม และหมู่ 11 ต้องการเรื่องเดียวกันร้อยละ 78.95 ของจำนวนผู้ต้องการศึกษาอบรม (ตาราง 9) จะเห็นได้ว่า ความคิดเห็นของชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน มีลักษณะเป็นไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ ส่วนใหญ่แล้วเห็นว่าควรเรียนต่าง ๆ ในหมู่บ้านซอยใต้ มีฐานะทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน จากการสังเกตของผู้วิจัยก็มีความคิดเห็นสอดคล้องกันกับหัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่ เช่นเดียวกัน

ตาราง 9 ร้อยละของความต้องการในการศึกษาอบรมความรู้ต่าง ๆ ของแต่ละครัวเรือน
จำแนกตามหมู่บ้าน

ความต้องการในการศึกษา อบรมความรู้ต่าง ๆ	หมู่บ้าน		รวม %
	ซอยใต้ หมู่ 10	ซอยใต้ หมู่ 11	
ต้องการรับการศึกษอบรม	21.21	48.72	38.80
ไม่ต้องการรับการศึกษอบรม	78.78	51.28	61.20
รวม (%)	100	100	100
(N)	66	117	-
<u>ความรู้ที่ต้องการรับการศึกษ</u>			
<u>อบรม</u>			
การอนามัย	7.14	5.26	5.63
การเลี้ยงสัตว์	21.43	12.28	14.08
การประกอบอาชีพต่าง ๆ	64.29	78.92	76.06
ประชาธิปไตย	7.14	3.51	4.23
รวม (%)	100	100	100
(N)	14	57	71

1.2 รูปแบบของครอบครัวของบ้านข่อยใต้

รูปแบบของครอบครัวของชาวบ้านข่อยใต้ครั้งนี้ ใช้รูปแบบของครอบครัวที่แบ่งตามจำนวนสมาชิกในครอบครัวเป็นเกณฑ์ เป็นตัวกำหนดคือ ครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) และครอบครัวขยาย (Extended Family) รูปแบบของครอบครัวของประชากรในหมู่บ้านข่อยใต้โดยรวม ส่วนใหญ่ร้อยละ 61.75 เป็นครอบครัวขยาย คือมีสมาชิกในครอบครัวประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูกและญาติ อีกร้อยละ 38.25 เป็นครอบครัวเดี่ยว เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นพ่อ แม่ และลูก เมื่อพิจารณาแต่ละหมู่บ้าน พบว่า รูปแบบของครอบครัวบ้านข่อยใต้ หมู่ 10 เป็นครอบครัวเดี่ยว ร้อยละ 31.81 ครอบครัว ขยายร้อยละ 68.19 บ้านข่อยใต้ หมู่ 11 เป็นครอบครัวเดี่ยวร้อยละ 41.88 และครอบครัวขยายร้อยละ 58.12

ตาราง 10 ร้อยละของครัวเรือน จำแนกตามรูปแบบของครอบครัวและหมู่บ้าน

รูปแบบของครอบครัว	หมู่บ้าน		รวม
	ข่อยใต้ หมู่ 10	ข่อยใต้ หมู่ 11	%
ครอบครัวเดี่ยว	31.81	41.88	38.25
ครอบครัวขยาย	68.19	58.12	61.75
รวม (%)	100	100	100
(N)	66	117	183

1.3 สภาพความเป็นอยู่ของประชากร

(1) ลักษณะบ้านที่อยู่อาศัย

บ้านของชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 ส่วนใหญ่จะเป็นบ้านชั้นเดียว มีประชากรเพียงร้อยละ 1.09 และร้อยละ 9.84 เท่านั้น ที่มีสภาพบ้านเป็นเพิงและบ้าน 2 ชั้น ลักษณะบ้านของชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 ส่วนใหญ่เป็นบ้านชั้นเดียวร้อยละ 84.85 วัสดุที่ทาผนังบ้านทาด้วยไม้แผ่นร้อยละ 80.30 มุงหลังคา ด้วยสังกะสี ร้อยละ 92.42 และ ใช้พื้นไม้แผ่นร้อยละ 83.33 สำหรับลักษณะบ้านของชาวซอยใต้ หมู่ 11 เป็นบ้านชั้นเดียว ร้อยละ 91.45 ไม้แผ่นเป็นวัสดุที่ทาผนังบ้านร้อยละ 73.50 ใช้สังกะสีมุงหลังคาร้อยละ 94.88 และใช้ไม้แผ่นเป็นพื้นบ้านร้อยละ 96.58 (ตาราง 11) จะเห็นว่า ลักษณะบ้านของชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 จะมีลักษณะใกล้เคียงกัน

ตาราง 11 ร้อยละของลักษณะบ้านแต่ละครัวเรือนจำแนกตามหมู่บ้าน

ลักษณะบ้าน	หมู่บ้าน		%
	ช้อยได้ หมู่ 10	ช้อยได้ หมู่ 11	
<u>สภาพบ้านที่พักอาศัย</u>			
เพิง/บ้านพักชั่วคราว/ ที่อยู่ไม่มั่นคงถาวร	3.03	—	1.09
บ้านชั้นเดียว	84.85	91.45	89.07
ห้องแถวไม้	—	—	—
บ้าน 2 ชั้น/มากกว่า	12.12	8.55	9.84
<u>วัสดุที่นิยมทำผนังบ้าน</u>			
วัสดุไม่คงทน	—	5.13	3.28
ไม้แผ่น	80.30	73.50	75.96
คอนกรีต/อิฐ	6.06	0.85	2.73
ครึ่งไม้ครึ่งตึก	9.09	3.42	5.46
สังกะสี/เสื่อสานพน	4.55	17.09	12.57
<u>วัสดุที่ใช้มุงหลังคา</u>			
วัสดุไม่คงทน	—	0.85	0.55
สังกะสี	92.42	94.88	93.99
กระเบื้อง	3.03	3.42	3.28
กระเบื้องและสังกะสี	4.55	0.85	2.18

ตาราง 11 (ต่อ)

ลักษณะบ้าน	หมู่บ้าน		%
	ช่อยาใต้ หมู่ 10	ช่อยาใต้ หมู่ 11	
<u>วัสดุที่ใช้ทำพื้นบ้าน</u>			
พื้นดิน	-	0.85	0.55
พื้นที่ใช้วัสดุไม่คงทน	-	-	-
พื้นไม้แผ่น	83.33	96.58	91.80
พื้นซีเมนต์ธรรมดา	12.12	2.56	6.01
หินขัด/บาร์เก็/กระเบื้อง เคลือบ	4.55	-	1.64
(N)	66	177	183

สำหรับลักษณะการใช้เชื้อเพลิงในการประกอบอาหารของชาวบ้านทั้งหมู่ 10 และ หมู่ 11 ส่วนใหญ่ใช้แก๊สหุงต้มเป็นเชื้อเพลิง ถึงร้อยละ 75.41 รองลงมาคือ การใช้ไฟฟ้า เป็นเชื้อเพลิงในการประกอบอาหารร้อยละ 71.58 และใช้ฟืนและถ่านเป็นเชื้อเพลิงร้อยละ 37.16 ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาแยกแต่ละหมู่บ้านประกอบอาหารมากถึงร้อยละ 90.91 ใช้ฟืนและ ถ่านเพียงร้อยละ 28.79 ส่วนชาวบ้านช่อยาใต้ หมู่ 11 ใช้ไฟฟ้าสำหรับเป็นเชื้อเพลิงประกอบ

อาหารร้อยละ 71.79 และใช้แก๊สหุงต้มร้อยละ 66.67 ส่วนการใช้ไฟฟ้าของชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 ส่วนมากมีไฟฟ้าใช้ถึงร้อยละ 97.81 มีชาวบ้านเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ไม่มีไฟฟ้าใช้ เมื่อพิจารณาแยกแต่ละหมู่บ้าน จะเห็นว่า ชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 มีไฟฟ้าใช้ถึงร้อยละ 96.97 มีชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 11 มีไฟฟ้าใช้ร้อยละ 98.29 (ตาราง 12)

ตาราง 12 ร้อยละของลักษณะการใช้เชื้อเพลิงประกอบอาหารของครัวเรือน และครัวเรือนที่มีไฟฟ้า จำแนกตามหมู่บ้าน

ลักษณะการใช้เชื้อเพลิง/ ครัวเรือนที่ใช้ไฟฟ้า	หมู่บ้าน		รวม %
	ซอยใต้ หมู่ 10	ซอยใต้ หมู่ 11	
ฟืน/ถ่าน	28.79	41.88	37.16
ไฟฟ้า	71.21	71.79	71.58
แก๊สหุงต้ม	90.91	66.67	75.41
<u>ครัวเรือนที่มีไฟฟ้าและไม่มีไฟฟ้า</u>			
ใช้ไฟฟ้า	96.97	98.29	97.81
ไม่มีไฟฟ้า	3.03	1.71	2.19
รวม (%)	100	100	100
(N)	66	117	183

(2) สุขอนามัยของประชากร

จากการสำรวจแหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ของชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11
ปรากฏว่า ชาวบ้านร้อยละ 95.63 ใช้น้ำดื่มจากน้ำฝน มีเพียงส่วนน้อยคือ ร้อยละ 2.73
เท่านั้นที่ใช้น้ำดื่มจากน้ำบาดาลและแม่น้ำลำคลองส่วนแหล่งน้ำใช้ชาวบ้านใช้น้ำจากแม่น้ำและ
ลำคลองเป็นแหล่งน้ำใช้ร้อยละ 51.37 รองลงมาเป็นน้ำประปา ร้อยละ 33.33 และ
น้ำบาดาลร้อยละ 32.24

ตาราง 13 ร้อยละของลักษณะแหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ของแต่ละครัวเรือนจำแนกตามหมู่บ้าน

แหล่งน้ำดื่ม/น้ำใช้	หมู่บ้าน		%
	ซอยใต้ หมู่ 10	ซอยใต้ หมู่ 11	
<u>แหล่งน้ำดื่ม</u>			
น้ำประปา	4.54	2.56	3.28
น้ำฝน	100	93.16	95.63
น้ำบาดาล	4.54	1.71	2.73
แม่น้ำ/ลำคลอง	3.03	2.56	2.73
<u>แหล่งน้ำใช้</u>			
น้ำประปา	33.33	33.33	33.33
น้ำฝน	16.67	20.51	19.13
น้ำบาดาล	56.06	21.36	32.24
แม่น้ำ/ลำคลอง	25.76	65.81	51.37
(N)	56	117	183

จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 มีระบบประปาหมู่บ้าน และบ่อน้ำบาดาลที่หน่วยราชการจัดสรรงบประมาณผ่านสภาพัฒน และดำเนินการชุดเจาะโดยกรมโยธาธิการ กระทรวง กระทรวงมหาดไทย นอกจากนี้แล้ว ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะมีร่องน้ำเก็บน้ำฝนไว้สำหรับใช้ดื่มเกือบทุกครัวเรือน สำหรับระบบการประปาหมู่บ้าน จะบริหารงานในรูปของคณะกรรมการ ผู้ให้บริการน้ำประปาของหมู่บ้านจะเสียค่าใช้จ่าย (ค่าน้ำ) หน่วยละ 3 บาท จากการที่หมู่บ้านมีระบบการประปาหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านมีทางเลือกในการใช้น้ำเพื่ออุปโภคบริโภคมากยิ่งขึ้น

ลักษณะส้วมของชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 พบว่า ลักษณะส้วมของชาวบ้านส่วนใหญ่ เป็นส้วมซึมนอกบ้าน ร้อยละ 86.88 ส้วมซึมในบ้านร้อยละ 12.02 และไม่มีส้วมร้อยละ .09 สำหรับหมู่บ้านซอยใต้ หมู่ 10 มีส้วมใช้ทุกครัวเรือน แต่หมู่บ้านซอยใต้หมู่ 11 มีส้วมใช้ร้อยละ 98.29

ตาราง 14 ร้อยละของลักษณะส้วมในแต่ละครัวเรือน จำแนกตามหมู่บ้าน

ลักษณะส้วม	หมู่บ้าน		%
	ซอยใต้ หมู่ 10	ซอยใต้ หมู่ 11	
ไม่มีส้วม	-	1.71	1.09
ส้วมซึมในบ้าน	7.68	14.53	12.02
ส้วมซึมนอกบ้าน	92.42	83.76	86.88
รวม (%)	100	100	100
(N)	66	117	183

(3) ลักษณะการรวมกลุ่มของประชากร

ลักษณะการรวมกลุ่มของประชากร จากการสำรวจเพื่อศึกษาลักษณะการรวมกลุ่มของชาวบ้านหมู่บ้านข่อยใต้ หมู่ 10 และ 11 พบว่า ชาวบ้านจำนวนมากกว่าครึ่งของหมู่บ้าน คิดเป็นร้อยละ 51.37 ไม่ได้เป็นสมาชิกของกลุ่มหรือองค์กรใด ชาวบ้านจำนวนร้อยละ 35.51 ที่ระบุว่าเป็นสมาชิกกลุ่มธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) พิจารณาแต่ละหมู่บ้านจะเห็นว่า ชาวบ้านข่อยใต้ หมู่ 10 เป็นสมาชิกกลุ่มธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ถึงร้อยละ 50 ขณะที่ชาวบ้านข่อยใต้ หมู่ 11 เป็นสมาชิกเพียงร้อยละ 27.35 และไม่เป็นสมาชิกของกลุ่ม หรือองค์กรใด คิดเป็นร้อยละ 58.98 (ตาราง 15) จะเห็นว่า การรวมกลุ่มของประชากรบ้านข่อยใต้ ที่เป็นลักษณะกลุ่มที่เป็นทางการ ยังมีไม่มากนัก และจากการสอบถามชาวบ้านของผู้วิจัยพบว่า การรวมกลุ่มในลักษณะที่ไม่เป็นทางการของชาวบ้านมีน้อยเช่นเดียวกัน

ตาราง 15 ร้อยละของการเป็นสมาชิกกลุ่มหรือองค์กรของสมาชิกในครัวเรือน จำแนกตามหมู่บ้าน

การเป็นสมาชิกกลุ่ม/องค์กร	หมู่บ้าน		%
	ข่อยใต้ หมู่ 10	ข่อยใต้ หมู่ 11	
ไม่เป็นสมาชิกของกลุ่ม/องค์กรใด	37.88	58.98	51.37
สมาชิกสหกรณ์การเกษตร	9.09	9.40	9.29
สมาชิกกลุ่มอาชีพทางการเกษตร	3.03	4.27	3.83
สมาชิกกลุ่มธนาคารเพื่อการ เกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.)	50.00	27.35	35.51
รวม (%)	100	100	100
(N)	66	117	183

สภาพทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านช่อยาใต้

จากการสำรวจข้อมูลอาชีพหลักของหัวหน้าครัวเรือนหมู่บ้านช่อยาใต้ หมู่ 10 และ หมู่ 11 พบว่า อาชีพหลักของหัวหน้าครอบครัว ที่มีจำนวนมากที่สุด คือ อาชีพรับจ้าง ร้อยละ 48.09 รองลงมาคือ อาชีพทํานา ร้อยละ 35.53 อาชีพหลักที่น้อยที่สุดคือ รับราชการ ร้อยละ 1.64 เมื่อพิจารณาแต่ละหมู่บ้านจะเห็นว่า บ้านช่อยาใต้ หมู่ 10 หัวหน้าครัวเรือนมีอาชีพหลัก รับจ้างมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 40.91 รองลงมาคือ อาชีพทํานา คิดเป็นร้อยละ 24.24 ส่วนบ้านช่อยาใต้ หมู่ 11 ก็เช่นเดียวกัน หัวหน้าครัวเรือนมีอาชีพรับจ้างเป็นอาชีพหลักคิดเป็นร้อยละ 52.99 อาชีพทํานามีจำนวนร้อยละ 41.88

ตาราง 16 ร้อยละของอาชีพหลักของหัวหน้าครัวเรือน แต่ละครัวเรือน จำแนกตามหมู่บ้าน

อาชีพ	หมู่บ้าน		%
	ช่อยาใต้ หมู่ 10	ช่อยาใต้ หมู่ 11	
ทํานา	24.24	41.88	35.52
ค้าขาย	18.18	3.42	8.74
รับจ้าง	40.19	52.99	48.09
ตัดเย็บเสื้อผ้า	4.55	—	1.64
ช่างโรงกลึง และโรงหล่อ	4.55	—	1.64
ช่างก่อสร้าง	4.55	0.85	1.64
รับราชการ	3.03	0.85	1.64
รวม (%)	100	100	100
(N)	66	117	183

สำหรับอาชีพเสริมของหัวหน้าครัวเรือนหมู่บ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 จากการสำรวจ พบว่า หัวหน้าครัวเรือนไม่มีอาชีพเสริม คิดเป็นร้อยละ 47.54 ส่วนอาชีพเสริมของหัวหน้าครัวเรือนที่ทำกันมากที่สุดคือ การจักสานแข่งปลาทุ คิดเป็นร้อยละ 18.03 รองลงมาคือช่างก่อสร้างคิดเป็นร้อยละ 4.92 จะเห็นว่า หัวหน้าครัวเรือนของบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเสริมด้วย

ตาราง 17 ร้อยละของอาชีพเสริมของหัวหน้าครัวเรือน แต่ละครัวเรือน จำแนกตามหมู่บ้าน

อาชีพ	หมู่บ้าน		%
	ซอยใต้ หมู่ 10	ซอยใต้ หมู่ 11	
ค้าขาย	5.54	1.71	2.73
ช่างก่อสร้าง	-	7.89	4.92
เย็บผ้า	3.03	-	1.09
ประดิษฐ์ดอกไม้	3.03	0.86	1.64
รับจ้างทั่วไป	-	3.42	2.19
จักสานแข่งปลาทุ	12.12	21.37	18.03
ช่างซ่อมรถยนต์	3.03	-	1.09
ไม่มีอาชีพเสริม	74.27	64.96	47.54
รวม (%)	100	100	100
(N)	66	117	183

งานส่วนของประชากรในวันทำงาน (อายุ 13 ปีขึ้นไป) จากการสำรวจอาชีพหลัก
 ของประชากรวัยทำงานของบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และ 11 พบว่า อาชีพรับจ้างทั่วไป มีจำนวน
 มากกว่าอาชีพอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 43.19 แยกเป็นชายร้อยละ 40.00 หญิงร้อยละ 46.29
 ส่วนอาชีพหลักที่รองลงมาก็คือ อาชีพพนักงานคิดเป็นร้อยละ 34.77 ในจำนวนดังกล่าวนี้ เป็นชาย
 ร้อยละ 33.81 หญิงร้อยละ 35.68 อาชีพหลักที่มีน้อยที่สุดคือ ช่างซ่อมรถยนต์ มีเพียงร้อยละ
 0.54 เมื่อพิจารณาแต่ละหมู่บ้าน จะเห็นว่า ประชากรวัยทำงานของบ้านซอยใต้ หมู่ 10
 ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปสูงสุดโดยแยกเป็นชาย ร้อยละ 35.05 หญิงร้อยละ 40.45 รองลงมา
 คือ อาชีพพนักงาน ชายร้อยละ 24.74 หญิงร้อยละ 24.71 ส่วนอาชีพหลักที่มีจำนวนน้อยที่สุด
 สำหรับผู้ชายคือ อาชีพตัดเย็บเสื้อผ้า คิดเป็นร้อยละ 2.06 อาชีพเลี้ยงสัตว์ อาชีพรับราชการ
 และไม่ได้ประกอบอาชีพ มีจำนวนน้อยที่สุดในกลุ่มที่เป็นหญิงในวัยทำงานของหมู่บ้าน คิดเป็นร้อยละ
 2.25 บ้านซอยใต้ หมู่ 11 อาชีพหลักที่มีจำนวนมากที่สุด คือ อาชีพรับจ้างทั่วไป โดยมีชายที่
 ประกอบอาชีพนี้ คิดเป็นร้อยละ 42.69 หญิงร้อยละ 48.97 อาชีพพนักงานมีจำนวนรองลงมา
 โดยมีชายทำอาชีพนี้ คิดเป็นร้อยละ 42.69 หญิงร้อยละ 48.97 อาชีพพนักงานมีจำนวนรองลงมา
 โดยมีชายทำอาชีพนี้คิดเป็นร้อยละ 38.76 หญิงร้อยละ 40.72 ส่วนอาชีพที่มีจำนวนน้อยที่สุด
 ในกลุ่มแรงงานที่เป็นผู้ชาย คือ รับราชการ ช่างก่อสร้าง และช่างตัดผม คิดเป็นร้อยละ 1.12
 ซึ่งมีจำนวนเท่ากัน ส่วนกลุ่มแรงงานหญิง จำนวนร้อยละ 0.52 เท่านั้นที่รับราชการ (ตาราง 18)
 โดยส่วนรวมแล้ว อาชีพหลักของประชากรที่อยู่ในวันทำงานของหมู่บ้านซอยใต้ หมู่ 10 และ 11
 ประกอบอาชีพหลักในด้านการรับจ้างทั่วไป ทานา เป็นส่วนใหญ่

ตาราง 18 ร้อยละของอาชีพหลักของประชากรวัยทำงานจำแนกตามเพศ และหมู่บ้าน

อาชีพหลัก	เพศ		หมู่บ้านซอยใต้				รวม
	ชาย	หญิง	หมู่ 10		หมู่ 11		
			ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	
ทำนา	33.81	35.68	24.74	24.71	38.76	40.72	34.77
ค้าขาย	3.61	8.83	6.19	17.98	2.25	4.64	6.27
รับจ้างทั่วไป	40.00	46.29	35.05	40.45	42.69	48.97	43.19
เลี้ยงสัตว์	3.64	0.71	3.09	2.25	3.95	-	2.15
ช่างก่อสร้าง	2.55	-	5.15	-	1.12	-	1.25
ช่างเชื่อมโลหะและกลึง	4.00	-	4.12	-	3.93	-	1.97
ช่างซ่อมรถยนต์	1.09	-	3.09	-	-	-	0.54
ช่างตัดผม	2.19	-	4.12	-	1.12	-	1.08
ช่างตัดเย็บเสื้อผ้า	1.82	2.83	2.06	6.74	1.69	1.03	2.33
ทำงานโรงงาน	2.90	1.77	5.15	3.37	1.69	1.03	2.33
รับราชการ	1.82	1.06	3.09	2.25	1.12	0.52	1.43
ไม่ได้ประกอบอาชีพ	2.55	2.83	4.12	2.25	1.69	3.09	2.69
รวม (%)	100	100	100	100	100	100	100
(N)	275	283	97	89	178	194	558

อาชีพเสริมของประชากรวัยทำงานของหมู่บ้านช่อยาใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 มีประชากร ร้อยละ 55.73 ไม่ได้ประกอบอาชีพเสริม และเมื่อพิจารณาแยกตามเพศจะพบว่า ชายที่ไม่ได้ ประกอบอาชีพเสริมคิดเป็นร้อยละ 57.82 ของกลุ่มแรงงานที่เป็นชายของหมู่บ้านช่อยาใต้ทั้งสองหมู่ หญิงที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเสริม คิดเป็นร้อยละ 53.71 ของกลุ่มแรงงานที่เป็นหญิงทั้งหมดในหมู่บ้าน ส่วนอาชีพเสริมที่มีจำนวนมากที่สุดของหมู่บ้านช่อยาใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 คือ จักสานแข่งปลาทุ คิดเป็นร้อยละ 21.32 ในจำนวนดังกล่าวนี้ เป็นชายคิดเป็นร้อยละ 15.27 ของกลุ่มแรงงานที่ เป็นชาย และเป็นหญิง คิดเป็นร้อยละ 15.27 ของกลุ่มแรงงานที่เป็นชายและหญิงคิดเป็นร้อยละ 27.21 ของกลุ่มแรงงานที่เป็นหญิงในหมู่บ้าน รองลงมาได้แก่ รับจ้างทั่วไป คิดเป็นร้อยละ 15.95 โดยแยกเป็นชายร้อยละ 20.73 ของกลุ่มแรงงานที่เป็นชายในหมู่บ้าน และหญิงร้อยละ 11.31 ของกลุ่มแรงงานที่เป็นหญิงในหมู่บ้าน (ตาราง 19)

เป็นที่น่าสังเกตว่า ประชากรที่เป็นกลุ่มแรงงานของหมู่บ้านช่อยาใต้ทั้งหมู่ 10 และหมู่ 11 นั้น อาชีพรับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพหลักของบางกลุ่ม และขณะเดียวกันก็เป็นอาชีพเสริมของประชากร กลุ่มอื่นอีกด้วย

ตาราง 19 ร้อยละของอาชีพเสริมของประชากรวัยทำงาน จำแนกตามเพศ และหมู่บ้าน

อาชีพเสริม	เพศ		หมู่บ้านชอยใต้				รวม
	ชาย	หญิง	หมู่ 10		หมู่ 11		
			ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	
ไม่มีอาชีพเสริม	57.82	53.71	55.67	47.19	58.99	56.70	55.73
จักสานแข่งปลาทุ	15.27	27.21	13.40	21.35	16.29	29.90	21.32
เย็บเสื้อผ้า	-	2.12	-	4.49	-	1.30	1.07
ช่างตัดผม	1.82	-	5.15	-	-	-	0.90
ประดิษฐ์ดอกไม้	-	1.14	-	2.25	-	1.03	0.72
ค้าขาย	2.18	4.24	4.12	7.87	1.12	2.58	3.23
รับจ้างทั่วไป	20.73	11.31	21.65	16.85	20.22	8.76	15.95
ช่างก่อสร้าง	2.18	-	-	-	3.37	-	1.08
รวม (%)	100	100	100	100	100	100	100
(N)	275	283	97	89	178	194	558

สำหรับลักษณะการถือครองที่ดินของชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 โดยพิจารณาเฉพาะที่ดินเพื่อการเกษตรเท่านั้น บปรากฏว่า ชาวบ้านมีที่ดินเพื่อการเกษตร จำนวน 11 - 20 ไร่ มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 41.54 รองลงมาคือ ขนาดที่ดิน 21 - 50 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 38.46 ส่วนขนาดที่ดิน 1 - 5 ไร่ และมากกว่า 50 ไร่ มีผู้ถือครองเพียงร้อยละ 3.08 ซึ่งหากพิจารณาแยกแต่ละหมู่บ้านก็จะพบว่า ชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 ถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรขนาด 11 - 20 ไร่ สูงสุด คิดเป็นร้อยละ 37.50 และต่ำสุดคือ ขนาดมากกว่า 50 ไร่ เพียงร้อยละ 6.25 ส่วนชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 11 ถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรขนาด 21 - 50 ไร่ ถึงร้อยละ 44.90 ส่วนขนาดมากกว่า 50 ไร่ มีเพียงร้อยละ 2.04 (ตาราง 20)

ตาราง 20 ร้อยละของครัวเรือนเกษตรกร (ท่านา) ต่อจำนวนที่ดินถือครองเฉพาะท่านา
จำแนกตามหมู่บ้าน

จำนวนที่ดินที่ใช้สำหรับการเกษตร (ท่านา)	หมู่บ้าน		รวม
	ซอยใต้ หมู่ 10	ซอยใต้ หมู่ 11	
1 - 5 ไร่	12.50	-	3.08
6 - 10 ไร่	25.00	10.20	13.85
11 - 20 ไร่	37.50	42.86	41.54
21 - 50 ไร่	18.75	44.90	38.46
มากกว่า 50 ไร่	6.25	2.04	3.08
รวม (%)	100	100	100
(N)	16	49	65

จากข้อมูลตาราง 19 จะเห็นว่า ชาวบ้านข่อยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 มีที่ดินเป็นของตนเองและเช่าเพิ่มเป็นบางส่วน มีจำนวนมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 64.62 ส่วนผู้ที่ไม่มียี่ดินของตนเองและต้องเช่าที่ทำงานทั้งหมด มีน้อยที่สุดคิดเป็นร้อยละ 16.92 เมื่อพิจารณาแต่ละหมู่บ้านจะพบว่า ชาวบ้านข่อยใต้หมู่ 10 มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่มบางส่วน จำนวนมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 56.25 และมีที่ดินของตนเอง และไม่ได้เช่ามีน้อยที่สุด คิดเป็นร้อยละ 12.50 สำหรับชาวบ้านข่อยใต้ หมู่ 11 มีที่ดินเป็นของตนเองและเช่าเพิ่มเป็นบางส่วน มีจำนวนมากที่สุดเช่นเดียวกัน คิดเป็นร้อยละ 67.35 แต่กลุ่มที่ไม่มียี่ดินของตนเอง และต้องเช่าทำงานทั้งหมด มีจำนวนน้อยที่สุดคิดเป็นร้อยละ 12.24 (ตาราง 21)

ตาราง 21 ร้อยละของลักษณะการถือครองที่ดินทำงานของแต่ละครัวเรือนเกษตร (ท่านา)

จำแนกตามหมู่บ้าน

ลักษณะการถือครองที่ดิน	หมู่บ้าน		รวม
	ข่อยใต้ หมู่ 10	ข่อยใต้ หมู่ 11	
มีที่ดินของตนเองและไม่ได้เช่า	12.50	20.41	18.46
มีที่ดินของตนเองและเช่าเป็น บางส่วน	56.25	67.35	64.62
ไม่มีที่ดินของตนเองและต้องเช่า ที่ทำงานทั้งหมด	31.25	12.24	16.92
รวม (%)	100	100	100
(N)	16	49	65

ลักษณะของการใช้ปุ๋ย และยาปราบศัตรูพืชของชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 ที่มีอาชีพทำนา จากการสำรวจพบว่า ชาวบ้านซอยใต้ทั้งสองหมู่ มีการใช้ปุ๋ยเคมี (วิทยาศาสตร์) จำนวนมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 81.54 ใช้ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมักเพียงร้อยละ 18.46 เมื่อพิจารณาแต่ละหมู่บ้าน เกษตรกรบ้านซอยใต้หมู่ 10 ใช้ปุ๋ยเคมี (วิทยาศาสตร์) มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 81.25 ใช้ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมักเพียงร้อยละ 31.25 เช่นเดียวกับเกษตรกรบ้านซอยใต้ หมู่ 11 มีการใช้ปุ๋ยเคมี (วิทยาศาสตร์) ถึงร้อยละ 81.64 ใช้ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมัก ร้อยละ 14.29 (ตาราง 22)

ส่วนการใช้ยาปราบศัตรูพืชนั้น ปรากฏว่า เกษตรกรบ้านซอยใต้ทั้งสองหมู่ ใช้ยาปราบศัตรูพืชมากถึงร้อยละ 81.54 และเมื่อพิจารณาแต่ละหมู่บ้านก็จะพบว่า เกษตรกรบ้านซอยใต้ หมู่ 10 ใช้ยาปราบศัตรูพืช คิดเป็นร้อยละ 68.75 ส่วนบ้านซอยใต้ หมู่ 11 ใช้ยาปราบศัตรูพืช สูงถึงร้อยละ 85.71 (ตาราง 22) ข้อมูลดังกล่าวทั้งสองประเภทคือ ลักษณะการใช้ปุ๋ยและการใช้ยาปราบศัตรูพืช ซึ่งชี้ให้เห็นว่า เกษตรกรของบ้านซอยใต้ได้นำเอาเทคโนโลยีทางเกษตร มาใช้ค่อนข้างสูง ซึ่งเป็นลักษณะเกษตรแผนใหม่

ตาราง 22 ร้อยละของลักษณะการใช้ปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืชเฉพาะครัวเรือนที่มีอาชีพทำนา
จำแนกตามหมู่บ้าน

ลักษณะการใช้ปุ๋ย/ยาปราบศัตรูพืช	หมู่บ้าน		รวม
	ช้อยได้ หมู่ 10	ช้อยได้ หมู่ 11	
ใช้ปุ๋ยเคมี (วิทยาศาสตร์)	81.25	81.64	81.54
ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี (วิทยาศาสตร์)	18.75	18.36	18.46
รวม	100	100	100
ใช้ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมัก	31.25	14.29	18.46
ไม่ใช้ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมัก	68.75	85.71	81.54
รวม	100	100	100
ยาปราบศัตรูพืช	68.75	85.71	81.54
ไม่ใช้ยาปราบศัตรูพืช	31.25	14.29	48.46
รวม (%)	100	100	100
(N)	16	49	65

สิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกทั้งในการประกอบอาชีพ และเพื่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 จากตาราง 18 จะเห็นว่า มีนาฬิการ้อยละ 86.88 พัดลมและโทรทัศน์ มีจำนวนเท่ากัน ร้อยละ 83.60 รถจักรยานสองล้อ ร้อยละ 81.42 หม้อหุงข้าวไฟฟ้า ร้อยละ 71.58 วิทยุร้อยละ 69.94 เตารีดไฟฟ้า ร้อยละ 61.74 และกระดิกน้ำร้อนน้ำแข็ง ร้อยละ 67.21 จะเห็นว่า สิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านี้เป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น วิทยุ โทรทัศน์ เป็นสิ่งของเครื่องใช้ในลักษณะของการบันเทิง และรับข้อมูลข่าวสาร หม้อหุงข้าวไฟฟ้า และกระดิกน้ำร้อนน้ำแข็ง ซึ่งเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับครัวเรือนในยุคใหม่ รวมทั้งพัดลม ส่วนจักรยานสองล้อนั้น จากการสอบถามของผู้วิจัยพบว่า เป็นความจำเป็นของชาวบ้านอย่างมากที่จะต้องมียานพาหนะที่สามารถติดต่อสื่อสารระหว่างชาวบ้านด้วยกัน และเป็นสิ่งที่ชาวบ้านมีความสามารถพอที่จะซื้อได้ ส่วนสิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกในการประกอบอาชีพของชาวบ้านที่มีจำนวนน้อย ได้แก่ เครื่องพ่นยา มีร้อยละ 5.46 รถไถเล็ก มีร้อยละ 2.18 เครื่องสูบน้ำมีร้อยละ 28.96 ชื่อสิ่งของเหล่านี้เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกในการประกอบอาชีพของชาวบ้านที่มีอาชีพทำนา อย่างไรก็ตาม แม้ว่าบ้านซอยใต้ จะเป็นหมู่บ้านที่ค่อนข้างยากจน จากการสังเกตและซักถามของผู้วิจัย พบว่า ปัจจุบันนี้ได้มีเครื่องมือที่เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกในการประกอบอาชีพที่มีราคาสูงแพร่กระจายเข้ามาในหมู่บ้านแล้ว คือรถเกี่ยวข้าว โดยเฉพาะที่บ้านซอยใต้ หมู่ 10 รถเกี่ยวข้าว นับว่าเป็นเทคโนโลยีทางการเกษตรพัฒนาใหม่ ทำให้สามารถเก็บเกี่ยวได้ในระยะเวลาที่รวดเร็วกว่าแรงงานคน แต่ชาวบ้านให้ความเห็นว่า อนาคตชาวบ้านที่เป็นแรงงานรับจ้างเกี่ยวข้าวจะประสบปัญหาในการว่างงานเนื่องจากเกษตรกรจะเปลี่ยนไปใช้แรงงานจากเครื่องจักรแทน ทั้งนี้เพราะค่าจ้างแรงงานถูกกว่าและสามารถเก็บเกี่ยวได้รวดเร็วกว่าแรงงานคน

ตาราง 23 ร้อยละของครัวเรือนที่มีสิ่งของเครื่องใช้ จำแนกตามหมู่บ้าน

สิ่งของเครื่องใช้	หมู่บ้าน		รวม
	ช้อยได้ หมู่ 10	ช้อยได้ หมู่ 11	
รถจักรยานสองล้อ	69.70	81.20	81.42
รถยนต์ (รถปิคอัพ)	1.52	2.56	11.47
จักรเย็บผ้า	34.85	17.94	24.04
นาฬิกา	92.42	83.76	86.88
ตู้เย็น	80.30	35.89	51.91
รถไถเล็ก	6.06	-	2.18
รถจักรยานยนต์	34.85	35.90	54.09
พัดลม	89.39	80.34	83.60
รถแทรกเตอร์	4.55	1.70	2.73
กระติกน้ำร้อนน้ำแข็ง	72.73	64.10	67.21
บ่อน้ำลูกกลั่นนม	27.73	9.40	15.84
ถังฉางเก็บพืชผล	13.64	3.41	7.10
เตารีดไฟฟ้า	77.27	52.99	61.74
เครื่องสูบน้ำ	43.93	20.51	28.96
วิทยุ	77.27	65.81	69.94

ตาราง 23 (ต่อ)

สิ่งของเครื่องใช้	หมู่บ้าน		รวม
	ชื่อยาได้ หมู่ 10	ชื่อยาได้ หมู่ 11	
โทรทัศน์	83.33	83.76	83.60
ยุงข้าว	9.09	5.12	6.55
เครื่องพ่นยา	4.54	5.98	5.46
หม้อหุงข้าวไฟฟ้า	71.21	71.79	71.58
รถเกี่ยวข้าว	1.51	-	0.55
รวม	66	117	183

ลักษณะของการเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านชื่อยาได้ หมู่ 10 และหมู่ 11 เลี้ยงเพื่อการค้า และการบริโภค สำหรับสัตว์เลี้ยงที่ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านเลี้ยงไว้ คือ วัว หมู่ 10 และเปิด โดยมีการเลี้ยงวัว จำนวน 1 - 5 ตัวร้อยละ 8.74 และชาวบ้านส่วนมากร้อยละ 92.59 เลี้ยงไว้เพื่อขาย และการเลี้ยงหมู ชาวบ้านร้อยละ 22.40 เลี้ยงหมู จำนวน 1 - 5 ตัว และ ทุกครอบครัวเลี้ยงเพื่อขายทั้งสิ้น สำหรับการเลี้ยงไก่ ชาวบ้านร้อยละ 11.48 เลี้ยงไก่จำนวน 6 - 10 ตัว และทุกครอบครัวที่เลี้ยงไก่เพื่อการบริโภค ส่วนการเลี้ยงเป็ดมีชาวบ้านร้อยละ 3.83

เลี้ยงเปิดจำนวน 1 - 5 ตัว ทุกครอบครัวเลี้ยงไว้เพื่อการบริโภค (ตาราง 24) การเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 จะเห็นว่า วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงมีทั้งเพื่อขายและเพื่อการบริโภค มีส่วนน้อยเท่านั้นที่เลี้ยงไว้เพื่อใช้งาน ในการเลี้ยงเพื่อขายนั้น จากการสอบถามของผู้วิจัยเองพบว่า ในระยะเวลา 2 ปีที่ผ่านมาชาวบ้านที่เลี้ยงวัวประสบปัญหาการขาดทุนอย่างมาก เนื่องจากราคาวัวตกต่ำ ทำให้เกิดปัญหาหนี้สิน ปัจจุบันชาวบ้านจึงไม่นิยมเลี้ยงวัวเพื่อขาย

ตาราง 24 ร้อยละของครัวเรือนที่มีสัตว์เลี้ยงและวัตถุประสงค์ที่เลี้ยง จำนวนตามหมู่บ้าน

สัตว์เลี้ยงและวัตถุประสงค์ที่เลี้ยง	หมู่บ้าน		รวม
	ซอยใต้ หมู่ 10	ซอยใต้ หมู่ 11	
วัว 1 - 5 ตัว	9.09	8.56	8.74
วัว 6 - 10 ตัว	1.51	5.98	4.37
วัว 11 - 15 ตัว	-	2.56	1.64
<u>วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงวัว</u>			
เพื่อใช้งาน	3.03	-	7.41
เพื่อขาย	97.58	100	92.59
หมู 1 - 5 ตัว	12.12	28.20	22.40
หมู 6 - 10 ตัว	3.03	7.69	6.01
หมู 11 - 15 ตัว	1.51	1.70	1.64
หมู 16 - 20 ตัว	6.06	2.56	3.83
หมู 21 ตัวขึ้นไป	3.03	0.85	1.64

ตาราง 24 (ต่อ)

สัตว์เลี้ยงและวัตถุประสงค์ที่เลี้ยง	หมู่บ้าน		รวม
	ข่อยใต้ หมู่ 10	ข่อยใต้ หมู่ 11	
<u>วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงหมู</u>			
เพื่อการบริโภค	-	-	-
เพื่อขาย	100	100	100
ไก่ 1 - 5 ตัว	3.03	14.53	10.38
ไก่ 6 - 10 ตัว	4.55	15.38	11.48
ไก่ 11 - 15 ตัว	6.06	5.98	6.01
ไก่ 16 - 20 ตัว	4.55	87.69	6.56
ไก่ 21 ตัวขึ้นไป	10.60	5.12	7.10
<u>วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงไก่</u>			
เพื่อการบริโภค	100	100	100
เพื่อขาย	-	-	-
เบ็ด 1 - 5 ตัว	1.51	5.13	3.83
เบ็ด 6 - 10 ตัว	-	2.56	1.64
เบ็ด 11 - 15 ตัว	-	-	-
เบ็ด 16 - 20 ตัว	-	3.42	2.19
เบ็ด 21 ตัวขึ้นไป	1.51	0.85	1.09

ตาราง 24 (ต่อ)

สัตว์เลี้ยงและวัตถุประสงค์ที่เลี้ยง	หมู่บ้าน		รวม
	ช่อยใต้ หมู่ 10	ช่อยใต้ หมู่ 11	
วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงเปิด			
เพื่อการบริโภค	100	100	100
เพื่อขาย	-	-	-
รวม (%)	100	100	100
(N)	66	117	183

ลักษณะของการออกไปทำงานของชาวบ้านช่อยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 ข้อมูลจากตารางชี้ให้เห็นว่า มีชาวบ้านของหมู่บ้านทั้งสองนิยมออกไปทำงานนอกตำบลของตนเอง มีจำนวนมากถึงร้อยละ 61.09 เพียงร้อยละ 29.91 เท่านั้นที่ไม่ได้ออกไปทำงานนอกตำบล ลักษณะงานที่ออกไปทำนั้น งานรับจ้างทั่วไปมีจำนวนสูงสุด คิดเป็นร้อยละ 50.89 รองลงมาคือ ทำงานในโรงงาน คิดเป็นร้อยละ 33.93 เมื่อพิจารณาแยกเป็นแต่ละหมู่ ชาวบ้านช่อยใต้ หมู่ 10 มีสมาชิกออกไปทำงานนอกตำบล คิดเป็นร้อยละ 45.46 และไม่มีสมาชิกออกไปทำงานนอกตำบล คิดเป็นร้อยละ 55.54 ในกลุ่มของผู้ออกไปทำงานนอกตำบลนั้น งานลักษณะรับจ้างทั่วไป คิดเป็นร้อยละ 46.67 สูงสุด รองลงมาคือ ร้อยละ 43.33 ทำงานในโรงงาน ส่วนทำการค้าขายน้อยที่สุด คือ ร้อยละ

6.67 สำหรับชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 11 มีสมาชิกออกไปทำงานนอกตำบลมีจำนวนมากถึงร้อยละ 70.09 มากกว่าชาวบ้านซอยใต้ หมู่ 10 ลักษณะงานที่ทำงานรับจ้างทั่วไป มีจำนวนสูงสุด คิดเป็นร้อยละ 52.44 และทำงานในโรงงาน รองลงมาคิดเป็นร้อยละ 30.48 จะเห็นได้ว่า งานที่ชาวบ้านนิยมออกไปทำกันนอกตำบล คือรับจ้างทั่วไปและทำงานในโรงงาน จากการสอบถามของผู้วิจัยทราบว่า สถานที่ที่ชาวบ้านไปทำงานส่วนใหญ่ ไปทำงานที่กรุงเทพฯ สระบุรี พระนครศรีอยุธยา อ่างทอง และพื้นที่ใกล้เคียงในอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดลพบุรี

ตาราง 25 ร้อยละของครัวเรือนที่มีสมาชิกออกไปทำงานนอกตำบล จำแนกตามหมู่บ้าน

สมาชิกของครัวเรือนที่ทำงาน นอกบ้าน	หมู่บ้าน		รวม
	ซอยใต้ หมู่ 10	ซอยใต้ หมู่ 11	
มีสมาชิกไปทำงานนอกตำบล	45.46	70.09	61.20
ไม่มีสมาชิกไปทำงานนอกตำบล	55.54	29.91	38.80
รวม (%)	100	100	100
(N)	66	117	—
<u>ลักษณะงานที่ไปทำ</u>			
ค้าขาย	6.67	3.66	4.46
รับจ้างทั่วไป	46.67	52.44	50.89
ขับรถยนต์	3.33	2.44	2.68
ทำงานโรงงาน	43.33	30.48	33.93

ตาราง 25 (ต่อ)

สมาชิกของครัวเรือนที่ทำงาน นอกบ้าน	หมู่บ้าน		รวม
	ชอยาใต้ หมู่ 10	ชอยาใต้ หมู่ 11	
เย็บผ้า	-	9.76	7.14
ช่างเสริมสวย	-	1.22	0.89
รวม (%)	100	100	100
(N)	30	82	-

สำหรับหนี้สินและแหล่งเงินทุน รวมทั้งวัตถุประสงค์ของการกู้เงินนั้น ชาวบ้านชอยาใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 ร้อยละ 55.74 ระบุว่าไม่มีหนี้สิน แหล่งเงินทุนที่เป็นแหล่งใหญ่ที่สุด ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) เป็นแหล่งเงินทุนที่มีชาวบ้านมาใช้บริการกู้เงิน ร้อยละ 49.01 รองลงมาก็คือ สหกรณ์การเกษตร คิดเป็นร้อยละ 22.55 และกลุ่มเพื่อนญาติพี่น้อง คิดเป็นร้อยละ 21.56 วัตถุประสงค์ของการกู้เงินชาวบ้านชอยาใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 กู้เงินมาเพื่อใช้ในการบริโภคของครัวเรือนสูงสุด คิดเป็นร้อยละ 46.07 ใช้ในการเพาะปลูกคิดเป็นร้อยละ 30.39 ซื้อสัตว์เลี้ยง ร้อยละ 29.41 และซื้อเครื่องใช้ในครัวเรือน ร้อยละ 25.49 เมื่อพิจารณาแยกตามหมู่ ชาวบ้านชอยาใต้ หมู่ 10 มีหนี้สินสูงถึงร้อยละ 60.61 แหล่งเงินทุนคือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) เป็นแหล่งใหญ่

กล่าวคือ ภูจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) ถึงร้อยละ 72.5 และเงินกู้ที่ได้มานั้นได้นำไปใช้ในการเพาะปลูกมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 32.50 บริโภคในครัวเรือนร้อยละ 27.50 และซื้อสัตว์เลี้ยงคิดเป็นร้อยละ 25.00 ส่วนชาวบ้านขอยาได้ หมู่ 11 มีหนี้สินคิดเป็นร้อยละ 52.99 โดยมีแหล่งเงินกู้ที่สำคัญ 3 แห่ง คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) 33.87 กลุ่มเพื่อนญาติพี่น้อง คิดเป็นร้อยละ 32.26 และสหกรณ์การเกษตรคิดเป็นร้อยละ 25.81 โดยนำเงินกู้เหล่านั้นมาใช้เพื่อบริโภคในครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 58.06 ซื้อสัตว์เลี้ยงร้อยละ 32.26 ซื้อเครื่องใช้ในครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 30.65 ใช้ในการเพาะปลูกและการรักษาพยาบาล คิดเป็นร้อยละ 29.03 (ตาราง 26)

ตาราง 26 ร้อยละของครัวเรือนที่มีหนี้สิน แหล่งเงินกู้และวัตถุประสงค์ของการกู้เงิน จำแนกตามหมู่บ้าน

หนี้สิน แหล่งเงินกู้ วัตถุประสงค์ของการกู้เงิน	หมู่บ้าน		รวม
	ขอยาได้ หมู่ 10	ขอยาได้ หมู่ 11	
<u>หนี้สิน</u>			
มีหนี้สิน	60.61	52.99	55.74
ไม่มีหนี้สิน	39.39	47.01	44.26
<u>แหล่งเงินกู้</u>			
สหกรณ์การเกษตร	17.50	25.81	22.25
ธนาคารเพื่อการเกษตร และสหกรณ์ (ธ.ก.ส.)	72.50	33.87	49.01

ตาราง 26 (ต่อ)

หนี้สิน แห่ส่งเงินกู้ วัตถุประสงค์ของการกู้เงิน	หมู่บ้าน		รวม
	ข้อยาได้ หมู่ 10	ข้อยาได้ หมู่ 11	
เพื่อน/ญาติพี่น้อง	5.00	32.26	21.56
นายทุนเงินกู้	5.00	6.45	5.88
พ่อค้าคนกลาง	-	1.61	0.98
<u>วัตถุประสงค์ของการกู้เงิน</u>			
ใช้ในการเพาะปลูก	32.50	29.03	30.39
ซื้อที่ดิน	-	1.61	0.98
ซื้อสัตว์เลี้ยง	25.00	32.26	29.41
ซื้อเครื่องใช้ในครัวเรือน	17.50	30.65	25.49
การศึกษาบุตร	10.00	16.13	13.72
บริโภคในครัวเรือน	27.50	58.06	46.17
การรักษาพยาบาล	10.50	29.03	21.56
ซ่อมแซมที่อยู่อาศัย	2.5	17.74	0.98
ลงทุนค้าขาย	2.5	-	0.98
ลงทุนทำโรงกึ่ง	2.5	-	0.98
ลงทุนเย็บผ้า	-	1.61	0.98
รวม (%)	100	100	100
(N)	66	117	183

ในการเปรียบเทียบฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนต่าง ๆ ในหมู่บ้านช่อยใต้ หมู่ 10 และหมู่ 11 โดยให้หัวหน้าครัวเรือนเป็นผู้พิจารณา จากข้อมูลที่ได้จากการสำรวจแสดงให้เห็นว่า ความรู้สึกของชาวบ้านด้วยตนเองเห็นว่าครัวเรือนต่าง ๆ มีฐานะทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกันมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 74.87 มีจำนวนเพียงร้อยละ 8.74 เท่านั้นที่เห็นว่า ครัวเรือนตนเองดีกว่า ครัวเรือนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน เมื่อพิจารณาแยกเป็นแต่ละหมู่บ้าน จะพบว่า มีลักษณะใกล้เคียงกัน กล่าวคือ บ้านช่อยใต้ หมู่ 10 หัวหน้าครอบครัวพิจารณาเห็นว่า ครัวเรือนตนเองมีฐานะใกล้เคียงกับครัวเรือนอื่น คิดเป็นร้อยละ 72.73 และเห็นว่าด้อยกว่าคนอื่น มีเพียงร้อยละ 7.57 (ต่ำสุด) สำหรับบ้านช่อยใต้ หมู่ 11 เห็นว่าครัวเรือนตนเองมีฐานะใกล้เคียงกับครัวเรือนอื่นในหมู่บ้านมีจำนวนสูงสุด คิดเป็นร้อยละ 76.07 และเห็นว่าดีกว่าครัวเรือนอื่นในหมู่บ้านน้อยที่สุด คิดเป็นร้อยละ 2.56 (ตาราง 27)

ตาราง 27 ร้อยละของครัวเรือนที่มีความเห็นต่อฐานะของตนเองเปรียบเทียบกับครัวเรือนอื่น
ในหมู่บ้านเดียวกัน

ฐานะของครัวเรือน	หมู่บ้าน		รวม
	ช่อยใต้ หมู่ 10	ช่อยใต้ หมู่ 11	
ดีกว่าครัวเรือนอื่นในหมู่บ้าน	19.70	2.56	8.74
ด้อยกว่าครัวเรือนอื่นในหมู่บ้าน	7.57	21.37	16.39
ใกล้เคียงกับครัวเรือนอื่นในหมู่บ้าน	72.73	76.07	74.87
รวม (%)	100	100	100
(N)	66	117	183

บทที่ 5

ปัญหาของแรงงานภาคเกษตร

การศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตรในตำบลบ้านข่อย อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ครั้งนี้เป็นการศึกษาด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้เทคนิคการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม สำหรับวิธีการที่ใช้เป็นหลักในการศึกษา คือ การจัดกลุ่มสนทนา แรงงานภาคเกษตร จำนวน 14 กลุ่ม ในเขตพื้นที่ของตำบลบ้านข่อย หมู่ที่ 10 และหมู่ที่ 11 อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี จุดมุ่งหมายของการศึกษา เพื่อศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตรกลุ่มต่าง ๆ ได้แก่ กลุ่มที่มีที่ดินของตนเองไม่ได้เช่าเพิ่ม กลุ่มที่มีที่ดินของตนเองต้องเช่าเพิ่ม กลุ่มผู้เช่าที่ดินและกลุ่มที่ไม่มีที่ดินของตนเองและไม่ได้เช่า (แรงงานรับจ้าง) ทั้งที่มีอาชีพเสริมและไม่อาชีพเสริม เป็นเพศชายและเพศหญิง มีความต้องการการศึกษานอกระบบในด้านใด และในการที่จะได้มาซึ่งข้อสรุปดังกล่าวจำเป็นต้องทำความเข้าใจปัญหาของแรงงานภาคเกษตร เพื่อเป็นพื้นฐานในการกำหนดความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตร ในบทนี้เป็นการนำเสนอปัญหาของแรงงานภาคเกษตรในกลุ่มต่าง ๆ โดยจะนำเสนอในภาพรวมของทุกกลุ่ม ผลการศึกษามีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ปัญหาของแรงงานภาคเกษตร

ปัญหาของแรงงานภาคเกษตร จากการจัดกลุ่มสนทนาแรงงานภาคเกษตรกลุ่มต่าง ๆ โดยใช้มิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคมการเมืองและการบริหารเป็นกรอบในการพิจารณา ได้สะท้อนให้เห็นปัญหาต่าง ๆ ของแรงงานภาคเกษตรดังนี้

1.1 ปัญหาการตลาดและราคาผลิตผลเกษตรต่ำ

การตลาดและราคาของผลิตผลภาคเกษตร เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการผลิตของเกษตรกรมิใช่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งราคาย่อมเป็นสิ่งทีุ่่งจูงใจเกษตรกรเป็นอย่างดี ปัญหาด้านการตลาดและราคาผลิตผลเกษตรนับว่ามีความสำคัญในการเกษตร ทั้งนี้เนื่องจากราคาผลิตผลเกษตรกรขาดเสถียรภาพ มีการเคลื่อนไหวขึ้นลงมาก ยิ่งในช่วงที่มีการเก็บเกี่ยวด้วยแล้วราคาของผลิตผลเกษตรกรมักจะต่ำลงอย่างมาก สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะเกษตรกรขาดอำนาจที่เก็บผลิตผลของตนและ

ขณะเดียวกันโครงการพยุ่งและประกันราคาข้าวของรัฐบาลไม่เคยใช้ได้ผลอย่างจริงจัง ยังขาดสถาบันการตลาดที่เข้มแข็ง สหกรณ์การเกษตรที่มีอยู่ยังไม่สามารถเข้าช่วยเหลือได้ทั่วถึง จึงทำให้เกษตรกรไม่สามารถที่จะมีอำนาจต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลางได้ และเนื่องจากเกษตรกรเป็นผู้ที่มีการศึกษาต่ำ ขาดความรู้ทางด้านตลาดและราคาจึงไม่รู้ราคาที่แท้จริงในตลาด จึงจำเป็นต้องขายตามราคาของผู้ซื้อหรือคนกลางเป็นผู้กำหนดให้ นอกจากนี้ปัญหาข่าวสารการตลาดนั้นมีความสำคัญในการผลิตและราคาสินค้า ทั้งนี้เพราะผู้ผลิตแต่ละรายไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างเท่าเทียมกัน (ทองโรจน์ อ่อนจันทร์ และมนตรี โสคติยานุรักษ์. 2538 : 36) ในการศึกษาด้านราคาของพืชเศรษฐกิจโดยการเปรียบเทียบในช่วงระยะเวลา 10 ปี สามารถชี้ให้เห็นถึงความรุนแรงของปัญหาการตลาดการเกษตรได้อย่างชัดเจน

ตาราง 28 เปรียบเทียบราคาผลผลิตการเกษตรระหว่างปี พ.ศ.2524 และ 2534

หน่วย : บาทต่อเมตริกตัน

พืชเศรษฐกิจ	ราคาเฉลี่ย (ปี 2524)	ราคาเฉลี่ย (ปี 2534)	ผลต่าง
1. ข้าวเปลือกเจ้าชั้น 1	3,745	4,000	255
2. ยางแผ่นรมควันชั้น 3	14,875	17,550	2,675
3. ข้าวโพด	2,916	3,054	138
4. มันเส้น	1,776	2,410	634
5. ถั่วเหลืองชนิดรอง	7,117	8,289	1,172

ที่มา : รายงานเศรษฐกิจรายเดือน (เฉลี่ย) ธนาคารแห่งประเทศไทย พ.ศ.2524

รายงานเศรษฐกิจรายเดือน (เฉลี่ย) ธนาคารแห่งประเทศไทย พ.ศ.2534

จากตาราง 28 สรุปได้ว่า ราคาพืชเศรษฐกิจในช่วง 10 ปี (2524 - 2534) เปลี่ยนแปลงในอัตราที่ต่ำมาก ดังนั้นการตลาดและราคาของผลิตผลทางเกษตรจึงเป็นปัญหาที่สำคัญ ปัญหาหนึ่งของเกษตรกรสืบเนื่องจากระทั่งปัจจุบัน

ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเกษตรกรที่เป็นแรงงานในภาคเกษตรกลุ่มต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นว่า การตลาดและราคาผลิตผลเกษตรเป็นสิ่งที่เกษตรกรหลายกลุ่มเห็นว่าเป็นปัญหาสำคัญ การประกอบอาชีพของเกษตรกรในปัจจุบัน จากการที่ตลาดรับซื้อผลิตผล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตลาดรับซื้อข้าวในท้องถิ่น (ตำบลบ้านข่อย) มีแหล่งรับซื้อจำกัด ประกอบกับลักษณะของการเพาะปลูกข้าวเป็นฤดูกาล ซึ่งทำให้ผลิตผลออกสู่ตลาดพร้อมกันเป็นปริมาณมาก ลักษณะดังกล่าวนี้เกษตรกรจะมีอำนาจการต่อรองซื้อขายในระดับต่ำ เกษตรกรจึงอยู่ภายใต้ระบบตลาดแบบไม่มีอิสระ เกษตรกรไม่สามารถอยู่ในฐานะต่อรองการกำหนดราคาได้ ประเด็นสำคัญที่เป็นปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรไม่สามารถต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่น อีกปัจจัยหนึ่งก็คือพ่อค้าคนกลางเป็นคนในท้องถิ่นซึ่งรู้จักฐานะความเป็นอยู่และจุดอ่อนของเกษตรกรเป็นอย่างดี สภาพการณ์ดังกล่าวนี้พ่อค้าคนกลางที่อยู่ในท้องถิ่นจึงอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบในการกำหนดราคา เกษตรกรอยู่ในภาวะจำยอมที่ต้องขายผลผลิตให้กับพ่อค้าผูกขาดเพียงไม่กี่รายในท้องถิ่น จากการสำรวจการซื้อขายข้าวเปลือกในภาคกลางในปี พ.ศ.2526 พบว่าปริมาณข้าวเปลือกที่ซื้อขายโดยตรงระหว่างชาวนากับโรงสีขนาดกลางหรือขนาดใหญ่มีประมาณร้อยละ 25 ของปริมาณข้าวเปลือกทั้งหมดที่โรงสีรับซื้อ นอกจากนั้น โรงสีจะซื้อจากพ่อค้าคนกลาง (อัมมาร สยามวาลา และโรจน์ ณะระนอง. 2533 : 197) ด้วยเหตุนี้พ่อค้าคนกลางจึงเป็นผู้มีบทบาทอย่างยิ่งในการรับซื้อข้าวเปลือกในระดับหมู่บ้าน เมื่อพิจารณาจากระบบการค้าข้าวจะเห็นได้ว่า เกษตรกรมีทางเลือกน้อยมากในเรื่องตลาด เกษตรกรไม่สามารถที่จะนำผลผลิตของตนเองไปขายตรงให้กับโรงสี โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยที่มีผลผลิตไม่มากนัก โรงสีมักจะซื้อผ่านพ่อค้าคนกลาง ปัญหาการตลาดนอกจากเรื่องของพ่อค้าคนกลางแล้ว เกษตรกรที่เข้ากลุ่มสหณายังมีปัญหาด้านข่าวสารการตลาด โดยเฉพาะในเรื่องราคาและแหล่งรับซื้อข้าว นอกจากพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านแล้ว เกษตรกรบางกลุ่มไม่ทราบความเคลื่อนไหวราคาข้าวและแหล่งรับซื้อข้าวเปลือก

ราฟา : เขากดราคาเรา เราเรียกราคาไม่ได้ ตีให้เราเท่าไรก็ได้แล้ว 30
เท่านี้แหละ

สมหมาย : เดี่ยวนี้พ่อค้าจะไม่มีเลย มีแต่ห้องที่

ระเบียบ : ส่วนใหญ่เราขายราคาถูก ที่อื่นเขาขายแพงกว่าเรา เขากดเราอยู่
เราไปขายที่อื่นไม่ได้

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

บุญช่วย : ยิ่งพ่อค้าด้วยไปกันใหญ่เลย ไม่ขายก็ไม่ได้ ดอกกินหมด ชาวนา ก็เสียเปรียบ
เขาตอนนี้แหละครับ

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

สถิตย์ : พวกผมทานากัน ที่เห็น ๆ ก็พ่อค้าคนกลางสำคัญที่สุดเลยครับ บ้านข่อยเรานี่

สวอง : เขาซื้อเราเลย

เสนห์ : ก็เป็นคนแถวบ้านเรา

สวอง : แถวนี้มี 2 รายเองมั้ง

สมัย : บางทีมันกันกันครับ ไม่ให้ขายให้คนอื่น

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเกษตรกรยังแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรขาดการรวมกลุ่มเพื่อ
การผลิตและการดำเนินธุรกิจ ลักษณะดังกล่าวทำให้ขาดพลังต่อรองในการซื้อขาย มีอำนาจในการ
ต่อรองต่ำ เกษตรกรยังไม่มีค่านิยมที่จะรวมกลุ่มเพื่อการผลิตและการจำหน่าย ทั้งนี้ เป็นเพราะ
เกษตรกรไทยยังมีลักษณะต่างคนต่างผลิต ต่างคนต่างขาย การรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มเกษตรกร
สหกรณ์จึงยังมีน้อย และไม่เข้มแข็ง (วิทยากร เขียงกุล. 2537 : 252) การรวมกลุ่มของ
เกษตรกรที่มีอยู่มักจะเป็นกลุ่มที่รัฐเป็นผู้จัดตั้งมากกว่าที่จะเกิดจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรเอง
กลุ่มในลักษณะดังกล่าวนี้ส่วนใหญ่เป็นไปในทางที่คอยรับความช่วยเหลือจากรัฐบาลมากกว่าที่เสนอ
ข้อเรียกร้องต่อรัฐบาล แสดงให้เห็นว่า กลุ่มทางด้านเกษตรกรรมที่มีอยู่แทบจะไม่มีลักษณะของกลุ่ม
ผลประโยชน์ทางการเมืองเลย จึงขาดอำนาจการต่อรอง

สีพ : ไม่รู้จะไปขายที่ไหน รกส. ก็เล่นตัว พ่อค้าบ้านซอยก็กดราคา ที่อื่นเขารวม
กลุ่มกันไปขายที่โรงสียังมี

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ขาย)

กิม : มันก็ยากนะ บางทีกลุ่มนี้ไม่ขาย อ้าวกลุ่มนั้นขายแล้ว เพราะเราต้องการ
เงินอย่างเราเขาให้ 4 พัน ไม่ขาย กลุ่มนั้นขายแล้ว กลุ่มก็แตก

สาเนียง : ของใครของมันอย่างนี้ดีแล้ว

กิม : กลุ่มตั้งไม่ได้เด็ดขาด เดี่ยวเสียอารมณ์กัน

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

การผูกขาดการค้าข้าวของพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่น (ตำบลบ้านซอย) เป็นการเอารัด
เอาเปรียบเกษตรกรรายย่อยในหมู่บ้าน ทำให้ประสบปัญหาด้านราคาขาดโดยตลอด แม้ว่าการคมนาคม
ระหว่างหมู่บ้านกับภายนอกในปัจจุบันจะมีความสะดวกรวดเร็ว ตลาดรับซื้อข้าวภายในหมู่บ้านควรจะ
เป็นลักษณะตลาดเสรี แต่ด้วยอิทธิพลของพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านที่ทำการกีดกันพ่อค้าจากภายนอก
ไม่ให้เข้ามารับซื้อผลิตผลของเกษตรกร การขาดคุณธรรมและจริยธรรมของพ่อค้าในท้องถิ่นเป็นปัญหา
ที่กระทบต่อตลาดรับซื้อข้าว และราคาของผลิตผลโดยมีการเอารัดเอาเปรียบในกระบวนการซื้อข้าว
ในทุกขั้นตอน ถ้าโอกาสอำนวย เกษตรกรได้รับความไม่เป็นธรรมในการจำหน่ายผลผลิต แต่ต้องอยู่ใน
ภาวะจำยอม ประกอบกับคุณภาพของผลิตผลของเกษตรกรมีคุณภาพค่อนข้างต่ำทำให้เป็นช่องโหว่ให้
พ่อค้าฉวยโอกาสกดราคา ปัญหาดังกล่าวนี้เป็นปัญหาทางด้านโครงสร้างที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจ
การเมือง ที่มีลักษณะผูกขาดรวมอำนาจโดยคนกลุ่มน้อย เช่น บริษัทส่งข้าวออกใหญ่ที่สุด 10 ราย
คุมการส่งข้าวออกประมาณครึ่งหนึ่งของข้าวที่ส่งออกทั้งหมด เป็นต้น (วิทยากร เชียงกูล. 2537 :
279)

สมหมาย : ก็ท้องที่บ้านซอยนี้เอง พ่อค้าจรไม่มีมา เขาเกรงใจกัน เขากลัวยางรถแตก
นะซิ (หัวเราะ)

ฉลุย : ฉันว่าถ้ามีพ่อค้าจรมาซื้อจะราคาดีขึ้น

สง่า : ไซ้แล้วพูดไม่ได้หรอก

ระเบียบ : พ่อค้านอกเขาไม่กล้าเข้ามาซื้อหรือก หนดรู้จกกันเขายังกลัวเลย

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

กิม : พ่อค้ามันเอาทุกอย่าง

ชู : ดวงเป็นถึงเขาก็เอาเปรียบ

บุญเรือน : เวลาโงะจะรู้เลย

สาเนียง : บางทีเราไม่ดวง พ่อค้าก็พูดอยู่นั้นแหละ บ่นว่าข้าวแก้อย่างนั้น อย่างนี้
จะกตราคาใจ เราก็จำใจขายให้คนนี้เพราะไม่ขายให้ตนก่อน

บุญเรือน : จำรถเขาไปเกวียนละ 100 ไปถึงโรงสีข้าวขึ้นดัดราคาอีก ถ้าไม่ขาย
ก็รถกลับเสียค่ารถอีก

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

นอกจากปัญหาการตลาดแล้วราคาข้าวตกต่ำแล้ว กลุ่มสนทนาที่เป็นเกษตรกร ได้สะท้อน
ความรู้สึกอีกว่าเกษตรกรยังประสบปัญหาด้านการตลาดและราคาผลผลิตตกต่ำที่เกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์
การปลูกพืชตามโครงการไร่นาสวนผสม และการประกอบอาชีพเสริม เกษตรกรไม่มีความรู้เรื่องธุรกิจ
การตลาด ในแง่ของราคาและการตลาด ทั้งนี้เพราะว่าข่าวสารต่าง ๆ ยังไม่แพร่หลายเข้าถึงเกษตรกร
เกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มสนทนาจึงประสบปัญหาการขาดทุนจากการลงทุนเลี้ยงสัตว์ การปลูกพืชตาม
โครงการไร่นาสวนผสมและการจักสานแข่งปลาทุ ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ ไม่มีการวางแผน
การผลิต การตลาด และปริมาณการผลิตที่สอดคล้องกับตลาด เพราะเกษตรกรไม่รู้จักรววางแผนและ
การจัดการเกี่ยวกับการผลิต ทำให้เกิดปัญหาด้านการตลาด

ถวิล : พวกผักพวกนี้เวลาเราปลูกได้ราคาตกอีก มันเป็นเสียอย่างนั้น

เจริญ : ก็อย่ากรู้เขาทำอะไร ก็ให้เกษตรกรมาทำแปลงสาธิตเลย ตลาดสำคัญนะ
ไม่มีตลาดก็แจ้งเลย แต่งโละบาทเอาไหมละ (หัวเราะ)

ถวิล : มันไม่รู้จะทำอะไรกัน เคยเลี้ยงวัวเหมือนกัน ฟังเลย พ่อซื้อมานูบ
ยังไม่ทันไรเลยราคาลง เจ็ดเลี้ยงวัวไม่เอาแล้ว

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

บุญเกิด : เอาอย่างเราทำกันมาก จะเอาไปขายที่ไหน
 ละออง : เหลือโละ 2 บาท โละบาท แล้วค่านุ้ยอีกละ
 แมว : บล็อกแล้วก็ขายไม่ได้
 ยุกิน : บล็อกมะม่วงพอได้ก็เพื่อ เหลือโละ 5 บาท
 (เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

การขาดประสิทธิภาพของสถาบันตลาดกลางทางเกษตรที่จะเป็นแหล่งอำนวยความสะดวกในการซื้อขายสินค้าเกษตรในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับซื้อข้าวเพื่อพยุงราคาและรับจำนำข้าวของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรไม่สามารถตอบสนองความต้องการของเกษตรกรได้อย่างทั่วถึง และจากการดำเนินการที่ขาดประสิทธิภาพ กล่าวคือ การขาดการให้ข้อมูลข่าวสารด้านราคา แหล่งรับซื้อข้าว กระบวนการรับซื้อ และเงื่อนไขการรับซื้อล่วงหน้าแก่เกษตรกร การขาดการศึกษา สภาพปัจจุบันของเกษตรกรในระดับพื้นที่ การออกระเบียบกฎเกณฑ์ที่ไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมของเกษตรกร ไม่สามารถที่จะช่วยให้เกษตรกรขายข้าวได้ในราคาที่ เป็นธรรม ไม่มีอำนาจต่อรองในการกำหนดราคาข้าวกับพ่อค้าคนกลางที่สูงขึ้น ขาดการสนับสนุนให้เกิดระบบตลาด และลดการผูกขาดของพ่อค้าท้องถิ่นลงได้ การดำเนินการของสถาบันดังกล่าว เกษตรกรผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนาเห็นว่าเป็นการช่วยเหลือพ่อค้ามากกว่าการช่วยเหลือเกษตรกร อย่างไรก็ตามประสิทธิภาพของการผลิตของเกษตรกรก็มีส่วนทำให้เกิดปัญหาด้านการตลาดและราคาเช่นเดียวกัน เกษตรกรยังไม่มีการพัฒนาด้านเทคนิคการผลิต เพื่อให้ผลผลิตมีคุณภาพสูง

พร : เขาว่างกฎเกณฑ์ละเอียดไป เราไม่มียุ่งางเขาก็ไม่เอา เราต้องสร้างที่เก็บ
 รพ : เอาเงินที่ไหนดมา ฎีกหรือใจ (หัวเราะ)
 บุญธรรม : ขึ้นหน่อย โคนฝนก็ไม่เอาแล้ว
 แลง : ระเบียบเยอะ แล้วกดราคาเราอีก สบายโค่นทั้งขึ้นทั้งลง ขาวนา
 พร : พูดยาย ๆ กว่าเราจะรับจำนำได้ก็หายอยาก มันไม่ได้เอื้อขาวนา
 (เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ทวี : ำให้ต่ำสุดเลย โรงสีรวยละเลย

เสงี่ยม : ผมโค่นมาแล้ว จำนำใบ 10 เกวียน ข้าวชาดใบ 40 กว่าถึง มันเอาเรา 39 (ราคาต่อถัง) เหมือนกัน มันบอกว่าข้าวลงดี (ร้องพร้อม ๆ กันว่า "นี่" แต่ถ้าข้าวใบจำนำเหลือมันตีราคาต่ำ จะขายก็ขาย ไม่ขายก็ไม่ขาย

จง : มันกินฮู้กันหลายแบบ เขาช่วยเราทุกอย่างแหละ ช่วยชำ

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

กลุ่มสนทนายังสะท้อนความคิดให้เห็นถึงสภาพปัญหาทางด้านการตลาดและราคาของผลผลิตทางการเกษตรที่ตกต่ำ พิจารณาจากสภาพเศรษฐกิจของโลกซึ่งนับวันการแข่งขันทางด้านตลาด โดยเฉพาะสินค้าด้านเกษตรกรรม เช่น ข้าว นับวันจะรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ การแข่งขันนอกจากจะเน้นด้านคุณภาพแล้วราคาก็ยังคงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้นการลดต้นทุนการผลิตจึงเป็นเรื่องสำคัญ ในปัจจุบันหากใช้วิธีการเก็บเกี่ยวแบบเดิม คือใช้คนเกี่ยวมัดเป็นพ่อน ขนย้ายสู่ลานตากแล้วนวดด้วยเครื่องจักรกล นอกจากจะเสียเวลาทำให้คุณภาพของข้าวเปลือกเสื่อมลงแล้วยังเสียค่าใช้จ่ายสูงถึงประมาณ 500 บาทต่อไร่ และคงจะเพิ่มสูงขึ้นตามภาวะการขาดแคลนแรงงานเกี่ยวเกี่ยว แต่การใช้รถนวดข้าวสามารถลดเวลาและลดค่าใช้จ่ายลงได้ถึงประมาณ 50 เปอร์เซ็นต์ (สุวัฒน์ รวยอารีย์. 2537 : 68) การทำนาในพื้นที่บ้านข่อยก็เช่นเดียวกับชุมชนอื่นในภาคกลางที่เกษตรกรต้องการลดต้นทุนการผลิต เนื่องจากปัญหาด้านการตลาดและราคาของผลผลิตตกต่ำ จึงได้มีการนำเครื่องเกี่ยวนวดข้าวมาใช้ในระบบการผลิตข้าว แม้ว่าแรงงานภาคเกษตรจะเหลือเพียง 60 กว่าเปอร์เซ็นต์ ในภาพรวมของประเทศ แรงงานบางส่วนที่เหลืออยู่ในหมู่บ้านที่เป็นแรงงานที่มีอาชีพรับจ้างเกี่ยวเกี่ยวข้าว โดยเฉพาะที่ตำบลบ้านข่อยได้ประสบปัญหาด้านตลาดแรงงานด้วย เนื่องจากระบบการผลิตข้าวที่นำเครื่องนวดข้าวมาใช้งานในระดับไร่นา ซึ่งมีราคาถูกกว่าแรงงานคน การถูกแย่งงานดังกล่าวทำให้เกษตรกรที่เป็นแรงงานรับจ้างได้รับผลกระทบในด้านการจ้างงาน กล่าวคือแหล่งงานลดน้อยลง ทำให้มีรายได้ลดน้อยลงและจะต้องไปหางานทำนอกพื้นที่ ต้องละทิ้งถิ่นเพื่อความอยู่รอด แรงงานรับจ้างกลุ่มนี้เป็นกลุ่มแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร มีความถนัดในการทำนาเท่านั้น จึงมีความยากลำบากต่อการปรับเปลี่ยนไปสู่อาชีพอื่น

- สมควร : เตี้ยวนี้มีงานน้อยลงนานา พอมีรถเกี่ยวเข้ามาเราจะได้แต่ที่รถเกี่ยว
ไม่ได้พวกข้าวนาสุ่ม นอกนั้นเขาจ้างรถเกี่ยว
- จำลอง : อย่างที่ว่าแหละ เขาใช้รถเกี่ยวเราก็ได้ตรงที่รถเกี่ยวไม่ได้ เรียกว่า
แปลง
- ศิริ : บ้านข่อยถ้ามีแหล่งงานชักหน้อยก็ไม่มีใครอยากออกไป พุทธิ์ ใจรอยาก
จะจากบ้านไปสะครับ ลาบากจริง ๆ ครับ
- เซ็น : ก็มีงานน้อย เขามีรถเกี่ยวแล้ว
- สมจิต : แถวบ้านเรางานไม่ค่อยมีเสียแล้ว ลงรถเกี่ยวเข้ามาก็หมดเลยที่นี่
(เกษตรกรรับจ้าง - ผู้ชาย)
- เชิง : ก็แก้กันไปตามอัธภาพ ที่แก้กันอยู่เดี๋ยวนี้ก็ใช้รถเกี่ยว ถ้าข้าวอนก็เกี่ยว
ไม่ได้
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

1.2 ปัญหาการขาดแคลนเงินทุน

ปัจจุบันระบบการเกษตรของไทยได้เปลี่ยนจากระบบการเกษตรเพื่อการบริโภค
ในครัวเรือนมาเป็นระบบเพื่อการค้ามากขึ้น โดยเฉพาะภาคกลางได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นระยะเวลายาวนานพอสมควร จากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 กับอังกฤษและสนธิสัญญาต่าง ๆ ที่ไทยทำกับมหาอำนาจอื่น ๆ หลังจากนั้นได้เป็นผลทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยได้กลายเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเสรีที่ต้องพึ่งตลาด ซึ่งเท่ากับเป็นการก้าวเข้าสู่วงจรของระบบทุนนิยมโลก การขยายตัวทางการค้ากับต่างประเทศ ทำให้การใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนขยายตัวตามไปด้วย ข้าวได้กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทย (รณยุทธ จิตรดอน. 2537 : 850) ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก

จากรูปแบบการผลิตที่เปลี่ยนไป เงินทุนได้เข้ามาสู่บทบาทสำคัญมากยิ่งขึ้น ในการผลิตแม้ว่าเกษตรกรจะมีที่ดิน แรงงาน และเครื่องจักรกลก็ตาม เกษตรกรก็จะไม่สามารถทำการผลิตได้ หากขาดเงินทุนเพราะว่าเงินทุนดังกล่าวนี้ เกษตรกรจะต้องนำไปใช้ซื้อปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ได้แก่ ค่าจ้างแรงงาน พันธุ์พืชและสัตว์ ปุ๋ยและเคมีภัณฑ์ที่ใช้ในทางเกษตร เช่น ยาปราบศัตรูพืช

และยาฆ่าแมลง เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่ใช้ประกอบปัจจัยการผลิตพื้นฐาน ปัจจัยที่ใช้ประกอบการผลิตดังกล่าวนี้ จะช่วยให้เกิดประสิทธิภาพการผลิตและทำให้ผลผลิตทางการเกษตรดีขึ้น ปัจจัยรวมเหล่านี้ในวันจะมีความจำเป็นและต้องการมากขึ้นในระบบการผลิตเพื่อการค้า ดังนั้นเงินทุนของเกษตรกรจึงเป็นปัจจัยการผลิตพื้นฐานที่สำคัญและ เงินทุนนี้นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญอีกปัญหาหนึ่งของเกษตรกร เพราะรายได้ของเกษตรกรส่วนใหญ่ต่ำมากแทบจะไม่พอใช้ในการดำรงชีวิต จึงไม่มีเงินเหลือสะสมสำหรับการผลิตต่อไป ผลผลิตและรายได้เกือบทั้งหมดถูกใช้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน เป็นสำคัญ ความสามารถในการออมจึงมีคนที่ จำเป็นต้องอาศัยการกู้ยืมหรือสินเชื่อจากแหล่งเงินกู้ต่าง ๆ เพื่อใช้ในการดำเนินการผลิตและบริโภคโดยจะต้องจ่ายคืนเงินกู้เมื่อถึงกำหนดการชำระคืน หลังฤดูเก็บเกี่ยวเป็นประจำทุกปี อย่างไรก็ตาม แหล่งเงินกู้ที่มีดอกเบี้ยต่ำมีน้อยและจำกัดไม่เพียงพอ กับความต้องการ จำเป็นต้องกู้ยืมจากพ่อค้าและนายทุนเงินกู้ต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูง อันเป็นการเพิ่มภาระให้เกษตรกรมากขึ้น ทำให้รายได้ลดน้อยลง ไม่สามารถออมเงินได้ นอกจากนี้เกษตรกรบางส่วนไม่สามารถชำระคืนหนี้เงินกู้เมื่อถึงกำหนดได้ ซึ่งมีผลให้เป็นหนี้สะสมวนไปต่อไป ลักษณะดังกล่าวเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรไม่มีความสามารถที่จะสะสมทุนขึ้นมาได้ (กองนโยบายและแผนพัฒนาการเกษตร. 2534 : 22 ; ทองโรจน์ อ่อนจันทร์ และมนตรี รสคดียานุรักษ์. 2538 : 34 ; สัณญา สัณญาวิวัฒน์ และสุนันท์ สีสังข์. 2537 : 199) เกษตรกรที่ทำการเกษตรเพื่อการค้าส่วนใหญ่จึงขาดเงินทุนที่จะนำมาใช้ในการผลิต ปัญหาการขาดเงินทุนนี้มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์โดยตรงกับหนี้สินของเกษตรกร เนื่องจากเกษตรกรรายทั่วไปแล้วมักมีรายได้ไม่พอใช้จ่ายในการทำการเกษตรและรายจ่ายในครัวเรือน ทำให้เงินออมที่จะนำมาใช้ในการลงทุนในไปต่อไปหรือมีไม่เพียงพอ จากการสำรวจของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ในปี 2531/32 เกษตรกรมีรายได้สุทธิทางการเกษตร 15,252 บาทต่อครัวเรือน ขณะที่รายจ่ายเงินสดในครัวเรือนประมาณ 21,649 บาท จะเห็นว่ารายได้ต่ำกว่ารายจ่ายเงินสดในครัวเรือนประมาณ 6,397 บาท ดังนั้น หากเกษตรกรครัวเรือนใดไม่มีรายได้นอกภาคเกษตรมาจุนเจือก็มีความจำเป็นที่จะต้องกู้เงินมาใช้จ่ายและลงทุน (กองนโยบายและแผนพัฒนาการเกษตร. 2534 : 22) ลักษณะดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรใช้วิธีการผลิตแบบพึ่งสินเชื่อ และตลาดอย่างชัดเจน

สภาพของเกษตรกรที่เข้าร่วมสหนากลุ่มที่มาจากกลุ่มที่มีลักษณะแตกต่างกันของตำบลบ้านข่อย ทุกกลุ่มไม่ว่าจะเป็นกลุ่มที่มีที่ดินเป็นของตนเอง กลุ่มเช่าที่ดิน และแม้แต่เกษตรกรที่เป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรจะอยู่ในสภาพที่มีรายได้ไม่พอกับรายจ่าย สภาพดังกล่าวก่อให้เกิดภาวะหนี้สินทั้งจากแหล่งเงินกู้ในระบบและนอกระบบ เกษตรกรที่เข้าร่วมสหนากลุ่มส่วนใหญ่แล้วใช้เงินทุนจากการกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้ทั้งในระบบและนอกระบบในลักษณะที่ผสมผสานกันทั้งเพื่อการผลิตและการบริโภค สำหรับแหล่งเงินกู้ในระบบแหล่งใหญ่ก็คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ซึ่งเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งธนาคารดังกล่าวที่มุ่งให้บริการสินเชื่อการเกษตร หากไม่มีแหล่งเงินกู้ดังกล่าวนี้ เกษตรกรจะต้องไปพึ่งสินเชื่อในระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยที่ค่อนข้างสูง โอกาสที่เกษตรกรจะสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินหรือทรัพย์สินของตน ในกรณีที่ไม่สามารถชำระหนี้ได้ตามกำหนดจะทำให้ภาระการดำรงชีพอยู่ด้วยความยากลำบาก ต้องอพยพไปหางานทำในเมืองใหญ่ และเกิดปัญหาสังคมตามมา เกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มสหนาซึ่งให้เห็นว่าปัจจุบันเกษตรกรดำรงชีพอยู่ได้ขณะนี้ด้วยการเกื้อหนุนของรัฐบาลโดยผ่านการให้บริการสินเชื่อ การเกษตรของธนาคารเพื่อการเกษตรและมิฉะนั้นเกษตรกรคงจะต้องสูญเสียที่ดินให้กับนายทุนเงินกู้ ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองจะเกิดขึ้นอันจะนำความยุ่งยากให้กับประเทศชาติ

สิน : ธกส. แหล่งใหญ่เลย ถ้าไม่ทานาก็กู้ไม่ได้

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

บุญธรรม : พวกเราก็พึ่ง ธกส. เพราะแหล่งใหญ่เลย กู้กันทั้งนั้นเลย แพนับตัวได้เลย
ที่ว่าไม่กู้ดอกถูก

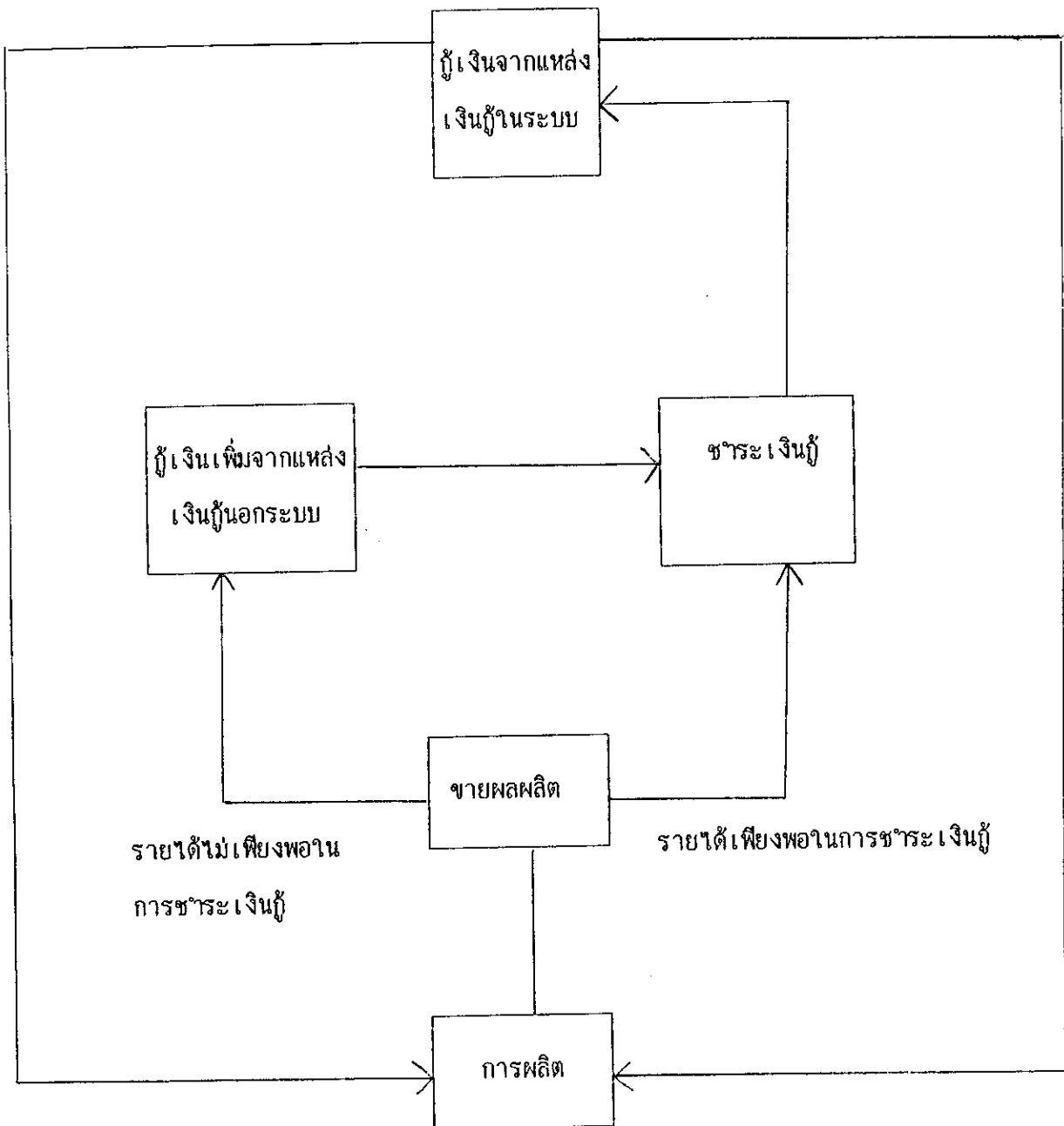
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

เชิด : ฉันไม่มีทุนหรอก เลี้ยงสัตว์ลงทุนมาก เลี้ยงมันเลี้ยงได้ ตายขาดทุนอีกยับเลย
จมไปกันใหญ่เลย

(เกษตรกรที่เป็นแรงงานรับจ้าง - ผู้ชาย)

การที่เกษตรกรประสบปัญหาผลผลิตตกต่ำการเพาะปลูกส่วนใหญ่ทำได้ปีละครั้ง เนื่องจากรัฐบาลไม่ทำให้เกษตรกรในพื้นที่บ้านข่อยทานาปรัง ประกอบกับบางปีประสบปัญหาภัยธรรมชาติ เช่น

พายุ และเกษตรกรมีปัญหาด้านการตลาด ปรากฏการณ์ดังกล่าวเหล่านี้ทำให้เกษตรกรประสบปัญหาในการออม กล่าวคือ ไม่สามารถที่จะสะสมทุนได้ เพราะเนื่องจากการเร่งรัดติดตามหนี้สินจากแหล่งเงินทุนทั้งในระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ธนาคารพาณิชย์ และเจ้าของเงินให้กู้ยืมนอกระบบ เกษตรกรจำเป็นต้องขายผลิตผลเพื่อนำเงินไปชำระหนี้ กรณีที่รายได้จากการขายผลิตผลไม่เพียงพอในการชำระหนี้ เกษตรกรจำเป็นต้องไปกู้เงินจากแหล่งเงินทุนนอกระบบในท้องถิ่นเพื่อแก้ปัญหา มิฉะนั้นเกษตรกรจะมีหนี้ค้างชำระไม่สามารถกู้ยืมสินเชื่อเพื่อการผลิตในปีต่อไปได้หรือกู้ยืมได้น้อยลง ลักษณะการกู้ยืมดังกล่าวนี้ เป็นลักษณะของการรับสินเชื่อซ้ำซ้อน เกษตรกรมีภาระเพิ่มขึ้นในการชำระหนี้จนเกินความสามารถในการผ่อนชำระ ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้เกิดภาวะหนี้สินเพิ่มขึ้น ไม่มีเงินลงทุนในฤดูกาลผลิตแต่ละปี เงินทุนที่เกษตรกรตำบลบ้านข่อยนำมาใช้ในการผลิตและการบริโภคมีลักษณะดังกล่าวประกอบ 7

ภาพประกอบ 7 แสดงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของเกษตรกรตามบ้านซอย (หมู่ 10, หมู่ 11)

การดำรงชีพของเกษตรกรส่วนใหญ่ของตำบลบ้านข่อยในแต่ละปีนั้น เกษตรกรกู้เงินลงทุนจากแหล่งเงินกู้ในระบบเพื่อนำมาลงทุนในการผลิตและการบริโภค (บางส่วน) นำเงินที่ได้จากการกู้ยืม (เงินลงทุน) มาดำเนินการผลิต เช่น จัดซื้อปัจจัยการผลิตต่าง ๆ จากแรงงานในการผลิต ตั้งแต่การเตรียมดิน การปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยวและการนวดข้าว ขายผลผลิตและนำเงินที่ได้จากการขายผลผลิตไปชำระเงินกู้ตามกำหนด กรณีที่ผลผลิตตกต่ำรายได้จากการขายผลผลิตไม่เพียงพอ จะต้องหาแหล่งเงินกู้ในระบบเพื่อกู้เงินมาชำระหนี้แหล่งเงินกู้ในระบบให้ทันตามกำหนดระยะเวลาจึงจะมีสิทธิในแต่ละปีเงินมาเพื่อการผลิตและบริโภคได้ซึ่งมีลักษณะ เป็นวงจรดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า หากเกษตรกรขาดเงินกู้เพื่อนำมาลงทุน เกษตรกรไม่สามารถที่ดำเนินกิจกรรมทำให้เกิดผลผลิตหรือรายได้ เงินกู้หรือสินเชื่อการเกษตรที่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร จึงเป็นเงินลงทุนของเกษตรกรในสภาพปัจจุบัน เกษตรกรไม่สามารถที่จะออมเงินที่จะออมเงินที่ได้จากการผลิตของตนเอง เพื่อใช้เป็นเงินทุนได้ นอกจากเงินกู้หรือสินเชื่อเท่านั้น และการที่รัฐบาลได้จัดตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เพื่อทำหน้าที่ในการปล่อยสินเชื่อให้แก่เกษตรกร หากพิจารณาในด้านการเมือง จะเห็นว่า เป็นการสร้างความศรัทธาให้กับประชาชนที่เป็นคนกลุ่มใหญ่ของประเทศเพื่อให้เห็นว่า รัฐบาลเป็นที่พึ่งได้ อันจะส่งผลให้เกษตรกรและเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ร่วมมือกันแก้ปัญหาต่าง ๆ ในท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้การปกครองท้องถิ่นดีขึ้น

จรัญ : ก็ทำนาเป็นเงินหมุน พอสิ้นปีก็พออยู่ได้

มีวน : ผมบอกได้เลยว่าชาวนาไม่ตายหрокเพราะกู้เขามากินได้

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

บล : แต่ละปีก็ไม่พอใช้หนี้เขาอยู่แล้ว ถึงปีหนึ่งไปสู้เขาก็กู้ต่ออีก

เข้ม : ทุนมันจะมากกว่าใช้ที่ได้ (หัวเราะ)

เดือน : ฉันมาคำนวณดูแล้วมันไม่ไหวขาดทุนลูกเดียว

เล็ก : ทำนาเขาให้กู้ได้ ธกส. นะก็หมุนกันไป (หัวเราะ)

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง - เขาเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

- แจ้ว : พวกเราก็กู้เอามาลงทุน ถึงปีก็เอาไปคืนเขาที่ หมุนเวียนไปปีต่อไป
 จุก : ก็หนี้สินต้องกู้ทุกปีไม่พอใช้หนี้ ธกส.
 เฉลิม : ทานาส่งดอก (หัวเราะ)
 กุหลาบ : ถึงหน้าส่งถ้าข้าวไม่ได้เอาละต้องหาแล้ว ต้องหาที่อื่นไปให้เขาก่อน
 (เกษตรกรที่มีที่ดินเป็นของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

ปัญหาเงินทุนของเกษตรกรเกิดมาจากการที่เกษตรกรบางส่วนนำเงินกู้คิดไว้ดูประสงค์ เช่น นำไปใช้ในกิจกรรมอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากการผลิต แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรไม่มีเงินลงทุนทำการเกษตรและเพื่อการบริโภคนั้น ส่วนหนึ่งมาจากการมีค่านิยมเกี่ยวกับการยกย่องการจัดพิธีการต่าง ๆ ที่ฟุ่มเฟือยหรูหรา นิสัยการใช้จ่ายของเกษตรกรที่ไม่เป็นไปเพื่อการเพิ่มประสิทธิภาพทางการผลิต หากเจ้าหน้าที่ให้เงินกู้แก่เกษตรกรไม่มีการควบคุมและแนะนำส่งเสริมก็เท่ากับเป็นการกู้ยืมไปประกอบอาชีพตามวิธีการเก่า ๆ มิได้เกื้อหนุนให้เกิดการเพิ่มผลผลิตขึ้นมาแต่อย่างใด สอดคล้องกับข้อสังเกตที่ได้จากการศึกษาของ ไพศาล กิจเพชร (2535 : 33) ที่เกี่ยวกับหนี้สินของเกษตรกรที่ว่า เกษตรกรบางครัวเรือนอาจนำเงินกู้ที่ได้รับจากสถาบันการเงิน แห่ส่งเงินกู้อื่น ๆ ไปใช้เพื่อการบริโภคไม่นำไปใช้ลงทุนอย่างเต็มที่ เช่น ใช้เงินเพื่อจัดงานประเพณี บวชนาค แต่งงาน งานศพ หรือใช้จ่ายในการบริโภค สุรา บุหรี่ เป็นต้น พฤติกรรมดังกล่าว ทำให้เกษตรกรประสบปัญหาในการชำระหนี้คืนและตกอยู่ในสภาพเป็นหนี้เป็นสินอย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด ปัญหาดังกล่าวนี้น่าจะเกี่ยวข้องกับการขาดเงินลงทุน สมจิต โยชะคง (2537 : 147 - 148) ได้กล่าวถึงสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกษตรกรมีหนี้สิน ได้แก่ ภาวะผลผลิตตกต่ำ ความยากจน การกู้เงินมาลงทุน นิสัยการใช้จ่ายและการออมต่ำ และงานประเพณีต่าง ๆ ในชนบทที่เกษตรกรจะต้องใช้จ่ายเงิน หนี้สินของเกษตรกรนับวันจะมีมากขึ้นและเรื้อรัง ทั้งนี้จากการที่มีรายได้ลดลงและรายจ่ายที่เกี่ยวกับต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้น ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเกษตรกร ตำบลบ้านซอย แสดงให้เห็นถึงค่านิยมที่ไม่เหมาะสมในการใช้เงินกู้เช่นเดียวกัน ค่านิยมดังกล่าวนี้ส่งผลให้เกษตรกรประสบปัญหาด้านเงินทุน

จริญ : อย่างนี้ครับ รทส. เขามี 2 ระบบ อันแรกนี่เอาโฉนดไปค้าตัวเองกับพวก
ไม่มีโฉนดก็รวมกลุ่มกันค้า

สิน : ไม่ทานาก็กู้ได้ รทส.เขา แหกตาเขามา

จริญ : ก็บอกไปซิว่าจะเอามาซื้อวัวบ้าง ทานาบ้าง อย่าไปบอกตรง ๆ นะว่า
เอามาขายมาแต่ง

ม้วน : บอกชื่อ ๆ เขาไม่ให้หรอก พอได้มาถึงบ้านก็พลิกแพลงเป็นอย่างอื่น
รถเครื่องบ้าง ที่รีสีบ้าง เป็นแต่ง เป็นแมว ก็ได้ (หัวเราะ)

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

โพ : เอามาใช้กินใช้อยู่กันนี้แหละ แต่เวลาจะต้องบอกเขาว่า เอาไปทานา
เลี้ยงสัตว์ เขาถึงจะให้

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย):

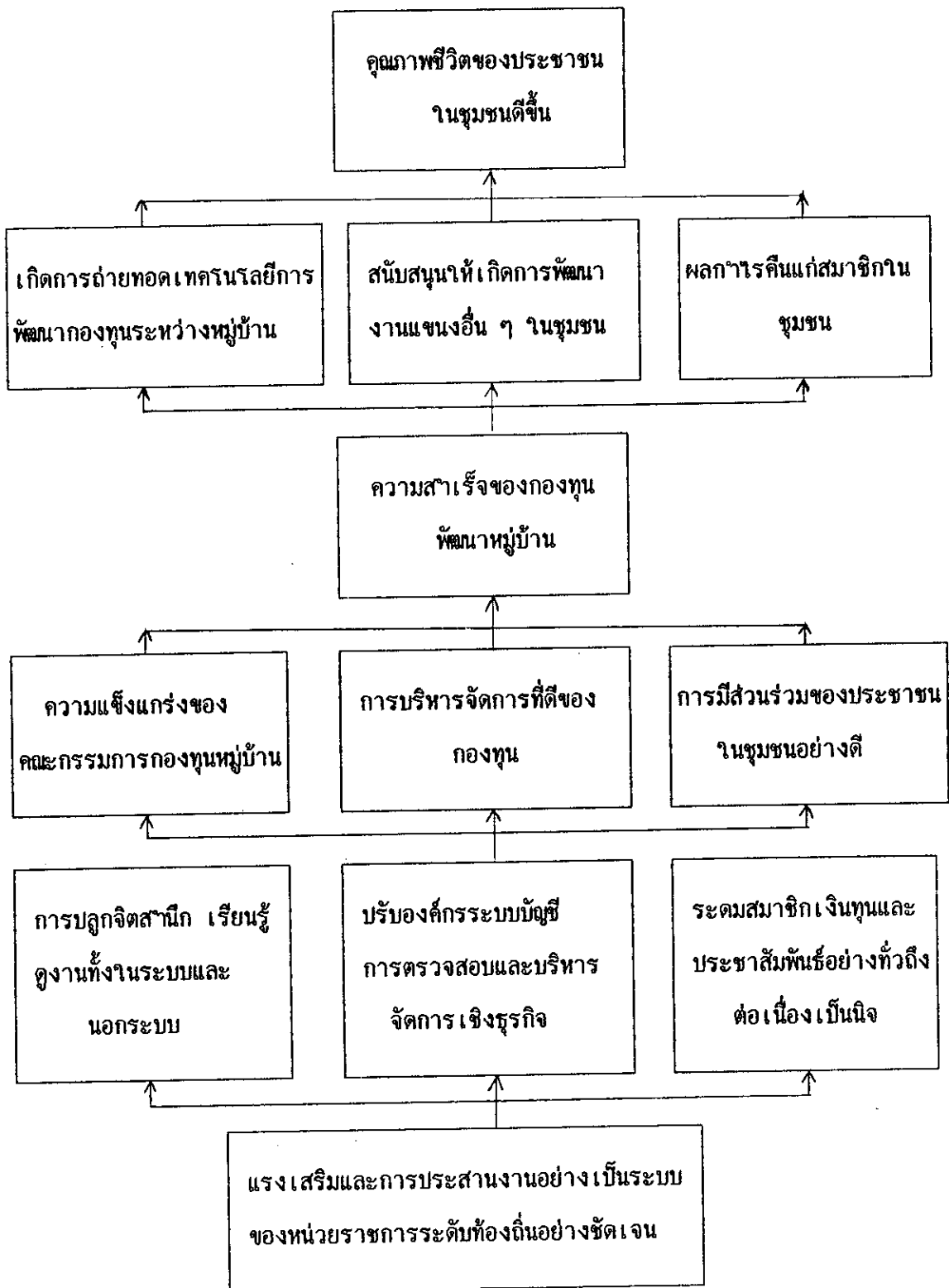
ปัญหาการขาดแคลนเงินทุนของเกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ ของตำบลบ้านข่อย เป็นปัญหาที่
เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เกษตรกรไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความอ่อนแอใน
การรวมกลุ่มของเกษตรกรในระดับท้องถิ่นที่ขาดจิตสำนึกและการเรียนรู้ที่จะรวมกลุ่มกันแก้ปัญหา
ของตนเอง การพึ่งพาแหล่งเงินทุนจากรัฐบาลเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ จำเป็น
ที่จะต้องพึ่งตนเองให้มากขึ้น สำหรับกลยุทธ์การพัฒนาที่จะช่วยให้เกษตรกรสามารถนำมาใช้เพื่อ
พัฒนาคุณภาพชีวิตของตนให้ดีขึ้นได้และได้ผ่านขั้นตอนการทดลองและนำไปใช้ได้สำเร็จในหลายพื้นที่
คือ กลยุทธ์ทางด้านกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน กลยุทธ์การพัฒนามีเค้าโครงความคิดดังแสดงในภาพ
ประกอบ (โกวิน วัฒนพงศ์พันธ์, ปิติ พูนไชยศรี และจักรกฤษณ์ ศีวะเดชาเทพ. 2535 :
189 - 192) กลยุทธ์ดังกล่าวนี้จะช่วยให้เกษตรกรมีแหล่งเงินเพิ่มขึ้น โดยสามารถกู้ยืมในอัตรา
ดอกเบี้ยต่ำ และได้รับการปันผลกลับคืนมายังสมาชิกที่เป็นเกษตรกร รวมทั้งจะมีแหล่งระบาย
สินค้ามากขึ้นและสามารถซื้อสินค้าในราคาถูก การดำเนินงานตามกลยุทธ์โดยอาศัยกิจกรรมกองทุน
พัฒนาหมู่บ้านเป็นแกนนำนี้ จะช่วยให้เกษตรกรสามารถระดมเงินทุนได้อีกทางเลือกหนึ่ง แต่เนื่องจาก
เกษตรกรในตำบลบ้านข่อยโดยเฉพาะหมู่ 10 และหมู่ 11 ยังขาดการเรียนรู้และความเข้าใจใน
กิจกรรมของกองทุนดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มสะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกของ

เกษตรกรที่มีความประสงค์จะจัดตั้งกองทุนในระดับหมู่บ้าน แต่เนื่องจากยังไม่มีรูปแบบที่เป็นรูปธรรม จึงไม่มีกิจกรรมดังกล่าวในระดับหมู่บ้าน

สมปอง : บ่อน้ำที่มาเจาะใช้ไม่ได้เลย ลูกละหมื่นกว่าบาท

จุก : แทนที่จะเอาเป็นทุนของหมู่บ้าน เงินก้อนนี้มาให้ญาติจะดีกว่าอีก ดอกรอยละ บาทก็ได้ ปีหนึ่งขอสงที่

(เกษตรกรที่มีที่ดินเป็นของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

ภาพประกอบ 8 แผนภูมิแสดงแนวความคิดของกลยุทธ์การวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน
ในชนบทโดยอาศัยกิจกรรมกองทุนพัฒนาหมู่บ้านเป็นแกน

1.3 ปัญหาปุ๋ยและการใช้ปุ๋ยของเกษตรกร

ขนาดการถือครองที่ดินของเกษตรกรไทยส่วนใหญ่แล้วมีขนาดเล็ก (ทองโรจน์ อ่อนจันทร์. 2524 : 28) และประมาณครึ่งหนึ่งของเกษตรกรไทยถือครอง 5 - 15 ไร่ โดยมีเกษตรกรผู้เช่าที่ดินทำกินเฉลี่ยทั้งประเทศร้อยละ 5.4 ของเนื้อที่ถือครอง โดยภาคกลางมีผู้เช่าสูงสุดร้อยละ 14.7 ของเนื้อที่ถือครอง (Thongpan. 1985 : 5) ทั้งนี้เนื่องมาจากการนาที่ดินทำกินที่มีอยู่เป็นกรรมสิทธิ์ไปจวนอง ขาย หรือขายฝากกับเจ้าหน้าทีเอกชน และไม่สามารถปลดเปลื้องหนี้สินได้จนต้องสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตนไป และจำเป็นต้องเช่าที่ดินทำกินสำหรับเกษตรกรบางส่วน การที่เกษตรกรมีที่ดินทำกินน้อยลงและเช่าผู้อื่นทำกินมีมากขึ้น ประกอบกับการผลิตข้าวของเกษตรกรในปัจจุบันเป็นการผลิตเพื่อการค้า เกษตรกรจำเป็นต้องที่จะต้องเพิ่มประสิทธิภาพของการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้น ในการเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้นนั้น สำหรับเกษตรกรในบางประเทศที่มีที่ดินทำกินขนาดเล็ก ได้แก่ ญี่ปุ่น ใต้หวัน และเกาหลีใต้ เกษตรกรสามารถเลี้ยงตัวเองได้อย่างดี ได้อาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วย ทำให้ผลผลิตสูงขึ้นผลิตได้มากขึ้น ทำให้มีรายได้มากขึ้นตามไปด้วย ดังนั้นการเพิ่มรายได้ด้วยการเพิ่มผลผลิตโดยใช้เทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่จึงเป็นทางเลือกที่จำเป็น (Streeten. 1977) สำหรับเทคโนโลยีการผลิตอย่างหนึ่งที่จะช่วยเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้น คือ ปุ๋ย ซึ่งในระยะ 20 ปีมานี้ ปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีของชาวนาไทย (คิดตามน้ำหนักปุ๋ย) ได้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับทั้งนาปีและนาปรัง สำหรับชาวนาปีปริมาณการใช้ปุ๋ยต่อไร่เพิ่มขึ้นประมาณ 1 เท่าตัว คือประมาณ 4 กิโลกรัมต่อไร่ ในช่วงปี 2510 - 2514 มาเป็น 8 กิโลกรัมต่อไร่ในช่วงปี 2524 - 2530 ปริมาณปุ๋ยต่อไร่ในนาปรังก็เพิ่มขึ้นประมาณเท่าตัวเช่นกัน คือจาก 22 - 25 กิโลกรัมต่อไร่ในช่วงปี 2510 - 2514 มาเป็น 50 กิโลกรัมต่อไร่ในช่วงปี 2524 - 2530 (อัมมาร สยามวาลา และวิโรจน์ ณ ระนอง. 2533 : 106) และจากสถิติการใช้ปุ๋ยเคมีในการเกษตรของไทยมีปริมาณเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในช่วงปี 2520 - 2533 ปริมาณการใช้ปุ๋ยมีอัตราเพิ่มเฉลี่ยร้อยละ 9.90 ต่อปี (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2535 : 7) ตัวเลขดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าของเกษตรกรไทยที่ได้นำเอาเทคโนโลยีการผลิตทางการเกษตรสมัยใหม่มาใช้ในการผลิตมากขึ้น และจากสภาพของดินที่มีสมรรถนะในการผลิตต่ำ นับว่าเป็นปัญหาอย่างยิ่งที่เกษตรกรจะต้องใช้ปุ๋ยให้มากขึ้น สำหรับสภาพดินของตำบลบ้านข่อย ส่วนใหญ่เป็น

ดินเหนียว การระบายน้ำไม่ดีและปริมาณอินทรีย์วัตถุอยู่ในระดับปานกลาง เกษตรกรมีการใช้
อินทรีย์วัตถุน้อย (สำนักงานเกษตรอำเภอเมืองลพบุรี. 2535 : 38) ภายใต้นโยบายเป็นปัจจัย
การผลิตที่สำคัญที่จะทำให้เกษตรกรสามารถเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปุ๋ย
เคมี ซึ่งปัจจุบันเกษตรกรโดยทั่วไปยอมรับว่าปุ๋ยเคมีเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญและจำเป็นต้องการ
ผลิตพืชเพื่อการค้า เกษตรกรจึงได้นำมาใช้กันอย่างแพร่หลายเช่นเดียวกับเกษตรกรของตำบล
บ้านข่อยที่ตกอยู่ในกระแสดังกล่าวเช่นกัน กล่าวคือ มีการยอมรับเทคโนโลยีทางการเกษตร
มากขึ้น (สำนักงานเกษตรอำเภอเมืองลพบุรี. 2535 : 28)

กลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ที่ศึกษา ได้เห็นความสำคัญและความจำเป็นของปุ๋ย โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งปุ๋ยเคมี แต่เกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ ยกเว้นกลุ่มเกษตรกรที่เป็นแรงงานรับจ้าง แสดง
ให้เห็นว่าปุ๋ยเป็นปัญหาต่อการประกอบอาชีพในการเกษตร จากการที่เกษตรกรที่เข้ากลุ่มสนทนา
ส่วนใหญ่เป็นอยู่ในฐานะที่ยากจน เป็นหนี้สินอย่างต่อเนื่อง เกษตรกรกลุ่มดังกล่าวจึงมีลักษณะ
ของการไร้อำนาจ (Powerlessness) ลักษณะไร้อำนาจเป็นสภาวะที่ก่อให้เกิดความยากจน
ได้ในหลายลักษณะ เช่น ทำให้ผู้มีอำนาจมากกว่าถือโอกาสเอารัดเอาเปรียบทำให้ไม่สามารถ
เข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ที่รัฐจัดสรรให้ และผู้ที่อยู่ในสภาวะไร้อำนาจยังก่อให้เกิดภาวะส่อแหลม
อย่างที่ไม่น่าพึงปรารถนาอีกด้วย เช่น ถ้ากู้เงินใครมาก็จะต้องจ่ายดอกเบี้ยในอัตราสูง
โอกาสที่จะถูกข่มขู่ว่าจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย หากไม่จ่ายเงินต้นในเวลาที่กำหนด จะต้อง
จ่ายดอกเบี้ยสูง (สถิตย์ นิยมญาติ. 2537 : 29 - 30) ลักษณะของเกษตรกรดังกล่าวจึงอยู่
ในสภาพที่ถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า โดยเฉพาะอำนาจทางเศรษฐกิจ ข้อมูลจาก
การสนทนากลุ่มได้สะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกว่าตนเองถูกเอารัดเอาเปรียบ มีความเห็นว่าปุ๋ยที่มีอยู่
ในท้องตลาดมีราคาสูงเป็นราคาที่ไม่เป็นธรรมต่อเกษตรกร โดยเปรียบเทียบกับราคาผลผลิตที่
เกษตรกรได้รับค่อนข้างต่ำ กล่าวคือ สัดส่วนราคาผลผลิตกับราคาปุ๋ยค่อนข้างต่ำ เกษตรกรต้องการ
ให้ปุ๋ยมีราคาตลาดต่ำลง แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการได้ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า นโยบายในการ
เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตข้าวด้วยการส่งเสริมให้มีการใช้ปุ๋ยเคมียังไม่รัดกุมพอที่จะเอื้อประโยชน์ให้
กับเกษตรกร ทั้งนี้เพราะว่ารัฐบาลขาดการกำหนดมาตรการในเรื่องสินเชื่อการเกษตรที่จะให้บริการ
แก่เกษตรกรในการจัดซื้อปุ๋ยอย่างเพียงพอ มาตรการในการจัดหาปุ๋ยให้เกษตรกรอย่างเพียงพอและ

นโยบายในการผลิตปุ๋ยเคมีของรัฐบาล มาตรการเหล่านี้เป็นสิ่งที่รัฐบาลไม่ได้คำนึงถึงอย่างจริงจัง ทำให้เกษตรกรประสบปัญหาการขาดปุ๋ยเคมีที่มีราคาแพง

อนง : ปุ๋ยยาก็ราคาแพง รวยพอค้า รัฐบาลก็ว่าจะช่วยชาวนา ก็ไม่เห็นมันลด
ราคาเลยปุ๋ย ธกส. ก็เอาเปรียบ เดียวนี้ไม่เหมือนก่อน เอาอะไร
ต่อมิอะไรยัดขายให้

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

ราฟา : ชาวนามันเสียเปรียบทุกอย่างเลย ปุ๋ยก็แพง ยูเรียเดี่ยวนี่ตก 400

ระเปียบ : เงินสถานะ ธกส. ก็ต้องซื้อสด ภูได้เขาหักไว้เลย

เจลา : เดียวนี้ปุ๋ยแพง ปีหนึ่งฉันใช้หมื่นกว่าบาท

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

สำหรับทางเลือกอื่นของเกษตรกรในกรณีของการใช้ปุ๋ยนั้น รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมให้เกษตรกรใช้ปุ๋ยอินทรีย์ เช่น ปุ๋ยหมัก เพื่อลดต้นทุนการผลิต แต่เนื่องจากเกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มสหกรณ์มีพื้นฐานความรู้ต่ำ ส่วนใหญ่จบการศึกษาเพียงระดับประถมศึกษา การขาดการเรียนรู้ในเรื่องประโยชน์และคุณค่าของปุ๋ยอินทรีย์ชนิดต่าง ๆ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ทำให้ขาดความรู้และความเข้าใจในการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ที่เหมาะสมกับชนิดของพืชและลักษณะพื้นที่ อัตราการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ของเกษตรกรจึงอยู่ในอัตราต่ำมากและบางส่วนไม่ได้ใช้เลย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การสนับสนุนของรัฐบาลในเรื่องการลดต้นทุนการผลิตโดยการให้ปุ๋ยอินทรีย์ยังไม่ประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากความรู้ความเข้าใจของเกษตรกร ทักษะคิดของเกษตรกรที่มีต่อปุ๋ยอินทรีย์ โดยเกษตรกรมีความรู้สึกว่าได้ผลน้อยกว่าปุ๋ยเคมีในแง่ของการไม่ทันต่อฤดูกาลเพาะปลูกและความพอเพียง เกษตรกรส่วนมากมีความต้องการปุ๋ยอินทรีย์ต่ำและความมั่นใจที่มีต่อปุ๋ยอินทรีย์ของเกษตรกรมีต่ำเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม จากการวิจัยปริมาณของไนโตรเจนในยุโรปพบว่า ในเกษตรแผนใหม่เมื่อใส่ไนโตรเจนในรูปวัตถุคิลลงไป 460,000 ตัน จะได้ผลผลิตการเกษตรมาเพียง 225,000 ตันหรือผลผลิต 1 ตันต้องลงไนโตรเจนไป 204 ตัน ส่วนในการผลิตของเกษตรทางเลือกลงไนโตรเจนไป 66,000 ตัน จะได้ผลผลิตการเกษตรมากถึง 105,000 ตัน นั่นคือ ผลผลิตการเกษตร 1 ตันต้องลงไนโตรเจนไป 1.59 ตันเท่านั้น เหตุผลก็เพราะการลงไนโตรเจนของเกษตรทางเลือกในรูปของ

ปุ๋ยคอกและอื่น ๆ นั้นไม่สูญเสียไนโตรเจนไปในการระเหยสู่อากาศ แต่กลับดึงเอาไนโตรเจนจากอากาศมาเลี้ยงพืชในขณะที่ปุ๋ยเคมีของเกษตรกรแผนใหม่จะสูญเสียไนโตรเจนไปสู่อากาศในอัตราสูงมาก (การพัฒนากับสิ่งแวดล้อม. 2539 : 294) แต่ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบของการกำหนดนโยบายของรัฐบาลที่ยังไม่รัดกุมเพียงพอที่จะให้เกษตรกรมั่นใจ โดยขาดมาตรการในการทำให้การเรียนรู้แก่เกษตรกร เพื่อให้เกษตรกรมีทักษะในการใช้ปัจจัยการผลิตอย่างเพียงพอควบคู่ไปกับการปรับเปลี่ยนแนวทางการผลิต ซึ่งแสดงว่าการประสานงานในระดับสูงของกระทรวงและหน่วยงานต่าง ๆ ยังไม่เพียงพอที่จะเอื้ออำนวยให้เกษตรกรในระดับพื้นที่ได้รับประโยชน์ แม้ว่ามีช่องทางสำหรับการเรียนรู้แก่เกษตรกร ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบของการทำให้การเรียนรู้สำหรับเกษตรกรยังไม่เหมาะสมกับเกษตรกรและยังไม่มีประสิทธิภาพ

เจ้ม : เกษตรเขาเคยมาแนะนำเหมือนกัน ำให้ใช้ปุ๋ยหมัก แต่ก็ไม่เห็นเลย จะทำ
อย่างไร เอาอะไรมาทำก็ทำไม่เป็น

เล็ก : คนไม่นิยมหรอก สู้ปุ๋ยเคมีไม่ได้
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

เย็น : ไม่ค่อยนิยมกัน มันยุ่งยาก

บุญมา : ไม่เห็นมีใครเขาใช้ แล้วทำไม่เป็นด้วย

ม้วน : นาพื้นที่ใช้ลำบาก มันไกลชนบทอีกก็ลำบาก

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ในเรื่องของการใช้ปุ๋ยเคมี เกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มสนทนาแม้ว่าให้การยอมรับในการนำปุ๋ยเคมีมาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิตทั้งด้านปริมาณและคุณภาพค่อนข้างสูงก็ตาม แต่ปัญหาของเกษตรกรในกลุ่มดังกล่าวเกี่ยวกับปุ๋ยและการใช้ปุ๋ยที่ได้จากข้อมูลในการสนทนากลุ่มก็คือ เกษตรกรจำนวนมากไม่มีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริงในการใช้ปุ๋ยให้เหมาะสมกับพืชและพื้นที่ที่ปลูก ช่วงเวลาที่ใช้ปุ๋ยไม่ตรงกับเวลาที่พืชต้องการ และอัตราที่ใช้ปุ๋ยอยู่ในเกณฑ์ที่ไม่เหมาะสม โดยเกษตรกรเลือกใช้ปุ๋ยตามที่พ่อค้าจำหน่ายปุ๋ยแนะนำ การใช้ตามเพื่อนบ้าน เกษตรกรเลือกใช้ปุ๋ยโดยมุ่งไปที่ราคาต่ำและหาซื้อง่าย ลักษณะดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นถึงการขาดความรู้ของเกษตรกรและวัฒนธรรมการใช้ปุ๋ยของเกษตรกรที่ไม่ถูกต้อง สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรขาดแหล่งการเรียนรู้เกี่ยวกับการใช้

ปุ๋ยแต่ละชนิด ซึ่งมีหลายชนิดในท้องตลาด ในส่วนของตัวเกษตรกรเองนั้นขาดวัฒนธรรมของการ ปลูก โดยเฉพาอย่างยิ่งการเปิดรับข่าวสารของเกษตรกร ได้แก่ การพบปะกับเจ้าหน้าที่การ เกษตรหรืออื่น ๆ การฟังรายการวิทยุ การชมรายการโทรทัศน์และการอ่านหนังสือ เป็นต้น การขาดภูมิปัญญาของท้องถิ่น แหล่งที่พึ่งของเกษตรกรก็คือ ร้านค้าปุ๋ยทำให้คำแนะนำการใช้ปุ๋ยแก่ เกษตรกร การแนะนำจากเพื่อนบ้านและการพึ่งตนเองด้วยการทดลอง ซึ่งใช้กลวิธีที่ได้มาซึ่ง ความรู้เหล่านี้ ทำให้เกษตรกรมีภาวะการเสี่ยงต่อการขาดทุนมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะเงินทุนที่ เกษตรกรนำมาซื้อปุ๋ยเคมีดังกล่าวนี้ เป็นเงินทุนที่ได้มาจากการกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตร และสหกรณ์การเกษตร โอกาสที่จะประสบกับภาวะหนี้สินตลอดไปมีสูงมาก การที่เกษตรกรขาด การเรียนรู้ในเรื่องการใช้ปุ๋ยเคมีชนิดต่าง ๆ จึงเป็นปัญหาอย่างมากต่อการตัดสินใจเลือกซื้อปุ๋ย เคมีสูตรต่าง ๆ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มยังชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลไม่ได้ให้ความสนใจในการเรียนรู้ นอกระบบของเกษตรกรอย่างจริงจัง แนวนโยบายในการเพิ่มผลผลิตโดยใช้เทคโนโลยีการเกษตร สมัยใหม่ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยกระบวนการในการเรียนรู้ควบคู่กันไปด้วย และยัง แสดงให้เห็นว่าข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวกับเทคโนโลยีทางการเกษตรที่เป็นการผลิตสมัยใหม่ ยังไม่ ผ่านเข้าไปถึงเกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานของกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ที่รับผิดชอบในการพัฒนาเกษตรกรในรูปแบบของการศึกษานอกระบบยังขาดประสิทธิภาพในการให้ บริการแก่เกษตรกรผู้ยากไร้ในชนบท และกลุ่มบุคคลหรือหน่วยงานที่ใกล้ชิดและทำงานร่วมกับ เกษตรกรยังขาดกระบวนการให้การเรียนรู้แก่เกษตรกรในการเพิ่มผลผลิตอย่างถูกวิธี

สวอง : ก็ทดลองเอา พ่อค้าเขาว่าดีก็ซื้อมาลองใช้ ถ้าดีต่อไปก็ซื้อมาใช้

แมว : ฉันอยากให้เป็นเกษตรกรหรือใครก็ได้แนะ เราว่าปุ๋ยไหนเป็นอย่างไร ฉันว่าจะดี

ละออง : ที่แล้วมาบอกให้ไปถามร้านค้า

บุญเกิด : ก็ร้านค้านั้นจะขาย มันก็บอกว่าได้ผล

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

พร : ส่วนใหญ่ก็ใช้ตามกันมา อย่างไหนเขาว่าดีก็ซื้อ เจ้าของร้านเขาแนะนำ
อย่างไรก็เอาอย่างนั้น

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

สมบุญ : ปุ๋ยก็ใช้ปุ๋ยเคมีทั้งนั้น ใช้ตามกัน ใครเขาว่าดีก็เอา ถ้ามาให้ความรู้ละก็
จะมีประโยชน์ บางทีก็เสี่ยงใช้เหมือนกันขาดทุนอีก

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

ปุ๋ยแม้ว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ที่จะทำให้เกษตรกรสามารถเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตได้ โดยเฉพาะสภาพดินที่ใช้ในการทำเกษตรของไทย ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม การใช้น้ำไม่
จะเป็นปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยเคมี หรือปุ๋ยรูปแบบอื่นใด จึงยังมีความจำเป็นมากขึ้น แต่จากความเป็นจริง
ประเทศไทยใช้น้ำปุ๋ยเพื่อการเกษตรอยู่ในอัตราที่ต่ำมาก เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่น ๆ ทั้งนี้เนื่องจาก
ขาดความรู้ ความเข้าใจในการใช้ให้เหมาะสมกับชนิดของพืชและลักษณะพื้นที่ หรือปุ๋ยที่เข้ามามีคุณภาพ
เนื่องจากเป็นปุ๋ยปลอม (ประพันธ์ กอสมบุญ. 2532 : 25) การเอารัดเอาเปรียบของพ่อค้า
และระบบการค้าผูกขาดของพ่อค้าปุ๋ยเอกชนและหน่วยงานของรัฐเป็นบางส่วน เกษตรกรที่เข้าร่วม
กลุ่มสหกรณ์บางกลุ่มเห็นว่าตนตกอยู่ในระบบการค้าแบบผูกขาด แสดงว่าระบบเศรษฐกิจของไทยที่เป็น
ตลาดเสรียังไม่สามารถนำมาใช้ได้กับการค้าปุ๋ยเคมี นโยบายเกี่ยวกับการใช้น้ำปุ๋ยของรัฐบาลยังมีจุดอ่อน
เกษตรกรจำเป็นต้องซื้อปุ๋ยในราคาแพงและอยู่ในภาวะจำยอม โดยจะต้องจัดซื้อด้วยเงินสด จากการ
ที่เกษตรกรส่วนใหญ่ขาดเงินทุนในการทำเกษตร ประกอบกับความจำเป็นที่จะต้องจัดซื้อปุ๋ยแบบเร่ง
ดินและพืชตามระยะเวลาที่เหมาะสม ภาวะที่เกษตรกรที่มีทางเลือกน้อยมาก ในการจัดหาปุ๋ยเคมี
จึงเป็นสิ่งที่น่าเป็นห่วง นอกจากการค้าปุ๋ยเคมีอยู่ในการค้าระบบผูกขาดแล้ว เกษตรกรยังพบว่า
มีปุ๋ยปลอมระบาดในท้องตลาด ซึ่งเห็นว่าเป็นปัญหาให้กับเกษตรกรเป็นอย่างมาก เนื่องจากเกษตรกร
อยู่ในภาวะการเสี่ยงตลอดเวลา ไม่ว่าจะด้วยสาเหตุจากสภาพดินฟ้าอากาศ ยังต้องประสบกับปุ๋ยปลอม
และคุณภาพต่ำ แสดงให้เห็นว่าหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมการค้าปุ๋ย ขาดประสิทธิภาพ
ในการกำกับติดตาม จากการศึกษาของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ในเรื่องความต้องการใช้น้ำปุ๋ย
เคมีในการเกษตรของไทย พ.ศ. 2535 - 2540 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2535 :
11) พบว่า ปัญหาการใช้น้ำปุ๋ยเคมีในการเกษตรของไทยประการหนึ่ง คือ มีปุ๋ยที่ไม่ได้มาตรฐาน
ตามพระราชบัญญัติปุ๋ย พ.ศ. 2518 และปุ๋ยปลอมจากนายในท้องตลาดในบางท้องที่ ปัญหาการ
ผูกขาดการค้าปุ๋ยเคมีและคุณภาพปุ๋ย เป็นสิ่งที่เกษตรกรที่เข้ากลุ่มสหกรณ์ประสบอยู่และยังไม่ได้
เห็นทางแก้ไข โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายปุ๋ยของรัฐบาลและพระราชบัญญัติปุ๋ย พ.ศ. 2518 ที่ยัง

ไม่สามารถป้องกันปูปลอมและกำจัดปูปลอมและปูคุณภาพต่ำกว่ามาตรฐาน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2535 : 11)

สนิท : กิมีขายร้านเดียวลพบุรี ร้านอานวยชัย รวยจังเลย มันไม่คุยกับเราเลย
มีที่เดียว

จง : สมัยก่อนปู อดก. มาส่งเลย ถูกด้วย เดี่ยวนี้ไม่มีเลยที่จะส่งมา
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ฉลุย : ปูปลอมก็มี จันเอมมาจาก ชกส. นี่แหละ บางลูกก็เป็นเม็ดกรวดเม็ดทราย
(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

บุญเกิด : ปูเดี่ยวนี้ก็แพง แพงแล้วยังปลอมอีก
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

1.4 ปัญหาการใช้น้ำทำการเกษตรและอุปโภคบริโภค

สภาพการเกษตรของไทยเป็นการเกษตรแบบอาศัยน้ำฝน เมื่อสภาวะการณ้ของฤดูกาลมีความผันผวน เกิดภาวะทั้งช่วงของฝนและปริมาณน้ำฝนที่มีแนวโน้มลดลง จึงเป็นปัญหาสำคัญต่อการประกอบอาชีพของชาวนาชนบท แม้กระทั่งในบริเวณเขตพื้นที่ชลประทาน ยังประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำในหน้าแล้ง (ศิริลักษณ์ ภูวดลไพโรจน์. 2537 : 357) สำหรับการเพาะปลูกของเกษตรกรตำบลบ้านข่อยก็เช่นเดียวกัน ยังต้องพึ่งพาน้ำฝนเป็นหลักสำหรับการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทานาปี จากการที่สภาพสมดุลธรรมชาติเสียไป ทำให้เกิดภาวะฝนแล้งหรือน้ำท่วมฉับพลัน เกษตรกรจึงได้รับความเดือดร้อนมาก เพราะแม้ในฤดูฝนเองฝนก็ไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดภาวะฝนทิ้งช่วงทำให้พืชผลได้รับความเสียหายอย่างกว้างขวาง หรือเมื่อมีฝนตกหนักทำให้เกิดน้ำท่วมฉับพลัน ทำให้ได้รับความเสียหายเช่นกัน การขาดแคลนน้ำเป็นปัญหาที่สำคัญสำหรับเกษตรกรตำบลบ้านข่อย และนับวันจะรุนแรงมากขึ้น พฤติกรรมการผลิตข้าวนาปีเกษตรกรตำบลบ้านข่อยยังยึดรูปแบบดั้งเดิมตั้งแต่บรรพบุรุษ หากยังคงใช้รูปแบบดังกล่าวนี้อีกต่อไป ปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเพาะปลูกจะเป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรจะต้องรอน้ำฝนเป็นส่วนใหญ่ การที่ฝนจะตกถูกต้องตามฤดูกาลเป็นไปยาก เพราะป่าไม้ถูกทำลาย เกษตรกรเหล่านี้ต้องรอน้ำฝนและแหล่งน้ำที่กักเก็บไว้โดยระบบชลประทาน

ขาดระบบคลองส่งน้ำที่มีประสิทธิภาพ เกษตรกรจึงต้องประสบความเดือดร้อนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเกษตรกรที่มีพื้นที่นาในลักษณะนาดอน แนวทางการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกของรัฐบาลยังไม่สอดคล้องกับความต้องการใช้น้ำของเกษตรกร รวมทั้งการจัดรูปที่ดินเพื่อการเกษตรของรัฐบาลยังดำเนินการไม่ทั่วถึง นอกจากนี้การจัดและบริหารทรัพยากรน้ำยังไม่เป็นไปตามศักยภาพของพื้นที่

สง่า : น้ำเรื่องใหญ่เลย บ้านข่อยนี้

ฉลุย : นาลุ่มน้ำก็ท่วมปีนี้ นาดอนไว้ที่ไกลคลองก็ไปไม่ถึง ไม่ได้ดินอีก

ราฟา : อยางของฉันทอนน้ำก็ไม่ถึงอีก ที่แล้วมากันนั้นขอไป ขอทอหลวงมาติดตั้ง
วัดให้ น้ำทุ่งเข้าไม่ถึงต้องใช้น้ำวิด

ระเปียบ : ปีนี้ไม่ได้ เขาว่ายุ่งยากกว่าจะขอได้

สมหมาย : ปีนี้ฉันทงไม่ได้แล้วละ หลบไปแล้วเที่ยวหนึ่ง ถ้าเสียก็ไม่ว่าแล้ว

สง่า : ของฉันทอนนี้ยังไม่ได้ละ แล้วจะหวานอีกเที่ยวหนึ่ง ถ้าเสียก็ไม่หวานแล้ว

ราฟา : มันสาแล้ว น้ำมาแล้วไม่ทันหรอก

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

ระเปียบ : เรื่องน้ำบ้านข่อยเราก็เป็นปัญหา น้ำไม่พอใช้กันครับ

สามเขต : เดิมมีคลองข่อยจากคลองใหญ่ออกไปตามนา แรก ๆ น้ำก็ลึกไหลดี เดียวนี้
ดินหมดแล้ว พวกดินถมลงไปบ้าง วัวลงไปบ้างเลยดินเงิน

จง : มันดิน มันไม่ไหล น้ำมันไม่เข้าพื้นมา

อุดม : ระบายนี้ท่วมนาอีกแล้ว นากำลังทำก็มืดแล้ว ใครเขาหวานก็ได้ไป เขาขึ้น
แล้วก็มี

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

รัฐบาลโดยกรมชลประทานที่มีแผนรบบายประหยัดน้ำที่จะนำไปใช้ในการเพาะปลูก โดยการ
ให้เกษตรกรรคทานาปรัง และมีการปรับปรุงคลองส่งน้ำให้สามารถรับน้ำได้น้อยลง (เกษตรกรเรียก
ปีบคลอง) เพื่อการประหยัดน้ำ เกษตรกรของตำบลบ้านข่อยรู้สึกว่าเป็นการดำเนินงานที่ไม่สอดคล้อง
กับความต้องการการใช้น้ำของราษฎรและไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง แนวทางดังกล่าวนี้เป็น
การสร้างความสะดวกให้กับเกษตรกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูแล้ง เกษตรกรจะขาดแคลนน้ำเพื่อ

การบริโภคและอุปโภคอย่างรุนแรง การดำเนินการตามแนวทางดังกล่าวจะเป็นการสร้างความรู้สึกรู้สึกหรือทัศนคติที่ไม่ดีของประชาชนที่มีต่อหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง เพราะปัญหาเรื่องน้ำเป็นปัญหาใหญ่ในปัจจุบัน เป็นการให้เห็นถึงพฤติกรรมการทำงานของข้าราชการในระดับพื้นที่ที่ยังไม่มีข้อมูลพื้นฐานจากพื้นที่ในส่วนที่เป็นผลกระทบของการกำหนดแนวปฏิบัติ เพื่อตอบสนองนโยบายการประหยัดน้ำของรัฐบาลและยังแสดงให้เห็นถึงการขาดการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการบริหารทรัพยากรน้ำ นอกจากนี้ยังเป็นการชี้ให้เห็นว่าน้ำเป็นปัญหาใหญ่ของเกษตรกรตำบลบ้านข่อย สำหรับในส่วนของเกษตรกรตำบลบ้านข่อยเองยังขาดความรู้ความเข้าใจในปัญหาของน้ำในระดับมหภาค โดยยังไม่ตระหนักถึงความสำคัญที่ต้องมีการใช้น้ำอย่างประหยัด ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการสื่อสารของรัฐยังเข้าไม่ถึงเกษตรกร

ขวา : เห็นว่าแสงนี้จะบีบคลองให้แคบอีก

ทองหล่อ : ไร้อิส บีบคลองละเสร็จเลยพวกเรา เอาแบบสี่คลองหรือไง

สมควร : ถ้าเป็นอย่างนั้นละก็ลำบากเลย หน้าแสงไม่มีน้ำนอนกันคลอง จะเอาน้ำที่ไหนใช้

ขวา : หลวงเขาจะประหยัดน้ำ ให้นำน้ำอยู่ในคลองให้แคบลง

ประจวบ : ถ้าทำจริงตายเลยพวกบ้านข่อย

อุดม : จะไม่มีน้ำใช้เลย

ประจวบ : อย่างนี้ครับ หลวงเขามีนโยบายประหยัดน้ำ เขาไม่ให้น้ำนอนคลอง เขากลับเบื่อน้ำเขา

ฉวี : ชลประทานเขาคิดอย่างนั้น แต่เขาไม่ได้คิดว่าชาวบ้านจะใช้น้ำที่ไหน

จง : แถวนี่ต้องใช้น้ำคลองทั้งนั้นเลย เขาบอกจะบีบคลอง แล้วถ้าบีบจริงลำบากเลย

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

จากการที่เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นหนี้สินและอยู่ในฐานะยากจน การดิ้นรน เพื่อให้พ้นจากภาวะหนี้สิน จึงเป็นเป้าหมายของเกษตรกร และในส่วนของรัฐบาลเองพยายามที่จะให้เกษตรกรมีการปรับเปลี่ยนการผลิตจากการปลูกข้าว ซึ่งมีปัญหาด้านราคามาโดยตลอด ให้ปลูกพืชอื่นที่ได้เปรียบในด้านราคา แต่ค่านิยมของเกษตรกรก็ยังคงเห็นว่าการปลูกข้าวเป็นทางเลือกที่เหมาะสม โดยเฉพาะข้าว

นาปรัง ปรากฏการณ์การแก่งแย่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกได้เกิดขึ้น และนำไปสู่ความขัดแย้ง แสดงว่าการพึ่งพาอาศัยต่อกัน โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน ซึ่งเป็นลักษณะการเป็นอยู่ของคนในสังคมเกษตรเริ่มหายไป และเกษตรกรรมมีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น โดยพิจารณาได้จากการจัดสรรทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรและการอุปโภค ภายใตระบบชลประทานให้แก่เกษตรกร ในสภาพปัจจุบันของตำบลบ้านข่อย ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มสะท้อนให้เห็นว่ามีการเลือกปฏิบัติ กล่าวคือ เกษตรกรที่มีเส้นสายหรือรู้จักเจ้าหน้าที่ของหน่วยราชการ ได้แก่ เจ้าหน้าที่ชลประทานมีโอกาสได้รับความสะดวกการจัดสรรน้ำมากกว่าเกษตรกรที่ไม่มีเส้นสาย เกษตรกรที่ขาดทรัพยากรทางเศรษฐกิจ (Economic Resources) จะมีโอกาสน้อยมากในการติดต่อขอรับบริการในเรื่องน้ำทั้งเพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภค โอกาสของเกษตรกรที่ไม่เท่าเทียมมาในลักษณะดังกล่าวนำไปสู่ความขัดแย้งในการใช้น้ำในหมู่เกษตรกร เกษตรกรบางส่วนที่ไม่ได้รับความสะดวกในเรื่องน้ำ ไม่สามารถทำการผลิตในช่วงเวลาของการเพาะปลูก ส่งผลให้เกษตรกรขาดรายได้ เกิดความยากจนมากขึ้นอีก ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบจากการศึกษาของ สติธย นิยมญาติ (2537 : 77) ในประเด็นที่ว่า การมีเส้นสายกับหน่วยราชการมีความเกี่ยวข้องกับสภาพความยากจน คือชาวนาที่รู้จักเจ้าหน้าที่ของอำเภอมากคน มีความมั่นใจว่าจะมีส่วนของผู้ยากจนน้อยกว่าชาวนาที่รู้จักเจ้าหน้าที่ของอำเภอน้อยคนหรือไม่รู้รู้จักแม้แต่คนเดียว

พ : แล้วบ้านข่อยเราปัญหาอีกอย่างหนึ่งก็คือ น้ำ ปัญหาใหญ่เลย เหมือนเดี๋ยวนี้ น้ำ จะมีเจ้าของ

ลง : บางทีก็ทะเลาะกันเลย ไม่ยอมปล่อยน้ำมาทำยคลอง ขอยาได้อุปหลายคลอง

ฉิม : ก็เขาลักทอนาปรัง เขามีเส้นดี เราจะปลูกผักก็ไม่ได้ ไม่มีน้ำ

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

เดือน : น้ำไม่พอใช้กัน หวงน้ำกัน หน้าแล้งก็ลำบาก

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

ชู : คนไหนมีเงินอัดน้ำก็มาบ่อย

สำเนียง : ฮีหนเงินดี เขาก็เก็บเลย ไร่ละเท่าไรจ่ายให้ตันสังกัด

มะลิ : เขาเรียกว่าน้ำมีเจ้าของ

ชู : รุ่งเดินเอากันได้

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

การแก้ไขแหล่งน้ำเพื่อการผลิตทางการเกษตรและอุปโภคบริโภค รัฐบาลได้ดำเนินการแก้ไขโดยการจัดสรรงบประมาณสำหรับการขุดเจาะบ่อน้ำบาดาล โดยมีเป้าหมายให้เกษตรกรได้มีน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภค และเพื่อปลูกพืชไร่ในฤดูแล้งทดแทนการทานาปรัง ปรากฏว่า เกษตรกรไม่สามารถใช้น้ำจากบ่อน้ำบาดาลได้ ทั้งนี้เป็นเพราะคุณภาพน้ำจากบ่อน้ำบาดาลไม่ดี รวมทั้งเกษตรกรจะต้องลงทุนจัดหาเครื่องสูบน้ำสำหรับสูบน้ำจากบ่อน้ำบาดาล โดยเกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มสหกรณ์เห็นว่า แหล่งน้ำ (บ่อน้ำบาดาล) ที่รัฐบาลลงทุนไปนั้นผลลัพธ์ต่ำไม่คุ้มทุน เกิดการสูญเสีย ทั้งนี้เพราะเกษตรกรก็ยังมีปัญหาการขาดแคลนน้ำเหมือนเดิม โดยหลักการแล้ว วิธีการแก้ไขปัญหาคาดแคลนน้ำของรัฐบาล เป็นการวางแผนทางแก้ไขทั้งการขาดแคลนน้ำและการแก้ปัญหาในเรื่องตลาดข้าวด้วย แต่เนื่องจากเกษตรกรมีความฉันทานในการปลูกข้าวและไม่ยอมเปลี่ยนการปลูกพืช ดังนั้นวัตถุประสงค์ของการสร้างแหล่งน้ำให้กับเกษตรกรกับความต้องการของเกษตรกรมีความไม่สอดคล้องกัน เกษตรกรขาดความรู้ความเข้าใจ เป้าหมายของการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐบาล การขาดการติดตามผลและประเมินผลโครงการของรัฐบาล แนวทางพัฒนาของรัฐบาลยังมีลักษณะแบบบนลงล่าง เกษตรกรหรือประชาชนยังไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาและการสื่อสารเพื่อการพัฒนาของรัฐโดยผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น วิทยุกระจายเสียงไม่สนองตอบต่อความต้องการของเกษตรกร

จง : ที่รัฐบาลเขาเขียนแผนเก่ง แต่ไม่เคยออกมาดูเลย อย่างตอกบ่อ แจกเงินชาวบ้านดีกว่า

เสงี่ยม : บ่อตอนตอกก็มีน้ำ แล้วจะต้องตอกบ่อในนาเท่านั้น ตอกที่บ้านก็ไม่ได้

จง : ไม่ซำก็ตันอีก ถ้าตันก็ต้องเสียเงินค่าดูดอีก 200

ประสิทธิ์ : เมื่อขุดบ่อก็ต้องมีเครื่องปั๊ม ไม่มีจะดูดน้ำอย่างไรได้

ทวี : เครื่องละตั้ง 3 หมื่น คนจนก็ทำไม่ได้อีก ไร่นาสวนผสมนอกจากอย่ากลัสน้ำ (เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

บุญช่วย : บ่อน้ำบาดาลขุดให้ไว้ก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร สูบน้ำขึ้นอีกน้ำ บางทีน้ำก็เหลือทิ้งรดผักไม่ได้อีก สูญเปล่า

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

1.5 ปัญหาการระบาดของโรคและศัตรูพืช

ปัจจุบันเกษตรกรนิยมปลูกข้าวพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูงกันมาก โดยเฉพาะเกษตรกรในเขตชลประทานภาคกลางนิยมปลูกพันธุ์ข้าวส่งเสริมของรัฐบาลกันอย่างกว้างขวางข้าวพันธุ์ส่งเสริมมีคุณสมบัติในการตอบสนองต่อปุ๋ยสูง การแตกกอดี ซึ่งลักษณะดังกล่าวเหมาะต่อการเจริญเติบโต และการขยายพันธุ์ของแมลงศัตรูข้าวหลายชนิดด้วยเช่นกัน จึงพบว่า การปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริมก่อให้เกิดปัญหาการระบาดของแมลงศัตรูข้าวบ่อยครั้ง ข้าวถูกแมลงศัตรูทำลายเสียหาย (สุวัฒน์ รวยอารีย์. 2537 : 5) การแพร่ระบาดของโรคและแมลงที่เป็นศัตรูของข้าวเป็นปัญหาที่สำคัญของเกษตรกรปัญหาหนึ่ง (อัมมาร สยามวาลา. 2535 : 117 ; เกศินี ปายะนันท์ และบรรเจิด ศรีชูเปี่ยม. 2537 : 85 ; สุทัศน์ ทองแถม, กาญจนา เชื้อทองดี และอัมพร ศิริบุญมา. 2530 : 129 ; นภาพรณี หะวานนท์. 2535) จากการศึกษาระบาดของแมลงศัตรูข้าวที่สำคัญบนข้าวพันธุ์ส่งเสริมของ สุวัฒน์ รวยอารีย์ (2537 : 7) ซึ่งได้ทำการศึกษาทดลองตั้งแต่ปี พ.ศ. 533 - 2535 โดยทั่วไปพบว่า เพลี้ยจักจั่นและเพลี้ยกระโดดศัตรูข้าวมีปริมาณมากช่วงข้าวแตกกอ ถึงข้าวออกรวงหรือช่วงข้าวตั้งท้อง การศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรโดยทั่วไปประสบปัญหาในเรื่องการระบาดของโรคแมลงศัตรูข้าว โดยเฉพาะในพื้นที่เพาะปลูกที่อยู่ใกล้เขตชลประทาน ซึ่งมักจะใช้พันธุ์ข้าวพันธุ์ส่งเสริม

เกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มสนทนาจากตำบลบ้านซอย ได้สะท้อนปัญหาเกี่ยวกับการระบาดของโรคและศัตรูข้าวที่สอดคล้องกับการศึกษาดังกล่าวข้างต้นเช่นเดียวกัน โดยกล่าวว่า การระบาดของโรคและศัตรูข้าวเป็นปัญหาที่สำคัญของเกษตรกรที่ทำให้ผลผลิตและคุณภาพของผลผลิตต่ำอันเป็นผลสืบเนื่องตามมา คือการขาดทุนก่อให้เกิดหนี้สิน ในการแก้ปัญหาการระบาดของโรคและศัตรูข้าวโดยหลักวิชาการทางด้านการเกษตรแล้วได้มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการแก้ปัญหาของโรคและแมลง ได้แก่ การใช้วิธีการปรับปรุงพันธุ์พืชที่มีความต้านทานโรคและแมลงที่เป็นปัญหามาก ๆ และอีกวิธีหนึ่งก็คือ การใช้สารเคมีฆ่าเชื้อโรค แมลง และศัตรูข้าวชนิดอื่น ๆ (อัมมาร สยามวาลา และวิโรจน์ ธีระนอง. 2533 : 120) อย่างไรก็ตามวิธีการแก้ปัญหาดังกล่าวทั้ง 2 วิธีนี้ ยังไม่แพร่กระจายเข้าสู่เกษตรกร เกษตรกรยังไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารดังกล่าวนี้ได้ ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่เกษตรกรของหมู่บ้านโดยส่วนใหญ่แล้วได้รับ

การศึกษาค่อนข้างต่ำ การกระจายข่าวสารจึงทำได้ลำบาก เพราะการจะอ่านข่าวสารเกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาการระบาดของโรคและศัตรูข้าวให้เข้าใจอย่างดีและรู้จักแหล่งข้อมูลข่าวสาร เกษตรกรจะต้องมีความรู้และการศึกษาพอสมควร การขาดวัฒนธรรมการรับรู้ของเกษตรกรรวมทั้งการขาดช่องทางการสื่อสาร ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นข้อจำกัดของเกษตรกรสำหรับการแก้ปัญหา เกษตรกรจึงยังต้องพึ่งพาเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลในการแก้ปัญหา ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของโครงสร้างของสังคมไทยในชนบทที่ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์-ผู้รับอุปถัมภ์ (Patron - Client Relation) และยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้ของเกษตรกร ซึ่งการพึ่งตนเองได้นี้เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดปัจจัยหนึ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจ นอกจากปัจจัยในเรื่องการประสบผลสำเร็จ (บุญเลิศ สุภคิลก. 2538 : 980)

บุญเรือน : พวกยาจกก็ไม่รู้ว่าอย่างไหนมันดี ดูจากกลลกลายเท่านั้นเอามาลอง

กิม : ที่ผานมาก็ใช้ตามกัน ลองเอาเอง

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

ทวี : ที่แล้วมาก็ไม่มีใครช่วยเหลือ เปลี่ยนกินยาก็ไม่ถูก อย่างเกษตร
ตำบลเขาเรียนมา เขาดูอาการเป็น เราไม่ได้เรียนมามารู้เรื่อง

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

เสนห์ : พวกพันธุ์ข้าวใหม่ ๆ อย่างนาสุ่ม อยากรู้เหมือนกันเขาทำอะไร

ทอง : เดียวนี้พวกเราไม่ค่อยรู้กันเลย ก็ใช้พันธุ์เดิม ผลผลิตก็ได้ไม่มาก

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

นอกจากนี้ปัญหาการระบาดของโรคและศัตรูข้าวที่เกษตรกรประสบอยู่ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเกษตรกรยังสะท้อนให้เห็นความด้อยประสิทธิภาพของระบบราชการและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติงานในด้านการส่งเสริมการเกษตรที่ขาดจิตสำนึกในการปฏิบัติงานเพื่อประชาชน ขาดการศึกษาค้นคว้าในเชิงวิชาการที่จะนำมาแก้ปัญหาให้ตรงกับลักษณะของปัญหา ลักษณะการปฏิบัติงานและคุณลักษณะของเจ้าหน้าที่ดังกล่าวทำให้เกษตรกรขาดแหล่งวิทยาการที่จะนำมาใช้แก้ปัญหา แหล่งวิทยาการที่เกษตรกรได้ใช้เป็นข้อมูลในการตัดสินใจเลือกใช้ชีวิตการแก้ปัญหาระบาดของโรคและศัตรูข้าว

ฉวี : บางทีดินเหลือง เอาปุ๋ยใส่ก็ไม่หาย เน่าตายไม่รู้เหมือนกันว่าเป็นโรคอะไร

จง : ก็เราก็คงต้องหาซื้อยาเอง เราก็ไม่รู้ว่าจะอะไรมันดี

สามเขต : มันแก้ไขไม่ได้ เราก็กักกันเอง บางทีของเกษตรให้มาก็ฉีดหาย บางทีก็ไม่หาย

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ถวิล : อยากได้ความรู้พวดยาที่บำรุงให้ข้าวมันหายหงิกงอ ดินเหลืองแก้ไขไม่หาย
เราก็ไม่รู้เป็นอะไรตาย เป็นแถบ ๆ เลย เสียหาย จะซื้อยาอะไร
เกษตรก็หาตัวไม่พบ

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง และเช่าเพิ่ม - ผู้ชาย)

ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มชี้ให้เห็นว่าพ่อค้าจากหลายพวกเคยมีเกษตรในท้องถิ่นมีอิทธิพลสูงมากต่อการตัดสินใจของเกษตรกร ซึ่งข้อมูลที่ได้จากพ่อค้าเคยมีเกษตรดังกล่าวเป็นข้อมูลที่ไม่เป็นกลาง มีลักษณะโน้มแนวโน้มให้เกษตรกรเลือกใช้สินค้าของตนเอง โดยไม่คำนึงถึงคุณภาพ อาจส่งผลกระทบต่อเกษตรกรต้องประสบปัญหาขาดทุนตามมา

จัน : ก็ใช้ตามกันมา ตูกลากยาเอา ที่จริงพวกเกษตรเขาควรจะมาแนะนำให้

บล : ที่แล้วมาก็อ่านตามฉลาก เชื้อเจ้าของร้านพูดง่าย ๆ (หัวเราะ)

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

บุญธรรม : ขาวนาเราก็พวกลายผอนส่ง ทานาเดี๋ยวนี้นำปุ๋ยมา นำปุ๋ยมาไม่ได้อีก
ใบหงิกใบงอ ดินเหลือง พวกลายพวกลาย ถ้าเขาว่าอย่างไหน เหมาะกับ
โรคไหน เราจะไม่เสี่ยงครับ

พร : ส่วนใหญ่ก็ใช้ตามกันมา อย่างไหนเขาว่าดีก็ซื้อ เจ้าของร้านเขาแนะนำ
อย่างไรก็เอาอย่างนั้น

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

สำหรับศัตรูข้าวที่เกษตรกรเข้าร่วมกลุ่มสนทนา เสนอความคิดเห็นว่าเป็นศัตรูข้าวที่สำคัญต่อการผลิตข้าวของเกษตรกรและเป็นศัตรูข้าวชนิดใหม่ที่พบนอกเหนือจากการศึกษาที่ผ่านมา ก็คือ หอยเชอรี่ นับว่าเป็นศัตรูที่ร้ายแรงของข้าว ผลของการระบาดของศัตรูข้าวชนิดนี้ไม่มีผลต่อความยากจนของเกษตรกรในที่สุด กล่าวคือ เกษตรกรทั้งที่เป็นกลุ่มนาเช่าและเจ้าของที่ดินในพื้นที่นาจะต้องมีการลงทุนสูงขึ้นขณะเดียวกันเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีเงินออม เงินลงทุนได้มาจากการกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้ทั้งในระบบและนอกระบบ เมื่อผลผลิตไม่ได้ เกษตรกรจำเป็นต้องกู้หนี้ยืมสินไปจ่ายให้กับธนาคาร โดยเฉพาะธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ตามระยะเวลาที่กำหนด

เข้ม : อย่างนี้จะได้หรือข้าวของฉันลุ่มด้วย ไ้หอยเชอรี่กวจนจ้งเลย กัดและหมดกล้วไม่ได้ต้น

เล็ก : หอยเชอรี่ปัญหาหนักเลย พวกนาลุ่มแย่มรู้จะท้ออย่างไร

จัน : มันกัดหมด กาจัดไม่ไหว คงไม่ได้ข้าวอีก ไ้ของเราที่พอว่านะซี สำคัญสำเขาเขากอีก พอให้สำเขาเขากอีกหรือเบสำก็ม่รู้

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

สติชัย : ย้งรจนไ้เชอรี่เข้าด้วยตายเลย

สวัสดี้ : อยากาให้มาแนะนำเหมือนกันว่าจะกาจัดหอยเชอรี่อย่างไร

มันระบาดทั่วแล้ว นาลุ่มได้น้อยมารจนไ้เข้าอีกจะเบเหลืออะไร

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเกษตรกรที่เกี่ยวกับศัตรูข้าวยังสะท้อนปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อการทำงานในตลาดแรงงานภาคเกษตรที่เป็นตลาดแรงงานแหล่งใหญ่ของเกษตรกรรับจ้างในท้องถิ่นและจากการที่เกษตรกรส่วนใหญ่ได้นำสารเคมีมาใช้ในการกำจัดศัตรูข้าว ซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยรวม ได้แก่ สุขภาพอนามัยของเกษตรกรที่ใช้สารเคมีบางชนิดที่ไม่เหมาะสมกับศัตรูข้าว สภาพแวดล้อมของชุมชนที่เสื่อมลงจากการใช้สารเคมีที่ไม่ถูกต้องและเหมาะสมกับลักษณะของศัตรูข้าว ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มที่เกี่ยวกับปัญหาการระบาดของศัตรูข้าวดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรขาดแหล่งข้อมูลข่าวสารที่เป็นเทคโนโลยีในการแก้ปัญหาทั้ง

ด้านการปรับปรุงพันธุ์พืชและการใช้สารเคมี เกษตรกรขาดความรู้ความเข้าใจในการแก้ปัญหา เกษตรกรใช้วิธีการดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติกันมา รวมทั้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นเทคโนโลยีในการแก้ปัญหา การระบาดของโรคและศัตรูข้าวไม่สามารถไปถึงเกษตรกรในท้องถิ่น แม้ว่าในปัจจุบันข้อมูลข่าวสาร มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของประชากรก็ตาม แต่ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวกับเทคโนโลยีสำหรับการแก้ปัญหาการระบาดของโรคและศัตรูข้าวที่มีประสิทธิภาพ ยังเป็นสิ่งที่ห่างไกลสำหรับเกษตรกร โดยเฉพาะในพื้นที่ของตำบลบ้านข่อย

ชาย : แล้วเดี๋ยวนี้ทานาก็เสี่ยงจังเลย พวกนาสุ่มจะโดนหนักเลย พวกหอยเชอรี่ ระบาดหนักเลย เต็มไปหมด

แม่ : กัดเสียเป็นแปลง ๆ เลย พวกนาเช่าในสุ่มลำบากขาดทุนตายเลย

เจริญ : ตายยาก ลองเอาปุ๋ยมาราดนาใส่ปลาตายเป็นแพเลย หอยเชอรี่ไม่กัดตาย หมดแล้วขยายเร็วไปทั้งหมด

ถวิล : ก็ได้แต่ซื้อนอมาตากแดดให้ตาย หาอย่างไรรจะกำจัดมันได้ก็ไม่รู้

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง และเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

1.6 ปัญหาสุขภาพอนามัยของเกษตรกร

แรงงานในทางเศรษฐกิจถือว่าเป็นปัจจัยการผลิตพื้นฐานเช่นเดียวกับทุน ที่ดินและการประกอบการ แรงงานมีบทบาทค่อนข้างมากในการเป็นปัจจัยการผลิต และเป็นส่วนประกอบ หรือส่วนเสริมปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ในกระบวนการผลิตในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิต แรงงานมีหน้าที่ ทำให้ได้ผลผลิตหรือผลงานออกมาโดยตรง (ณรงค์ศักดิ์ ธนวิบูลย์ชัย. 2535 : 211) เนื่องจากการผลิตทางการเกษตรของไทยส่วนใหญ่ยังคงอาศัยแรงงานคนในการผลิตค่อนข้างมาก แรงงานคนจึงมีบทบาทสำคัญมากต่อกระบวนการผลิตในภาคเกษตร นอกจากเกษตรกรที่เป็นแรงงานหลักในภาคเกษตรไม่รู้จักการใช้น้ำที่ถูกต้องหรือไม่สามารถหาปุ๋ยมาใส่ได้ในเวลาที่ต้องการและเกษตรกรขาดเงินทุนแล้ว สุขภาพอนามัยของเกษตรกรเป็นปัญหาที่สำคัญต่อการทำเกษตรอีกด้วย จากการศึกษาของสตีลตี นิยมญาติ (2537 : 77) พบว่า สุขภาพของหัวหน้าครัวเรือนมีความเกี่ยวข้องกับสภาพความยากจน กล่าวคือ ชาวนาที่มีสุขภาพดีมากกว่าหรือดี จะมีสัดส่วนของผู้ยากจนน้อยกว่าชาวนาที่มีสุขภาพไม่ค่อยดี

เกษตรกรที่มีปัญหาด้านสุขภาพอนามัย เช่น การเจ็บป่วยเรื้อรัง นับว่าเป็นอุปสรรคต่อการหารายได้ โดยเฉพาะเกษตรกรที่เข้าร่วมสหกรณ์กลุ่มที่เป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร ซึ่งมีฐานะยากจน มีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย และเป็นกลุ่มที่ลำบากมากที่สุด มีสุขภาพอ่อนแอ เป็นโรคภัยไข้เจ็บเรื้อรัง ทำให้ไม่สามารถไปประกอบอาชีพได้ในช่วงฤดูกาลที่มีการจ้างงาน ทำให้ขาดรายได้ ขณะเดียวกันเกษตรกรกลุ่มดังกล่าวไม่มีเงินออมสำหรับการรักษาสุขภาพตนเอง ลักษณะดังกล่าวนี้บ่งบอกถึงคุณภาพชีวิตของเกษตรกรกลุ่มที่เป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร มีคุณภาพชีวิตค่อนข้างต่ำ เนื่องจากมีฐานะยากจนและมีผลต่อการกินอยู่ของเกษตรกรค่อนข้างแร้นแค้น ขาดการศึกษาหรือการศึกษาค่อนข้างต่ำ ทำให้ไม่รู้การรับประทานที่ถูกหลักโภชนาการ กินอาหารไม่ครบหมู่ ทำให้สุขภาพอ่อนแอ เนื่องจากเป็นโรคขาดอาหาร

เชิด : ทำอย่างไรได้เล่า ฉันไม่มีจะกิน ถ้าไม่ทำตอนนี้ก็จะไม่ไหวแล้ว ร่างกายมันก็ไม่ไหวแล้ว

(เกษตรกรที่เป็นแรงงานรับจ้าง - ผู้หญิง)

ม้วน : ร่างกายก็ไม่ไหวทรุดโทรม สุขภาพแย่

บุญมา : เจ็บไข้ได้ป่วยก็เข้ายาชุดเป็นส่วนใหญ่

เพ็ญม : อย่างดีก็ยาชุดกันทั้งนั้นแหละ แล้วยัง

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ทองหล่อ : เจ็บป่วยก็ไปหาไม่ได้ จะเอาที่ไหนมาเงิน ลูก ๆ ก็พอได้มันได้ทำงาน ว่างก็แย่เลย

จำลอง : เจ็บไข้ได้ป่วยก็ไม่มีรายได้ ขาดรายได้ สุขภาพก็ไม่ค่อยดี เจ็บออก ๆ แอด ๆ งานมันหนัก

สมควร : เราไม่มีที่ดินทำกิน ก็หากินรับจ้างเขาทุกวันแหละครับไม่ค่อยพอกิน

(เกษตรกรรับจ้าง - ผู้ชาย)

การที่เกษตรกร ที่เข้ากลุ่มสหกรณ์ส่วนใหญ่มีความรู้ต่ำ ย่อมที่จะมีขีดจำกัดในการที่จะได้รับแนวคิดในหลักการหรือทฤษฎี และวิเคราะห์หรือวินิจฉัยสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำรง

ชีวิตโดยเฉพาการมีความเชื่อหรือถือการดื่ม การบริโภคสิ่งที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อร่างกาย แต่มีความคิดว่าเป็นยาบำรุงกำลัง เช่น การเสพสุรา การเสพยาบ้า ความเชื่อและค่านิยมของเกษตรกรในลักษณะดังกล่าว เป็นการแสดงให้เห็นถึงความล้าหลังของเกษตรกรขาดการรับฟังข่าวสารที่เป็นประโยชน์ รวมทั้งการไม่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของโทษของยาเสพติด ทั้งในมิติของกฎหมายและพิษภัยต่อร่างกาย ความเชื่อและค่านิยมที่ไม่เหมาะสม และการขาดความรู้ดังกล่าวนี้ มีผลทำให้เกษตรกรมีพฤติกรรมด้านสุขภาพ และการบริโภคที่ไม่เหมาะสม นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นถึงการค้ายาเสพติดชนิดยาบ้า ได้ระบาดเข้าไปในหมู่บ้านและกำลังเข้าสู่ความนิยมของเกษตรกร ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศต่อไป ทั้งนี้เพราะเกษตรกรเป็นคนกลุ่มใหญ่ของประเทศ และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันและปราบปรามยาเสพติดชนิดดังกล่าวปฏิบัติงานด้วยประสิทธิภาพที่ค่อนข้างต่ำ รวมทั้งการไม่มีมาตรการป้องกัน ใช้แต่มาตรการในการปราบปรามจะเห็นว่า ค่านิยมที่เหมาะสมและเอื้อต่อการพัฒนาของเกษตรกรเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อสุขภาพและอนามัยของเกษตรกรปัจจัยหนึ่ง

แลง : ยาม้าจิครับ เขาว่ากินไปแล้วมันทำงานไม่ยากหยุด ทั้งผู้หญิงผู้ชายเลย

แต้ม : เขานิยมกินกัน เขาบอกว่าดีกว่ากระหิงแดง เขาไม่กลัวครับ

รพ : ก็ขายกันในหมู่บ้าน ใครจะกล้าพูดของเขา

แต้ม : บางคนเขาบอกว่าถ้าไม่กินมันทำงานไม่ไหว จะจี๊เกียจ ถ้าลงได้กินเข้าไปแล้วจะขยัน

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริมผู้ชาย)

บุญมา : ชุดนี้ (รุ่นเก่า) จะหว่าน จะหอบข้าวก็ต้องถอนก่อน (ดื่มสุรา) ถึงจะมีกำลัง

สิน : ยังงั้นไปไม่ไหว รุ่นนี้ยังหว่านได้อยู่ แต่ต้องอย่างว่า ถอนแบนหนึ่ง

เพี้ยม : พวกรุ่นหนุ่มที่ทานาก็พอมีบ้าง พวกนี้แข็งแรงดี ทาเก่ง

จรัญ : ไม่เก่งยังงั้นได้ละ ก็ส้อมมาช่วย

สิน : เขากินมั่วกันแถวนี้

เพี้ยม : เขากินกันทั้งนั้นแหละ

บุญมา : เขากินกันไปแล้วเห็นเขาขยัน ก็กินกันทั้งนั้นแหละ

จรัญ : พวกกระหิงแดง พวกอะไรพวกนี้มันออกฤทธิ์ช้า สู้ม้าไม่ได้

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ปัญหาสุขภาพอนามัยของเกษตรกร อาจมีผลมาจากสารเคมีที่เกษตรกรนำมาใช้ปราบศัตรูพืชและสารเคมีที่ใช้เพื่อเพิ่มผลผลิตหรือคุณภาพของพืช แม้ว่าจะเป็นปัจจัยการผลิตที่จำเป็นสำหรับเกษตรกรโดยทั่วไป แต่เคมีภัณฑ์เหล่านี้เป็นวัตถุมีพิษ ข้อมูลที่ได้จากเกษตรกรที่เข้าร่วมสนทนากลุ่ม สะท้อนให้เห็นว่าได้นำสารเคมีไปใช้เพื่อปราบศัตรูพืชและเพิ่มผลผลิตเพื่อให้ปริมาณและคุณภาพของผลผลิตสูงขึ้นกันอย่างแพร่หลาย และการที่เกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ มีพื้นฐานความรู้ต่ำเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นอุปสรรคในการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม รวมทั้งการขาดการแนะนำเกี่ยวกับวิธีการใช้และวิธีการเก็บรักษาสารเคมีต่าง ๆ แต่เนื่องจากสารเคมีดังกล่าวเหล่านี้ยังไม่ตกทำให้เกิดอาการผิดปกติ ๆ ใดทันที แต่เป็นการสะสม เกษตรกรจึงไม่ตระหนักถึงผลที่จะเกิดขึ้นต่อร่างกาย ดังนั้นการขาดความรู้พื้นฐานในการใช้สารเคมีที่เป็นพิษของเกษตรกรตำบลบ้านข่อยย่อมมาใช้ตามความรู้สึกหรือความเข้าใจที่มองเห็นเท่านั้น

เชิง : สมัยนี้ต้องฉีดยา ไร่ให้ป่วย แต่ฉีดยาไร่ให้ป่วย ขาดน้ำก็แย่

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ราชัน : ยาฉีดต้องมีเสมอเลย นาปีค่อยยังชั่ว เพราะฤดูของเขา

กิม : เกษตรตำบลไม่เห็นมาแนะนำเลย

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

เจริญ : ตายยาก ลองเอาปุ๋ยมรดานใส่ ปลาตายเป็นแพเลย หอยเชอรี่ยังไม่ตาย
ทนมาก แล้วขยายเร็วไปทั้งหมด

ถวิล : อยากได้ความรู้พวกยาบำรุงให้ข้าวหายหงองงอ ต้นเหลืองแก้มหาย เรา
ไม่รู้เป็นอะไรตายเป็นแถบ ๆ เลย เสียตาย จะใช้ยาอะไร เกษตรก็หาตัว
ไม่พบ

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

เกษตรกรตำบลบ้านข่อยในกลุ่มสนทนาบางกลุ่มที่ประสบปัญหาด้านสุขภาพอนามัยนอกจากพฤติกรรมในด้านสุขภาพและการบริโภคที่ไม่เหมาะสม และการขาดความรู้ในการดูแลสุขภาพของตนเองแล้ว การบริการและโครงการของรัฐบาลด้านการสาธารณสุขที่ยังกระจายไม่ถึงถึงและเท่าเทียมกัน ยังมีการเลือกปฏิบัติ เป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของเกษตรกร

เนื่องจากการที่เกษตรกรไม่มีความรู้ความเข้าใจโครงการพิเศษทางด้านสาธารณสุข การไม่ได้รับการรักษาพยาบาลอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งทำให้ถึงการบริหารการจัดการด้านสาธารณสุขยังขาดประสิทธิภาพ

มะนุ : หมอสุซาลาเป็นยังงี้ก็ยังไม่รู้ ไม่สนใจประชาชนเลย

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ล้วน : แต่ยั้งดี มีบัตรสงเคราะห์พวกสูงอายุให้ ไม่เสียเงิน

สม : แต่ก็ต้องไปลงพุงรีนั่น ค่ายอีก

ศรีไทย : อย่างหนูซื้อบัตรสุขภาพปีละ 500 แต่ก็มีปัญหาเวลาไปหาหมอ เขาไม่ค่อยสนใจ เขาบอกว่าซีเกินงบ

(เกษตรกรแรงงานรับจ้าง - ผู้หญิง)

1.7 ปัญหาที่เกิดจากการบริหารงานของรัฐ

ผลการพัฒนาประเทศในระยะเวลาที่ผ่านมา อาจกล่าวได้ว่าประสบผลสำเร็จเป็นที่น่าพอใจในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเชิงปริมาณ เพราะจากการที่เศรษฐกิจขยายตัวในอัตราสูงอย่างต่อเนื่อง ทำให้รายได้ต่อหัวโดยเฉลี่ยของคนไทยเพิ่มขึ้นประมาณ 30 เท่า ในระยะ 34 ปี รวมทั้งการที่รัฐบาลขยายบริการพื้นฐานต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น ไฟฟ้า ถนนหนทาง บริการด้านการศึกษาและสาธารณสุขอย่างกว้างขวางครอบคลุมทั่วประเทศ ทำให้คนไทยโดยทั่วไปมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นพอสมควร มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในขั้นรายละเอียดจะพบว่าผลจากการพัฒนาในระยะที่ผ่านมา ซึ่งเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจและผลจากการเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และสภาวะแวดล้อมทางสังคมที่เป็นไปอย่างรวดเร็วตามกระแสโลกาภิวัตน์ ได้ส่งผลกระทบต่อคนไทยทั้งเชิงบวกและเชิงลบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้เกิดปัญหาหลายประการ ซึ่งทำให้การพัฒนาประเทศขาดความสมดุลและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนระยะยาว เช่น ปัญหาความไม่เป็นธรรมทั้งด้านรายได้ และการเข้าถึงบริการพื้นฐานต่าง ๆ ปัญหาของคนทางด้านจิตใจ และสติปัญญา ตลอดจนปัญหาสังคมต่าง ๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อผู้ที่ไม่สามารถปรับตัวให้ทันกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้รับความยากลำบากในการดำรงชีวิตมากขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2539 : 5 - 6) การบริหารงานของรัฐบาล

ตามแนวทางที่ผ่านมาเป็นปัญหาอย่างหนึ่งที่เกิดต่อเกษตรกร เกษตรที่เข้าสนทนากลุ่มเห็นว่า การบริหารงานของรัฐบาล โดยเฉพาะนโยบายที่ถูกกำหนดขึ้นนั้น เป็นนโยบายที่กำหนดขึ้น โดยส่วนกลาง เป็นกระบวนการพัฒนาการเกษตรโดยรัฐเป็นตัวนำในการพัฒนาใช้การวางแผน จากบนลงล่าง นโยบายของรัฐบาลเป็นนโยบายเฉพาะเรื่อง เฉพาะกรณี ขาดการวางแผนระยะ ยาว เกษตรกรซึ่งเป็นผู้รู้ข้อจำกัดของตนเองและศักยภาพของพื้นที่อย่างดี ไม่มีโอกาสในการ เสนอความต้องการที่แท้จริง การแก้ปัญหาทางด้านการเกษตรของรัฐบาลจึงไม่เหมาะสมกับสภาพ ของพื้นที่และตัวเกษตรกร ตัวอย่างเช่น นโยบายเกี่ยวกับโครงการปรับโครงสร้างและระบบการ ผลิตการเกษตร โดยรัฐบาลต้องการลดพื้นที่การปลูกข้าว โครงการดังกล่าวหากนำไปใช้ในพื้นที่ที่ ไม่มีศักยภาพ เช่น ขาดแหล่งน้ำ สภาพดินไม่เหมาะสมและเกษตรกรไม่มีความพร้อม แม้ว่าเป็น นโยบายที่ดี แต่การนำไปปฏิบัติที่ไม่เหมาะสม อาจทำให้เกิดผลเสียแก่เกษตรกร ซึ่งการปฏิบัติงาน ตามโครงการดังกล่าว เกษตรกรจะต้องมีการปฏิบัติดูแลอย่างถูกวิธี มีการวางแผนการตลาดที่ดี เกษตรกรจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในการปฏิบัติดูแลพืชต่าง ๆ โครงการลักษณะนี้ควรจะเป็น โครงการนำร่อง เพราะรัฐบาลจะต้องอาศัยความร่วมมือจากเกษตรกร จึงจะประสบความสำเร็จ แม้ว่าในระยะยาวของโครงการได้มีการจัดตั้งอนุกรรมการพัฒนาการเกษตรระดับอำเภอ ระดับ จังหวัด โดยให้มีการวางแผนในการปฏิบัติงานร่วมกันในรูปคณะกรรมการ ข้อมูลที่ได้จากกลุ่มสนทนา ของเกษตรกรแสดงว่า วิธีการปฏิบัติงานตามโครงการดังกล่าวยังไม่มีการประสานงานกัน จึงทำให้ นโยบายดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

เงิน : ก็ไม่ค่อยรู้รายละเอียด เห็นเขาจะให้ชวานาปลูกข้าวน้อยลง เขาจะให้ทำไรนาสวนผสม

แยม : นาของผมทำไม่ได้หรอกครับ นี่มาทำยังงี้ พวกเขาทำก็มีบ้าง ปลูกกล้วย ฝรั่ง มะม่วงบ้าง เลี้ยงปลา เขาก็บ่นว่ามัน 2 - 3 ปี ถึงจะได้ผล

เจริญ : เขาพูด ๆ กันเหมือนกันว่า เขาจะลดพื้นที่ทำนา คงจะเป็นอย่างนั้น แต่ก็ไม่รู้ว่าอย่างไรแน่

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

เย็น : นาสุ่มทำไรนาสวนผสมไม่ได้

ม้วน : ตลาดไม่มีด้วย เช่น กล้วยขายง่ายหวีละ 4 บาท จะขายไหม

เพ็ญม : เขาว่ารัฐบาลจะลดพื้นที่ทำนา อีกหน่อยก็ซื้อข้าวเขากิน ไปนจากเมืองนอก
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้ขาย)

ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มของเกษตรกร แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรยังมีความไม่
มั่นใจต่อวิทยาการสมัยใหม่ เกษตรกรจึงไม่กล้าเสี่ยงกับอนาคต โดยพยายามทดลองวิธีปลูกพืชใหม่ ๆ
หรือใช้วิทยาการสมัยใหม่ ในประเด็นดังกล่าวนี้เป็นการยืนยันได้ว่า เกษตรกรมีใจคนง่ แต่
เขามีสติปัญญา เขาอาจจะไม่ใช้คนหัวโบราณ แต่เขามีความระมัดระวัง เกษตรกรจะไม่
ยอมรับวิธีการปฏิบัติใหม่จนกระทั่งเขาได้ประจักษ์ว่า การยอมรับวิทยาการสมัยใหม่นั้น เขาได้รับ
ประโยชน์อย่างแน่นอน (วิรัชญ์ คงคะจันทร์. 2536 : 6) และธีโอดอร์ ชูลต์ส์ (Theodore
Schultz) ได้พบว่า ชาวนาในประเทศที่ล้าหลังนั้นรู้จักใช้เครื่องมือเครื่องไม้และวิธีการต่าง ๆ
ในการประกอบอาชีพมานานแล้ว ความจริงชาวนาเหล่านี้ได้ดำเนินการจัดสรรปันส่วนที่ดิน แรงงาน
และทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ได้ผลดีอยู่แล้ว ผลผลิตที่ได้ก็อยู่ในเกณฑ์เป็นที่น่าพอใจ ถ้าเปรียบเทียบ
แรงงานและทุนที่ใช้ จะเห็นปัญหาจึงไม่ใช่อุปสรรคที่การแก้ไขความรู้สึกรู้สึกหรือทัศนคติของชาวนา แต่อยู่ที่การ
เพิ่มผลผลิตโดยอาศัยวิธีการใหม่โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฝึกทักษะของชาวน (บุญเลิศ สุทธิผล.
2538 : 988)

ระเปียบ : ไรนาสวนผสมต้องเป็นเจ้าของนาเอง

สามเขต : ไม่มีนาทำไม่ได้ นาเช่าทำไม่ได้

อุดม : เกษตรกรไม่นิยม เห็นเขามันช้ากว่าจะได้ผล ดอกกินหมด

จุก : เห็นเขาทำกันได้ผล แต่ขายไม่ออก

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ขาย)

สังเวียน : แบบไรนาสวนผสมละมั้ง ก็ยังไม่รู้รายละเอียด

สมใจ : ถ้าเป็นแบบไรนาสวนผสม นาเรานั้นน้อยและนาสุ่มมันจะได้ผลหรือ

อร : หลายนึกว่าจะได้ผล ดอกกินตายอีก

(เกษตรกรผู้ที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

การขาดการบริการและสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานในระดับพื้นที่เป็นปัญหาที่เกษตรกร ระบุชัดปัญหาหนึ่งในการบริหารงานของรัฐ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ได้แก่ เกษตรกรตำบล เป็นบุคคลที่มีความใกล้ชิดกับเกษตรกรมากที่สุด โดยมีบทบาทที่สำคัญคือ (1) การเป็นผู้นำทางวิชาการ เกษตรในท้องถิ่น (2) การเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาการเกษตร (3) การเป็นผู้ชี้แนะในการใช้ทรัพยากร ในท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ (4) การเป็นผู้ชี้แนะในการเลือกปัจจัยการผลิต (5) การเป็นผู้ ชี้แนะให้เกษตรกรลดการเสี่ยงในการประกอบการ (6) การเป็นผู้กระตุ้นให้เกษตรกรรู้จักปัญหาของ ตนเอง (7) การเป็นผู้ร่วมในการแก้ไขปัญหของเกษตรกร (8) การเป็นผู้ประสานงาน และ (9) การเป็นผู้บริการ (สมศักดิ์ สุริโย. 2525 : 61) เกษตรกรของตำบลบ้านข่อยที่เข้าร่วมกลุ่ม สนทนาเห็นว่า เกษตรตำบลขาดความรู้พื้นฐานที่จำเป็นต่อการปฏิบัติงาน ในการส่งเสริมไม่ว่า จะเป็นความรู้ทางการเกษตร เทคโนโลยีทางการเกษตร ความรู้ในการถ่ายทอดและความรู้อื่น ๆ ที่เหมาะสมกับบทบาทที่ทางราชการกำหนด นอกจากนี้ยังขาดแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ในการทำงาน ขาด จิตสำนึกในการให้บริการต่อส่วนรวม ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้เกษตรกรไม่มีศรัทธาในตัวเจ้าหน้าที่ ซึ่งมีผลต่อความรู้สึกละแ่นทางลบของเกษตรกร ซึ่งอาจโยงไปสู่ปัญหาทางการเมือง ซึ่งไม่ เฉพาะเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานด้านส่งเสริมการเกษตรเท่านั้น ยังรวมถึงเจ้าหน้าที่พัฒนาการที่ปฏิบัติงาน ในระดับตำบลอีกด้วย คุณลักษณะของเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับดังกล่าว เป็นตัวบ่งชี้ถึงความไม่มี ประสิทธิภาพของการบริหารบุคคลของรัฐ ดังนั้น การให้บริการและสนับสนุนทั้งด้านปัจจัยการผลิต เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยากำจัดศัตรูพืช และด้านวิชาการต่าง ๆ ที่ไม่มีประสิทธิภาพของรัฐ เป็นสิ่ง ที่เกษตรกรเห็นว่า เป็นอุปสรรคต่อกระบวนการในการผลิต

ทอง : ก็มีข้างพวกเกษตร เขาปลูกบ้านพักหน้าอนามัย แต่เจ้าตัวเขาก็ไม่ค่อยอยู่

สติชัย : พวกนี้ทำไมเขาส่งคนยังงั้นมา ยืนแอ่นหน้าแอ่นหลังเมาแออยู่ ช่วยอะไรมาได้

สมพร : ถึงบอกเิงว่าส่งมายังงั้นก็ไม่รู้

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

กิม : เกษตรตำบลยังไม่รู้ว่าตัวตนอยู่ไหนเลย

บุญเรือน : ฉันยังไม่เห็นรูปร่าง

กิม : ก็เมื่อวานมานอนใต้ถุนบ้าน เมาเข้าไปแล้วก็หมดท่า

สำเนียง : พัฒนาการเขามาประชุมกับผู้ใหญ่บ้าน กำนัน

บุญเรือน : นันหรือพัฒนากร (หัวเราะ)

กิม : นันแหละ ไร้คนนอนใต้ถุนบ้าน จันว่าวันก่อน (หัวเราะ) เมอาอยู่ใต้ถุนนันแหละ
คนนันแหละ

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มของเกษตรกรตำบลบ้านข่อยดังกล่าวข้างต้นชี้ให้เห็นว่าการใช้
สื่อบุคคลซึ่งได้แก่ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เจ้าหน้าที่เคหกิจการเกษตร พัฒนาการ ฯลฯ เป็นผู้
सारไปสู่เกษตรกรด้วยตนเองนั้นยังไม่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เนื่องจากสื่อบุคคล
ดังกล่าวไม่ได้จัดกิจกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการประชุม การสาธิต การเยี่ยมเยียน การศึกษาอบรมวิชาชีพ
เพื่อให้เกษตรกรเกิดการยอมรับนวัตกรรมการเกษตรและนำไปปฏิบัติได้ การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาการ
เกษตรของรัฐบาลนับว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง โครงการสำคัญ ๆ ของรัฐบาลที่ส่งผลกระทบต่อ
เกษตรกรรัฐบาลจำเป็นต้องให้ความเอาใจใส่เพื่อให้เกษตรกรมีความเข้าใจตรงกันและให้ความ
ร่วมมือในการนำโครงการไปปฏิบัติ รัฐบาลควรเลือกใช้สื่อที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย

อุดม : เกษตรตำบลทำงานไม่เต็มที่ เวลาพอกันบอกต้นข้าวเหลือง เขาให้ไปถอน
มาให้ดู เพราะเราไม่มีความรู้ เขาน่าจะให้คำแนะนำได้

ระเบียบ : ที่จริงน่าจะออกไปดูนาเลยว่ามันเป็นอย่างนี้ ข้างเคยเป็นไหมเขาก็ไม่ออก
ให้เห็นตอนมาลูกเดียว (หัวเราะ)

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

เข้ม : เขามาประชุมกันเหมือนกัน แต่ก็ไม่รู้รายละเอียด เห็นว่าจะลดการปลูกข้าว

จัน : อีกหน่อยก็ซื้อข้าวต่างประเทศกินแน่เลย

เล็ก : ไม่ค่อยมีใครรู้เรื่องเลย เรื่องนี้

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

สำหรับการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาการเกษตรนี้ได้มีการศึกษาในประเทศไทยมากพอสมควร

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้ทำการสำรวจเมื่อ พ.ศ.2519 พบว่า วิทยุกระจายเสียง
เป็นสื่อมวลชนที่เข้าถึงผู้ฟังทุกวันได้มากถึงร้อยละ 71 รองลงไปคือ วิทยุโทรทัศน์และหนังสือพิมพ์

รวัชชัย สันติประภา วิจัยในปี 2520 เกี่ยวกับการรับฟังวิฤกษ์กระจายเสียงของเกษตรกรในจังหวัด นครปฐม ปรากฏว่า วิฤกษ์กระจายเสียงเป็นสื่อที่มีผู้ใช้บ่อยครั้งกว่าสื่อมวลชนประเทศอื่น และ กัลยารัตน์ อิศูรรัตน์ ได้ทำการศึกษาทัศนคติของเกษตรกรจังหวัดสุพรรณบุรีที่มีต่อสื่อมวลชน ปรากฏว่า วิฤกษ์กระจายเสียงเป็นสื่อมวลชนที่แพร่หลายมากที่สุด (วีระบุษ บุญยะโวโรจน์. 2538 : 893) การศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาการเกษตรนั้น สื่อวิฤกษ์กระจายเสียงน่าจะ เข้าถึงเกษตรกรมากกว่าสื่อบุคคล เช่น เกษตรกรตำบลแม้ว่ามีข้อจำกัดที่เป็นการสื่อสารทางเดียว แต่ก็ เป็นเครื่องมืออันสำคัญและมีประสิทธิภาพในการพัฒนาการเกษตร รัฐบาลจึงควรปรับระบบการ สื่อสารให้เอื้อต่อการพัฒนาเกษตรกร

ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มของเกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ยังสะท้อนให้เห็นว่า รัฐจะต้องเพิ่มประสิทธิภาพของการสื่อสารโดยการใช้สื่อที่หลากหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อประเภท วิฤกษ์กระจายเสียงที่มีอยู่ในท้องถิ่นควรมีการปรับรายการต่าง ๆ ที่ดำเนินการในปัจจุบันให้เอื้อต่อ การเรียนรู้โครงการต่าง ๆ ของรัฐบาลที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกร การใช้สื่อบุคคลเป็นการไม่ เพียงพอ

ปัญหาของเกษตรกรข้างต้นเป็นผลพวงของการพัฒนาของไทยในช่วง 2 - 3 ทศวรรษที่ผ่านมาทำให้เกิดผลอย่างหนึ่ง คือ ช่องว่างระหว่างเมืองและชนบท คนรวยและคนจน ความแตกต่าง ในลักษณะนี้จะห่างมากยิ่งขึ้นหากไม่มีการแก้ไข จากสภาพโดยทั่วไปของชุมชนบ้านช้อยชี้ให้เห็นว่า ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ระดับการศึกษาค่อนข้างต่ำ เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของแต่ละ ประเทศในระบบโลก จะเห็นว่าแต่ละประเทศไม่ได้อยู่โดดเดี่ยวมีความเกี่ยวพันซึ่งกันและกันเป็น ระบบ กล่าวคือ แต่ละประเทศเป็นระบบย่อยอยู่ในระบบโลกซึ่งเป็นระบบใหญ่ การที่ประชากร ส่วนใหญ่ของชุมชนบ้านช้อยมีอาชีพทำนาโดยได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงจากการทำนา เพื่อกินอยู่เอง เป็นหลักมาเป็นเกษตรพาณิชย์ ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาวางรื้อกับประเทศ อังกฤษในปี พ.ศ. 2398 ประมาณ 100 กว่าปีที่ผ่านมา ดังนั้นผลผลิตจากการทำนาของเกษตรกรของ บ้านช้อยจึงได้รับผลกระทบจากการค้าระหว่างประเทศซึ่งราคาผลผลิตขึ้นอยู่กับตลาดโลก ประเทศไทย แม้ว่าจะบางส่วนของประเทศจะถูกผนวกเข้าไปอยู่ในยุคอุตสาหกรรมและยุคข้อมูลข่าวสาร แต่ส่วนใหญ่ ของประเทศคือ ชุมชนในชนบทก็ยังเข้าไม่ถึง ขณะเดียวกันประชากรกลุ่มใหญ่กลุ่มนี้จะต้องมีความ

สัมพันธ์กับโลกภายนอก ทว่าอย่างไรจึงจะทำให้ประชากรดังกล่าวสามารถปรับตัวเข้ากับโลกสมัยใหม่ ซึ่งแผ่ขยายเข้าสู่ชนบทด้วยอิทธิพลของเทคโนโลยีการสื่อสาร หนทางหนึ่งที่น่าจะเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการพัฒนาชุมชนชนบทก็คือ การยกระดับความรู้และทักษะให้กับประชาชนในชนบทตามชุมชนต่าง ๆ ที่มีการศึกษาค่อนข้างต่ำและเป็นเกษตรกร ชุมชนบ้านช้อยก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าจะมีระยะทางห่างจากเขตเมืองไม่มากนัก แต่ลักษณะโดยทั่วไปก็ยังมีลักษณะของความเป็นชนบทอยู่มาก การพัฒนาชุมชนบ้านช้อยให้สามารถปรับตัวได้ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ยุทธศาสตร์ที่อาจนำมาใช้ก็คือ การยกระดับความรู้และทักษะของประชากรของชุมชนบ้านช้อยด้วยการให้การศึกษานอกระบบ ในการให้การศึกษารูปแบบดังกล่าว ไม่อาจจัดดำเนินการได้โดยไม่มีสภาพปัญหาและความต้องการของประชากรดังที่บัญญัติกันมาแบบเดิม ทั้งนี้เพราะว่าสภาพของปัญหาและความต้องการในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกัน ควรอย่างยิ่งที่จะต้องมีการทำความเข้าใจสภาพปัญหาของเกษตรกร ปัญหาของเกษตรกรดังกล่าวข้างต้นเป็นการสะท้อนแนวทางการพัฒนาประเทศของรัฐบาลในช่วงเวลาที่ผ่านมาที่มุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแต่ละเลยในเรื่องคุณภาพของประชากรโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาต่ำ การผลิตสินค้าเกษตรจึงเป็นไปตามบุพการีได้กระทำมา เกษตรกรขาดความรู้ทางด้านการบริหาร ขาดความรู้ในเรื่องธุรกิจที่จะดำเนินการธุรกิจของฟาร์มให้ได้ประโยชน์สูงสุด ประกอบกับมีการใช้แรงงานอย่างไม่เต็มกำลัง การผลิตและไม่ค่อยมีความรู้ในเรื่องของการซื้อขาย ด้านการประกอบธุรกิจการเกษตรจึงมักตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพ่อค้าคนกลาง (จรินทร์ เทศวานิช และทองโรจน์ อ่อนจันทร์. 2536 : 31) การยกระดับความรู้และทักษะให้กับเกษตรกรจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาชนบท

บทที่ 6

ความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตร

ระยะเวลาที่ผ่านมารัฐบาลได้ทุ่มเทการลงทุนด้านบริการพื้นฐานต่าง ๆ และบริการดังกล่าวกระจายไปในพื้นที่ต่าง ๆ เกือบทั่วประเทศ แต่เมื่อพิจารณาถึงคุณภาพชีวิตคนไทยแล้วปรากฏว่า ยังไม่สู้ดีนัก จากการจัดลำดับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนไทยขององค์การสหประชาชาติปรากฏอยู่ในลำดับที่ 58 ในจำนวน 174 ประเทศ ในปี พ.ศ.2535 หรือลำดับที่ 24 ในบรรดาประเทศกำลังพัฒนา 127 ประเทศ แต่คนไทยยังมีปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระดับการศึกษาของประชาชน ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ประสิทธิภาพในการผลิตของแรงงานไทยยังด้อยกว่าประเทศเพื่อนบ้าน/ประเทศคู่แข่ง เช่น มาเลเซีย สิงคโปร์ บรูไน ใต้หวัน เกาหลีใต้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2539 : 10 - 11) ในส่วนของแรงงานภาคเกษตรเป็นแรงงานกลุ่มใหญ่ที่คุณภาพชีวิตค่อนข้างต่ำ มีพื้นฐานการศึกษาต่ำเป็นส่วนใหญ่และมีความยากจน การเพิ่มประสิทธิภาพของแรงงานกลุ่มนี้ เป็นสิ่งที่จะต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สามารถเพิ่มผลผลิตภาคเกษตรกรรม และให้สามารถปรับเปลี่ยนตนเองจากภาคเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการอื่น ๆ สำหรับบางกลุ่มที่ต้องการเปลี่ยนอาชีพเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งในการเพิ่มประสิทธิภาพของกำลังแรงงานก็คือ การศึกษา ซึ่งตามทฤษฎีทุนมนุษย์ (Human Capital Theory) เชื่อว่า คนยิ่งได้รับการศึกษาสูงขึ้นและมีจำนวนมากขึ้นเท่าใดก็必将ส่งผลให้ศักยภาพทางการผลิตของสังคมสูงขึ้นเท่านั้น การลงทุนทางการศึกษาจึงเปรียบเสมือนการลงทุนพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อันเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการสะสมทุนและจะมีผลต่อการเพิ่มขึ้นของอัตราความเจริญทางเศรษฐกิจ (วิวัฒน์ชัย อรรถจักร. 2532 : 10) แต่เนื่องจากแรงงานภาคเกษตรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่พื้นวัยเรียนไม่มีโอกาสที่จะได้ศึกษาเพิ่มเติมในระบบโรงเรียนปกติได้ มีข้อจำกัดในเรื่องเวลาและต้องการนำความรู้ไปใช้ได้ทันทีในการทำงาน การให้การศึกษสำหรับแรงงานกลุ่มดังกล่าวจึงต้องจัดให้เหมาะสมและมีความเป็นไปได้ ซึ่งลักษณะการศึกษาที่เอื้อต่อแรงงานภาคเกษตรและมีความเป็นไปได้สูงก็คือการศึกษานอกระบบโรงเรียน (Non-Formal Education) การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นการศึกษาที่ทำให้ผู้เรียนมีโอกาส

ได้พัฒนาตนเองได้มากที่สุด เป็นการศึกษาที่มีความสัมพันธ์และเข้ากับชีวิตจริงมากกว่าการศึกษาแบบในระบบโรงเรียน (Formal Education) และเป็นการศึกษาที่พอจะมีรูปแบบ โครงสร้างและกฎเกณฑ์มากกว่าการศึกษาแบบธรรมชาติวิสัย (Informal Education) การศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นหมายถึง กิจกรรมการศึกษาที่จัดขึ้นตามความเหมาะสม และความต้องการของผู้เรียน โดยมีรูปแบบการจัดระยะเวลาและเนื้อหาหลักสูตรที่ไม่ตายตัว แต่อาจยืดหยุ่นได้ มีจุดมุ่งหมายที่จะพัฒนาคนให้รู้จักใช้ความคิดตัดสินใจ รู้จักการเรียนรู้ด้วยตนเอง สามารถดูแลช่วยเหลือตนเองได้ (พินิต เข้มทอง. 2528 : 9) กิจกรรมการศึกษาที่จัดขึ้นสำหรับการศึกษานอกระบบนี้

เฟรเดอริก เอช ฮาร์บิสัน (F.H. Harbison. 1973 : 12) ได้กำหนดไว้ 3 ประเภท คือ (1) กิจกรรมที่จัดขึ้นโดยมีเป้าหมายเบื้องต้นที่จะพัฒนาทักษะและความรู้ของคนวัยแรงงานที่กำลังประกอบอาชีพ (2) กิจกรรมที่จัดขึ้นโดยมีเป้าหมายเบื้องต้นที่จะเตรียมคนโดยเฉพาะเยาวชนสำหรับการเข้าสู่ตลาดแรงงาน (3) กิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อที่จะพัฒนาทักษะ ความรู้และความเข้าใจโลกแห่งการทำงาน

เนื่องจากแรงงานภาคเกษตรดังที่กล่าวข้างต้นแล้วว่าเป็นวัยที่พ้นวัยเรียน กิจกรรมการศึกษาที่จัดขึ้นควรเหมาะสมกับผู้เรียนและตรงตามความต้องการของผู้เรียน การศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของแรงงานภาคเกษตร ตำบลบ้านข่อย (หมู่ที่ 10 และ 11) อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี โดยการจัดสนทนากลุ่ม ได้สะท้อนข้อมูลที่เป็นความต้องการการศึกษา นอกระบบโรงเรียนของแรงงานกลุ่มดังกล่าวดังนี้

1. การศึกษาพื้นฐาน

ตามที่กล่าวข้างต้นแล้วว่า การศึกษาพื้นฐานเป็นการศึกษาที่มุ่งให้ประชาชนสามารถอ่านออกเขียนได้ตลอดจนคิดเลขเป็นจนกระทั่งถึงการศึกษาเพื่อเทียบชั้นต่าง ๆ ของการศึกษาในระบบทั้งระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น และตอนปลาย การศึกษาดังกล่าวนี้เป็นการศึกษาที่จำเป็นสำหรับเกษตรกรของไทยในปัจจุบัน เนื่องจากการผลิตทางการเกษตรในปัจจุบันเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ เกษตรกรจำเป็นต้องรู้ข้อมูลทางด้านการตลาดเพื่อติดตามสถานการณ์ด้านราคาทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ ข้อมูลทางด้านเทคโนโลยี โดยเฉพาะเทคโนโลยีการผลิต นับวันมีความสำคัญต่อการผลิตของเกษตรกร เพราะ เกษตรกรไทยส่วนใหญ่มีที่ดินจำนวนจำกัดไม่

สามารถขยายที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูกข้าว ประกอบกับเกษตรกรบางส่วนต้องเช่าที่ดินทำกิจ ซึ่งอัตราค่าเช่าอยู่ในอัตราสูง ข้อจำกัดเหล่านี้เป็นสิ่งที่เกษตรกรจะต้องแสวงหาเทคโนโลยีในการผลิตมาเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีปริมาณมากขึ้น และในขณะเดียวกัน ข้าวเป็นสินค้าโลก ราคาข้าวจะขึ้นอยู่กับตลาดโลกเป็นสำคัญ คุณภาพของข้าวจึงเป็นเรื่องที่เกษตรกรจะต้องปรับปรุงเพื่อให้ได้ราคาสูงขึ้นและสามารถแข่งขันกับข้าวต่างประเทศได้ เกษตรกรจึงมีอาจใช้วิธีการดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติมาแต่อดีตมาทำการผลิตได้ เกษตรกรจำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีทางการผลิต เช่น พันธุ์ข้าวใหม่ ๆ ปุ๋ยเคมี การใช้เครื่องจักรที่เป็นเครื่องทุ่นแรง เคมีภัณฑ์ต่าง ๆ เข้ามาใช้ในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตในการใช้เทคโนโลยีการผลิตทางการเกษตรจะต้องมีความรู้ความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ จึงจะสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีดังกล่าวได้ทั้งด้วยตนเองหรือสื่อบุคคลที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องและองค์กรเอกชนอื่น ๆ แต่เนื่องจากเกษตรกรของไทยมีการศึกษาค่อนข้างต่ำ ทั้งนี้ เป็นเพราะการศึกษาของคนในชนบทยังด้อยโอกาสกว่าคนในเมืองมาก ไม่ว่าจะเป็นโอกาสทางการศึกษา คุณภาพ และมาตรฐานการศึกษาและอื่น ๆ สิ่งที่ทำให้เกิดผลเช่นนั้นประการหนึ่ง ก็คือ ขนาดของครอบครัวของคนชนบทเป็นครอบครัวค่อนข้างขนาดใหญ่ มีสมาชิกครอบครัวเฉลี่ย 6.4 คน ทำให้เกิดผลต่อโอกาสในการศึกษาของเด็ก เนื่องจากมีรายได้จำกัด จากข้อมูลของกรมการศึกษานอกโรงเรียนในปี พ.ศ. 2527 มีผู้จบประถมศึกษาปีที่ 4 และอายุ 14 ปีขึ้นไป ผู้ไม่รู้หนังสือ (ผู้ไม่สามารถอ่านและเขียนภาษาไทยอย่างง่าย ๆ ได้) จำนวน 1,786,300 คน คิดเป็นร้อยละ 7.2 (สมจิต โยธะคง. 2537 : 138) ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเกษตรกร แสดงว่า การอ่านออกเขียนได้และคิดเลขเป็น ซึ่งเป็นการศึกษาพื้นฐานเป็นความต้องการของเกษตรกร หากมิได้ดำเนินการทำให้เกษตรกรที่มีคุณลักษณะดังกล่าวให้สามารถมีความรู้ขั้นพื้นฐาน เกษตรกรจะช่วยตัวเองได้ค่อนข้างน้อยในการดำรงชีวิตประจำวันในปัจจุบันและอนาคต

ความสามารถในการอ่านออกเขียนได้และคิดเลขเป็น เป็นสมรรถภาพพื้นฐานที่สำคัญของเกษตรกร หากเกษตรกรขาดความสามารถดังกล่าวจะเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของตนเอง ข้อมูลที่ได้จากการจัดสนทนากลุ่มทางเกษตรกรได้แสดงให้เห็นว่า ยังมีเกษตรกรบางส่วนที่ไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ และคิดเลขเป็นปรากฏอยู่ นับว่าเป็นความล้มเหลวประการหนึ่งของนโยบายในการรณรงค์การรู้หนังสือที่ผ่านมาของกระทรวงศึกษาธิการที่มุ่ง เน้นแต่เฉพาะเชิงปริมาณ

แต่ไม่คำนึงถึงคุณภาพและให้บริการได้ไม่ครอบคลุม แม้ว่าเกษตรกรกลุ่มดังกล่าวนี้เป็นวัยที่สูงอายุก็ตาม แต่เกษตรกรเหล่านี้ก็ต้องดำรงชีวิตอยู่ด้วยการทำนา และเป็นการทำเพื่อการขาย เกษตรกรจำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กับระบบตลาด ความรู้พื้นฐานโดยเฉพาะการอ่านออกเขียนได้ และคิดเลขเป็น รัฐบาลจะต้องดำเนินการให้เกษตรกรและประชาชนทุกคนโดยเฉพาะกลุ่มที่พื้นวัยเรียนให้มีสมรรถภาพทางด้านนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องริบปรับยุทธวิธีในการทำให้การเรียนรู้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง มิฉะนั้นเกษตรกรซึ่งเป็นกลุ่มที่ด้อยโอกาสทางสังคมก็จะถูกกดขี่อยู่เช่นเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าคนกลาง การที่เกษตรกรไม่มีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้และคิดเลขเป็น จะเป็นช่องทางที่พ่อค้าคนกลางเอารัดเอาเปรียบซึ่งข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเกษตรกรก็ได้ชี้ให้เห็นถึงการค้าขายผลผลิตของเกษตรกรที่ถูกเอารัดเอาเปรียบจากการที่เกษตรกรไม่รู้หนังสือ

สำเนียง : อย่างฉันอ่านก็ไม่ได้ ชาวนามันเง้เงาะ ข้าวที่บ้านขายไม่ได้ ก็หอบไปขายที่โรงสี ฉันบังคับลูกเลยว่า มึงอย่าเสียที่เขานะ บังคับลูกให้อ่านดัง ๆ ที่นี้ไปเห็นได้แก่มันคิด ฉันนั่งช้อนรถลูกมา นั่งคิดไป มันจะถูกหรือเปล่า ฉันจึงสั่งลูกฉันแหวะบ้านหลานสาว บอกว่า อีน้องมันไม่คิด คิดแน่ มึงไปเลย ปรากฏว่าฉันได้คืนมา 1,000 กว่าบาท ฉันพ่อแม่จน มัวเลี้ยงน้องก็ไม่ได้เรียนหนังสือ ก. าก็ไม่รู้

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง และเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

จากการที่เกษตรกรขาดแคลนเงินทุนในการทำการผลิต เกษตรกรจำเป็นต้องกู้เงินจากแหล่งเงินกู้ในระบบ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) และเงินกู้จากแหล่งเงินกู้นอกระบบ กระบวนการของการกู้เงินในระบบจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการทำสัญญาเงินกู้ หากเกษตรกรไม่สามารถอ่านออกเขียนได้และคิดเลขเป็นก็จะเป็นอุปสรรคในการทำสัญญาเงินกู้ สร้างความยุ่งยากให้กับตนเองและแหล่งเงินกู้ เกษตรกรไม่สามารถเรียนรู้หลักเกณฑ์และระเบียบปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โอกาสที่จะถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าหน้าที่และนายทุนเงินกู้ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มของเกษตรกรแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรจำเป็นต้องกู้เงินจากแหล่งเงินกู้ต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ในการลงทุนการผลิตและการบริโภคในแต่ละปี ซึ่งหลักเกณฑ์ทั่วไปในการกู้เงินจะต้อง

มีการทำสัญญาเงินกู้ เกษตรกรจำเป็นต้องมีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้เพื่อช่วยเหลือตนเองในการทำสัญญาเงินกู้ และป้องกันการถูกโกงจากนายทุนเงินกู้

- สิน : ธกส. แห้งใหญ่เลย ถ้าไม่ทานาก็กู้ไม่ได้
 จรรย์ : ชาวนาเป็นต่อนิดหน่อยตรงนี้
 บุญมา : เขาจะมี 3 งวด งานนี้ส่งเท่านั้น งวดหน้าส่งเท่านั้น
 เขิน : ชาวนายังไม่ตาย เพราะเชื่อเขากินทั้งปี
 จรรย์ : เกวียนละพันยังไม่ตาย
 พิธิกร : ทานไม่ถึงว่ายังไม่ตายครับ
 จรรย์ : เอ้า ก็แต่ละปีก็ไปกู้ ธกส. มาใช้จ่าย สิ้นปีก็ให้หนี้ ปีใหม่ก็กู้มาอีก
 (กลุ่มสนทนา : กลุ่มเกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

สำหรับเกษตรกรบางส่วนที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวมีความรู้ในการอ่านออกเขียนได้และคิดเลข เป็นโดยมีระดับการศึกษาเพียงแค่การศึกษาภาคบังคับ มีความต้องการที่จะรับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นในรูปแบบของการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อให้ได้ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเป็นอย่างน้อย เกษตรกรกลุ่มดังกล่าวต้องการที่จะปรับเปลี่ยนตัวเองจากการเป็นแรงงานภาคเกษตรไปเป็นแรงงานภาคอุตสาหกรรมและบริการ เนื่องจากในปัจจุบันนี้ได้มีโรงงานอุตสาหกรรมทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่เกิดขึ้นในส่วนภูมิภาค การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมดังกล่าว ทำให้สามารถดูดซับแรงงานภาคเกษตรได้บางส่วนโดยเฉพาะกลุ่มที่มีการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป ซึ่งเป็นไปตามแนวความคิดของเฮิร์สแมน (Hirshman) ที่ว่า การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมจะสามารถดึงแรงงานชนบทเข้าทำงานและยกระดับผลิตภาพของแรงงาน รวมทั้งระดับการบริโภคต่อหัวในภาคเกษตร (วิวัฒน์ชัย อัตถากร. 2532 : 10) การศึกษาเพื่อเทียบชั้นในระดับมัธยมศึกษาของการศึกษาในระบบเป็นสิ่งที่ปรารถนาของเกษตรกร เกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มสนทนาชี้ให้เห็นว่า หากได้รับการศึกษาสูงขึ้นจากการศึกษาภาคบังคับ จะมีส่วนช่วยให้สามารถปรับเปลี่ยนจากการเป็นแรงงานภาคเกษตรไปสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการได้ง่ายขึ้น

- นัย : จบก็ไม่มีวุฒิใบไหนมาได้
 ศรีไทย : ขนาดโรงงานเย็บผ้าธรรมดาเป็นพนักงานคิ้วซี ก็ต้อง ม.3 แล้วเดี๋ยวนี้
 นัย : ต้องมีวุฒิถึงจะได้
 ศรีไทย : อย่างหนูก็อยากได้ ม.3 ไปเรียนเทียบเอา อยากเรียนการศึกษาผู้ใหญ่
 (เกษตรกรกลุ่มแรงงานรับจ้าง - ผู้หญิง)

สำหรับเกษตรกรที่ยังอยู่ในวัยหนุ่มสาวมองเห็นว่า การศึกษาระดับสูงกว่าการศึกษาภาคบังคับ มีความจำเป็นสำหรับตนเอง โดยมีความมุ่งหวังว่า จะใช้การศึกษาที่สูงกว่าการศึกษาภาคบังคับเป็น ประตูดชีวิตที่ดีกว่าการทำงาน คือการเข้าเป็นแรงงานนอกภาคเกษตร

ตามที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีการศึกษาค่อนข้างต่ำ จบการศึกษา เพียงแค่การศึกษาภาคบังคับ จากการได้สนทนาและการสังเกตของผู้วิจัยจะเห็นได้ว่า เกษตรกร ส่วนใหญ่อ่านออกเขียนได้และคิดเลขเป็นเกือบทุกกลุ่ม มีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่อ่านหนังสือไม่ออก เขียนไม่ได้ และคิดเลขไม่เป็น ทั้งนี้เป็นเพราะไม่มีโอกาสเข้าเรียนในช่วงเกษตรกรที่วัยเด็ก เกษตรกรที่ค่อนข้างสูงอายุจากการสนทนาดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า การศึกษาระดับที่สูงกว่า ประถมศึกษา (การศึกษาภาคบังคับ) มีความจำเป็นน้อยมากสำหรับกลุ่มดังกล่าว เกษตรกรยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งนับว่าเป็นจุดอ่อนในการพัฒนาตนเองที่จะอยู่ใน กระแสของโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ค่านิยมของเกษตรกรดังกล่าวจึงเป็นอุปสรรค ต่อการพัฒนาชนบท

- สมควร : โรงงานก็เอาวุฒิอีกนั้นแหละ ป.4 เขาไม่เอาหรอก
 พิธีกร : อยากเรียนเทียบความรู้ไหมครับ
 เซ็น : ่อโฮ่แก่ปานนี้จะไหวหรือ (หัวเราะ) ไม่เอาหรอก ให้อ่านหลัง ๆ มัน
 เรียนเถอะ

(เกษตรกรที่เป็นแรงงานรับจ้าง - ผู้ชาย)

2. การศึกษาด้านวิชาชีพ

การศึกษาลักษณะนี้เป็นการศึกษาที่ทำให้ผู้เรียนได้รับหรือเพิ่มพูนทักษะทางด้านอาชีพและให้มีความสามารถในการผลิตมีรายได้ เป็นการศึกษาต่อเนื่องทางด้านอาชีพในหลายลักษณะที่หลากหลาย การศึกษาลักษณะดังกล่าวนี้เป็นที่ต้องการของเกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ ของบ้านซอย ทั้งนี้เนื่องจากภาวะการทํานาของเกษตรกรในปัจจุบันประสบปัญหาการขาดทุนจากต้นทุนการผลิตที่สูงในด้านค่าจ้างแรงงาน ค่าปุ๋ย ผลผลิตต่อไร่ตกต่ำ เนื่องจากศัตรูพืชรบกวน พันธุ์ข้าวที่ไม่เหมาะสมกับพื้นที่และที่สำคัญคือ ราคาข้าวที่เป็นไปตามตลาดโลกแต่ละปี ทำให้เกษตรกรจำเป็นต้องแสวงหาอาชีพอื่นเข้ามาทำเพื่อเพิ่มรายได้ รายได้ที่ได้จากการผลิตข้าวแต่ละปีต้องนำไปใช้หนี้ให้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ดังนั้น การฝึกฝนให้มีทักษะในอาชีพต่าง ๆ เกษตรกรที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มเห็นว่า เป็นสิ่งที่จำเป็นมากต่อการดำรงชีวิต หากมีอาชีพเกิดขึ้นในหมู่บ้านมากขึ้นเกษตรกรก็ไม่จำเป็นต้องอพยพไปหางานทำในพื้นที่อื่น ๆ โดยไปรับจ้างทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรในภาคเกษตร เช่น รับจ้างหักข้าวหัด เกี่ยวข้าวนอกพื้นที่ นอกภาคเกษตร เช่น งานก่อสร้าง งานตามโรงงานต่าง ๆ จักรยานยนต์ เป็นต้น

เกษตรกรที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มได้ให้ข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่าในปัจจุบันเกษตรกรต้องทำงานหนักขึ้น เพื่อเพิ่มรายได้ เนื่องจากการทํานาเพียงอย่างเดียวไม่สามารถอยู่ได้เหมือนสมัยก่อนเพราะมีภาระหนี้สิน เกษตรกรจำเป็นต้องทำงานอื่นเป็นอาชีพเสริม ซึ่งหากเกษตรกรได้รับการฝึกฝนที่มีความรู้และทักษะอย่างเพียงพอสามารถเข้าสู่ตลาดแรงงานได้ และสร้างรายได้ให้กับครอบครัวจะทำให้เกษตรกรสามารถอยู่ได้ในสังคม ความรู้ทางด้านช่างก่อสร้างจึงเป็นความต้องการการศึกษา นอกกระบบของเกษตรกร และเป็นความรู้ที่เป็นไปตามความต้องการของตลาดแรงงานและมีรายได้สูง แต่แรงงานภาคเกษตรส่วนใหญ่มียุคภาพไม่ถึง หากได้รับการพัฒนาให้มีทักษะอยู่ในระดับช่างฝีมือจะทำให้เกษตรกรมีงานทำมากยิ่งขึ้น อันจะส่งผลต่อการเพิ่มรายได้ของครอบครัว

ม้วน : ทํานาอย่างเดียวไม่พอกินเสียแล้วเดี๋ยวนี้

พิสิกร : แล้วไปทำอะไรกันบ้างครับ

สิน : ใครมีฝีมืออะไรก็ไปทำกัน

บุญมา : ก่อสร้างทั่วไป กรุงเทพฯ ก็ไป มีฝีมือหน่อยก็ 100 กว่าบาท

- พิธิกร : ความรู้ในการก่อสร้างเรียนมาจากไหนครับ
 สิน : ก็ทำตามกันมา ดูเขาทำมาตั้งแต่เด็ก
 เพี้ยม : งานก่อสร้างเขาอยากได้ เยอะนะ เห็นถามกันอยู่ประจำ
 บุญมา : อย่างพวกช่างผสมปูน ช่างก่อสร้าง ถ้าเก่งหน่อยเงินดีครับ เขามารับเลย
 แต่เราไม่ค่อยเป็นกัน
 ม้วน : ถ้าได้ฝึกให้มีฝีมือสักก่อรายได้จะดี ก็อยากให้อบรมพวกช่างละครับ
 สิน : บ้านเราอะอะอะไรก็แข่ง มันไม่มีอาชีพอะไร
 (เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองมีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

เกษตรกรของตำบลบ้านข่อยมีความประสงค์ที่จะเรียนรู้วิชาชีพที่หลากหลายที่สามารถไป
 ปฏิบัติงานนอกภาคเกษตรได้ วิธีการที่สามารถให้การเรียนรู้ได้ตามความต้องการของเกษตร ก็คือ
 การอบรมการให้เกษตรกรได้รับฝึกอบรมวิชาชีพที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงานทั้งใน
 ท้องถิ่นและนอกพื้นที่จะเป็นกลยุทธ์ที่เพิ่มคุณภาพชีวิตของเกษตรกรได้อีกทางหนึ่ง

- จุก : อะไรก็ได้ สอนให้ทำเลย
 อุดม : ช่างก่อสร้างก็พอเป็นกันบ้าง ส่วนใหญ่เป็นลูกมือเขา
 จวี : แต่ถ้าฝีมือดี ๆ หน่อย ค่าแรงก็แพง
 จง : อบรมสัก 5 - 6 วัน ก็เก่งแล้ว แต่ต้องเอาจริง ๆ นะ มีคนมาสอนเลย
 ถ้าเก่งหน่อยงานเยอะเลย เขามาถึงบ้านเลยไม่ต้องกลัว
 จวี : เดี่ยวนี้แค่ลูกมือยังงานไม่ขาด ก็อยากอบรมพวกอาชีพอย่างนี้ครับ
 (เกษตรกร ผู้เช่าที่ดิน ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

เกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มสนทนาได้สะท้อนให้เห็นว่าการทำนาในปัจจุบันค่าใช้จ่ายสูงทำแล้ว
 ไม่คุ้มกับต้นทุน อาชีพเสริมที่ทำอยู่ก็ไม่ได้ช่วยให้มีรายได้มากนัก หากเกษตรกรมีความรู้ ทักษะและ
 ความสามารถในการเป็นช่างฝีมือจะทำให้เกษตรกรเหล่านี้มีโอกาสดำรงชีพได้มากขึ้นโดยเกษตรกร
 มองเห็นว่าลักษณะงานดังกล่าวนี้เป็นงานที่ทำรายได้ดีกว่าที่เป็นอยู่ การเตรียมเกษตรกรให้มีความรู้
 ในวิชาชีพสาขาต่าง ๆ จึงเป็นเรื่องที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรกำหนดเป็นแผนงานและนำไปสู่การ
 ปฏิบัติให้ครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเกษตรกร

- สวัสดี : ค่าเช่าก็แพงนา จะทำไม่ไหวแล้ว
 ทอง : แข่งทำจริง ๆ วันหนึ่งก็ได้แค่ 10 - 20 บาทเท่านั้น
 สติชัย : ถ้ามีอาชีพใหม่ ๆ จะดีกว่าจุดดิน สานแข่ง เอาทั้งนั้น
 สวัสดี : พวกช่างฝีมือรายได้จะดี พวกเราอย่างนี้ก็หิวบุญ ผสมบุญเห็นเขาเป็นช่าง
 รายได้ดี เสร็จงานก็ไปกินแล้ว
 ทอง : ถ้าพวกผมเป็นช่างได้ละดีจังเลย
 สติชัย : นี่ถ้าทำได้จริงละก็ โอ้ทำงานทำกันเลย เขามาหาถึงบ้านเลยพวกช่างนะ
 (เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

แม้ว่าในปัจจุบันเกษตรกรหลายกลุ่มมีอาชีพเสริมทางด้านหัตถกรรม ได้แก่ การสานแข่ง
 ปลาญ เกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มสนทนา เห็นว่า เป็นงานที่ต้องใช้ความพยายามอย่างมาก แต่มีรายได้
 ต่ำ ประกอบกับปัจจัยในการผลิตคือ ไม้ไผ่มีราคาสูงขึ้นเรื่อย ๆ หากได้มีอาชีพอื่นที่สามารถสร้าง
 รายได้มากกว่าก็อยากจะเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่นทดแทน

- ระเปียบ : อาชีพที่ทำแล้วมีรายได้ ไม่เกี่ยงหรือคนที่นี้
 เจลา : ทางอยุธยาเขาทำดอกไม้กันได้
 ราฟา : แข่งบ้านเราก็กินมานานแล้ว ตั้งแต่ไม้ไผ่ลาคะ 3 บาท ถึงลาคะ 30 บาท
 สมัยก่อน จันทายไปขายในเมืองร้อยละ 16 บาท ต้องแสนขายให้เขาละ
 สง่า : เลิกนาแล้วก็ได้ พอเป็นชักหนอยก็ทำกันได้แล้ว
 (เกษตรกร ผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

เกษตรกรที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรที่เป็นสตรี และเป็นแรงงานรับจ้าง
 ในภาคเกษตรต้องการที่จะปรับเปลี่ยนอาชีพของตนเองในปัจจุบัน ซึ่งเป็นแรงงานรับจ้าง แต่ไม่
 สามารถที่จะไปสู่อาชีพอื่นได้ เนื่องจากขาดความรู้และทักษะ มีข้อจำกัด การศึกษาวิชาชีพด้าน
 คหกรรมศาสตร์ในแขนงอาหาร และเสื้อผ้าจะเป็นหนทางหนึ่งที่เกษตรกรกลุ่มนี้จะหลุดออกมาจาก
 การเป็นแรงงานรับจ้างได้ การพัฒนาให้เกษตรกรกลุ่มดังกล่าวมีความรู้และทักษะในแขนงต่าง ๆ
 ของวิชาชีพด้านคหกรรมศาสตร์ จึงเป็นสิ่งที่จำเป็น

- แป้ว : พวกฉันมันเปื้อนอาชีวะที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ อยากรวมกลุ่มเหมือนอย่างอื่นเขา
ทำกัน ทำอาชีวะอะไรสักอย่างที่มีนถาวรกว่านี้
- พิธีกร : อบรมอาชีวะอะไรสักอย่างที่ต้องการไหมครับ
- สม : อยากอบรมอาชีวะอะไรก็ได้ อบรมแล้วได้ทำงานได้ได้เงิน ฉันว่าคนจะ
สนใจนะถ้ามีงานให้
- ศรีไทย : อยากอบรมทำขนม หรือตัดเย็บเสื้อผ้า แต่เสร็จก็มีงานให้ทำ
- ล้วน : อย่างนี้ฉันว่าดีแน่ เพราะอาชีวะที่ทำมันเปื้อนแสนเปื้อนจริง ๆ
- นุ้ย : พวกตัดเย็บเสื้อผ้าก็ดี เคยมีพวก อสม. พวกหมอมารอบรมให้เหมือนกัน
อาชีวะเขาจ่ายเบี้ยเลี้ยงให้ เห็นว่าวันละ 50 ละมัง
- ศรีไทย : ไม่เห็นมีคนทำเลย เป็นแล้ว
- แป้ว : ก้อไม่มีงานมาให้ ถ้ามีคนมาจ้างก็ดีเลย เดี่ยวนี้เขาก็มีถ้าเย็บเป็นละก้อ
- สม : ถ้ามีงานให้ทำเลยก็อยากจะอบรม จะได้ไม่ต้องเหนื่อยอย่างนี้

(เกษตรกรรับจ้าง - คู่หญิง)

การศึกษาด้านวิชาชีพตามข้อมูลจากกลุ่มสนทนาข้างต้น เป็นความต้องการการศึกษาของ
เกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ ที่เกษตรกรจำเป็นต้องเพิ่มศักยภาพให้กับตนเอง โดยมองเห็นว่าการ
ทำการเกษตรโดยเฉพาะการทำนาในปัจจุบันและอนาคตไม่สามารถช่วยให้ตนเองหลุดพ้นจากภาวะ
หนี้สินได้ เกษตรกรต้องการที่จะสร้างรายได้ด้วยการทำอาชีพเสริมที่มีรายได้สูงกว่าอาชีพเสริมที่
ทำอยู่และยังได้แสดงให้เห็นความมานะอดทนของเกษตรกรในการที่จะได้มาซึ่งความรู้และทักษะ
สำหรับความรู้ที่จะให้การศึกษาแก่เกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ นั้น เกษตรกรได้ให้ข้อสังเกตว่าต้องคำนึงถึง
การตลาดด้วย โดยมองว่าหากเกษตรกรได้รับการเรียนรู้จนสามารถปฏิบัติงานได้แล้วสิ่งสำคัญคือ
ตลาดที่จะรองรับผลผลิต การให้การเรียนรู้แก่เกษตรกรจะต้องดำเนินการให้ครบวงจรเกษตรกร
จึงจะเข้าร่วม กล่าวคือ เกษตรกรได้รับการเรียนรู้ทักษะวิชาชีพต่าง ๆ สามารถเข้าสู่ตลาดแรงงาน
ได้หรือทำการผลิตได้โดยมีตลาดรองรับผลผลิตนั้น ๆ

- ศรี : อาชีพใหม่ ที่ไหน ฉันอยากทำ ฉันเบื่อทำแข่ง อาชีพอะไรก็ได้
- จุก : แต่ห้อบรมเลย ๆ ฉันว่าเสียเวลาเปล่า
- พิธีกร : ทาไมหรือครับ
- จุก : ก้ออบรมแล้วก็ไม่อาชีพอะไร คุณก็ไม่มี
- พิธีกร : อยากห้อบรมเรื่องอะไรครับ
- ศรี : อาชีพอะไรก็ได้ ที่ไม่แข่ง
- เล็ก : แข่งเก่งกันหมดแล้วบ้านข่อย ๖๖๖ ลูกเด็กเล็กแดงถึงคนแก่เป็นหมด
- จุก : แต่อบรมแล้วต้องมีงานมาให้
- ประมวล : เห็นบางแห่งเขาออกโทรทัศน์ มีกลุ่มแม่บ้านทำน้ำพริกเผา กล้วยฉาบ แล้วมีตลาดอย่างนี้ดี
- (เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

การศึกษาด้านวิชาชีพดังกล่าวข้างต้นนี้จะเป็นการเสริมสร้างศักยภาพในการผลิตให้กับเกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ ให้สามารถปรับตัวเองได้ โดยสามารถไปทำงานในแหล่งงานต่าง ๆ ในช่วงที่พันธุ์เก็บเกี่ยว และสร้างงานได้ด้วยตัวเองแต่เกษตรกรยังต้องประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลักอยู่ต่อไป การเพิ่มรายได้จากการประกอบอาชีพเสริมเกษตรกรจะต้องได้รับการอบรมในลักษณะของการฝึกอบรมอาชีพระยะสั้น ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรไม่สามารถเข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียนได้ การให้การศึกษานอกระบบโดยเฉพาะรูปแบบของการฝึกอบรมระยะสั้นจะมีความเป็นไปได้มากกว่ารูปแบบอื่น ข้อมูลจากการจัดกลุ่มสนทนาข้างต้นชี้ให้เห็นว่ารูปแบบของการให้การศึกษาด้านวิชาชีพแก่กลุ่มเกษตรกรควรเป็นรูปแบบของการให้การอบรม อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่งที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องเตรียมการก็คือ การวางแผนการด้านการตลาดเพื่อรองรับผลผลิตและตลาดแรงงานให้กับเกษตรกรที่ผ่านการอบรมวิชาชีพต่าง ๆ

ราฟา : ที่จริงน่าจะให้เราได้ฝึกอาชีพบ้าง เวลาว่างมันเยอะ เกือบข้าวแล้วก็ว่างแล้ว

เฉลา : ทางอยุธยาเขามีเย็บผ้า มีพวกตุ๊กตา พวกลูกบอล หลานสาว นั้นยังทำ

- สง่า : บ้านเราก็แข่งง (หัวเราะ)
- สมหมาย : อาชีพอะไรก็ได้หยาบ ๆ นะ ตาไม่เห็นแล้ว ถ้ามีก็จะไ้ทำงานทำเสริม
ไปกับทานา มีรายได้กับเขาบ้าง
- ระเบียบ : อบรมให้พวกฉันมีอาชีพเสริมก็จะช่วยได้ ไม่งั้นก็เข้าหาอิฐกันแล้ว
- เจลา : อยากอบรมพวกเขียผ้าก็ได้ เห็นเขาอบรมกันเหมือนกัน
- สมหมาย : ถ้ามีงานรอด้วยก็อยากอบรมกัน ทานาบกลุ่มแม่บ้านก็ดี เห็นเขาออก
โทรทัศน์ แต่บ้านเราไม่มีอะไรกันเลย

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

3. ความรู้ทางด้านเทคโนโลยีในการผลิตทางการเกษตร

ความต้องการด้านการศึกษาของเกษตรกรบ้านซอยได้อีกเรื่องหนึ่งเป็นความรู้ทางด้านการเกษตร ซึ่งมีความสอดคล้องกับข้อเสนอแนะของ วอร์ดัน (Watt. 1973 : 152) ที่ว่าความรู้สำคัญ ๆ ที่เป็นความรู้ใหม่สำหรับเกษตรกรมี 3 เรื่องด้วยกัน คือ 1) ความรู้เกี่ยวกับปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ ได้แก่ เมล็ดพันธุ์ใหม่ พันธุ์สัตว์ ปุ๋ย และยาฉีดต้นพืช 2) ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการผลิตใหม่ ๆ จะเกี่ยวข้องกับเทคนิคการเพาะปลูก การปลูกพืชหมุนเวียน อาหารสำหรับปศุสัตว์ และ 3) ความรู้เกี่ยวกับการลดต้นทุนการผลิตและความรู้ในการตลาด ข้อเสนอแนะดังกล่าวนี้เป็นความรู้ที่จำเป็นสำหรับเกษตรกรในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเกษตรกรบ้านซอย หมู่ 10 หมู่ 11 เกือบทุกกลุ่มสนทนาทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ยกเว้นเกษตรกรรับจ้างมีความต้องการที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีในการผลิตทางการเกษตร หรือเกษตรแผนใหม่สำหรับในเรื่องปุ๋ย เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปุ๋ยเคมี การใช้ปุ๋ยเคมีที่ไม่เหมาะสมกับสภาพของพืชเป็นการเสี่ยงต่อการขาดทุน เกษตรกรยังขาดความรู้เกี่ยวกับปุ๋ยเคมี สภาพที่เป็นอยู่ของเกษตรกรเกี่ยวกับการใช้ปุ๋ยเคมีได้จากการแนะนำของนายทุนค้าปุ๋ยหรือพ่อค้าจำหน่ายปุ๋ย

- บุญเกิด : ปุ๋ยที่ใช้อยู่เดี๋ยวนีก็แพง แพงแล้วยังปลอมอีก
- แมว : ฉันอยากให้เป็นเกษตรหรือใครก็ได้แนะเราว่าปุ๋ยไหนเป็นอย่างไร
- ละออง : ที่แล้วมาเขาให้ไปถามร้านค้า
- บุญเกิด : ก็ร้านค้ามันจะขาย มันก็บอกว่าได้ผล

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

การใช้สารเคมีฆ่าเชื้อโรค แมลงและศัตรูข้าวชนิดต่าง ๆ เกษตรกรที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มระบรวาตนเองยังขาดความรู้ความเข้าใจในการใช้สารเคมี ซึ่งข้อจำกัดดังกล่าวนี้เป็นผลเสียต่อเกษตรกรเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านคุณภาพของผลผลิตและคุณภาพชีวิตของเกษตรกร การที่เกษตรกรไม่มีความรู้เกี่ยวกับการใช้สารเคมีในการกำจัดโรคข้าว และกำจัดศัตรูต้นข้าว อาจซ้ำในลักษณะลองผิดลองถูก ซึ่งเป็นการเพิ่มต้นทุนในการผลิต การเรียนรู้การใช้สารเคมีต่าง ๆ จากการอ่านสลากยาเท่านั้น เป็นการไม่เพียงพอ นอกจากนี้ สารเคมีบางประเภทมีอันตรายต่อเกษตรกรผู้ใช้ หากได้มีการเรียนรู้อย่างเป็นทางการจะช่วยให้เกษตรกรสามารถใช้สารเคมีเพื่อฆ่าเชื้อโรค แมลงและศัตรูข้าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ เกษตรกรจึงควรที่จะต้องเรียนรู้ในเรื่องนี้

บุญเรือน : พวกยาฉีดก็ไม่ว่าอย่างไหนมันดี ดูจากสลากยาเท่านั้น เอามาลอง

สาเนียง : อยากให้มาแนะนำเลยว่า ยาชนิดไหนยี่ห้อไหน ดีอย่างไร อย่างนี้จะดี

กิม : ที่ผ่านมาก็ใช้ตามกัน ลองเอาเอง

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

ถวิล : อยากได้ความรู้พวกยาบำรุงทำให้ข้าวมันหายหงิกงอ ต้นเหลือง แก้ไม่หาย

เราก็ไม่รู้เป็นอะไรเลย เสียขายจะขายอะไร เกษตรก็หาตัวไม่พบ

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

การใช้พันธุ์ข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ได้ใช้ตามกันมาตั้งแต่อดีต ปัจจุบันเกษตรกรมีความต้องการที่จะเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้น จึงมีความต้องการที่จะใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ ๆ จากการสนทนาของกลุ่มเกษตรกรได้สะท้อนข้อมูลให้เห็นว่า เกษตรกรมีความต้องการที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าวใหม่ ๆ ที่ให้ผลผลิตสูง และเหมาะสมกับลักษณะพื้นที่ การที่เกษตรกรขาดแคลนความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าวใหม่ ๆ เป็นการเสียโอกาสอย่างยิ่งในการเพิ่มผลผลิตการเพิ่มเดิมความรู้ให้กับเกษตรกรในเรื่องพันธุ์ข้าวใหม่ จะมีส่วนช่วยให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าวใหม่ ๆ จึงเป็นเรื่องที่จำเป็นสำหรับเกษตรกร

ระเปียบ : ฉันไม่รู้ว่าจะอย่างไรกลุ่มจะใช้พันธุ์ไหนดี ก็ใช้ตามกันมานานแล้วละ

สง่า : อยากให้แนะนำว่ามีข้าวอะไรที่เหมาะสมกับพื้นที่แบบนี้ ฉันไม่รู้กันหรอก

เขามีดี ๆ ที่ไหน

สมหมาย : เดี่ยวนี้ไร่หนึ่งได้ไม่กี่ฟ่อน จึงไม่เหลือ

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

สำหรับความรู้เกี่ยวกับการลดต้นทุนการผลิต รัฐบาลพยายามที่จะให้เกษตรกรใช้วิธีการในการลดต้นทุนการผลิตเพื่อให้สินค้าข้าวสามารถแข่งขันกับตลาดโลกได้ เนื่องจากปุ๋ยเคมีมีราคาแพงและไม่สามารถผลิตได้พอเพียงกับความต้องการ การใช้ปุ๋ยหมักจะเป็นแนวทางอีกแนวทางหนึ่งที่สามารถช่วยเกษตรกรลดต้นทุนการผลิต แม้ว่ารัฐบาลจะให้ความพยายามมากเพียงใดก็ตามในการส่งเสริมให้เกษตรกรใช้ปุ๋ยหมัก ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มของเกษตรกร ชี้ให้เห็นว่า ความรู้เกี่ยวกับปุ๋ยหมักยังไม่สามารถเข้าถึงเกษตรกร เกษตรกรไม่เห็นความสำคัญของปุ๋ยหมัก และไม่รู้ว่าคุณประโยชน์ต่อพืชมีอย่างไร รวมทั้งไม่ทราบกรรมวิธีในการผลิต และใช้ปุ๋ยหมัก ดังนั้นปุ๋ยหมักจึงเป็นความรู้ที่จำเป็นสำหรับเกษตรกร การทำให้เกษตรกรได้เรียนรู้เกี่ยวกับการลดต้นทุนการผลิตด้วยการใช้ปุ๋ยหมัก การผลิตใช้ปุ๋ยหมักและคุณสมบัติของปุ๋ยหมัก จะเป็นกระบวนการส่งเสริมให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นอีกแนวทางหนึ่ง

พิธีกร : ปุ๋ยหมักสะอาดครับ

เย็น : ไม่ค่อยนิยมกัน มันยุ่งยาก

บุญมา : ไม่เห็นมีใครเขาใช้ แล้วทำไมไม่เป็นด้วย

ม้วน : นาพื้นน้ำใช้ลำบาก มันไกล จะขนไปอีกก็ลำบาก

เพี้ยม : ปุ๋ยหมักใช้ได้เพียงไร่สองไร่ นี่ตั้ง 20 - 30 ไร่ จะเอาปุ๋ยหมักไปใช้ได้อย่างไร

(เกษตรกรมีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

สำหรับรูปแบบในการทำให้การเรียนรู้แก่เกษตรกรในด้านที่เป็นความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีในการผลิตทางการเกษตร กรณีของข้าวจังหวัดใหม่ ๆ เกษตรกรที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มได้เสนอรูปแบบในการทำให้การเรียนรู้ข้าวจังหวัดใหม่ นอกจากการประชุมชี้แจงแล้วอาจจัดในรูปแบบของแปลงนาสาธิตโดยนาข้าวจังหวัดใหม่ ๆ มาทดลองปลูกในนาสาธิต จะทำให้เกษตรกรได้เรียนรู้อย่างแท้จริงรวมทั้งการติดตามผลด้วย

- จ : ก็ไม่เคยเข้าประชุม เห็นเขาเอามาแจก แต่ก็ไม่รู้ว่ามันจะเหมาะกับ
พื้นนาหรือเปล่า
- อ : ที่จริงเกษตรกรน่าจะทำได้อย่างให้ดูบ้าง เอาพันธุ์ข้าวใหม่ ๆ มาทดลอง
ให้ชาวบ้านเห็นเลย
- ฉ : ลองสัก 5 ไร่ 10 ไร่ ลองดูพันธุ์ไหนจะเหมาะกับบ้านเรา
- จ : นี่เราก็ก็นึกว่าพันธุ์ไหนจะเหมาะกับพื้นนาของเรา
(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ในเรื่องปุ๋ยเคมีและสารเคมีที่เกษตรกรนำมาใช้ในการเพิ่มผลผลิตและกำจัดโรคข้าว
แมลง และศัตรูข้าว เป็นความรู้ที่เกษตรกรมีความต้องการที่จะเรียนรู้ สำหรับวิธีการในการให้
การเรียนรู้ เกษตรกรที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มเห็นว่า การให้คำแนะนำและการประชุมชี้แจง เป็น
วิธีการที่เกษตรกรต้องการให้นำมาใช้ในการจัดประสบการณ์ในการเรียนรู้

- แม : ฉันอยากให้เกษตรกรหรือใครก็ได้แนะเราว่าปุ๋ยไหนเป็นอย่างไร ฉันว่า
จะดี
- ยุ : จัดประชุมชี้แจงเลย เอาตัวอย่างมาเลย รวมกลุ่มเข้า แต่ไม่เห็นหน้าเลย
(เกษตรกรที่มีที่ดินเป็นของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

ความรู้เกี่ยวกับปุ๋ยหมัก ซึ่งเป็นความรู้ที่จำเป็นสำหรับเกษตรกรอีกเรื่องหนึ่ง เนื่องจาก
เกษตรกรจำนวนมากต้องเช่านา ซึ่งมีต้นทุนการผลิตที่สูง วิธีการลดต้นทุนการผลิตเป็นสิ่งที่เกษตรกร
จะต้องเรียนรู้

4. ความรู้ทางด้านเกษตรแบบผสมผสาน

การแผ่ขยายของทุนนิยมในสังคมเกษตรภาคกลางส่งผลที่สำคัญในระดับความ
สัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจหมู่บ้านกับเศรษฐกิจโลก คือ ทำให้เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคกลางต้อง
พึ่งพาเศรษฐกิจทุนนิยมโลกในลักษณะที่ชาวชนบทภาคกลางเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ถูกดักตวง
ผลผลิตส่วนเกินมากขึ้น เศรษฐกิจทุนนิยมโลกได้เข้ามาจัดสรรการแบ่งงานระดับโลก ทำให้
สังคมเกษตรภาคกลางของไทย เป็นผู้ผลิตอาหาร และวัตถุดิบป้อนตลาดโลก (วิทยากร
เชียยกุล. 2526 : 154) แบบแผนการผลิตของหมู่บ้านภาคกลาง จึงเป็นลักษณะการผลิต

เพื่อการพาณิชย์ สำหรับการผลิตเพื่อการพาณิชย์ดังกล่าวนี้ทำให้ภาคประชาชนต้องพึ่งพิงระบบทุนนิยมโลก ชะตาชีวิตของประชาชนขึ้นอยู่กับความเมตตากรุณาของกลไกตลาดทั้งการขึ้นยังปรากฏด้วยว่า กลไกตลาดโหดร้ายต่อราษฎรในชนบทในหลายกรรม หลายวาระ (รังสรรค์ ษณะพรพันธุ์. 2538 : 137) โดยเฉพาะผลผลิตทางการเกษตรของไทยได้สร้างปัญหาให้กับเกษตรกรมาโดยตลอดในภาวะที่มีการค้าเสรีและแข่งขันกันสูงทางด้านการค้า ตลาดข้าวไทยในตลาดโลกประสบปัญหาอย่างมากในแต่ละปี รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยได้มีนโยบายในการแก้ปัญหาให้กับเกษตรกร เพื่อลดผลกระทบอันเกิดจากความผันผวนของตลาด รัฐบาลได้กำหนดไว้หลายแนวทางด้วยกัน สำหรับแนวทางที่เป็นรูปธรรมขณะนี้คือ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตทางการเกษตรใหม่โดยให้มีการลดพื้นที่การปลูกข้าวและให้เกษตรกรปลูกพืชผักและเลี้ยงสัตว์ที่เรียกว่า ไร่นาสวนผสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลดพื้นที่ทำนาโดยโครงการไร่นาสวนผสมในพื้นที่บ้านชอยนั้น เกษตรกรที่เข้าร่วมสนทนากลุ่ม แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรยังขาดความรู้ความเข้าใจอย่างชัดเจนเกี่ยวกับการเกษตรแบบผสมผสาน เกษตรกรมีข้อมูลไม่เพียงพอทำให้โครงการของรัฐบาลที่จะมุ่งแก้ไขปัญหาราคาพืชผลของเกษตรกรล้มเหลว เกษตรกรไม่ได้รับประโยชน์โครงการพิเศษของรัฐบาลที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการผลิตของเกษตรกรจำเป็นต้องให้การเรียนรู้แก่เกษตรกรเพื่อให้เกิดความร่วมมือ และการประสานงานข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเกษตรกรเป็นการยืนยันว่า เกษตรกรยังขาดความรู้ในด้านนี้

ประจวบ : พวกเราเขาจะเข้าร่วมได้หรือโครงการอย่างนี้ เขามักจะต้องมีที่ดินของตนเอง

จง : เขาคงไม่ให้ทำนาปรังละมัง เขาจะให้ปลูกผักหรือเป่าปลาก็ไม่รู้

ฉวี : ที่จริงถ้าเรารู้รายละเอียดก็จะเป็นประโยชน์

อุดม : ไปถามพวกเกษตรกรดูเขาว่าอย่างไรกัน เราจะได้กับเขาบ้างไหม อยากรู้ครับ (เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

เกษตรกรโดยส่วนใหญ่แล้วมีที่ดินทำกินน้อย การเพิ่มผลผลิตจึงทำได้ด้วยความยากลำบาก ในเมื่อที่ดินมีจำกัด การปรับเปลี่ยนการผลิตจากการทำนาอย่างเดียวนไปสู่การปลูกพืชหลายอย่างจะเป็นหนทางนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น รัฐบาลโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้จัดทำโครงการปรับ

โครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตรขึ้น โดยมีเป้าหมายให้เกษตรกรใช้พื้นที่ที่มีอยู่จำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด อย่างไรก็ตาม ความรู้เกี่ยวกับรายละเอียดของโครงการดังกล่าวนี้ จากการสนทนากลุ่มของเกษตรกร แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรยังมีเจตคติที่ไม่ดีต่อบทนำดังกล่าว ทั้งนี้เป็นเพราะเกษตรกรยังไม่มีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริง

เข้ม : เขามาประชุมกันเหมือนกัน แต่ก็ไม่รู้รายละเอียด เห็นว่าจะลดการปลูกข้าว

จัน : อีกหน่อยเราก็คือข้าวต่างประเทศกินแน่เลย

บล : เราก็ไม่รู้ว่าการเขาเป็นอย่างไร อยากจะร่วมทำอย่างไรก็ไม่รู้
มันดีไหมละ

เล็ก : ไม่ค่อยมีใครรู้เรื่องนี้เลย

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่มมีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

5. ความรู้เกี่ยวกับระบบการทำงานขององค์การของรัฐและความรู้ด้านการตลาดและการจัดการ

การที่เกษตรกรขาดแคลนเงินทุนในการทำการผลิต เกษตรกรจำเป็นต้องกู้เงินจากแหล่งเงินกู้ในระบบ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) และเงินกู้จากแหล่งเงินกู้ในระบบ กระบวนการของการกู้เงินในระบบจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการทำสัญญาเงินกู้ หากเกษตรกรไม่สามารถอ่านออกเขียนได้และคิดเลขเป็นก็จะเป็นอุปสรรคในการทำสัญญาเงินกู้ สร้างความยุ่งยากให้กับตนเองและแหล่งเงินกู้ เกษตรกรไม่สามารถเรียนรู้หลักเกณฑ์และระเบียบปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โอกาสที่จะถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าหน้าที่และนายทุนเงินกู้ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มของเกษตรกรแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรจำเป็นต้องกู้เงินจากแหล่งเงินกู้ต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ในการลงทุนการผลิตและการบริโภคในแต่ละปี ซึ่งหลักเกณฑ์ทั่วไปในการกู้เงินจะต้องมีการทำสัญญาเงินกู้ เกษตรกรจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ความเข้าใจเพื่อช่วยเหลือตนเองในการทำสัญญาเงินกู้ และป้องกันการถูกโกงจากนายทุนเงินกู้

- สิน : ธกส. แหล่งใหญ่เลย ถ้าไม่ทานาก็กู้ไม่ได้
 จรรย์ : ขาวนาเป็นต่อนิดหน่อยตรงนี้
 บุญมา : เขาจะมี 3 งวด งวดนี้ส่งเท่านั้น งวดหน้าส่งเท่านั้น
 เขิน : ขาวนายังไม่ตาย เพราะเชื่อเขากินทั้งปี
 จรรย์ : เกวียนละพันยังไม่ตาย
 พิธีกร : ท้าไมถึงว่ายังไม่ตายครับ
 จรรย์ : เอ้า ก็แต่ละปีก็ไปกู้ ธกส. มาใช้จ่าย สิ้นปีก็ใช้หนี้ ปีใหม่ก็กู้มาอีก
 (เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม-ผู้ขาย)

เกษตรกรที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการกิจของหน่วยงานของรัฐและวิธีการปฏิบัติของหน่วยงานหรือองค์การของรัฐเหล่านั้น ทำให้ขาดโอกาสในการที่จะรับบริการเพื่อเพิ่มผลผลิต จาหน่ายผลผลิต การรับบริการทางด้านสาธารณสุขและการศึกษา อบรม เป็นต้น

- ยุพิน : เราไม่ได้รู้อะไรเลยนะบ้านข่อยเรา ที่อื่นเขามีอะไรต่อมีอะไรทำกัน
 เขามาแจกให้เลย
 แมว : ก็บ้านเราเกษตรกรตามลเห็นหน้าไหมล่ะ
 สะออง : เราร่วมโครงการได้ไหม อยากรู้เหมือนกัน
 กุหลาบ : รายละเอียดยังไม่รู้จะถามใครไม่เห็นมีใครเขาพูดนะ
 (เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)
 กิม : อย่างที่พูดกันว่า เกษตรบ้านข่อยไม่เคยเห็นหน้าเลย อย่างไหนขาวนา
 ได้ประโยชน์ น่าจะช่วยแนะกันบ้าง
 มะลิ : เขาไม่ให้ปลูกข้าวละมั้ง
 ชู : จะกินอะไรไม่ทานา โครงการนี้เขาให้ทำไรทานาสวนผสมนั้นแหละ
 แต่ถ้าไม่รู้รายละเอียดยังเหมือนกัน
 (เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเขาเพิ่มไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

- เฉลิม : บางครั้งเขาไม่เชื่อ โดนด้าม้ง เราก็พูดไป
 แจ้ว : เขาไม่เข้าใจ เขาไม่รู้
 ศรี : บางทีก็พูดว่า มึงเป็นหมออะไร จิตยาหมาหรือ (หัวเราะ)
 เฉลิม : ก็เขาก็ไม่รู้ว่สิ่งที่เราทำมีประโยชน์ไหม น้ำดื่มอย่างไรจึงจะดี
 ยาชุดอย่าไปซื้อกินนะ มันอันตราย ยังงี้ยังงั้น
 จุก : พวก อสม. เขาไม่รู้ว่เป็นพวกอะไร
 (เกษตรกรที่มีที่ดินเป็นของตนเอง มีอาชีพเสริม-ผู้หญิง)

การรู้จักการวางแผนและการจัดการเกี่ยวกับการผลิต การวางแผนในการใช้ที่ดิน การวางแผนในการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ความต้องการของตลาด ภาวะความเคลื่อนไหวของราคาสินค้าเกษตร ความรู้ดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งที่เกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มสนทนาได้สะท้อนความคิด แสดงให้เห็นว่ เกษตรกรยังขาดความรู้และการเหล่านั้ เกษตรกรไม่รู้จักการวางแผน การผลิต การจำหน่าย เป็นเกษตรกร โดยกำเนิดขาดความรู้ในทางเศรษฐศาสตร์ แม้ว่าจะผลิตได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น แต่ก็ไม่สามารถหารายได้เพิ่ม

- บล : ฉันเห็นเขาทำกันเหมือนกัน จะเอาไปขายที่ไหน มะม่วงโละละ 5 บาท บวบ แดงบาทสองบาท จะเอาไปขายที่ไหน
 จัน : เขาเลี้ยงปลาด้วยกันก็ไม่เห็นมีราคาเลย ไร่นาสวนผสมนะ
 (เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม-ผู้ใหญ่)
 จิม : วัวก็ขายไม่ออกเดี๋ยวนี๊ ชื่อมาตัวละ 5 หมื่น ขาย 6 พันยังไม่มีใครซื้อ
 แลง : จนเสียเยอะเลยเลี้ยงวัวก็เห็นเขาเลี้ยงกันก็คิดว่าดี พอเราลงบ้าง ราคาคงเลย
 บุญธรรม : ของก้านันก็ยังเหลืออยู่มั้ง เห็นว่ขาดทุนยับเลย
 แลง : จะไม่ขาดทุนยังงี้ไหว ชื่อมาเดือนกว่าแสนกว่าเหลือไม่ถึง 2 หมื่น
 (เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง และเช่าเพิ่มไม่มีอาชีพเสริม-เพศชาย)

วิธีการที่เกษตรกรต้องการใช้ในการเรียนรู้

ในการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ และเจตคติของเกษตรกรเท่าที่ผ่านมา ได้ใช้การถ่ายทอดสิ่งใหม่ หรือนวัตกรรมและเทคโนโลยีสู่เกษตรกรด้วยการถ่ายทอดแบบแนวตั้ง ซึ่งเป็นการถ่ายทอดจากองค์กรที่สูงกว่าหรือบุคลากรจากองค์กรที่สูงกว่า สู่องค์กรหรือบุคลากรจากองค์กรที่ต่ำกว่า เช่น เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรถ่ายทอดให้กับเกษตรกร หน่วยงานต่าง ๆ ที่มีหน้าที่ความรับผิดชอบในการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ และเจตคติของเกษตรกร ได้ดำเนินการในลักษณะแนวตั้งเป็นส่วนใหญ่ วิธีการดังกล่าวนี้มักได้รับการตอบสนองจากเกษตรกรค่อนข้างน้อย อย่างไรก็ตาม ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้จัดการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือทางที่สำคัญในการค้นหาความต้องการของเกษตรกร ข้อมูลที่เกี่ยวกับวิธีการในการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ หรือความต้องการด้านการศึกษาที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นการกำหนดโดยเกษตรกรเอง กิจกรรมในการทำให้การเรียนรู้จึงเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับธรรมชาติของเกษตรกร และสอดคล้องกับเงื่อนไขต่าง ๆ ของเกษตรกร ทั้งนี้เป็นเพราะเกษตรกรได้มีส่วนร่วม จากการจัดกลุ่มสนทนาเกษตรกรบ้านซอยใต้ เกษตรกรได้เสนอวิธีการในการถ่ายทอดความรู้ที่เกษตรกรต้องการหลายวิธี ซึ่งเป็นวิธีการที่เกษตรกรร่วมกำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ในสิ่งที่เกษตรกรต้องการ เกษตรกรรู้สึกกว่าตนเองมีคุณค่าต่อสังคมและมีความพึงพอใจ หากเจ้าหน้าที่ของรัฐได้เปิดโอกาสให้เกษตรกรสามารถเสนอแนะให้ข้อคิดเห็นในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกร เท่าที่ผ่านมาไม่มีเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานใด ปฏิบัติต่อเกษตรกรในลักษณะที่ผู้วิจัยดำเนินการ (การจัดกลุ่มสนทนา) เกษตรกรมักเป็นผู้ถูกกระทำจากเจ้าหน้าที่ของรัฐฝ่ายเดียว เกษตรกรมีโอกาสน้อยมากในการเสนอความคิดเห็นที่เป็นความต้องการของเกษตรกรเอง

เฉลิม : หนูเห็นกลุ่มข้าราชการเข้ามา หนูเคยเสนอไปก็ใช้อย่างนั้น

พิธีกร : เสนออะไรไปครับ

เฉลิม : อยากเก็บผ้า

จุก : นั่นแหละ แต่เจ๊ียบ พวกฉันเหมือนคนตาบอด ไม่เห็นหนทางอะไรเลย
แต่จำมุ่งมั่น

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

- เสียม : แจกเครื่องสูบน้ำก็บังคับพวกเราอีก ห้ามไปวิดน้ำเข้านาให้เอาไว้ทำผัก
 จง : บ่อบาดาลที่ขุดไว้เนี่ย ห้ามวิดน้ำใส่นาปรังนะ วิดใส่นาปรังปรับอีกนะ
 1,000 บาทนะ เป็นการบังคับทางอ้อมไม่ให้ทำนาปรัง นาปีเขาอนุโลม
 ได้ นาปรังไม่ได้ คิดแล้วมาเจาะทิ้งเสียเปล่า ๆ เสียดายเงิน
 ทวี : แทนที่จะถามเราก่อนว่า ชาวนาหรือเกษตรกรต้องการอะไร อะอะก็
 ำให้อันนี้ (บ่อบาดาล) มาให้อันที่เราไม่อยากจะทิ้งเสียเลย (หัวเราะ)

(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

การสาธิต (Demonstration)

การสาธิตเป็นวิธีการให้การเรียนรู้วิธีหนึ่งที่เคยปฏิบัติกันมา ส่วนมากแล้วดำเนินการโดยนักวิจัยหรือผู้ดำเนินงาน ซึ่งมีทรัพยากรพร้อมผู้ดำเนินงานเป็นผู้เลือกเทคโนโลยีที่ได้จากการทดลองโดยมิได้พิจารณาเงื่อนไขของเกษตรกร และมีวัตถุประสงค์ต่างจากเกษตรกร คือผู้ดำเนินงาน หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐต้องการให้เกษตรกรยอมรับเทคโนโลยีที่สาธิตในขณะเดียวกันเกษตรกรต้องการทราบว่าเทคโนโลยีนั้นตนเองสามารถนำมาใช้ได้หรือไม่ หรืออย่างน้อยเพียงใด (สุจินต์ สิมารักษ์. 2532 : 4) เกษตรกรบ้านซอยใต้ที่เข้าร่วมกลุ่มสนทนาได้ระบุวิธีการในการเรียนรู้โครงการของรัฐที่กระทรวง ทบวง กรม ต่าง ๆ ต้องการให้เกษตรกรนำไปปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตรของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เกษตรกรต้องการให้มีการสาธิตการปฏิบัติงานตามโครงการในลักษณะเป็นโครงการนำร่อง (Pilot Project) เพราะเกษตรกรไม่อยากจะอยู่ในภาวะของการเสี่ยง และยังไม่มีความแน่ใจว่า โครงการดังกล่าวจะมี เกิดผลดีกว่าวิธีดั้งเดิมอย่างไร ดังคำกล่าวของวิรัชย์ คงทะจันทร์ (2535 : 6) ที่ว่า "เกษตรกรมีเขตนึงแต่เขามีสติปัญญา เขาอาจจะไม่ใช้คนหัวโบราณ แต่เขามีความระมัดระวัง เกษตรกรจะไม่ยอมรับวิธีการปฏิบัติใหม่จนกระทั่งเขาได้ประจักษ์ว่าการยอมรับวิทยาการสมัยใหม่นั้นเขาจะได้รับผลประโยชน์อย่างแน่นอน หรือได้รับคำแนะนำจากบุคคลที่เขาเชื่อถือหรือมั่นใจ เช่น ผู้นำ ครู และพระในหมู่บ้าน เป็นต้น"

- แยม : ถ้าจะให้ได้ผลก็ต้องมีการทำตัวอย่างให้ดูจนเอาไปขายที่ไหนด้วยนะ
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)
- จรัญ : โครงการอย่างนี้น่าจะมาลองทำให้ดูเอาในหมู่บ้านเราเลย ที่เข้าที่
วัดก็ได้
- สิน : ขาวนาเรามันลำบากไม่มีข้าวกินจะกินอะไรไปปลูกผัก ปลูกหญ้า
ราคาตกอีก
- เพี้ยม : ตายเลยที่นี่ มันได้ผลหรือเปล่า
- จรัญ : ชาวบ้านเขาไม่เอาหรอกครับ เขากลัวเป็นหนี้ (หัวเราะ)
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

เกษตรกรที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มต้องการให้มีแปลงนาสาธิตสาธิตทำให้เกษตรกรได้เรียนรู้เกี่ยวกับข้าวพันธุ์ใหม่ โดยมีเจ้าหน้าที่เกษตรตำบล ร่วมกับเกษตรกรในหมู่บ้านดำเนินการร่วมกัน เกษตรกรยินดีในการใช้พื้นที่ของเกษตรกรดำเนินการทดลอง เป็นลักษณะโครงการร่อง เช่นเดียวกัน การให้การเรียนรู้ในลักษณะดังกล่าวนี้ เกษตรกรจะไม่เสียเวลาในการทำมาหากิน และได้เรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง

- จง : ก็ไม่เคยเข้าประชุม เห็นเขาเอามาแจก แต่ก็รู้ว่ามันจะเหมาะกับ
พื้นนาหรือเปล่า
- อุดม : ที่จริงเกษตรกรน่าจะทำได้บ้าง เอาพันธุ์ข้าวใหม่ ๆ มาทดลอง
ให้ชาวบ้านเห็นเลย
- ฉวี : ลองสัก 5 ไร่ 10 ไร่ ลองดูพันธุ์ไหนจะเหมาะกับบ้านเรา
- จุก : นี่เราก็มารู้ว่าพันธุ์ไหนจะเหมาะกับพื้นนาของเรา
(เกษตรกรผู้มีที่ดิน ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

เรื่องของบุญหมักก็เช่นเดียวกัน เกษตรกรบ้านซอยใต้ที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มส่วนใหญ่แล้ว
ไม่นิยมทำ การให้การเรียนรู้เกี่ยวกับการทำบุญหมักเกษตรกรสามารถเรียนรู้ได้โดยการให้ผู้รู้

านหมู่บ้านซึ่งเป็นชาวบ้านด้วยกันเป็นผู้สอน หรือเกษตรกรตำบลก็ได้ การทำปุ๋ยหมักให้ดูนอกจากเกษตรกรจะสามารถเรียนรู้ด้วยวิธีการง่าย ๆ เหมาะสมกับเกษตรกรแล้วยังก่อให้เกิดผลทางด้านเจตคติที่จะยอมรับและนำไปใช้

- ถวิล : เขาควรจะมาทำปุ๋ยหมักเลย ำให้ดูเลยบ้านพักเกษตรกรก็ได้แล้วลองำให้ไป ำชุดซิตีใหม่ ถ้าได้ผลก็น่าจะลองเหมือนกัน
- บุญช่วย : ชาวบ้านเขาไม่รู้ว่ามันดี ทำอย่างไรก็ไม่รู้ แต่ถาลดต้นทุนได้ละก็ ำลองำใช้
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเขาเพิ่มมีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)
- เชิง : ที่จริงแถวบ้านขอยมีโครงการทำเป็นใหม่ ปุ๋ยหมัก ำให้เขาทำำให้ดูเลย ผมว่าก็ดี
- สนิท : เขาก็เคยทำ พวกเราไม่สนใจกันเอง เคยทำแล้วก็ไม่เลิกกันไป
- ทวี : ก็ไม่มีครำใช้ เขาว่าไม่สะดวก ู้ปุ๋ยเคมีไม่ได้
- เชิง : ชาวบ้านด้วยกันนี่แหละดี ไม่ยุ่งยาก ำให้เขาทำำให้ดู
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ส่วนการนำปำใช้นั้นเกษตรกรมีความประสงค์ที่จะให้มีแปลงนาสาธิตที่ำปุ๋ยหมักอย่างเดียวเท่านั้น เพื่อทดลองว่าได้ผลมากน้อยเพียงใด เมื่อเปรียบเทียบกับแปลงนาสาธิตที่ำปุ๋ยเคมีในการสนับสนุนให้เกษตรกรำปุ๋ยหมัก นอกจากเกษตรกรต้องผลิตปุ๋ยหมักเองได้แล้วยังจะต้องมีกรณีตัวอย่างของการำปุ๋ยหมักที่ได้ผลผลิตดี ลดต้นทุนได้จริง การสาธิตการำปุ๋ยหมักในแปลงนาสาธิตเป็นวิธีการในการสอนเกษตรกรที่เหมาะสมอย่างยิ่งต่อเกษตรกร

- สตีตย์ : อยากำให้ทดลองำปุ๋ยหมักเลยครับ บางที่เราไม่เห็นก็ได้แต่พูด ๆ กัน
- สมัย : เอาเลย อีแปลงนี้ปุ๋ยหมัก อีแปลงนี้ปุ๋ยเคมี ทดลองจริง ๆ นะ
- ทอง : ที่แล้ว ๆ มา เห็นมาบอก ๆ แล้วก็ไม่ไป
(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)
- แมว : ฉันว่าทำอย่างอื่นก็ดีนะ

- พิธีกร : ทำอย่างไรครับ
- แมว : เห็นเขามีนาสาธิต เกษตรกรเขาขยัน
- กุหลาบ : ชาวบ้านเขาเชิด ไม่ได้ผลจริง ๆ เขาก็ไม่เอาหรอก เชิดหนี้ (หัวเราะ)
- ละออง : เอามาทดลองให้ดูเลย ฉันว่าจะดีกว่าอย่างอื่น
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

การฝึกอบรม (Training)

ภายใต้การฝึกอบรมในที่นี้อาจมีทั้งการบรรยาย การประชุม และการชี้แจงข้อมูลข่าวสาร เป็นรูปแบบของการให้การเรียนรู้แก่เกษตรกรอีกรูปแบบหนึ่งที่เกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มสนทนา เห็นว่า นามาน่าใช้ได้กับกลุ่มเกษตรกร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องเกี่ยวกับการใช้สารเคมีฆ่าเชื้อโรค แมลง และศัตรูข้าวชนิดต่าง ๆ เกษตรกรต้องการให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรมาให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้สารเคมีต่าง ๆ และวิธีการในการกำจัดศัตรูข้าว เช่น หอยเชอร์รี่ด้วยการประชุมชาวบ้าน เสนอให้ใช้ศาลาวัดบ้านซอยได้เป็นสถานที่อบรม ซึ่งอยู่ในหมู่บ้าน สถานที่อบรมดังกล่าวเป็นสถานที่ที่เกษตรกรส่วนใหญ่คุ้นเคย จึงไม่รู้สึกว่ายึดอัด ทั้งนี้เพราะว่ามีสภาพแวดล้อมที่เกษตรกรเคยชินและเป็นกันเอง

- กุหลาบ : ชาวนาจะสู้ไม่ไหวเดี๋ยวนี้ มันเป็นอย่างไรก็ไม่รู้ ใบหงิกงอเหลือง
- จุก : เราตามไม่ทัน โรคเดี๋ยวนี้มันเยอะ ก็ไม่รู้จะทำยังไง
- สมบอง : เกษตรกรเขาน่าจะมาอบรมชาวบ้านบ้าง ถ้าเงินขาดทุนตายเลย
- จุก : พวกยาอะไร อันไหนดีไม่ดีกว่าไม่รู้ ใช้ตะไบเลย ใครว่าดีเอาทั้งนั้น
(หัวเราะ)
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)
- ประจวบ : หอยเชอร์รี่ ทำยังไงก็ไม่ตาย ไปดูซิเต็มหมกคานนา
- จง : มันกำจัดไม่ไหวครับ ได้แต่ช้อนตากแดด

ระเบียน : ทางกรเขาาจะมารประชุมชี้แจงเลย ว่าจะกาจัดอย่างไร นี่ไม่เห็น
ท่าอะไรเลย

จง : ชาวนาลงไม่ได้ ข้าวก็ตายแล้ว
(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

ปุ๋ยเคมีเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของเกษตรกรในยุคปัจจุบันและเป็นต้นทุนการผลิตของ
เกษตรกรอย่างหนึ่งในการที่จะให้เกิดประสิทธิภาพในการใช้ปุ๋ยเคมีต่าง ๆ ซึ่งมีหลายสูตรใน
ท้องตลาดปัจจุบัน เกษตรกรต้องการให้มีการอบรมเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ปุ๋ยเคมี
สูตรต่าง ๆ สำหรับการตัดสินใจเลือกใช้ได้อย่างเหมาะสม และลดความเสี่ยง การดำเนินการให้
เกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ เรียนรู้ได้ชัดเจน นั้น การให้อ่านจากเอกสารเพียงอย่างเดียวไม่เป็นการ
เพียงพอ ควรเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ซักถามปัญหา และผู้ถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวจะต้องจัด
บรรยากาศให้เอื้อต่อธรรมชาติของเกษตรกร เช่น สถานที่อบรมควรเป็นในหมู่บ้าน อธิบายโดย
ใช้ภาษาที่ชาวบ้านเข้าใจง่าย เป็นต้น โดยคำนึงถึงโลกของความจริงของเกษตรกร

แมว : ฉันอยากใหเกษตรกรหรือใครก็ได้แนะเราว่าปุ๋ยไหนเป็นอย่างไร ฉันว่า
จะดี

ยุพิน : จัดประชุมชี้แจงเลย เอาตัวอย่างมาเลย รวมกลุ่มเข้า แต่นี้ไม่เห็นหน้าเลย
(เกษตรกรที่มีที่ดินเป็นของตนเอง ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

สวัสดี : ผมว่าให้เกษตรกรตามลมาอบรมพวกเราเลยครับ เดี่ยวนี้บloomเยอะปุ๋ย

มะนุ : เราก็เชื่อแต่พ่อค้า ก็มันจะขายก็ว่าดีทุกอย่าง (หัวเราะ)

สวอง : ศลาวัดนี้แหละ มาชี้แจงเลย

สวัสดี : อธิบายกันเลย แต่ละอย่าง ผมว่าดีเหมือนกัน

(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

สำหรับความรู้ทางด้านวิชาชีพจากการสนทนากลุ่มเกษตรกรของตำบลบ้านข่อยมีความ
ประสงค์ที่จะเรียนรู้วิชาชีพที่หลากหลายที่สามารถปฏิบัติงานนอกภาคเกษตรได้ วิธีการที่สามารถ

าให้การเรียนรู้ได้ตามความต้องการของเกษตรกร ก็คือ การอบรมการให้เกษตรกรได้รับฝึกอบรมวิชาชีพ ที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงานทั้งในท้องถิ่นและนอกพื้นที่จะเป็นกลยุทธ์ที่เพิ่มคุณภาพชีวิตของเกษตรกรได้อีกทางหนึ่ง

- จุก : อะไรก็ได้ สอนให้ทำเลย
- อุดม : ช่างก่อสร้างก็พอเป็นกันบ้าง ส่วนใหญ่เป็นลูกมือเขา
- ฉวี : แต่ถ้าฝีมือดี ๆ หน่อย ค่าแรงก็แพง
- จง : อบรมสัก 5 - 6 วัน ก็เก่งแล้ว แต่ต้องเอาจริง ๆ นะ มีคนมาสอนเลย ถ้าเก่งหน่อยงานเยอะเลย เขามาถึงบ้านเลยไม่ต้องกลัว
- ฉวี : เดียวนี้แค่ลูกมือยังงานไม่ขาด ก็อยากอบรมพวกอาชีพอย่างนี้ครับ
(กลุ่มเกษตรกร ผู้เข้าที่ดิน ไม่มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

การฝึกปฏิบัติ (Exercise)

ตั้งที่กล่าวข้างต้นแล้วว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีการศึกษาค้นคว้าต่ำ และเป็นวัยผู้ใหญ่ค่อนข้างมาก การให้การเรียนรู้แก่เกษตรกรด้วยการฝึกปฏิบัติเป็นวิธีการที่เกษตรกรที่เข้าร่วม สอนหากกลุ่มเห็นว่า สามารถจะทำให้เกษตรกรเรียนรู้ วิชาชีพต่าง ๆ เช่น งานปูน งานประดิษฐ์ ช่างปรับอากาศ เป็นต้น เกษตรกรในปัจจุบันนี้จำเป็นต้องทำงานหนักขึ้นกว่าเดิม เวลาว่างนอกเหนือจากการทำนาเกษตรกรจำนวนมากต้องอพยพย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่เป็นงานนอกภาคเกษตร บางส่วนที่ไม่สามารถไปได้ก็ทำงานรับจ้างในภาคเกษตรในหมู่บ้าน และงานอื่น ๆ ที่เป็นอาชีพเสริม เช่น งานหัตถกรรม เวลาจึงมีจำกัด เกษตรกรต้องการเรียนรู้ด้วยวิธีการที่ทำให้สามารถทำงานได้เลยและใช้เวลาไม่มากในการเรียนรู้ การฝึกปฏิบัติจะเป็นวิธีการอีกวิธีหนึ่งที่เกษตรกรระบุว่า เป็นวิธีการที่เกษตรกรต้องการให้นำมาใช้ในการเรียนรู้

- ทองหล่อ : ช่างฝีมือ ถ้าเป็นก็หางานง่าย ค่าแรงสูงด้วยครับ
- สมจิต : พวกช่างก่อสร้าง ช่างปูน ถ้าเก่ง ๆ ก็ได้รายได้ดี
- พิธิกร : แล้วทำอย่างไร เราจึงจะทำได้
- จำลอง : เอาทั้งนั้นครับพวกผม ขอให้มาฝึกให้แล้วมาทำงาน ทำดาวทำได้ยิ่งดี

- เซ็น : คิดว่า 3 - 4 วัน ก็พอเป็นได้แล้ว งานไม่คดแน่
- ศิริ : มาทำกันเลย ฝึกกันจริง ๆ เอาให้เป็นเท่านั้นแหละ
(เกษตรกรที่เป็นแรงงานรับจ้าง - ผู้ชาย)
- แยม : อย่างช่างก่อสร้าง ถ้าทำเป็น ฝีมือดี งานเยอะเลย มันจะได้เสริม
ทานา ทำแข่งมันได้น้อย
- ถวิล : มาฝึกให้เลยครับ พวกผมเอาทั้งนั้น
- เจริญ : บ้านเราพวกช่างปูนเก่ง ๆ ก็พอมือให้เขามาฝึกเราเลย
- แยม : ต้องจ่ายเงินเขาอะ ไม่จ่ายเขาไม่มาให้หรอก
- บุญช่วย : ฝึกกันจริง ๆ 4 - 5 วัน ก็เป็นแล้ว เขาพอมีหัวกันอยู่บ้าง
(เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง และเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)

การเรียนรู้ในงานประดิษฐ์ เช่น ดอกไม้พลาสติก ตุ๊กตา ซึ่งเป็นงานที่เกษตรกรสนใจที่จะเรียนรู้ โดยเฉพาะเกษตรกรที่เป็นผู้หญิง วิธีที่เกษตรกรต้องการใช้ในการเรียนรู้ ก็คือ การให้ฝึกปฏิบัติ เกษตรกรรู้ศักยภาพของตนเอง โดยเห็นว่า หากให้ผู้เรียนที่เป็นเกษตรกรได้ฝึกปฏิบัติจริง จะทำให้สามารถทำได้โดยไม่ต้องใช้เวลามาก

- สมหมาย : ที่อื่น เขามีเย็บผ้า ทำดอกไม้ เป็นกลุ่มแม่บ้าน
- เจลา : บ้านเราไม่เห็นมีอะไรเข้ามา อยุธยาเขาทำพวกดอกไม้กันได้
- ระเบียบ : พวกเราฝึกทำกันก็พอได้ ขอให้มีคนมาสอน
- สมหมาย : เลิกมาแล้วก็ได้มาฝึกกันเลย พอเป็นสักหน่อยก็ทำกันได้แล้ว
(เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้หญิง)

การศึกษาฐาน (Field Trip)

การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm) ของเกษตรกร เพื่อให้เกิดการยอมรับนวัตกรรมทางการเกษตรและนำไปปรับเปลี่ยนโครงสร้างในการผลิต การพาเกษตรกรไปเยี่ยมชม ไปดูงานโครงการที่เกี่ยวข้องเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่จะทำให้เกษตรกรเปลี่ยนเจตคติได้

การเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ และเจตคติของเกษตรกร เพื่อให้เกิดความรู้ทางด้านเกษตร
แผนใหม่ เช่น มาทดลองหรือแปลงนาสาธิต การใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ การปราบโรคพืช ศัตรู พืชชนิด
ต่าง ๆ และการใช้ปุ๋ยเคมีสูตรต่าง ๆ ในแปลงนาสาธิต เป็นต้น เป็นกิจกรรมที่เกษตรกรบ้าน
ซอยใต้ที่เข้ากลุ่มสนทนาคือต้องการศึกษาโดยการไปเยี่ยมชม กิจกรรมการเยี่ยมชมจะทำให้เกษตรกร
ได้เห็นของจริง ทราบข้อจำกัดและปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้สำเร็จหรือไม่สำเร็จ เป็นกลวิธีกระตุ้น
ที่ดีวิธีหนึ่ง การเยี่ยมชมควรเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้พูดคุย หรือซักถามเจ้าของโครงการอย่าง
เพียงพอ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง

โครงการไร่นาสวนผสม เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เกษตรกรบ้านซอยใต้ต้องการที่จะศึกษา
เพื่อเป็นกรณีตัวอย่าง การเรียนรู้รายละเอียดของโครงการ โดยการประชุมชี้แจงจากเจ้าหน้าที่
ผู้เกี่ยวข้อง เป็นการไม่เพียงพอ เกษตรกรมุ่งหวังที่จะเห็นการปฏิบัติจริง ซึ่งมิใช่เพียงแต่
กระบวนการไปทำไร่นาสวนผสมเท่านั้น ต้องการทราบระบบของการตลาดอีกด้วย ลักษณะการ
เยี่ยมชมโครงการดังกล่าวนี้จะเป็นวิธีการในการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการตัดสินใจยอมรับหรือไม่
ยอมรับนวัตกรรมทางการเกษตรดังกล่าวอย่างดี ทั้งนี้ เพราะเกษตรกรได้เรียนรู้ปัจจัยต่าง ๆ
ข้อจำกัดต่าง ๆ ต่อความสำเร็จของโครงการจากผู้ที่เกี่ยวข้องโครงการ

- เตื่อน : มีไหมที่เขากินแล้วได้ผล ไปดูเขาบ้าง
- บล : เกษตรตำบลเขาน่าจะพาพวกเราไปดูเลย ดูของจริงกันเลย
- เข้ม : มาพูดแล้วก็แจก ๆ อย่างน้อยหน้าปลูกได้ หรือไปบ้านเรา น้ามาก็ตายหมด
- เตื่อน : อยากให้รวมกลุ่มใครอยากหาไปดูที่เขาทำดี ๆ
- เข้ม : เกษตรเขาไม่เอาจริง กิ่งข้างเสียมากกว่า เห็นมาถาม ๆ ก็ไม่พูดอะไร
- เล็ก : ลองให้เกิดจริงเลย ชาวบ้านเขาเห็นดีเขาก็เอา
- (เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองและเช่าเพิ่ม มีอาชีพเสริม ผู้ใหญ่)

การเรียนรู้ผ่านชั้นเรียน (การศึกษาผู้ใหญ่) และการเรียนทางไกล

ในเรื่องที่เกี่ยวกับความรู้ด้านการศึกษาพื้นฐานของเกษตรกร วิธีการที่เกษตรกร เห็นว่าจะสามารถเข้าถึงได้ก็คือ รูปแบบการศึกษานอกระบบโรงเรียนของกรมการศึกษานอกโรงเรียนในลักษณะของการเรียนในชั้นเรียนและการเรียนทางไกล ได้แก่ โรงเรียนการศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งเปิดบริการการสอนในช่วงเวลาเย็นหรือเวลาพิเศษอื่น ๆ ที่ไม่กระทบกระเทือนต่อการทำมาหากิน สำหรับวิธีการการเรียนทางไกลนั้นเป็นการเรียนที่ผู้เรียนไม่ต้องเข้าชั้นเรียน แต่มีการพบกลุ่มเป็นครั้งคราว เจือปนข้อสำคัญอย่างหนึ่งที่จะเป็นปัจจัยทำให้เกษตรกรเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนตามวิธีการดังกล่าว ก็คือ สถานที่ (หน่วยเรียน) ที่ให้บริการควรตั้งอยู่ใกล้เคียงกับหมู่บ้าน หรือในหมู่บ้าน เนื่องจากเกษตรกรต้องการความสะดวกในการเดินทาง ไปเรียนหรือไปร่วมกิจกรรม และติดต่อสื่อสารกับหน่วยเรียนรวมทั้งค่าใช้จ่ายอีกด้วย

- สมพร : ผมไปไม่ได้ครับ ต้องหากิน
- สวัสดิ์ : เห็นเขาไปกันเหมือนกัน วันหยุด แต่มันไกล
- พิธิกร : ที่ไหนครับ
- สวัสดิ์ : ถนนที่บ้านแพรก
- สมพร : ก็อยากเรียนครับ ถ้าได้ซัก ม.3 มันดีครับ มันมีความรู้พื้นฐาน จะได้ไม่ต้องทวนา ไปทหาอย่างอื่นบ้าง พวกแรงงานเขาครับ
- มะนุ : อย่างเดี๋ยวนี้อะไรรับจ้างทั่วไป ทาขมเงินขายบ้าง แล้วข้าวก็ไปทุกแห่งแหละครับ ถ้าทาได้ ได้เงินเป็นเอา
(เกษตรกรกลุ่มผู้เช่าที่ดิน มีอาชีพเสริม - ผู้ชาย)
- ศรีไทย : หนูอยากจะได้เรียนเทียบ เรียนวันเสาร์ อาทิตย์
- ล้วน : อย่างนี้แบบเขาก็รับ ม.3 เขาไปทากันก็ต้องมีวุฒินะ
(เกษตรกรกลุ่มแรงงานรับจ้าง - ผู้หญิง)

ความรู้ต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้นนี้เป็นความรู้ที่จำเป็นหรือเป็นความต้องการการศึกษานอกระบบของเกษตรกรตามบ้านซอย ความรู้ดังกล่าวนี้จะเป็นปัจจัยนำเข้าให้เกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ สามารถยกระดับตนเองในด้านทักษะ และมีศักยภาพเพิ่มขึ้น สามารถช่วยเหลือตนเองได้มากขึ้น

หากเกษตรกรได้รับการตอบสนองให้ได้รับการเรียนรู้อย่างถูกวิธีจะเป็นการเพิ่มขีดความสามารถให้กับเกษตรกรในการดำรงชีวิตอยู่ในโลกสมัยใหม่ เนื้อหาความรู้ที่เป็นความต้องการของเกษตรกรตามที่เกษตรกรระบุนั้น จะเกิดขึ้นในตัวเกษตรกรได้ ควรจัดประสบการณ์ในการเรียนรู้ให้ด้วยวิธีการที่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกร จากการวิจัยพบว่า เกษตรกรต้องการวิธีการในการเรียนรู้ที่ใช้เวลาน้อย ไม่มีผลกระทบต่องานในรูปแบบของการอบรมระยะสั้น การประชุมชี้แจง การสาธิต การฝึกปฏิบัติจริง การศึกษาดูงาน และการศึกษารูปแบบโรงเรียน การศึกษาผู้ใหญ่ การเรียนทางไกล ในการปรับเปลี่ยนความรู้ทักษะและเจตคติของเกษตรกรบ้านช้อยใต้ หน่วยงานที่มีหน้าที่ในการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) ควรใช้วิธีการในการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกรการสนองตอบของเกษตรกรจึงจะมีสูง

บทที่ 7

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของแรงงานภาคเกษตรบ้านข่อยได้
อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี สรุปผลได้ดังนี้

บ้านข่อยได้เป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลบ้านข่อย อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี เกิดขึ้นไม่น้อย
กว่า 200 ปี อาชีพหลักของชาวบ้านข่อยได้มีอาชีพทำนา ชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน และมี
ระดับการศึกษาที่ค่อนข้างต่ำ บ้านข่อยได้เป็นส่วนหนึ่งในภาคชนบทของไทย ซึ่งจำเป็นที่จะต้องยก
ระดับการพัฒนาให้ประชาชนในหมู่บ้านสามารถอยู่ร่วมกับกระแสของโลกในปัจจุบัน และอนาคตได้
อย่างมีคุณภาพ

ในการพัฒนาประเทศ แม้ว่าประเทศไทยมีประสบการณ์การพัฒนาประเทศอย่างมีระบบ
และแบบแผนที่แน่นอนมาแล้วไม่น้อยกว่า 30 ปี นับตั้งแต่ได้มีการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 และเริ่มดำเนินการพัฒนาตามแผนครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมา
ปัจจุบันประเทศไทยกำลังเข้าสู่ปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ประสบการณ์ของการพัฒนา
ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ถึงฉบับที่ 4 (พ.ศ.2504 - 2524) นั้น การพัฒนาประเทศ
ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร สาเหตุที่เชื่อว่าเป็นอุปสรรคที่สำคัญของการพัฒนาประเทศในช่วง
ดังกล่าวมีอยู่หลายประการ เป็นต้นว่า การแก้ปัญหาไม่ถูกจุด เนื่องจากความไม่เข้าใจปัญหา
ความด้อยพัฒนาอย่างถ่องแท้ การดำเนินการเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (Infra-
Structure) มากเกินไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการใหญ่ที่ต้องลงทุนสูง และแผนและ
นโยบายการพัฒนายึดทฤษฎี และแนวความคิดมากเกินไป ซึ่งหลายกรณีไม่เหมาะสมกับการพัฒนา
ประเทศ (มนัส สุวรรณ, อุดม เกิดพิบูลย์ และชูเกียรติ สีสุวรรณ. 2534 : 1) ผล
ของการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้ทำให้เศรษฐกิจส่วนรวมของ
ประเทศพัฒนาสูงขึ้นอย่างเด่นชัด แต่สำหรับประชาชนในชนบทส่วนใหญ่ยังประสบปัญหาความ
ยากจนอยู่ (รัตนา พุ่มไพศาล และประนอม โททกานนท์. 2534 : 1) ซึ่งสอดคล้อง
กับข้ออภิปรายของ Coombs (1973) ในประเด็นที่ว่า การพัฒนาประเทศของประเทศที่กำลัง

พัฒนาในปัจจุบันขาดความทัดเทียมและความทั่วถึงเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท ซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ของประเทศ ตรงกันข้ามชาวชนบทกลับไม่ได้รับผลจากการพัฒนาเท่าที่ควร เนื่องจากประสบความยากจนมากขึ้น ขณะเดียวกันประชาชนในเมืองใหญ่มีความเป็นอยู่ดีขึ้น และมีระดับการศึกษาเจริญก้าวหน้าห่างไกลไปจากชนบทยิ่งขึ้นทุกที

แนวคิดของการพัฒนาที่มุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในลักษณะที่ผ่านมาได้แพร่กระจายไปทั่วโลก แต่การพัฒนาในแนวทางดังกล่าวนั้นปรากฏว่า ประสบความสำเร็จ มีเพียงบางประเทศเท่านั้นที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนา ปัญหาที่ทุกประเทศประสบอยู่ คือ ปัญหาความไม่เท่าเทียมกัน ความยากจน และปัญหาการว่างงานและที่สำคัญคือ การพัฒนาดังกล่าวส่งผลดีแต่เพียงเล็กน้อยแก่ผู้ใช้แรงงานและเกษตรกรที่เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ แต่มีคนเพียงกลุ่มหนึ่งเพียงไม่กี่คนกลับได้รับผลประโยชน์มหาศาล เป็นผลให้ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศถูกทอดทิ้ง ไม่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา (อลิสรา ฐชาติ, นวรัตน์ สุวรรณพอง และ วิไลวรรณ โภยแก้วพริ้ง. 2538 : 2) ซึ่งในสภาพของความเป็นจริงแล้วมีพื้นที่และประชาชนถึงสี่ในห้าส่วนของไทยอยู่ในภาคชนบท การที่จะพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทยให้ได้ผลจึงจำเป็นต้องสร้างชนบทให้มีคุณภาพได้อย่างแท้จริง (ประสาร มาลากุล ณ อยุธยา. 2534 : 1) ดังนั้นการจัดการให้ประชากรกลุ่มใหญ่ของประเทศได้มีโอกาสรวมอยู่ในกระแสของการพัฒนาด้วยกันทั้งหมดอย่างทั่วถึง ก็จะเป็นหนทางนำไปสู่การพัฒนาเพื่อคุณภาพชีวิตและความเสมอภาคของคนทั้งประเทศ กระแสการพัฒนาดังกล่าวตามแนวคิดของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชนของชุมชนจึงได้เกิดขึ้น เป็นกระแสใหม่ของการพัฒนาดังที่องค์การสหประชาชาติได้มีมติประกาศกลวิธีที่สามของการพัฒนาระหว่างประเทศในปี พ.ศ. 2543 ว่าเป้าหมายของการพัฒนาอยู่ที่ความสุขของประชาชนทั้งมวลล้วนหน้าโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการกระจายผลประโยชน์ของการพัฒนาอย่างยุติธรรม (อลิสรา ฐชาติ, นวรัตน์ สุวรรณพอง และ วิไลวรรณ โภยแก้วพริ้ง. 2538 : 2) แนวคิดในการพัฒนาที่ยึดคนเป็นศูนย์กลางจึงเป็นแนวทางที่ประเทศไทยได้นำมาเป็นกรอบในการพัฒนาประเทศในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในระยะที่ 8 ซึ่งถือว่าคนคือทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของชาติการพัฒนาประเทศจะได้ผลหรือล้มเหลวขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชากรเป็นหลัก การจัดบริการให้การศึกษาแก่ประชาชนในชนบทเป็นกลวิธีที่สำคัญอย่างหนึ่ง

ในการพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษานอกระบบโรงเรียน เพราะการศึกษานอกโรงเรียนสามารถจัดบริการให้กับประชาชนทุกกลุ่มตั้งแต่เด็ก เยาวชนจนกระทั่งถึงวัยชรา แต่ในการจัดบริการให้การศึกษาออกโรงเรียนในประเทศไทยยังไม่สามารถสนองต่อความต้องการของประชาชน ประชาชนไม่มีส่วนร่วม โดยเฉพาะในด้านหลักสูตรหรือเนื้อหาในประเทศไทยได้ใช้การวางแผนและการดำเนินงาน โดยผู้มีความสามารถอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นส่วนใหญ่ (รัตนพูนไพศาล. 2526 : 12) ซึ่ง วิลาวรรณ รัตนเศรษฐกุล (2520 : 120) ได้กล่าวไว้ว่า ประชาชนควรมีสติเลือกและตัดสินใจในสิ่งที่เขาต้องการเรียนรู้ ทั้งนี้เพราะการที่รัฐบาลจะจัดโปรแกรมการศึกษาให้มีประสิทธิภาพดี อาจไม่ตรงกับความต้องการของประชาชนผู้รับบริการก็ได้ ในการศึกษาความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของแรงงานภาคเกษตร บ้านช้อยได้ผู้วิจัยได้นำเอาวิธีการที่ให้แรงงานภาคเกษตรหรือเกษตรกรได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (Active Participation) ในการระบุปัญหาและความต้องการที่จะเรียนรู้วิธีการดังกล่าว เรียกว่า การประเมินสถานะชนบท แบบมีส่วนร่วม โดยใช้วิธีการจัดสนทนากลุ่ม เป็นวิธีการหลัก สำหรับปัญหาของเกษตรกรและความต้องการที่จะเรียนรู้ของเกษตรกรที่ได้จากการศึกษา สรุปผลดังนี้

1. ปัญหาของเกษตรกรบ้านช้อยได้

ในการเรียนรู้สภาพปัจจุบันของเกษตรกรบ้านช้อยได้ร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและเกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ ในช่วงของการเก็บข้อมูลภาคสนาม เกษตรกรได้สะท้อนให้เห็นปัญหาหลัก ๆ พอสรุปได้ 7 ประการ ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดจากตัวเกษตรกรและสภาพแวดล้อม ได้แก่ (1) ปัญหาด้านการตลาด และราคาผลผลิตเกษตรต่าง สินค้าเกษตรของไทยเป็นสินค้าที่มีความผูกพันกับตลาดโลกมากยิ่งขึ้น ราคาผลผลิตของสินค้าเกษตร โดยเฉพาะข้าวจึงมักขึ้นอยู่กับตลาดโลกเป็นสำคัญ แม้ว่าจากผลผลิตข้าวประมาณร้อยละ 65 - 70 ใช้เพื่อการบริโภคภายในประเทศทั้งในรูปแบบของการบริโภคโดยตรง การใช้ทำพันธุ์และใช้ในกิจการอุตสาหกรรม แม้ว่าการเพิ่มของประชากรจะส่งผลให้ความต้องการบริโภคข้าวของประเทศสูงขึ้น แต่เนื่องจากแบบแผนการบริโภคของประชากรโดยเฉพาะคนที่อยู่ในเมืองมีแนวโน้มที่จะบริโภคอาหารสำเร็จรูป โดยเฉพาะอาหารที่ทำจากแป้งสาลีแทนการบริโภคข้าวมากขึ้น ดังนั้น ความต้องการใช้ในประเทศจึงเพิ่มขึ้นไม่มากนัก

โดยในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอัตราเฉลี่ยร้อยละ 1.25 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2538 : 2) และจากการที่ประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะทางแถบอาเซียน เช่น เวียดนาม สาธารณรัฐประชาชนจีน และทางยุโรปตะวันออก ได้ให้ความสำคัญต่อยุทธศาสตร์การค้าเสรีมากขึ้น กอปรกับข้อตกลงการค้าเสรีรอบอุรุกวัย (WTO) ซึ่งแต่ละประเทศจะต้องมีการปรับลดมาตรการด้านภาษี และไม่ใช้ภาษี ทำให้ภาวะการส่งออกของไทยมีคู่แข่งจำนวนมากขึ้น การได้เปรียบต่าง ๆ ในอดีต เช่น ค่าจ้างแรงงานไม่สามารถนำมาใช้ได้อีก ดังนั้นจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนการผลิตทั้งชนิดและปริมาณสินค้าให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดทั้งภายในและต่างประเทศด้วยการกำหนดเป้าหมายการผลิตสินค้าเกษตรแต่ละชนิด โดยจะพิจารณาจากความเป็นไปได้ทางด้านการผลิตและการตลาด (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2538 : 1)

ปัญหาในการตลาดและราคาผลผลิตการเกษตรที่ตกต่ำของเกษตรกรในระดับหมู่บ้าน สาเหตุหนึ่งจึงขึ้นอยู่กับนโยบายการบริหารงานของรัฐบาลเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการกำหนดเป้าหมายในการผลิตแต่ละปี นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับระบบการค้าข้าวในระดับท้องถิ่นที่เกษตรกรถูกเอารัดเอาเปรียบ จากพ่อค้าคนกลางที่ใช้ระบบการค้าแบบผูกขาด รวมทั้งคุณภาพของผลผลิตในเรื่องการตลาด และราคาผลผลิตที่ตกต่ำจึงเป็นปัญหาที่เกษตรกรบ้านข่อยได้ประสบอยู่ (2) ปัญหาขาดแคลนเงินทุนการผลิตของเกษตรกรในยุคปัจจุบันของบ้านข่อยได้ เป็นการผลิตที่ต้องใช้เงินลงทุน เนื่องจากมีความจำเป็นที่ต้องใช้ปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช เมล็ดพันธุ์ น้ำ และแรงงาน ฯลฯ เกษตรกรส่วนใหญ่มีความยากจนอยู่ในภาวะหนี้สิน ไม่มีความสามารถในการออม การทำการเกษตรในแต่ละปี เกษตรกรจำเป็นต้องจัดหาทุนโดยการกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนทั้งในระบบและนอกระบบ มีลักษณะเป็นวงจรเพื่อมาลงทุนในการผลิต เกษตรกรอาศัยแหล่งเงินทุนจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรเป็นแหล่งใหญ่ อาจกล่าวได้ว่า เกษตรกรบ้านข่อยได้ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยเงินกู้ ธกส. (3) ปัญหาปุ๋ย และการใช้ปุ๋ยของเกษตรกร เกษตรกรมีความจำเป็นที่จะต้องซื้อปุ๋ยเพื่อเพิ่มปริมาณในการผลิต นอกจากเกษตรกรขาดเงินทุนในการผลิตแล้วเกษตรกรยังต้องซื้อปุ๋ยเคมีในราคาแพง คุณภาพของปุ๋ยต่ำ และมีปุ๋ยปลอม รวมทั้งการขาดความรู้ความเข้าใจในการใช้ปุ๋ยสูตรต่าง ๆ ที่มีในท้องตลาด ส่วนปุ๋ยหมัก เกษตรกรไม่นิยมใช้เพราะ เกษตรกรมีความเชื่อว่าปุ๋ยเคมีมีประสิทธิภาพสูงกว่า (4) ปัญหา

การใช้น้ำทางการเกษตร และอุปโภคบริโภค เกษตรกรบ้านข่อยได้มีความต้องการในการใช้น้ำเพื่อการเกษตรอย่างมาก แม้ว่าการทำนาของเกษตรกรบ้านข่อยได้ใช้ระบบการชลประทาน แต่ก็ให้บริการได้ไม่ทั่วถึง บางพื้นที่ยังอาศัยเกษตรกรนำฝนโดยเฉพาะที่เป็นนาหว่าน เกษตรกรมีปัญหาระง่อนน้ำในการเพาะปลูกและอุปโภคบริโภคในฤดูแล้งที่เกษตรกรประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำ กรมชลประทานมีนโยบายประหยัดน้ำ เกษตรกรต้องการใช้น้ำเพื่อการเพาะปลูก โดยเฉพาะการทำนาปรัง และการเลี้ยงสัตว์ ทำให้เกิดปัญหาตามมาคือ ความขัดแย้งระหว่างเกษตรกรกับเจ้าหน้าที่ชลประทาน และเกษตรกรด้วยกัน (5) ปัญหาการระบาดของโรคและศัตรูข้าว การระบาดของโรคและศัตรูข้าวเป็นปัญหาที่สำคัญของเกษตรกรโดยทั่วไป เกษตรกรบ้านข่อยได้ก็เช่นเดียวกัน ประสบปัญหาอย่างมากจากการระบาดของโรค ซึ่งเกษตรกรไม่ทราบว่ามีสาเหตุมาจากอะไร ไม่สามารถวินิจฉัยได้ด้วยตนเอง นอกจากนั้นในพื้นที่นาของบ้านข่อยได้ ขณะนี้ปัญหาการแพร่ระบาดของหอยเชอร์รี่เป็นภัยคุกคามที่อันตรายอย่างยิ่งต่อต้นข้าว ปัญหาดังกล่าวทำให้เกษตรกรต้องประสบปัญหาการขาดทุนและเป็นหนี้เป็นสินตามมา เกษตรกรยังขาดข้อมูลที่จะนำมาใช้ในการกำจัดโรคและศัตรูข้าว ซึ่งข้อมูลต่าง ๆ ทางกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ยังไม่สามารถเผยแพร่เข้าถึงเกษตรกร (6) ปัญหาสุขภาพอนามัยของเกษตรกร เกษตรกรบ้านข่อยได้นิยมดื่มเครื่องดื่มประเภทน้ำแข็งเพื่อให้ร่างกายมีความสดชื่น ทำงานไม่เหนื่อย และสามารถผลิตได้ปริมาณมาก โดยมีความเชื่อและทัศนคติที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับเครื่องดื่มบางประเภทได้แก่ ยาบ้า ซึ่งเป็นยาเสพติดชนิดหนึ่งที่มีจำหน่ายอยู่ในหมู่บ้าน เกษตรกรใช้ดื่มเป็นยาบำรุงกำลัง พฤติกรรมของเกษตรกรดังกล่าวเป็นการทำลายสุขภาพร่างกาย เพราะยาบ้าเป็นพิษภัยต่อร่างกายอย่างยิ่ง สามารถทำให้ผู้เสพคลุ้มคลั่ง เสียสติ บางรายถึงแก่ชีวิต และ (7) ปัญหาที่เกิดจากการบริหารงานของรัฐ การบริหารงานของรัฐในส่วนที่เกษตรกร เกษตรกรมองว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐทำงานแบบฉาบฉวยไม่ได้คลุกคลีกับปัญหาของเกษตรกร ทำงานในลักษณะสั่งการขาดจิตสำนึกในการให้บริการชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ของรัฐโดยเฉพาะ เจ้าหน้าที่เกษตรตามลาคาดความรู้ทางวิชาการด้านการเกษตรแผนใหม่ และในส่วนที่เป็นโครงการของรัฐที่มอบหมายให้เกษตรกรปฏิบัติ เกษตรกรมักไม่ค่อยให้ความสำคัญร่วมมือ ทั้งนี้ เนื่องมาจากเกษตรกรไม่ได้มีส่วนร่วม

ในการกำหนดโครงการต่าง ๆ เป็นการกำหนดโดยส่วนกลางเกษตรกรเห็นว่าไม่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกรและเกษตรกรไม่เห็นด้วยในหลายกิจกรรม

2. ความต้องการด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ในเรื่องของความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่เกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มสนทนาได้เสนอว่าในส่วนที่เป็นเนื้อหาสาระที่เกษตรกรเห็นว่าจำเป็นต้องรู้ประกอบด้วย เนื้อหา 5 เรื่อง ด้วยกัน ดังนี้

2.1 การศึกษาขั้นพื้นฐาน

การศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นความจำเป็นที่เกษตรกรในยุคปัจจุบัน จำเป็นที่ต้องใช้เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้สำหรับการประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกษตรกรบางส่วนที่ยังอ่านหนังสือไม่ออก และเขียนไม่ได้ สำหรับเกษตรกรบางกลุ่มที่มีความสามารถอ่านออกเขียนได้มีความต้องการในการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาในลักษณะของการศึกษานอกระบบเพื่อการเข้าถึงโอกาสทางเศรษฐกิจ สำหรับความรู้พื้นฐานที่มีความจำเป็นสำหรับเกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ ที่ต้องใช้งานชีวิตประจำวันก็คือ ความรู้ทางด้านสาธารณสุขเบื้องต้น ระเบียบปฏิบัติ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เกษตรกรจะต้องเกี่ยวข้องกับหน่วยงานของรัฐและเอกชน

2.2 ความรู้ทางด้านวิชาชีพ

วิชาชีพนับว่า เป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งของเกษตรกรโดยเฉพาะวิชาชีพที่ทำให้เกษตรกรสามารถเข้าทำงานได้ทั้งในสถานประกอบการท้องถิ่น และสถานประกอบการที่มีระบบการจัดการอย่างเป็นแบบแผน ซึ่งจะทำให้เกษตรกรมีอาชีพเสริมเพิ่มขึ้น และสามารถปรับเปลี่ยนอาชีพตนเองได้ ความรู้ทางด้านวิชาชีพที่เกษตรกรต้องการ ได้แก่ ความรู้ทางด้านช่างก่อสร้าง ช่างอุตสาหกรรมต่าง ๆ เช่น ช่างยนต์ ช่างขับรถยนต์ ช่างทำความเป็น ช่างไฟฟ้า เป็นต้น ด้านคหกรรมศาสตร์ ในแขนงอาหารและเสื้อผ้า รวมทั้งงานประดิษฐ์

2.3 ความรู้ทางด้านเทคโนโลยีในการผลิตทางการเกษตร

แม้ว่าภาคเกษตรของไทยมีแนวโน้มที่จะลดความสำคัญลงไป แต่เกษตรกรมากกว่า 60% ยังอยู่ในแรงงานภาคเกษตร เกษตรกรจำเป็นต้องใช้ความรู้ทางการเกษตรแผนใหม่มาเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต ความรู้ดังกล่าวได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์พืช

ใหม่ ๆ คุณสมบัติของปุ๋ยเคมีสูตรต่าง ๆ และวิธีการใช้อย่างมีประสิทธิภาพ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสารเคมีชนิดต่าง ๆ การใช้สารเคมีที่มีประสิทธิภาพ และความรู้ทางด้านวิธีการในการลดต้นทุนการผลิต เช่น ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการผลิตและใช้ปุ๋ยหมัก

2.4 ความรู้ทางด้านเกษตรแบบผสมผสาน

เกษตรแบบผสมผสานซึ่งเป็นแนวของเกษตรทางเลือก เกษตรกรมีความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ให้เกิดความชำนาญและสามารถปฏิบัติได้ เพื่อเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยลดความเดือดร้อนของผู้ผลิตที่ประสบปัญหาาราคาของผลผลิตสินค้าเกษตร โดยที่รัฐบาลต้องการลดพื้นที่การทานา เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดภายในประเทศและต่างประเทศ ความรู้ดังกล่าวได้แก่ การทานาไร่ร่นาสวนผสม โครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร

2.5 ความรู้เกี่ยวกับระบบการทำงานขององค์การของรัฐ และความรู้ทางการตลาดและการจัดการ

เกษตรกรมีความต้องการในการเรียนรู้เกี่ยวกับภารกิจและระเบียบปฏิบัติต่าง ๆ ขององค์การของรัฐและเอกชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเกษตรกร เพื่อเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้เข้าถึงทรัพยากรในการผลิต การเข้าถึงการบริการ การไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบ จากเจ้าหน้าที่ของรัฐ นอกจากนี้ความรู้ทางการตลาดและการจัดการเป็นสิ่งที่เกษตรกรเห็นว่า จะทำให้เกษตรกรมีศักยภาพเพิ่มขึ้นในการพึ่งตนเอง ข้อมูลด้านราคา แหล่งจำหน่ายผลผลิต ความรู้ด้านการวางแผนการผลิต การกำหนดราคา การติดต่อประสานงานกับแหล่งรับซื้อสินค้า ความรู้ดังกล่าวจะเป็นปัจจัยที่เพิ่มศักยภาพให้กับเกษตรกรในการทำ การเกษตรในยุคโลกไร้พรมแดน

ในส่วนของวิธีการในการให้การเรียนรู้แก่เกษตรกรนับว่าเป็นเรื่องที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งในการให้การศึกษานอกระบบแก่เกษตรกร เมื่อพิจารณาจากบริบทของเกษตรกรจะเห็นได้ว่า หน่วยงานของรัฐ องค์การเอกชนควรมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ในการให้การเรียนรู้โดยยึดถือเกษตรกรเป็นศูนย์กลาง จากการศึกษาวิธีการในการเรียนรู้ที่เกษตรกรต้องการ ได้แก่ การสาธิต การฝึกปฏิบัติ การฝึกอบรม การเยี่ยมชมฟาร์มไร่ร่นา และการศึกษานอกระบบ (การศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาทางไกล)

ประสบการณ์ในการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกรของผู้วิจัยชี้ให้เห็นว่า เกษตรกรต้องการมีศักยภาพในการเพิ่มรายได้ให้กับตนเองโดยการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตรและการทำอาชีพเสริมที่มีในท้องถิ่น และนอกพื้นที่ นอกจากนี้เกษตรกรต้องการความรู้ที่จะสามารถปรับเปลี่ยนตัวเองไปเป็นแรงงานนอกภาคเกษตรได้ ซึ่งจำเป็นต้องมีคุณสมบัติการศึกษาที่เพิ่มขึ้น และมีทักษะวิชาชีพอีกด้วย ความต้องการการศึกษานอกระบบดังกล่าว หากได้รับการตอบสนองด้วยวิธีการเรียนรู้ที่เหมาะสมตามที่เกษตรกรต้องการจะเป็นการช่วยเหลือเกษตรกรให้สามารถแก้ปัญหาได้อีกทางเลือกหนึ่ง

อภิปรายผล

ผลจากการค้นพบจากการวิจัยที่ได้เสนอมีประเด็นที่สมควรอภิปรายผลเพื่อเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎีดังนี้

1. การดำรงอยู่ของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในสังคมชนบทไทย

แนวคิดหลักเรื่องระบบอุปถัมภ์ คือ การมองว่า เมื่อมีสนธิสัญญาเบาว์ริง และประเทศไทยเริ่มเปิดประเทศ ชาวไร่ชาวนาเริ่มปรับวิธีการผลิต จากการเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขาย เกิดการคิดค้ากำไรจากการผลิตข้าว พ่อค้าคิดเป็นเจ้าของที่ดิน ชาวไร่ชาวนาบางคนก็ขายที่ดินไป หรือชาวนาชาวไร่บางคนไม่สามารถผลิตได้มากพอสำหรับบริโภค ก็เกิดการกู้เงิน เอาที่ดินไปจำนอง และหลายรายสูญเสียที่ดินไป อย่างไรก็ตาม การปลูกข้าวเพื่อบริโภคและเพื่อขายนี้ ทำให้เกิดระบบใหม่ขึ้นในชนบท เป็นระบบการผลิตเพื่อการค้า ไม่ใช่การผลิตเพื่อยังชีพ ชาวไร่ ชาวนาที่ไม่ถนัดในเรื่องการค้า ก็ต้องพึ่งหวังเจ้านายหรือนายทุนในฐานะแหล่งเงินทุน การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างชาวไร่ชาวนาผู้เป็นแรงงานกับเจ้านายหรือพ่อค้าในฐานะนายทุน ทำให้เกิดระบบอุปถัมภ์ ซึ่งปรับเปลี่ยนจากระบบอุปถัมภ์แบบโบราณระหว่างเจ้านายกับไพร่สม ไพร่หลวง มาเป็นระบบอุปถัมภ์ในระบบเศรษฐกิจเงินตรา ซึ่งอาจจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านาย เจ้าของที่ดินกับผู้เช่านา หรือระหว่างพ่อค้าในตลาดกับชาวนาผู้กู้เงิน ในระบบอุปถัมภ์ผู้ด้อยโอกาสมักจะมีความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณ ผู้อุปถัมภ์ (อมรา พงศาพิชญ์, 2537 : 496)

ลักษณะของระบบอุปถัมภ์ดังกล่าวที่เกิดขึ้นในสังคมชนบทไทยเป็นเวลายาวนานดังที่กล่าวนี้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในสังคมชนบทในปัจจุบัน จากประสบการณ์ในการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยเกษตรกรตำบลบ้านข่อย หมู่ที่ 10 และ 11 มีตัวบ่งชี้ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างข้าราชการที่กระทรวงต่าง ๆ ได้ส่งไปประจำพื้นที่กับเกษตรกร หรือชาวบ้านในลักษณะที่ชาวบ้านหรือเกษตรกรมองว่าตนเองนั้นเป็นผู้ที่มีความรู้น้อย การไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลด้านการตลาด และกระบวนการผลิตตามเกษตรแผนใหม่ โดยเห็นว่า เกษตรตำบล พัฒนาการ เจ้าหน้าที่อนามัย ตำรวจ และเจ้าหน้าที่ชลประทานเป็นกลุ่มข้าราชการ ที่อยู่สูงกว่าตนเองและมีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาเพื่อหาโอกาสเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ สำหรับนำมาใช้ในการดำรงชีวิตและการผลิต เช่น ข้อมูลข่าวสาร ยารปราบศัตรูพืช ยารักษาโรค น้ำสำหรับอุปโภคบริโภค ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีลักษณะความสัมพันธ์ด้านการพึ่งพาเงินทุนระหว่างเกษตรกรกับนายทุนเงินกู้ ทั้งในระบบและนอกระบบ ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เป็นลักษณะที่บ่งชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรหรือชาวบ้านยังต้องพึ่งพาอาศัยผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า มีความรู้เหนือกว่า และมีฐานะทางเศรษฐกิจเหนือกว่าในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อความอยู่รอด อย่างไรก็ตาม ระบบอุปถัมภ์โดยเฉพาะความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ข้ามอาชีพ ทำให้เกษตรกรบางส่วนขาดการพึ่งพาหรือช่วยเหลือตนเอง มักจะรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐ ลักษณะดังกล่าว เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงผลของการพัฒนาประเทศในช่วงที่ผ่านมาอีกประการหนึ่ง ด้วยมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องปรับเปลี่ยนกลยุทธของการพัฒนาให้เกษตรกรที่เป็นคนกลุ่มใหญ่ของประเทศในปัจจุบันมีความสามารถเป็น "ผู้บุกเบิกและขึ้นนำการพัฒนา"

2. การรวมกลุ่มของชาวบ้านในระดับหมู่บ้าน

หมู่บ้านข่อยในสภาพปัจจุบัน จากการที่ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจและศึกษาสภาพของชุมชน และการจัดกลุ่มสนทนา บัณฑิตที่มีส่วนทำให้เกษตรกรประสบปัญหาบางประการที่กล่าวมาแล้วนั้น อย่างหนึ่งคือการขาดการรวมกลุ่มของเกษตรกรในระดับหมู่บ้าน เกิดสภาพของการโดดเดี่ยว การไม่ข้องแวะกับกิจกรรมรวมกลุ่มต่าง ๆ ทำให้ชุมชนมีความอ่อนแอ ขาดอำนาจการต่อรอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การร่วมกันเพื่อต่อสู้กับอำนาจของระดับผู้นำในหมู่บ้าน เช่น พ่อค้าข้าว นายทุนท้องถิ่น ฯลฯ ซึ่งชาวบ้านเสียเปรียบในด้านการกำหนดราคาผลผลิต ในการเข้าถึงทรัพยากรในการผลิต ได้แก่ เงินทุน ยารปราบศัตรูพืช ปุ๋ยเคมี ตลอดจนน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูก ฯลฯ ชาวบ้านได้รับ

การจัดสรรที่ไม่เป็นธรรม คนกลุ่มล่างแทบจะไม่มีสิทธิมีเสียงในการขอรับบริการทรัพยากรดังกล่าว การขาดการรวมกลุ่มของชาวบ้านในระดับหมู่บ้านดังกล่าวของชาวบ้านตามลบ้านข่อยนี้สอดคล้องกับผลการศึกษาของจิตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537 : 217 - 218) พบว่า "... ชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นเชื่อว่ามีความแน่นแฟ้นอยู่ดังหมู่บ้านโบราณที่เป็นสังคมแบบพอยังชีพ และทุกคนรอบครั่วอาจพึ่งพากันได้ เพราะอยู่กันแบบพี่น้อง ทุกคนต่างมีการงานในไร่นา และในโรงงานเพื่อหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง สถานะของครอบครัว ส่วนแต่มีหนี้สินชักหน้าไม่ถึงหลัง ความสามารถที่จะช่วยเหลือเพื่อนบ้านนั้นแทบไม่ต้องกล่าวถึง ..." เช่นเดียวกับ ลากสาวของ เกอร์ลิง (Girling. 1981 : 174) ที่ว่า "การที่ชาวบ้านไทยโดดเดี่ยวไม่ข้องแวะกับกิจกรรมรวมหมู่ต่าง ๆ นั้น เป็นพฤติกรรมที่กลับกันอย่างชัดเจนกับพฤติกรรมของชาวบ้านในเวียดนาม ศรีลังกา อินเดีย และที่อื่น ๆ" ในสังคมเกษตรกรรม การพึ่งพาอาศัยต่อกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับเพื่อนบ้านหรือผู้ที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันมีความสำคัญมาก ในการทำนาจำเป็นต้องมีการหยิบยืมเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา ต้องช่วยกันปักดำช่วยกันเก็บเกี่ยว ช่วยกันดูแลพืชผล ฯลฯ เกษตรกรมีความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านเป็นอย่างดี มักจะได้รับความร่วมมือในรูปแบบต่าง ๆ มากกว่าเกษตรกรที่มีความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านไม่สู้ดี เกษตรกรในกลุ่มหลังจึงน่าจะยากจนกว่า เกษตรกรในกลุ่มแรก (สถิตย์ นิยมญาติ. 2537 : 39) การรวมกลุ่มของเกษตรกรในระดับหมู่บ้าน โดยเฉพาะเกษตรกรที่มีความยากจนมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาต่างประเทศ ทั้งนี้เป็นเพราะว่าเกษตรกรไม่สามารถที่จะช่วยเหลือตนเองได้ในสถานการณ์ที่เป็นจริงในปัจจุบัน แม้ว่าจะมีความสำเร็จอยู่บ้างในระดับปัจเจกบุคคลที่ใช้วิธีการช่วยเหลือตนเอง เช่น ผู้ใหญ่บุญลย์ เข้มเฉลิม ลุงซารี มาระแสง มหาอยู่ สุนทรชัย ฯลฯ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องร่วมมือกันรวมกลุ่ม เพื่อพึ่งตนเอง ซึ่ง กาลตุง (Galtung. 1980 : 23) ได้ให้นิยามคำว่า "พึ่งตนเอง" (Self - Reliance) ไว้ว่า "หมายถึงกลุ่มหรือสังคมที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเองด้วยการร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน..."

การที่เกษตรกรในหมู่บ้านข่อยได้ขาดการรวมกลุ่มกัน จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกษตรกรยังเป็นฝ่ายเสียเปรียบคนที่ร่ำรวยกว่า มีอิทธิพลกว่า มีการศึกษาสูงกว่า หรือเฉลี่ยฉลาดกว่า

อันส่งผลให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ของเกษตรกรดังกล่าวมาแล้วอีกส่วนหนึ่งด้วย ทว่าอย่างไรที่จะทำให้เกษตรกรเห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มกันได้ในระดับหมู่บ้าน เป็นคำถามที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนเจตคติของเกษตรกร และตัวเกษตรกรเองจะต้องหาคำตอบที่เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบทอีกแนวทางหนึ่ง

3. การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกระบวนการพัฒนา

การพัฒนาชนบทไทยในช่วงที่ผ่านมาคือ เริ่มต้นราวทศวรรษที่ 1970 (พ.ศ.2513) ได้หันมาเน้นเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา โดยอาศัยองค์การประชาชนเป็นเครื่องมือรองรับแนวความคิดและนโยบายของรัฐบาลปฏิบัติ และเป็นเครื่องมือของชาวบ้านในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาร่วมกับรัฐ ยุทธศาสตร์การพัฒนาดังกล่าวถือว่าประชาชนหรือชุมชน และการพึ่งพาตนเอง เป็นหลักการและวิธีการพัฒนาที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความสำเร็จของการพัฒนาที่มุ่งพัฒนาคน และส่งเสริมความเป็นธรรมในสังคม (ชวลีพร วิมุกตานนท์, 2531 : 2532 : 143) เจตนารมณ์ของรัฐที่พยายามส่งเสริมและกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทด้วยการเน้นความร่วมมือระหว่างข้าราชการและประชาชนในการกำหนดปัญหาและแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น โดยผ่านโครงการต่าง ๆ นั้น ในสภาพที่เป็นจริงที่ผู้วิจัยได้พบเห็นในระหว่างการเก็บข้อมูลในระดับพื้นที่ พบว่า ในปัจจุบันประชาชนยังไม่มีโอกาสที่จะกำหนดความต้องการหรือเสนอความต้องการของตนในกระบวนการของการพัฒนา ประชาชนไม่มีช่องทางที่จะเสนอความคิดเห็นเพื่อตอบสนองความต้องการที่แท้จริง แม้ว่าจะมีการรวมกลุ่มกันอยู่บ้าง แต่ก็เป็นการรวมกลุ่มสังคมที่มีลักษณะเป็นทางการ อันมีกฎ ระเบียบทางสังคม ควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกกลุ่มอยู่ ได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้าน ลูกค้ำ ฐ.ก.ส. กลุ่มเกษตรกร กลุ่มอาปนกิจศพ และกลุ่ม อสม ซึ่งกิจกรรมของกลุ่มเหล่านี้เป็นกิจกรรมการพัฒนาของทางราชการ โดยผ่านกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งลักษณะการทำงานที่ชาวบ้านจะเป็นผู้ถูกชี้แนะโดยภาครัฐ จะผูกขาดการนำและการตัดสินใจ ซึ่งมีข้าราชการที่ประจำในพื้นที่เป็นตัวแทนของรัฐนำโครงการของรัฐบาลไปปฏิบัติในลักษณะที่จำยอม ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วม ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะสิ่งจากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง แต่เนื่องจากชาวบ้านมีลักษณะการศึกษาที่ค่อนข้างต่ำ มีฐานะยากจน และอยู่ในภาวะหนี้สิน การรวมกลุ่มอยู่ในระดับต่ำ ทำให้เกิดความรู้สึกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้ที่ตนเองต้องเชื่อฟัง ไม่กล้าที่จะเสนอแนะหรือโต้แย้งในสิ่งที่เกษตรกรเห็นว่าเป็นประโยชน์มีคุณค่ามี

ความเป็นไปได้หรือในสิ่งที่เกษตรกรไม่เห็นด้วยสอดคล้องกับผลการศึกษาของ เฮิร์เบิร์ต ฟิลลิปส์ (Herbert Phillips. 1965) ซึ่งได้สรุปบุคลิกลักษณะของชาวนาไทยไว้ประการหนึ่งว่า ชาวนาไทยมีความรู้สึกต่อผู้มีอำนาจปกครองหรือพนักงาน เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลว่า บุคคลเหล่านี้เป็น "เจ้านาย" พวกเขาจึงมักอ่อนน้อมและเชื่อฟังผู้มีอำนาจปกครองหรือพนักงานเจ้าหน้าที่เป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่เรียกว่า "Superordination and Subordination" บุคลิกภาพของชาวนาไทยดังกล่าวจึงเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน จากการที่ผู้วิจัยได้สังเกตการณ์ของชาวนาที่บ้านที่เป็นเกษตรกรในการสนทนากลุ่ม จะเห็นได้ว่า หากให้ชาวนาหรือเกษตรกรได้แสดงความคิดเห็น เสนอข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่าง ๆ โดยไม่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือแม้แต่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านร่วมด้วย ชาวนาหรือเกษตรกรเหล่านั้นมีความกล้าที่แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ในประเด็นต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการแก้ปัญหาหนี้ที่เข้าธนาคาร เกษตรและการอุปโภคบริโภค หรือโครงการพัฒนาของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเกษตรกรโดยตรง ในขณะที่เมื่อมีการประชุมของสภาตำบล ซึ่งจะมีผู้นำระดับท้องถิ่น และข้าราชการที่เกี่ยวข้องมาเข้าร่วมประชุมด้วย กิจกรรมของการประชุมส่วนใหญ่ จะเป็นลักษณะของการแจ้งเรื่องให้ทราบ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างตัวแทนของชาวนากับกรรมการสภาตำบล จะมีน้อยมาก

รูปแบบของการมีส่วนร่วมของชาวนาหรือเกษตรกรในการพัฒนา จึงเป็นสิ่งที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ โดยให้ประชาชนได้มีการรวมกลุ่มของตนเอง แล้วเสนอข้อเสนอมความต้องการในการพัฒนาไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบภูมิปัญญาชาวนา เป็นการพัฒนาที่เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาชาวนาที่มีคุณค่าต่อการพัฒนา (บัณฑิต อ่อนคำ และวิริยา นยางค์น้อยวงศ์. 2533 : 24) รัฐบาลไม่ควรละเลยภูมิปัญญาชาวนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกำหนดนโยบายทางด้านการเกษตร ควรเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้เสนอข้อมูลเพื่อเป็นทางเลือกในการกำหนดนโยบายและแผนงาน โครงการ อันจะนำไปสู่ความสำเร็จของโครงการ ในประเด็นดังกล่าวนี้ได้มีผู้เสนอแนะไว้ดังนี้ "ข้าราชการเข้าไปพูดคุยคลุกคลีกับชาวนา ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมกิน ร่วมอยู่ ร่วมศึกษากับชาวนา สร้างองค์กรของชาวนาให้เข้มแข็ง สร้างความคุ้นเคยกับชาวนา เพื่อจะได้รู้จักชาวนามากขึ้น รู้ถึงสภาพความเป็นอยู่ รู้ถึงความต้องการที่

แท้จริงของชาวบ้าน แล้วก็หาโอกาสพูดคุยแสดงความคิดเห็นร่วมกับชาวบ้านให้ชาวบ้านเห็น ปัญหาของเขาอย่างแท้จริงก่อน พยายามสร้างเงื่อนไขให้ชาวบ้านเขามาประชุมร่วมกัน อภิปราย ถกเถียงปัญหากัน และกล้าพูด กล้าแสดงความคิดเห็นมาก ๆ ก่อนจะทำอะไร ควรประเมินการรับรู้ ร่วมกับชาวบ้านว่าเขาพร้อมที่จะทำหรือยัง เขาเห็นความสำคัญหรือยัง ไม่ใช่ข้าราชการเข้าไป ในชุมชนแบบฉาบฉวยชั่วคราวแล้วบอกชาวบ้านทำโน่นทำนี่ ซึ่งยากที่จะสำเร็จเพราะถือว่า ขาดการเตรียมชุมชน" (ประพนธ์ ปิยรัตน์. 2534 : 6)

จากประสบการณ์การปฏิบัติงานภาคสนามของผู้วิจัย สามารถสรุปได้ว่า ชาวบ้านหรือ เกษตรกรของตำบลบ้านข่อย หมู่ที่ 10 และ 11 ไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในโครงการพัฒนา ต่าง ๆ ของรัฐ ไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรมการพัฒนาของหมู่บ้าน เป็นเพียงผู้รอรับผลจาก โครงการ และรับการชี้แนะจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและชนชั้นระดับหมู่บ้านเท่านั้น ดังนั้นแนวทางการปรับเปลี่ยนการพัฒนาชนบทที่เน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วม จึงเป็นเพียงแนวคิดและกระบวนการที่ ปรากฏในเชิงทฤษฎีไม่ได้เกิดขึ้นจริงในทางปฏิบัติ ซึ่งรัฐควรมีการผลักดันให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม อย่างจริงจัง (Active Participation) ในการดำเนินการพัฒนาโดยมีหลักการที่สำคัญคือ

1. การมีส่วนร่วมเป็นวิธีการที่ได้มาซึ่งข้อมูลเกี่ยวกับสภาพท้องถิ่นความต้องการ เจตคติ ของประชาชน
2. ถ้าประชาชนมีส่วนร่วมในการคิดค้นปัญหาและแผนการพัฒนาแล้วจะทำให้ประชาชน ยอมรับแผนงานโครงสร้างการพัฒนานั้น ๆ
3. หลักการประชาธิปไตยพื้นฐาน คือ การที่ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการพัฒนา ท้องถิ่นของตนเอง (อลิศรา ขูชาติ, นวรัตน์ สุวรรณพอง และวิไลวรรณ โภยกแก้วพริ้ง. 2538 : 5)

4. ความขัดแย้งของเกษตรกรจากการจัดการทรัพยากรน้ำของหน่วยราชการ

ในช่วงที่ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลภาคสนามที่บ้านข่อยได้ หมู่ที่ 10 และหมู่ที่ 11 ตามลบ้านข่อยกลุ่มเกษตรกรได้เล่าให้ฟัง เกี่ยวกับปัญหาในการทำมาหากินและน้ำในคลองชลประทาน โดยชาวบ้านได้ร้องขอผ่านผู้วิจัย ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าเป็นข้าราชการโดยหวังว่าผู้วิจัยสามารถที่จะ นำข้อเสนอสื่อถึงเจ้าหน้าที่ระดับสูงที่จะช่วยแก้ปัญหา และความต้องการที่ชาวบ้านได้เสนอ ปัญหาที่

ชาวบ้านได้แสดงออกมาคือ การที่รัฐบาลโดยกรมชลประทาน จะทำการปรับคลองชลประทานให้ตื้นขึ้น (ชาวบ้านเรียกว่า "ปีบคลอง") ให้น้ำอยู่ในลากล่องน้อยลง เพื่อเป็นการประหยัดน้ำ ชาวบ้านหรือเกษตรกรที่อยู่ท้ายคลอง เห็นว่าการกระทำดังกล่าวจะทำให้เกษตรกรที่อยู่ท้ายคลองขาดแคลนน้ำในหน้าแล้งอย่างหนัก โดยพยายามยกกรณีตัวอย่างที่เกิดขึ้นในตำบลสี่คลอง และเนื่องจากในสภาพปัจจุบัน การทำนาในเขตพื้นที่ตำบลบ้านข่อยเป็นเขตชลประทาน ชาวบ้านได้รับการจัดสรรน้ำเพื่อการเพาะปลูกโดยไม่เป็นธรรม ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า คนที่มีเงินหรือเป็นผู้นำในระดับหมู่บ้าน มักจะได้รับน้ำจากคลองชลประทานอย่างสม่ำเสมอ ไม่ต้องไปร้องขอ ตรงกันข้ามกับชาวบ้านที่อยู่ในกลุ่มล่างของหมู่บ้าน จะต้องไปร้องขอจากเจ้าหน้าที่ จึงจะปล่อยน้ำให้ทำการเพาะปลูก ชาวบ้านมีความขัดแย้งในเรื่องการใช้น้ำจากคลองชลประทานในหน้าแล้ง และช่วงต้นฤดูเพาะปลูก ชาวบ้านบางส่วนไม่พอใจการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ที่ให้บริการที่ไม่ยุติธรรม ปัญหาเรื่องน้ำเพื่อการเพาะปลูก เป็นจุดที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในหมู่บ้าน และจะเป็นปัญหาใหญ่ต่อไปในอนาคต เพราะชาวบ้านต้องแย่งน้ำกันการเพาะปลูก และบริโภคอุปโภค ซึ่งเป็นความขัดแย้งทางสังคมทีเดียว กล่าวคือ เป็นการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรที่มีจำกัด โดยที่เป้าหมายของคู่ความขัดแย้ง ไม่เพียงแต่อยู่ที่การพยายามกระทำให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการเท่านั้น แต่รวมถึงการพยายามลบลบบาท หรือทำร้ายหรือกำจัดอุปสรรคของตนออกไปอีกด้วย สำหรับความขัดแย้งในกรณีที่เกิดจากปัญหาน้ำคลองชลประทานได้เคยเกิดขึ้นมาแล้วในอดีต จากการศึกษาของฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537 : 223 - 224) ระบุว่าในปี พ.ศ. 2524 เมื่อกรมชลประทานประกาศว่าไม่ยอมปล่อยน้ำให้ชาวบ้านที่ทานาอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำลพบุรี โดยอ้างว่าน้ำน้อยไม่พอผลิตกระแสไฟฟ้า ชาวบ้านที่มีนาอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำลพบุรีหลายหมู่บ้าน ได้รวมตัวกันนับหมื่นคนได้ใช้จอบขุดคลองชลประทานของรัฐ เพื่อเปิดทางให้น้ำเข้ามาในนาฝั่งขวา เพื่อทำนาปรัง เจ้าหน้าที่กรมชลประทานไปแจ้งเจ้าหน้าที่อำเภอ แต่ฝ่ายตำรวจไม่สามารถทำอะไรได้ เพราะมีคนพร้อมใจกันทำผิดกฎหมายมากมายอย่างไม่เคยมีมาก่อน สิบปีต่อมาคือ ปี พ.ศ. 2534 ชาวบ้านฝั่งขวาของแม่น้ำลพบุรีก็วางแผนจะทำอย่างเดียวกัน ในอดีตจะเห็นว่าเป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ชลประทาน แต่ในปัจจุบันความขัดแย้งได้ขยายไปสู่ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านหรือเกษตรกรด้วยกันเอง เป็นการบั่นทอนความสามัคคีของชาวบ้านที่เคย

มีในอดีต ลักษณะดังกล่าวจะทำให้ชุมชนมีความอ่อนแอ การรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือตนเองไม่สามารถเกิดขึ้นได้ การสื่อสารของรัฐบาลในเรื่องแนวนโยบายเกี่ยวกับการใช้น้ำจากคลองชลประทานเพื่อการเพาะปลูกเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งในสถานการณ์ปัจจุบัน และการทำความเข้าใจระหว่างชาวบ้านด้วยกัน ผู้นำของหมู่บ้านจะต้องเป็นตัวกลางในการทำให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน ในการใช้น้ำร่วมกัน โดยเจ้าหน้าที่ชลประทานและเจ้าหน้าที่ฝ่ายอื่น ๆ ต้องไม่เลือกปฏิบัติ ควรจัดสรรทรัพยากรน้ำด้วยความยุติธรรม ควรเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้มีส่วนร่วมในการจัดสรรทรัพยากรน้ำอย่างแท้จริงและสิ่งที่ผู้วิจัยได้พบเห็นในระหว่างที่ทำงานในภาคสนาม ดูเหมือนว่าเกษตรกรยังมีความเข้าใจต่อความจำเป็นที่ต้องประหยัดน้ำน้อยมาก เกษตรกรมองว่าเป็นกลวิธีของเจ้าหน้าที่ชลประทานที่มุ่งหาผลประโยชน์ด้วยการเก็บกักน้ำ หรือการปล่อยน้ำ เกษตรกรกลุ่มใดรายใดสามารถเข้าถึงเจ้าหน้าที่ชลประทานก็ได้รับการจัดสรรน้ำตามที่ต้องการ สำหรับพื้นที่ทำนาในเขตตำบลบ้านข่อย แม้ว่าเป็นพื้นที่ในเขตชลประทาน จากการสังเกตของผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า หลายพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลคลองชลประทานมีพื้นที่ดอนและลุ่ม กล่าวคือ เป็นพื้นที่ที่ยังไม่ได้รับการจัดรูปที่ดินเพื่อการเกษตร และมีพื้นที่เหมาะสมกับการรับน้ำจากคลองชลประทาน เกษตรกรได้ทำการสูบน้ำจากคลองชลประทานผ่านคลองไส้ไก่ ซึ่งมีลักษณะดินเหนียว เพราะถูกดินทับถม และคลองไส้ไถดังกล่าวก็ไม่ได้ได้รับการพัฒนา ทำให้เกษตรกรมีความยากลำบาก ยกเว้นเกษตรกรที่มีนาใกล้คลองชลประทาน เกษตรกรมีความขัดแย้งกันบ่อย ๆ ระหว่างเกษตรกรที่มีนาใกล้คลองกับผู้ที่มีนาห่างไกลคลองชลประทานในเรื่องการเก็บกักน้ำต้นทุน รัฐบาลควรร่วมมือกับเกษตรกรในการปรับปรุงพื้นที่นา และปรับปรุงคลองไส้ไถให้มีสมรรถภาพในการรองรับน้ำจากคลองชลประทานให้มากที่สุด เพื่อประโยชน์ต่อเกษตรกรที่มีพื้นที่นาที่อยู่ห่างไกลจากคลองชลประทาน

5. การขาดประสิทธิภาพในการประสานงานของหน่วยงานต่าง ๆ ของกระทรวงหลักในระดับพื้นที่

ในการพัฒนาชนบทตามแนวทางที่รัฐบาลได้กำหนดให้กระทรวงหลัก ได้แก่ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงศึกษาธิการ และกระทรวงมหาดไทย ให้วางแผนและดำเนินการร่วมกันในระดับพื้นที่ จากการที่ผู้วิจัยได้สนทนากับเกษตรกรในพื้นที่เกี่ยวกับโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่ลงไปยัง

พื้นที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความวิตกกังวลในเรื่องตลาด เนื่องจากผลผลิตทางการเกษตรไม่ว่าจะเป็น
 วนด้านพืชหรือสัตว์ มักประสบปัญหามากในด้านตลาดเกษตรกร ไม่มีความมั่นใจในความสำ
 เร็จของ
 โครงการ ทำให้เกิดความลังเลในการเข้าร่วมโครงการนอกจากนี้เกษตรกรบางส่วนยังขาดทักษะ
 ที่จะปฏิบัติงานตามกิจกรรมของโครงการ กรณีดังกล่าวแสดงให้เห็นการขาดการประสานงาน
 ระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ของกระทรวงต่าง ๆ ในระดับพื้นที่ เกษตรกรขาดความมั่นใจใน
 เรื่องราคา การตลาด และเห็นว่ามียัตราการเสี่ยงสูงกว่าการทำนา ขณะเดียวกัน เกษตรกร
 ควรมีความรู้และทักษะในการทำกิจกรรมอื่น ๆ นอกจากการปลูกข้าว เพื่อให้เกษตรกรมี
 ความพร้อมในการรองรับรูปแบบการดำเนินงานตามโครงการ แต่ละหน่วยงานไม่มีแผนงานที่
 รองรับและเอื้อต่อกัน หน่วยงานต่าง ๆ ของแต่ละกระทรวงไม่ยึดเป้าหมายที่ประชาชนมักจะ
 ทำงานตามท่ส่วนกลางกำหนดให้เท่านั้น ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาให้กับประชาชน
 ลักษณะการทำงานของหน่วยงานของกระทรวงต่าง ๆ ในระดับพื้นที่ไม่ได้ประสานงานในการ
 วางแผนโครงการ ทั้งด้านพื้นที่ กลุ่มประชากรเป้าหมาย เพื่อให้มีกิจกรรมของโครงการ
 สนับสนุนซึ่งกันและกัน อันจะทำให้โครงการทุกโครงการบรรลุเป้าหมายข้อสั่งเกิดจากการที่
 ได้ทำงานในภาคสนามของผู้วิจัย เห็นว่า หากเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายได้ร่วมมือกันทำงาน มีเซเพียงพอ
 เพื่อให้เกษตรกรได้รับปัจจัยการผลิต เช่น เมล็ดพันธุ์พืช พันธุ์พืช ฯลฯ หรือการนำข้อมูลไปแจ้ง
 เฉพาะในที่ประชุมสภาตำบลเท่านั้น การที่จะให้ชาวบ้านหรือเกษตรกรยอมรับสิ่งใหม่ ๆ ที่เป็น
 โครงการพัฒนาของรัฐบาล ควรมีกระบวนการปรับกระบวนการทัศนคติของเกษตรกรหรือชาวบ้าน การ
 เตรียมความพร้อมในด้านความรู้และทักษะเพื่อรองรับการปรับเปลี่ยนกิจกรรม รวมทั้งการได้รับ
 ข้อมูลด้านราคาและการตลาดของผลผลิต ระบบบริหารโครงการของรัฐจะต้องมีการกระจายอำนาจ
 อย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านงบประมาณที่ทุกกระทรวงควรจะกระจายไปไว้ในระดับ
 ท้องถิ่น หน่วยงานต่าง ๆ ของแต่ละกระทรวงในระดับพื้นที่ ควรร่วมมือในการกำหนดกิจกรรม
 ของโครงการต่าง ๆ ตามหน้าที่และภารกิจของตน แต่ในสภาพที่เป็นจริงแต่ละกระทรวงค่อนข้างจะ
 ดำเนินงานเป็นเอกเทศ จึงมีความจำเป็นต้องมีการปรับระบบการทำงานให้มีการประสาน
 งานในระดับกิจกรรมของโครงการในระดับพื้นที่

6. ความด้อยประสิทธิภาพและคุณภาพของเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่

เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมในระดับพื้นที่โดยตรง คือ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรที่อยู่ในระดับตำบล นอกจากนี้ก็เป็นเจ้าหน้าที่ของกระทรวงสาธารณสุขและเจ้าหน้าที่พัฒนากรอำเภอ ในการทำงานของผู้วิจัยในภาคสนาม ทำให้ทราบว่ารัฐบาลได้จัดสวัสดิการให้แก่เจ้าหน้าที่ของรัฐเหล่านี้ในรูปของบ้านพักประจำอยู่ในหมู่บ้าน โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ได้แก่ เจ้าหน้าที่เกษตรตำบลดังกล่าว ไม่ได้อยู่บ้านพัก ไปพักอยู่ในเมือง สภาพของบ้านพักคู่พัง ไม่ได้รับการดูแลรักษา ชาวบ้านกล่าวว่า เป็นการสิ้นเปลืองงบประมาณที่สร้างบ้านพัก ชาวบ้านมองว่า เจ้าหน้าที่เกษตรเหล่านี้ขาดความมุ่งมั่นในการทำงาน ชาวบ้านมองเจ้าหน้าที่เกษตรและพัฒนากรด้วยความไม่ศรัทธาเชื่อมั่น เกษตรกรมักพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า รัฐบาลหาเจ้าหน้าที่ของรัฐเหล่านี้มาได้อย่างไร ไม่ได้ช่วยเหลือเกษตรกรอย่างแท้จริง ขาดความกระตือรือร้น ไม่อุทิศเวลาให้กับเกษตรกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเกษตรระดับตำบล ยังขาดความรู้และชำนาญวิชาการเกษตรในท้องถิ่นที่ตนเองมีหน้าที่รับผิดชอบ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐมีประสิทธิภาพและคุณภาพต่ำ ปัญญา หิรัญธรี (2532 : 468 - 472) ได้กล่าวถึงปัญหาทางด้านเจ้าหน้าที่ของรัฐในการพัฒนาการเกษตรในตนเองเดียวกันว่า ปัญหาในเรื่องการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งเป็นปัญหาที่กล่าวกันอยู่เสมอว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐส่วนมากขาดความรู้ความสามารถในการปฏิบัติงาน มีทัศนคติและอุดมการณ์ที่ไม่เหมาะสมในการปฏิบัติงาน ตลอดจนมักจะขาดความรับผิดชอบต่องานในหน้าที่ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะหน่วยงานต้นสังกัดของเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับพื้นที่ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาประสิทธิภาพและคุณภาพของเจ้าหน้าที่และเจ้าหน้าที่ของรัฐเองขาดการพัฒนาตนเอง เจ้าหน้าที่ของรัฐเหล่านี้ควรที่จะชวนช่วยหาความรู้ต่าง ๆ เพิ่มเติมอยู่เสมอ ทั้งวิชาการเกษตรและเรื่องอื่น ๆ เพื่อพร้อมที่จะเป็นที่พึ่งด้านความรู้แก่เกษตรกรได้ตลอดเวลา นอกจากความรู้เหล่านี้แล้วความสามารถทางสังคมของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเกษตรจะต้องได้รับการพัฒนาให้เกิดขึ้นในตนเอง รวมทั้งการมุ่งมั่นในการทำงานและความเป็นผู้ที่มีความประพฤติดีและเป็นสุจริตชน ดังนั้น การพัฒนาเจ้าหน้าที่ของรัฐเหล่านี้ ในรูปของการฝึกอบรม การศึกษาต่อ การประชุมสัมมนา และการทัศนศึกษา เป็นกิจกรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง และเป็นความจำเป็น ทุอย่างใดจึงจะทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเหล่านี้ มีจิตสำนึกที่จะทำงานตอบสนองความต้องการ

ของประชาชนมากกว่าการตอบสนองต่อเจ้าหน้าที่ในระดับอำเภอและจังหวัด หากเจ้าหน้าที่การเกษตรไม่ได้รับการพัฒนา การที่จะนำนวัตกรรมหรือสิ่งใหม่ไปสู่เกษตรกรจึงเป็นเรื่องยากที่เกษตรกรจะยอมรับโครงการต่าง ๆ ของรัฐจึงล้มเหลว เพราะขาดความร่วมมือจากกลุ่มเกษตรกร

7. การขยายตัวของแรงงานรับจ้างในหมู่บ้าน

ในการสำรวจหมู่บ้านที่เป็นพื้นที่เป้าหมายของผู้วิจัยโดยการสัมภาษณ์ พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ในตำบลบ้านข่อยหมู่ที่ 10 และหมู่ที่ 11 (บ้านข่อยใต้) ส่วนใหญ่แล้วเป็นชาวนารับจ้าง ชาวนาจน ซึ่งประกอบด้วยชาวนาขนาดย่อม ชาวนาผู้เช่าทั้งหมดและชาวนารับจ้าง จากการศึกษาวิจัยของ Shigharu Tanabe (วิทยากร เชียงกูล. 2526 : 143 - 144) ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า ในสภาพที่ชาวนาต้องเผชิญกับค่าเช่าสูงชันและต้นทุนการผลิตอย่างอื่น ๆ ที่สูงขึ้น ชาวนาขนาดย่อมที่มีที่ดินครองเฉลี่ย 16.49 ไร่ พบว่า เป็นการยากที่จะผลิตผลผลิตให้ได้สูงกว่าระดับ เพื่อใช้บริโภคประทังชีพ และพวกเขาจำเป็นต้องหารายได้จากการทำงานรับจ้างและงานอื่น ๆ เพิ่มขึ้นทุกปี ปรากฏการณ์หมู่บ้านข่อยใต้ในขณะนี้ มีลักษณะเช่นเดียวกับผลการศึกษาดังกล่าวที่อยุธยา เนื่องจากชาวนาหรือเกษตรกรส่วนใหญ่ของบ้านข่อยมีที่ดินจำกัดเป็นชาวนาขนาดย่อม ต้องเช่าที่ทำการประกอบกับประสิทธิภาพการผลิตที่ต่ำ ได้ผลผลิตน้อย ขณะเดียวกันราคาผลผลิตได้ไม่แน่นอน บางปีต่ำมาก และการทำนาปัจจุบันเกษตรกรมีต้นทุนสูงจากการสนทนากับเกษตรกรหลายคน มองเห็นว่า การทำนาปัจจุบันมีความเสี่ยงสูง ค่าตอบแทนต่ำ ไปเป็นแรงงานรับจ้างดีกว่า และเนื่องจากพื้นที่การทำนาในภาคกลาง เป็นเขตชลประทานสามารถทำนาปรังได้มากกว่าที่อื่น และเป็นการผลิตเพื่อขาย ต้องใช้ทุนและแรงงานสูง ความจำเป็นที่ต้องใช้แรงงานมีสูง ทำให้มีการจ้างแรงงานทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง ชาวนาจ้างหลายคนเล่าให้ฟังว่า พวกเขาทำงานได้สารพัด นอกจากรับจ้างทำนาแล้ว ยังรับจ้างทำงานอื่น ๆ ทุกชนิดเท่าที่จะหาทำได้ เช่น ขุดดิน ตักน้ำ ล้างจาน ตามร้านค้าที่มีในหมู่บ้าน เป็นช่างฝีมือ เป็นต้น

สำหรับคนหนุ่มสาวที่มีอยู่ในหมู่บ้านขณะนี้ มีเหลืออยู่น้อยมาก ด้วยการขยายตัวของทุนนิยมเข้ามาในเขตจังหวัดใกล้เคียง ๆ กับกรุงเทพฯ เช่น อยุธยา สระบุรี และลพบุรี ได้เกิดโรงงาน สถานประกอบการต่าง ๆ คนกลุ่มนี้ที่พอมีความรู้อยู่บ้าง ก็หันตัวเองเข้าไปทำงานในภาคอื่น ๆ นอกภาค

เกษตรกร พ่อแม่ของคนหนุ่มสาวเหล่านั้นเล่าว่า จำเป็นต้องให้ลูกเข้าไปทำงานตามโรงงานต่าง ๆ เนื่องจากได้ค่าตอบแทนสูงกว่า งานเบากว่าการทำงาน ดังนั้น แรงงานในภาคเกษตรที่หมู่บ้านข่อยได้ในปัจจุบันจึงเป็นแรงงานที่ค่อนข้างสูงอายุ และเป็นแรงงานรับจ้างค่อนข้างมาก ทั้งนี้เป็นเพราะ เกษตรกรหลายครัวเรือนมีภาระหนี้สินมาก และเป็นวงจรที่ไม่มีจุดสิ้นสุด ทางออกของเกษตรกรเหล่านี้ จำเป็นต้องหารายได้เพิ่ม โดยการเป็นแรงงานรับจ้างชั่วคราว เพื่อนำรายได้มาใช้จ่ายเป็นค่าอาหาร เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค ส่วนรายได้จากการทำนาไปชำระเงินกู้

ผลพวงของการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาที่เกษตรกร โดยเฉพาะในภาคกลาง ได้ผลิตเพื่อการค้าแทนการผลิตเพื่อการยังชีพ ทำให้เกษตรกรจำนวนมากได้กลายเป็นเกษตรกรผู้เช่าที่ดิน หลายรายสูญเสียที่ดินให้กับนายทุน กลายเป็นเกษตรกรรับจ้าง ดูเหมือนว่าเกษตรกรกลุ่มนี้ มีมากขึ้นในชุมชนบ้านข่อย เพราะการทำงานปัจจุบันต้องลงทุนสูง ราคาพืชผลไม่แน่นอน เสี่ยงต่อการขาดทุนเพิ่มขึ้น และการเป็นหนี้ที่เกษตรกรบ้านข่อยเห็นว่าเป็นวัฏจักรที่นำไปสู่ความยากลำบาก เกษตรกรในหมู่บ้านดังกล่าว จึงเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้าง อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการเป็นแรงงานรับจ้างมีโอกาสในการเสี่ยงน้อยก็ตาม แรงงานรับจ้างเหล่านี้จะได้งานก็เฉพาะช่วงฤดูหว่านหรือเก็บเกี่ยว ซึ่งต้องการแรงงานมาก ในช่วงที่หมดฤดูดังกล่าวแล้ว เกษตรกรกลุ่มนี้ก็ต้องเคลื่อนย้ายไปหางานอื่น ๆ นอกภาคเกษตรซึ่งต้องออกนอกพื้นที่ และงานนอกภาคเกษตรก็จำเป็นต้องใช้ความรู้ทักษะเพียงพอจึงจะหางานได้ง่าย ซึ่งมักจะเป็นกรรมกรก่อสร้าง ต้องละทิ้งบ้านเรือน โดยเฉพาะนอกฤดูการทำนารับจ้างทำงาน เช่น งานสร้างถนน งานก่อสร้าง เป็นต้น การขยายตัวของแรงงานรับจ้างในหมู่บ้านเป็นปรากฏการณ์ที่ชี้ให้เห็นการพึ่งพาเศรษฐกิจทุนนิยมโลกในระดับที่สูงขึ้น

8. การระบาดของยาบ้าในกลุ่มเกษตรกร

ประชากรในชนบทของไทย เป็นประชากรกลุ่มใหญ่ของประเทศ ซึ่งมีบทบาทที่สำคัญยิ่งต่อกระบวนการพัฒนาชนบท เป็นประชากรเป้าหมายของการพัฒนาชนบท สมจิต โยระสง (2537 : 126) ได้กล่าวถึงความสำคัญของประชากรเป้าหมายไว้ดังนี้

(1) เป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ จากสถิติปี 2534 ประชากรทั้งประเทศมีจำนวน 56,961,030 คน อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลเพียงจำนวน 10,044,334 คน แต่อาศัยอยู่นอกเขตเทศบาลถึง 46,916,696 คน จำนวนประชากรเช่นนี้ ย่อมมีความสำคัญต่อกระบวนการพัฒนา ตลอดจนความมั่นคงของประเทศ

(2) เป็นกลุ่มทรัพยากรบุคคลที่มีความสำคัญยิ่งต่อกระบวนการผลิตปัจจัยพื้นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านอาหารเพราะประชากรที่อาศัยอยู่ในชนบทส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลัก ซึ่งอาชีพการเกษตรเป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการผลิตปัจจัยเพื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

(3) เป็นแหล่งแรงงานที่สำคัญของประเทศและแรงงานที่สำคัญที่ออกไปทำงานต่างประเทศ ประชากรที่อาศัยอยู่ในชนบทเป็นแรงงานสำคัญ และแหล่งแรงงานที่สำคัญของประเทศ โดยเฉพาะการใช้แรงงานผลิตในพื้นที่แรงงานผลิตและบริการในเขตเมือง นอกจากนี้ยังมีอีกส่วนหนึ่งไปใช้แรงงานต่างประเทศ แรงงานส่วนนี้เป็นส่วนหนึ่งที่เพิ่มรายได้ประชาชาติให้แก่ประเทศ

(4) เป็นตัวแปรสำคัญต่อการเพิ่มหรือลดรายได้ประชาชาติ ประชากรที่อยู่ตามชนบท มีบทบาทด้านการผลิต ด้านการใช้แรงงาน ถ้าผลผลิตเพิ่ม ราคาผลผลิตสูง ย่อมมีผลทำให้รายได้ประชาชาติสูงขึ้น และในทางอ้อมเดียวกัน ถ้าผลผลิตลดราคา ผลผลิตตกต่ำ ย่อมมีผลกระทบต่อรายได้ประชาชาติเช่นเดียวกัน

(5) เป็นตัวแปรที่มีความมั่นคงของประเทศ ทั้งนี้เพราะว่าผู้อาศัยอยู่ในชนบท เป็นกลุ่มประชากรจำนวนมาก จึงเป็นกลุ่มที่สำคัญที่สุดต่อกระบวนการการพัฒนา อันจะก่อให้เกิดความมั่นคงของประเทศ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและเสถียรภาพของชาติ

ประชากรในชนบทของไทยส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ดังนั้นเกษตรกรจึงเป็นประชากรเป้าหมายที่สำคัญกลุ่มหนึ่งในการพัฒนาชนบท ในการทำงานของเกษตรกรเป็นการทำงานที่ต้องอาศัยแรงงานคนเป็นหลัก สุขภาพอนามัยของเกษตรกร จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งที่เอื้อต่อความสำเร็จในการพัฒนาชนบท หากเกษตรกรมีสุขภาพอนามัยที่อ่อนแอ เป็นโรคภัยไข้เจ็บ เกษตรกรก็ไม่สามารถทำการผลิตได้ เมื่อทำการผลิตไม่ได้ เกษตรกรไม่สามารถหารายได้ได้ ทำให้เกิดปัญหาความยากจนตามมา และนำไปสู่วงจรแห่งความเลวร้าย (ยูวันท์ วูมิเมซี, เสมอ จันทรุพน และชินรัตน์ สมสืบ. 2537 : 59)

สำหรับประเด็นในเรื่องปัญหาสุขภาพอนามัยของเกษตรกรนั้น ขึ้นอยู่กับสภาพปัจจัยหลายประการ มูลเหตุหลักที่มีผลต่อสุขภาพอนามัยของเกษตรกรโดยตรงดังนี้

1. ประชากรและการเพิ่มของประชากร
2. ภาวะเศรษฐกิจสังคม ประเพณี และความเชื่อ
3. สิ่งคุกคามสุขภาพอนามัยเกิดจากอาชีพ
4. อาหารและการบริโภค
5. นโยบายการบริหารงานของรัฐ

(สมจิต คะโยธา. 2537 : 132 - 135)

ในการปฏิบัติงานของผู้วิจัยในภาคสนามที่ได้มีโอกาสพบปะชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรของตำบลบ้านข่อยใต้ หมู่ที่ 10 และหมู่ที่ 11 พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อสุขภาพอนามัยของเกษตรกร นอกจากปัจจัยหลัก ๆ 5 ประการดังที่กล่าวข้างต้นยังมีปัจจัยที่คุกคามต่อสุขภาพอนามัยของเกษตรกรในปัจจุบันและในอนาคตของหมู่บ้านคือเกษตรกรทั้งชายและหญิงในหมู่บ้านนิยมเล่นยาบ้า โดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อเพิ่มผลผลิต โดยเฉพาะเกษตรกรรับจ้างที่ต้องใช้แรงงานเพื่อแลกเปลี่ยนกับค่าจ้างทำงานในไร่และนอกไร่ นานี้เนื่องจากมาจากการที่ชาวนาในภาคกลางถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลกเป็นสัดส่วนมากกว่า ชาวนาภาคอื่นก็มีส่วนทำให้ชาวนาภาคกลางถูกดึงเข้าไปสัมพันธ์กับระบบตลาดและนายทุน การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยและรัฐบาลมากกว่าชาวนาในภาคที่อยู่ห่างไกลออกไป และทำให้ชาวนาภาคกลางถูกกลืนเกลายให้ยอมรับระบบทุนนิยมมากกว่าชาวนาที่พึ่งตนเอง (วิทยากร เชียงกูล. 2526 : 181) และนับแต่ปี 2504 เป็นต้นมา รัฐบาลได้เลือกเส้นทางทุนนิยมในการพัฒนาเศรษฐกิจไทย เพื่อให้เชื่อมสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมโลกยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เลือกใช้ เอนเอียงไปทางด้านยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิด เมื่อมีการเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมจากการผลิตเพื่อทดแทนนำเข้า มา เป็นการผลิตเพื่อการส่งออก (รังสรรค์ ธรนะพรพันธุ์. 2538 : 113) การแผ่ขยายของทุนนิยมในภาคกลาง ทำให้มีการใช้ทุนในการผลิตสาขาเกษตรเพิ่มขึ้น ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาระดับพลังทางการผลิตที่สูงขึ้นจากเมื่อ 3 ทศวรรษก่อน ขณะเดียวกันทุนนิยมก็ได้เพิ่มความแตกต่างทางชนชั้น ทำให้ชาวนายากจนลงและกลายเป็นชาวนารับจ้างเพิ่มขึ้น ชาวนาที่บ้านข่อยใต้ก็ได้รับผลเช่นเดียวกัน เกิดความยากจนและเป็นชาวนารับจ้าง ชาวนากลุ่มดังกล่าวนี้ต้องใช้แรงงานเพื่อแลกเปลี่ยนกับรายได้ การที่จะทำงานให้มีรายได้มากขึ้นจำเป็นต้องลงแรงมากขึ้น เกษตรกรจึงหาหนทางในการเพิ่มผลผลิตด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยเฉพาะ

กลุ่มแรงงานรับจ้างได้ย่ำยาที่มีจำหน่ายในชุมชน เป็นตัวเร่งให้ร่างกายมีความแข็งแรงอดทน มีความขยันขันแข็ง และสามารถทำงานได้มากขึ้น ซึ่งเป็นความเชื่อและค่านิยมของเกษตรกรเอง พฤติกรรมของเกษตรกรดังกล่าว มีผลต่อสุขภาพของเกษตรกร เพราะยาบ้าเป็นยาเสพติดชนิดหนึ่ง ที่มีโทษต่อร่างกาย และเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย เกษตรกรมีความเชื่อที่ผิดและมีแนวโน้มที่จะ ขยายมากขึ้นในกลุ่มเกษตรกร ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ เกษตรกรส่วนใหญ่ในพื้นที่ ยังขาดความรู้ความ เข้าใจในคุณสมบัติของยาบ้า ซึ่งเกษตรกรมีความเห็นว่า ยาบ้าเป็นเครื่องดื่มบำรุงกำลังเช่นเดียวกับเครื่องดื่มอื่น ๆ ที่มีจำหน่ายในท้องตลาด เพียงแต่ส่งผลให้มีพลังในการทำงานมากกว่าเท่านั้น มิได้คำนึงถึงความร้ายแรงและความรุนแรงของยาบ้าที่มีต่อร่างกาย ซึ่งในความเป็นจริงแล้วยาบ้า เป็นยาเสพติดที่ก่อให้เกิดร้ายแรงต่อร่างกายมนุษย์ เป็นที่น่าสังเกตุว่า ยาบ้าได้แพร่ระบาดเข้าไปใน วิธีชีวิตของเกษตรกร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกษตรกรรับจ้าง เกษตรกรรับจ้างส่วนมากนิยมเสพยาบ้าด้วยเหตุผลว่า ยาบ้าส่งผลทางบวกอย่างมากต่อความสามารถในการทำงานของเกษตรกรที่ต้องใช้แรงงาน ความหลงเชื่อของเกษตรกรกลุ่มดังกล่าว อาจทำให้เกษตรกรต้องตกอยู่ในสภาวะของความล่มสลายของครอบครัว ทั้งนี้เนื่องจากยาบ้าเป็นตัวทำลายและบั่นทอนสุขภาพอนามัยของ เกษตรกร หากต้องประสบกับการสูญเสียชีวิตจากฤทธิ์ยาดังกล่าว ความยากลำบากจะเกิดขึ้นกับ ครอบครัวของเกษตรกร ซึ่งอาจจะกลายเป็นปัญหาของสังคมต่อไป

หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องควรที่จะได้มีการวางมาตรการทั้งด้านป้องกันและแก้ไข ในระยะสั้นและระยะยาว ทั้งในส่วนที่เป็นตัวเกษตรกรเอง และระบบภายนอกที่เป็นแหล่งผลิต และแหล่งจำหน่าย ปราบปรามการผิดกฎหมายที่เกิดขึ้น สะท้อนให้เห็นความอ่อนแอของข้าราชการ ที่รับผิดชอบในการปราบปรามยาเสพติดและอิทธิพลของผู้ผลิตและผู้จำหน่ายยาบ้าในระดับท้องถิ่น และระดับที่เหนือกว่า ซึ่งมีเครือข่ายโยงใยอย่างแนบแน่นกับชนชั้นที่มีอำนาจทางการเมือง ในระดับชาติ ที่ขาดจิตสำนึกในการเป็นพลเมืองดีของประเทศ ภาพสะท้อนที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ของการที่ยาบ้าระบาดเข้าไปสู่เกษตรกร คือ การที่เกษตรกรขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโทษทางกฎหมายและพิษภัยของยาบ้าที่มีต่อสุขภาพและการไม่เห็นความสำคัญของการรักษา สุขภาพอนามัยของเกษตรกรเอง เกษตรกรมีความมุ่งหวังที่จะมีรายได้เพิ่มขึ้นเท่านั้น ซึ่งแสดง ให้เห็นถึงความไม่มีประสิทธิภาพของหน่วยงานที่รับผิดชอบในด้านการดูแลสุขภาพอนามัยของ

ประชากรในระดับชุมชนอีกด้วย ประเด็นที่เกี่ยวกับการระบาดของยาบ้าในกลุ่มเกษตรกร นับว่าเป็นประเด็นระดับชาติที่ทุกฝ่ายจะต้องร่วมมือกันแก้ไข มิให้ยาเสพติดดังกล่าวระบาดเข้าไปสู่เกษตรกรที่เป็นคนกลุ่มใหญ่ของประเทศ อันจะส่งผลต่อความมั่นคงของประเทศ

9. ความต้องการการศึกษานอกระบบของเกษตรกร

ความต้องการการศึกษานอกระบบของเกษตรกรดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 6 เมื่อสาระที่ได้จากการเสนอโดยเกษตรกรที่เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ซึ่งเป็นกระบวนการที่ดำเนินการศึกษาที่กำหนดเพื่อหาเจตจำนงที่แตกต่างจากการดำเนินงานที่ผ่านมาของหน่วยงานต่าง ๆ ที่รับผิดชอบ และเกี่ยวข้องกับจัดการศึกษานอกระบบ ที่มักจะกำหนดเป็นสูตรสำเร็จจากเบื้องบน ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม เกษตรกรที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยมีอิสระอย่างเต็มที่ในการกำหนดความต้องการของตนเอง การดำเนินการตามแนวทางดังกล่าวนี้ เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบท ที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ เป็นการใช้อนุญาของชาวบ้าน ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านหรือเกษตรกรเป็นผู้ที่รู้เรื่องเกี่ยวกับตนเองดีที่สุด การให้โอกาสเกษตรกรได้เสนอความต้องการ จะเป็นการสร้างข้อผูกมัดระหว่างความต้องการที่เกษตรกรเป็นผู้กำหนดเองและตัวเกษตรกร สำหรับความต้องการการศึกษานอกระบบที่ผู้วิจัยกล่าวถึงนี้ ได้พิจารณาใน 2 ประเด็นด้วยกัน คือ ความรู้ที่ต้องการ (เนื้อหา) และวิธีการในการทำให้การเรียนรู้ (กระบวนการเรียนการสอนและวิธีการอบรม)

9.1 ความรู้ที่ต้องการ (เนื้อหา)

จากการวิจัยพบว่า เกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ ได้ระบุความรู้ที่เกษตรกรเห็นว่า เป็นความจำเป็นต่อการดำรงชีพในโลกยุคปัจจุบัน ประกอบด้วยความรู้ด้านต่าง ๆ 4 ด้านดังนี้

(1) การศึกษาพื้นฐาน เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่จบการศึกษาเพียงแค่ประถมศึกษาปีที่ 4 และประถมศึกษาปีที่ 6 เพียงเล็กน้อย บางส่วนอ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ หากเกษตรกรไม่มีความรู้พื้นฐานดังกล่าวอย่างเพียงพอ จะเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตในปัจจุบันและอนาคต จะเห็นได้ว่า ความต้องการการศึกษานอกระบบด้านการศึกษาพื้นฐานนี้ สอดคล้องกับความต้องการด้านการศึกษานอกระบบตามที่ คูมส์ (1974 : 15) ได้กล่าวถึงไว้

ประการหนึ่งว่า ความต้องการด้านการศึกษาของปัจเจกชน คือ ความต้องการในด้านการศึกษาระดับขั้นพื้นฐานและเรื่องทั่ว ๆ ไป เช่น การเรียนรู้หนังสือ การอ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็น ดังนั้น การให้บริการการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่เกี่ยวกับการศึกษาระดับขั้นพื้นฐานในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายในระดับพื้นที่ ยังดำเนินการไม่ครอบคลุมกลุ่มประชากรเป้าหมาย กรมการศึกษานอกโรงเรียนควรขยายการบริการให้ครอบคลุมพื้นที่ที่มีความยืดหยุ่นและเปิดหน่วยเรียนอยู่ในหมู่บ้าน เกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ ในอนาคตจะต้องรับผิดชอบในการปกครองตนเองในรูปแบบขององค์การบริหารส่วนตำบล หากรัฐบาลไม่เตรียมคนให้มีสมรรถนะเพียงพอในการรองรับการกระจายอำนาจ การพัฒนาทางการเมืองก็อาจหยุดชะงักเช่นในอดีตที่ผ่านมา นอกจากนี้ การยกระดับความรู้พื้นฐานให้กับเกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ ดังกล่าว ยังเป็นการช่วยให้เกษตรกรบางส่วนสามารถปรับเปลี่ยนอาชีพจากการทำไร่นา (แรงงานภาคเกษตร) ไปสู่การทำงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการ เป็นการพัฒนาคนที่เอื้อต่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและบริการในชนบท

(2) การศึกษาด้านวิชาชีพ สภาพปัจจุบันและอนาคต การขยายตัวของภาคเกษตรของไทยมีแนวโน้มลดลง จากการวิจัยครั้งนี้ พบว่า เกษตรกรมีความต้องการในการปรับตัวให้สามารถทำงานอื่น ๆ ที่เป็นอาชีพเสริมของครัวเรือน เพราะเกษตรกรมองเห็นว่าการทำการเกษตรในปัจจุบันมีต้นทุนการผลิตสูง เมื่อเปรียบเทียบกับผลตอบแทนแล้วไม่คุ้มทุน หนทางของเกษตรกรก็คือการตกอยู่ในภาวะหนี้สินตลอดชีวิต ดังนั้น เกษตรกร จึงต้องการที่จะได้รับการพัฒนาให้มีความรู้และทักษะในวิชาชีพ เพื่อสามารถเข้าถึงตลาดแรงงานนอกภาคเกษตร ไม่ว่าจะเป็นงานก่อสร้าง ช่างไฟฟ้า ช่างเย็บเสื้อผ้า และอื่น ๆ ข้อที่น่าสังเกตก็คือ เกษตรกรเหล่านี้ส่วนใหญ่ต้องการเรียนรู้เพื่อไปเป็นแรงงานรับจ้างเท่านั้น มีเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่ต้องการที่จะสร้างงานด้วยตนเอง (อาชีพอิสระ) แตกต่างจากการศึกษาของ ศศิพัฒน์ ยอดเพชร และคณะ (2539 : 111) ที่ทำการศึกษารื่อง การติดตามผลการมีงานทำและฝึกอาชีพในชนบท ปี 2538 พบว่า ผู้สำเร็จการฝึกอาชีพที่ดำเนินการโดยสถาบันพัฒนาฝีมือแรงงาน กรมพัฒนาฝีมือแรงงาน มีจำนวนถึงร้อยละ 81.8 ที่ต้องการจะประกอบอาชีพอิสระ ทั้งนี้เป็นเพราะเกษตรกรไม่มีเงินทุน ไม่อยากเป็นหนี้เป็นสิน ความรู้ทางด้านอาชีพเหล่านี้ เกษตรกรบางส่วนจะนำไปใช้เป็นอาชีพเสริม

โดยมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ส่วนเกษตรกรรายย่อยที่ไม่มีที่ดินทำกิน เป็นแรงงานรับจ้าง
ต้องการที่จะนำความรู้ทางด้านวิชาชีพดังกล่าวไปเป็นเครื่องมือทำมาหากินควบคู่กับการเป็น
แรงงานรับจ้างในภาคเกษตร

อย่างไรก็ตาม แม้มุมมองของเกษตรกรต้องการเพียงเพื่อต้องการยกระดับตนเองให้เป็น
แรงงานกึ่งฝีมือ ที่ทำงานในสถานประกอบการท้องถิ่น (Informal Sector) แต่เนื่องจาก
จุดเปลี่ยนของสังคมไทยที่มีผลต่อการพัฒนาด้านแรงงานที่สำคัญประการหนึ่งคือ ในสมัยรัฐบาล
พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ.2533) นโยบายรัฐบาลในช่วงนั้นได้
พยายามผลักดันให้สังคมไทยเป็นสังคมที่กำลังก้าวเข้าสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (ศสพัฒน
ยอตเพชร. 2539 : 1) ความต้องการแรงงานในภาคอุตสาหกรรมในประเทศไทย จึงมีสูงมาก
ในประเด็นดังกล่าวนี้ หน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการพัฒนาอาชีพประชาชนในชนบทควรจะได้มีการเตรียม
พัฒนากำลังแรงงานที่มีอยู่ในภาคเกษตรให้สามารถเข้าสู่สถานประกอบการที่มีระบบการจัดการอย่าง
เป็นแบบแผน (Formal Sector) ซึ่งในปัจจุบันได้มีการกระจายออกไปสู่ส่วนภูมิภาคมากยิ่งขึ้น
ซึ่งได้มีการศึกษาแสดงให้เห็นว่า แม้แต่เกษตรกรผู้ยังทำงานอยู่ในภาคเกษตรก็ยังพบว่า มีจำนวน
ไม่น้อย (ราวร้อยละ 70) มีรายได้ค่อนข้างมากจากการทำงานนอกเกษตร (Off-Farm Works)
โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคบริการ (Moreman. 1987 : 2) มากยิ่งขึ้น ดังนั้นการพัฒนาอาชีพ
ประชาชนในชนบทส่วนหนึ่งอาจจะต้องยกระดับแรงงานภาคเกษตรที่มีอยู่เป็นจำนวนมากให้เป็นแรงงาน
กึ่งฝีมือให้สามารถทำงานในสถานประกอบการท้องถิ่น เพื่อให้มีรายได้เสริมหรือมีงานทำอีกส่วนหนึ่ง
เป็นการยกระดับแรงงานกลุ่มที่เป็นแรงงานกึ่งฝีมือให้มีทักษะเพิ่มขึ้นสามารถทำงานในสถานประกอบ
การที่มีระบบการจัดการอย่างเป็นแบบแผน กรมพัฒนาฝีมือแรงงาน กระทรวงแรงงานและสวัสดิการ
สังคม เป็นหน่วยงานที่จะสามารถช่วยสนับสนุนการพัฒนาในส่วนนี้ เพราะเป็นภารกิจโดยตรง คือ
ด้านการพัฒนาฝีมือแรงงาน โดยใช้กิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การฝึกเตรียมเข้าทำงาน การฝึกยก
ระดับฝีมือ การฝึกอาชีพชนบท เป็นต้น

(3) ความรู้ทางด้านเทคโนโลยีในการผลิตทางการเกษตร

เกษตรกรบ้านข่อยได้ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีที่ดินจำกัด ซึ่งเรียกว่า ชาวนากลาง
ชาวนาจน และชาวนารับจ้าง (วิทยากร เชียงกุล. 2526 : 142 - 143) ความรู้ทางด้าน

เทคโนโลยีในการผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมีฆ่าเชื้อโรค แมลงศัตรูข้าว ข้าวพันธุ์ใหม่ เป็นต้น เป็นความรู้ที่เกษตรกรเห็นว่าจะต้องรู้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต การทำนาในยุคปัจจุบัน ไม่สามารถที่จะทำการผลิตแบบดั้งเดิมได้อีกต่อไป เกษตรกรจะต้องค้นหากกรรมวิธีใหม่ ๆ ในการเพิ่มผลผลิตเพื่อลดการขาดทุน เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติงานทางด้านนี้ จึงต้องทำงานหนัก และต้องมีความรอบรู้ เพราะเกษตรกรมีความต้องการที่จะเรียนรู้มากขึ้น เจ้าหน้าที่ต้องสามารถเป็นที่ปรึกษาให้กับเกษตรกรได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ในสภาพปัจจุบัน เจ้าหน้าที่ดังกล่าวยังไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของเกษตรกรได้ อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากระแสการพัฒนาของประเทศไทย จะได้มุ่งไปที่การพัฒนาอุตสาหกรรม เนื่องจากแรงงานภาคเกษตรของไทยอยู่ในชนบทและมีศักยภาพต่ำ ไม่สามารถปรับเปลี่ยนเข้าไปสู่ภาคอุตสาหกรรมได้ ยังคงต้องทำงานในไร่นาต่อไปตามบรรพบุรุษ การเพิ่มความรู้ทางด้านเกษตรแผนใหม่ จึงมีความจำเป็นต่อเกษตรกรที่เป็นชาวนากลางและชาวนาจน นอกจากนี้ หากพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐศูนย์กลาง (รัฐที่มีความก้าวหน้าในระบบทุนนิยม) กับ รัฐบริวาร (รัฐที่พัฒนาต่อยกว่า) และรัฐกึ่งบริวาร ในระบบทุนนิยมโลกที่มีระบบเศรษฐกิจอยู่เพียง 1 ระบบแล้วความสัมพันธ์ดังกล่าวจะมีการแบ่งงานกันทำโดยที่รัฐศูนย์กลางจะผลิตสินค้าอุตสาหกรรม ส่วนรัฐบริวารจะผลิตสินค้าประเภทวัตถุดิบ สำหรับรัฐกึ่งบริวารจะผลิตทั้งสินค้าทั้งเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม (ดำรงคดี ฐานดี. 2532 : 91 - 92) ประเทศไทยในฐานะที่เป็นประเทศบริวารในระบบทุนนิยมโลก ความจำเป็นที่จะต้องผลิตสินค้าเกษตรเพื่อเป็นอาหารโลก ความรู้ทางด้านเกษตรแผนใหม่จึงเป็นความรู้ที่เกษตรกรจำเป็นต้องรู้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตโดยให้มีปริมาณที่มากขึ้น ขณะเดียวกันคุณภาพต้องดี สามารถแข่งขันกับตลาดโลกได้

(4) ความรู้ทางด้านเกษตรแบบผสมผสาน

รัฐบาลได้พยายามที่จะช่วยเหลือเกษตรกรไทย โดยเฉพาะเกษตรกรที่มีอาชีพทำนา ให้สามารถดำรงอยู่ได้โดยใช้นวัตกรรมต่าง ๆ ในแต่ละปี ซึ่งดูเหมือนว่าเป็นมาตรการเฉพาะกิจ เพื่อมิให้ชาวนาเดือดร้อน แต่เป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ เช่น การประกันราคาพืชผล การจำนำข้าวเปลือก การให้สินเชื่ออัตราดอกเบี้ยต่ำ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม รัฐบาลโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้พยายามแก้ปัญหาเกษตรกรโดย การให้เกษตรกรลดพื้นที่ทำนาภายใต้โครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร การปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตดังกล่าว เป็น

นวัตกรรมอย่างหนึ่งของรัฐบาล แต่เนื่องจากชีวิตของเกษตรกรส่วนใหญ่ มีชีวิตอยู่ในระดับที่เรียกว่าพอประทังชีวิตไปวันหนึ่ง ๆ หรือก็อยู่ในภาวะเป็นหนี้สินตลอดชีวิต เกษตรกรจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะกล้าเสี่ยงกับอนาคต โดยรับเอานวัตกรรมหรือวิทยาการใหม่ ๆ เพราะเกษตรกรไม่แน่ใจว่าจะอยู่ในภาวะการเสี่ยงหรือไม่ ดังนั้น ความรู้ที่เกี่ยวกับเกษตรแบบผสมผสานที่เป็นกิจกรรมในโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตรจึงเป็นความต้องการ จำเป็นที่เกษตรกรต้องเรียนรู้อย่างชัดเจน จากการวิจัยของผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรจำนวนมากไม่มีความรู้ความเข้าใจที่เพียงพอ เกษตรกรยังไม่เห็นตัวแบบของความสำเสร็จ จึงขาดความร่วมมือ ทำให้เป้าหมายของการพัฒนาประเทศไม่บรรลุผล หากรัฐบาลมีความมุ่งมั่นและมั่นใจว่าการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตรเป็นยุทธศาสตร์ที่จะช่วยให้เกษตรกรสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในยุคโลกาภิวัตน์ที่เต็มไปด้วยการแข่งขัน เกษตรกร กลุ่มเป้าหมายจะต้องได้รับการเรียนรู้แนวทาง และเป้าหมายของโครงการ รวมทั้งรายละเอียดที่เป็นสาระของเกษตรแบบผสมผสาน การจัดการและการตลาด

(5) ความรู้เกี่ยวกับระบบการทำงานขององค์การของรัฐและความรู้ด้านการตลาดและการจัดการ

ภารกิจและระเบียบวิธีปฏิบัติของหน่วยงานหรือองค์การของรัฐที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรโดยตรงเป็นสิ่งที่เกษตรกรควรที่จะได้รับรู้อย่างชัดเจนเพื่อการประสานงานและการเข้าถึงการให้บริการของรัฐ การที่เกษตรกรเข้าใจภารกิจต่าง ๆ และระเบียบวิธีปฏิบัติของหน่วยงานของรัฐ นอกจากจะทำให้การทำงานของหน่วยงานต่าง ๆ มีประสิทธิภาพแล้วยังให้ประโยชน์ต่อเกษตรกรในการตัดสินใจเลือกใช้บริการและสามารถเข้าถึงทรัพยากรและการบริการ ลดความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับเกษตรกร การถูกเอารัดเอาเปรียบน้อยลง เพราะเกษตรกรได้รับรู้ระเบียบวิธีปฏิบัติและเงื่อนไขต่าง ๆ ดังนั้นการสื่อสารของรัฐควรได้รับการปรับปรุงและพัฒนาให้สามารถนำข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับภารกิจ และระเบียบวิธีปฏิบัติของหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการทำงานของเกษตรกรไปสู่เกษตรกรโดยตรง

สำหรับความรู้ทางด้านการตลาดและการจัดการนับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งสำหรับเกษตรกรในยุคปัจจุบัน หากเกษตรกรมีความรู้ความสามารถด้านการตลาด และทักษะ

การจัดการอย่างเพียงพอจะทำให้เกษตรกรมีศักยภาพในการช่วยเหลือตนเองมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุทธศาสตร์ของการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ศักยภาพและความสามารถของเกษตรกรในด้านการตลาดและการจัดการจะเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้มีความเป็นไปได้สูง เนื่องจากเกษตรกรมีข้อมูลด้านการตลาดของสินค้าเกษตรอย่างเพียงพอ การผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรจะเป็นไปตามที่ตลาดต้องการ ขณะเดียวกันหากเกษตรกรมีความรู้ความสามารถและทักษะทางด้านการจัดการอย่างเพียงพอ เกษตรกรก็จะสามารถช่วยเหลือตนเองได้ตั้งแต่การวางแผนการผลิต การจัดหาเงินทุนในการผลิต การดำเนินการผลิตที่มีประสิทธิภาพและการจำหน่ายผลผลิต หากรัฐบาลมีความมุ่งมั่นที่จะแก้ปัญหของเกษตรกรในระยะยาวควรอย่างยิ่งที่จะต้องกำหนดแผนพัฒนาเกษตรกรให้มีความรู้ความสามารถด้านการตลาดและทักษะในการจัดการอย่างแท้จริง

เนื้อหาหรือความรู้ดังที่กล่าวข้างต้น เป็นความต้องการการศึกษานอกระบบที่วิเคราะห์มาจากความต้องการของเกษตรกร ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการศึกษานอกระบบ สามารถที่จะนำข้อค้นพบดังกล่าวนี้มาจัดโครงการการศึกษานอกระบบโรงเรียน หรือหลักสูตรฝึกอบรมเกษตรกร เป้าหมาย ในพื้นที่ดังกล่าวที่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกร

9.2 วิธีการในการให้การเรียนรู้

แนวทางการพัฒนาชนบทที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นแนวทางที่ทำให้ประชาชนหรือชาวบ้านมีบทบาทมากขึ้น ในการให้การเรียนรู้แก่เกษตรกรก็เช่นเดียวกัน วิธีการในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ ควรเป็นวิธีการที่เกษตรกรเห็นว่าเหมาะสมและสามารถเป็นไปได้ วิธีการที่เกษตรกรต้องการดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 6 นั้น ได้แก่ การฝึกอบรม การสาธิต การฝึกปฏิบัติการเยี่ยมชมฟาร์มไร่นาตัวอย่าง ควรให้เกษตรกรมีความรู้สึกเป็นกันเอง ซึ่งในการจัดดำเนินการไม่ว่าวิธีใดก็ตาม ผู้ดำเนินการควรพิจารณาถึงธรรมชาติของเกษตรกร พยายามให้เกษตรกรได้เห็นของจริง ลงมือปฏิบัติ และในบางเรื่องควรให้เกษตรกรได้สอนกันเองหรือในรูปแบบชาวบ้านสอนชาวบ้าน วิธีการในการให้การเรียนรู้แก่เกษตรกรดังกล่าวนี้ เป็นวิธีการที่ตรงกับความต้องการของเกษตรกร ผู้ดำเนินการซึ่งส่วนใหญ่มาจากหน่วยราชการ มีลักษณะ เป็นเจ้าหน้าที่ในสายตาของชาวบ้าน จะต้องปรับเปลี่ยนและปรับปรุงวิธีการในการให้การเรียนรู้ โดยจะต้องทำความเข้าใจเงื่อนไขต่าง ๆ ของเกษตรกรเงื่อนไขต่าง ๆ ของนวัตกรรมและเทคโนโลยี ข้อค้นพบ

จากการวิจัยของผู้วิจัยในระดับที่เกี่ยวกับวิธีการในการเรียนรู้ อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญคือ ระยะเวลาของการให้การเรียนรู้นั้น เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมโครงการหรือไม่เข้าร่วม เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่มีฐานะยากจน เป็นเกษตรกรรับจ้าง การหยุดงานเพื่อมาร่วมโครงการ ทำให้เกษตรกรขาดรายได้ จากการสนทนากับเกษตรกรและชาวบ้านทั่วไปในหมู่บ้านพบว่า โครงการอบรมของหน่วยงานบางหน่วยงาน ไม่มีชาวบ้านหรือเกษตรกรเข้าร่วมโครงการ หรือมีเพียง 2 - 3 คน เหตุผลประการหนึ่ง นอกจากสาระของเนื้อหาที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านหรือเกษตรกรแล้ว ช่วงเวลาและระยะเวลาของการให้การอบรมไม่เหมาะสมทางเลือกที่เป็นได้ก็คือ หน่วยงานที่ดำเนินการควรจัดสรรงบประมาณเพื่อจ่ายเป็นค่าเบี้ยเลี้ยงให้กับเกษตรกรเพื่อชดเชยกับการหยุดงานของเกษตรกร ระยะเวลาไม่ควรใช้เวลานานเกินไป และควรสอบถามเกษตรกรเกี่ยวกับช่วงเวลาที่เหมาะสมที่เกษตรกรสามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้

วิธีการในการให้การเรียนรู้สำหรับเกษตรกร ควรตอบสนองต่อความต้องการของเกษตรกร พิจารณาถึงธรรมชาติของเกษตรกร เจือใจและสภาพแวดล้อมของเกษตรกร ซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดความสำเร็จในการพัฒนาเกษตรกร

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ผลจากการศึกษาของผู้วิจัยครั้งนี้ มีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายดังนี้

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบทของไทย ควรให้ความสำคัญแก่ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการพัฒนาหมู่บ้าน เป็นการพัฒนาที่เรียกว่า การพัฒนาแบบภูมิปัญญาชาวบ้าน (The Indigenous Development Strategy) ซึ่งตลอดระยะเวลา 60 ปีที่ผ่านมา ภาครัฐมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมเศรษฐกิจไทย ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่มีผลกระทบต่อทั้งภาคประชาชนและภาคธุรกิจอย่างมหาศาลนั้น ภาครัฐบาลเป็นผู้ตัดสินใจ (รังสรรค์ ธาระพรพันธุ์. 2538 : 94) สำหรับผู้รับผลกระทบโดยตรงของการพัฒนาก็คือ ชาวบ้าน ในการกำหนดแนวทางพัฒนาในลักษณะที่สั่งการจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง มีโอกาสที่ผิดพลาดได้ง่าย แต่ละหมู่บ้านควรกำหนดแนวทางพัฒนาของตนเอง การเลือกแนวทางพัฒนาควรเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน รัฐบาล

ไม่ควรกำหนดแนวทางการพัฒนาโดยลำพัง ควรมอบภารกิจในการพัฒนาให้กับประชาชน หรือเปิดโอกาสให้ประชาชนให้ความเห็นชอบ โดยรัฐบาลควรกระจายอำนาจไปยังชุมชนอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เช่น ทรัพยากรน้ำ เป็นต้น และควรมุ่งเน้นให้เกษตรกรรายย่อยทริวิธวิธในการพัฒนาด้วยการพึ่งตนเอง บทเรียนในช่วงเวลาที่ผ่านมาของการพัฒนาประเทศเป็นเวลาหลายสิบปี จะเห็นว่าประชาชน/ชาวบ้านพึ่งรัฐบาลมาโดยตลอด และพิสูจน์ให้เห็นว่า การพึ่งรัฐบาลเพียงอย่างเดียวไม่สามารถที่จะช่วยให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้ ควรที่จะสนับสนุนและช่วยเหลือให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้ ควรที่จะสนับสนุนและช่วยเหลือให้เกษตรกรมีศักยภาพอย่างเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง รัฐบาลจะต้องดำเนินการในเรื่องโครงสร้างพื้นฐาน โรงพยาบาล สถาบันการศึกษาต่าง ๆ ให้ความพร้อมในหมู่บ้านชนบท สิ่งเหล่านี้จะเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง

2. หน่วยงานที่มีภารกิจในการให้การศึกษานอกระบบที่รับผิดชอบในพื้นที่บริการได้แก่ ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอเมืองลพบุรี ควรร่วมมือกับชุมชนในการขยายการให้บริการการศึกษานอกโรงเรียนประเภทการศึกษาสามัญหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย เข้าไปในหมู่บ้านชอย โดยจัดทำมีหน่วยเรียนในระดับหมู่บ้าน อาจใช้โรงเรียนบ้านชอยใต้ สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดลพบุรี หรือโรงเรียนบ้านเบิกวิทยาคม สาขาบ้านชอย สังกัดกรมสามัญศึกษา เป็นหน่วยเรียน จะเป็นการให้โอกาสแก่ชาวบ้านได้โดยระดับการศึกษาของตน และมีความสะดวกเนื่องจากใกล้บ้าน ส่วนการศึกษานอกระบบประเภทการศึกษาด้านอาชีพและการให้ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งมีหน่วยงานรับผิดชอบหลัก ๆ ได้แก่ กรมการศึกษานอกโรงเรียน กรมอนามัย กรมพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท กรมพัฒนาฝีมือแรงงาน สำนักงานคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ของประชาชน กรมอัยการ ฯลฯ ซึ่งหน่วยงานเหล่านี้มีหน่วยงานย่อยในสังกัดกระทรวงต่าง ๆ ปฏิบัติหน้าที่ในส่วนภูมิภาค ควรปรับวิธีการให้การศึกษานอกระบบแก่เกษตรกรหรือชาวบ้าน ให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำหนดเนื้อหาและวิธีการในการให้ประสบการณ์การเรียนรู้ ควรให้กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วม ซึ่งอาจใช้วิธีการจัดกลุ่มสนทนาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาความต้องการและควรมีการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นก่อนการให้บริการ

3. หน่วยงานของรัฐควรกำหนดมาตรการให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของเกษตรกรดังนี้

3.1 หน่วยงานของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในระดับจังหวัดและอำเภอควรส่งเสริมให้เกษตรกรรายย่อยที่มีที่ดินเพียงเล็กน้อยในหมู่บ้านชอยาได้ เป็นประชากรเป้าหมายในการเข้าร่วมโครงการปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตเพื่อการพาณิชย์ มาเป็นการผลิตเพื่อการยังชีพ เป้าหมายของการผลิตต้องเป็นการผลิตเพื่อกินและใช้ ต่อเมื่อมีส่วนเกินจึงนำออกขาย ทั้งนี้ เพราะการผลิตเพื่อการพาณิชย์ในอดีตที่ผ่านมา มีส่วนทำให้เกษตรกรมีภาระหนี้สินและทำลายความมั่นคงแห่งชีวิต (รังสรรค์ ชนะพรพันธ์. 2538 : 137) ซึ่งอาจดำเนินการตามแนวทางของผู้ใหญ่ วิบูลย์ เข็มเฉลิม หรือทฤษฎีใหม่ว่าด้วยการบริหารและจัดการที่ดินและแหล่งน้ำตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน ดังกล่าวแล้วในบทที่ 2

3.2 กรมพัฒนาฝีมือแรงงาน กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม ควรขยายงานการฝึกอบรมชนบทให้กับเกษตรกรเข้าบ้านหมู่บ้านชนบทและใช้หมู่บ้านเป็นสถานที่ให้การฝึกอบรม ควรจะปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกร และควรที่จะมีการศึกษาความต้องการความจำเป็นของอาชีพต่าง ๆ และของเกษตรกรเพื่อที่สามารถนำความรู้ไปประกอบอาชีพตรงกับความต้องการของตลาดแรงงานท้องถิ่น ขณะเดียวกันรัฐบาลควรสร้างงานและขยายงานเพื่อเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูแล้งไปสู่ท้องถิ่น นอกจากจะช่วยให้เกษตรกรมีรายได้เสริมแล้วยังจะช่วยยับยั้งการย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองได้ทางหนึ่งด้วย โดยเฉพาะการย้ายถิ่นตามฤดูกาล (Seasonal Migration)

3.3 รัฐบาลและชุมชนควรร่วมมือกันจัดตั้งกองทุนเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่มีรายได้ต่ำ เป็นผู้เช่าที่ดินทำกินและผู้รับจ้างทำการเกษตร ซึ่งไม่มีที่ทำกินของตนเอง และส่วนใหญ่อยู่ในภาวะเป็นหนี้เป็นสินตลอดชีวิต เงินทุนเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญปัจจัยหนึ่งที่เกษตรกรมีความต้องการ เพื่อแบ่งเบาภาระของรัฐบาลในเรื่องการจัดเงินทุนควรที่จะให้เกษตรกรได้มีการพึ่งตนเองมากขึ้น โดยการจัดกิจกรรมกองทุนพัฒนาหมู่บ้านขึ้น โดยรัฐจะต้องสนับสนุนงบประมาณในลักษณะเงินก่อนสมทบที่เท่าเทียมกับกองทุนที่ระดมจากประชาชน

3.4 เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติงานในระดับหมู่บ้านควรได้รับการพัฒนาเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการปฏิบัติงานให้สามารถให้คำแนะนำแก่เกษตรกรในเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่นให้คำแนะนำในการปราบศัตรูข้าว และได้รับการพัฒนาให้มีจิตสำนึกต่อการ

ให้บริการแก่ประชาชนในลักษณะที่เท่าเทียมกัน นอกจากนี้ควรชี้แจงทำความเข้าใจแก่เกษตรกร เกี่ยวกับการกิจและระเบียบปฏิบัติของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกษตรกรควรรู้เพื่อให้เกิดการ ประสานงานที่ดี

4. ชุมชนควรร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

4.1 ร่วมมือกันในการจัดตั้งตลาดกลางของชุมชน เพื่อรับซื้อและจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร

4.2 การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนในรูปแบบของการศึกษาดูงานเพื่อ แลกเปลี่ยนและเรียนรู้ระหว่างชาวบ้านด้วยกันหรือการศึกษาดูงานเพื่อแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ ระหว่างชาวบ้านในชุมชนกับคนในแวดวงอาชีพและความสนใจอื่น ๆ

4.3 ชุมชนควรกำหนดมาตรการในการป้องกันมิให้มีการจำหน่ายยาฆ่าแมลงในหมู่บ้าน และดำเนินการร่วมกับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในการให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับอันตรายของยาฆ่าแมลง กับเกษตรกรทุกกลุ่ม

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นปัญหาของแรงงานภาคเกษตร และความ ต้องการ การศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตรเฉพาะหมู่บ้านซอยใต้ ตำบลบ้านซ้อย อำเภอ เมืองลพบุรีเท่านั้น การวิจัยต่อไปควรจะได้ศึกษาในชุมชนหรือหมู่บ้านอื่น ๆ ที่มีลักษณะใกล้เคียง กับหมู่บ้านซอยใต้ อำเภอเมืองลพบุรี จนกระทั่งได้ข้อสรุปในเชิงเปรียบเทียบจาก หมู่บ้านหลายแห่งที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน ซึ่งสามารถนำไปใช้อ้างอิงได้ต่อไป สำหรับกลุ่มเกษตรกร ที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เป็นกลุ่มอาชีพทำนา ควรทำการศึกษาในกลุ่มเกษตรกร กลุ่มอื่น ๆ กลุ่มอาชีพ ประมง กลุ่มชาวไร่ไถ่ กลุ่มไร่นาสวนผสม กลุ่มยางพารา เป็นต้น ผลการศึกษาสามารถใช้เป็น ข้อมูลในการวางแผนพัฒนาเกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ โดยผ่านกระบวนการให้การศึกษานอกระบบอย่าง เหมาะสม และมีประสิทธิภาพและยังเป็นการยกระดับความรู้และทักษะแรงงานภาคเกษตรทุกกลุ่ม พร้อม ๆ กัน โดยเฉพาะกรณีของหมู่บ้านซอยใต้ก็ควรทำการศึกษาเจาะลึกเพื่อแสวงหาความรู้เกี่ยวกับ

รูปแบบการจัดโครงการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตรที่มีประสิทธิภาพเพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกร และสภาพของชุมชน นอกจากนี้ควรทำการศึกษาเกี่ยวกับระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน เพื่อให้ทราบถึงโครงสร้างของระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ปัจจัยและทรัพยากรในท้องถิ่นที่มีประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของประชาชน รวมทั้งเงื่อนไขและสถานการณ์ในท้องถิ่นที่กระตุ้นให้ต้องมีการเรียนรู้ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนจัดการศึกษานอกระบบให้เหมาะสมกับชุมชนมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

การศึกษาผู้ใหญ่, กอง ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ประจำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.

การสำรวจสภาพปัญหาและความต้องการของประชาชนจังหวัดนครราชสีมาและ

จังหวัดขอนแก่น อุบลราชธานี. ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ประจำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2521.

การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. รายงานการวิจัยสภาพปัจจุบันและความต้องการของประชาชน

จังหวัดกาฬสินธุ์ ราชบุรี. ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนประจำภาคกลาง, 2523.

———. รายงานการวิจัย ปัญหา และความต้องการของประชาชนจังหวัดอ่างทอง.

ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนประจำภาคกลาง, 2523.

———. รายงานการวิจัยสภาพปัญหาและความต้องการของประชาชนจังหวัดอุทัยธานี.

ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนประจำภาคกลาง, 2523.

การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. ศูนย์การศึกษาทางไกลไทยคม. โครงการจัดการศึกษาทางไกล

ผ่านดาวเทียม กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสียงเสียง, ม.ป.ป.

กาญจนา แก้วเทพ. การพึ่งตนเอง : ศักยภาพในการพัฒนาของชนบท กรุงเทพฯ : สภาคาทอสิ

แห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2530.

———. "The Living Economy," บทความประกอบการบรรยายโครงการอาศรมความคิด

ด้านเศรษฐศาสตร์ใหม่. ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วันที่ 18 ธันวาคม 2534.

เกศินี ปายะนันท์ และบรรเจิด ศรีชูเปี่ยม. "การใช้ที่ดินช่วงฤดูแล้งในเขตพื้นที่รับอ่างเก็บน้ำ

ห้วยลำน," ใน เกษตรศาสตร์ (สังคม). 15 : 85 - 95 ; กรกฎาคม - ธันวาคม,

2537.

เกษตรศาสตร์, มหาวิทยาลัย. "การกระจายรายได้สู่ชนบทเพื่อลดความยากจน 1," เดลินิวส์.

กรุงเทพฯ : 15 กันยายน 2536.

———. "การกระจายรายได้สู่ชนบทเพื่อลดความยากจน 2," เดลินิวส์. 18 กันยายน

2536.

- ก่อ สวัสดิพานิชย์. "แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา," ใน การฝึกอบรมการวางแผนพัฒนาการศึกษาแบบบูรณาการในระดับจังหวัด. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, 2529.
- โกวิน วิวัฒน์พงศ์พันธ์, บิติ พูนไชยศรี และจักรกฤษณ์ ศีวะเดชาเทพ. "กลวิธีการพัฒนาคุณภาพชีวิตในชนบทโดยอาศัยกิจกรรมกองทุนพัฒนาหมู่บ้านเป็นแกนนำ" บทความวิจัย เสนอในที่ประชุมวิชาการเนื่องในโอกาสวันสถาปนามหาวิทยาลัย เรื่อง การวิจัยเพื่อการพัฒนา วันที่ 4 กันยายน 2535 ณ อาคารพิทยพัฒน์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ไชศรี คนจริง. "การจัดตั้งตลาดกลางสินค้าเกษตรกรรม : กรณีศึกษาตลาดกลางสินค้าจังหวัดสิงห์บุรี," ใน เศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ. 16(1) : 37 - 41 ; กรกฎาคม - ธันวาคม, 2532.
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน รายงานการวิจัย เรื่อง สภาพการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในเขตพื้นที่ชนบท. ม.ป.ท., 2532.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. "สรุปสาระสำคัญเรื่องทิศทางการพัฒนาประเทศภายใต้กรอบของแผน 7 (พ.ศ.2535 - 2539)," เศรษฐกิจและสังคม. 27(4) : 40 - 62 ; กรกฎาคม - สิงหาคม 2533.
- . เอกสารประกอบแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8. (พ.ศ.2540 - 2544) มีนาคม, 2539.
- โครงการปรับปรุงระบบแผนและพัฒนาเกษตรกร. แนวทางพัฒนาการเกษตรระดับอำเภอ. สำนักงานเกษตรอำเภอเมืองลพบุรี : กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2535.
- . แนวทางพัฒนาการเกษตรระดับตำบล. ตำบลบ้านข่อย อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี กรมส่งเสริมการเกษตร, 2535.
- เจมิต บันเปี่ยมรัษฎ์. ชนบทไทย. เอกสารวิชาการ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2526.
- จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร. วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทยวิธีใหม่แห่งการพัฒนา. กรุงเทพฯ : เอ็ดดิสัน เพรสโปรดักท์, 2535.

- จรินทร์ เทศวานิช. รายงานการวิจัยเรื่องวิเคราะห์การขยายตัวของรายได้ทางสาขาเกษตรที่เกิดจากความก้าวหน้าทางวิชาการ. ภาควิชาเศรษฐศาสตร์, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, 2521.
- . รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาความต้องการฝึกอบรมและการใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรของเกษตรกรในประเทศไทย. ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, 2522.
- . "การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยของระบบเศรษฐกิจในภาคการเงินการธนาคาร," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาไทยกับการปรับประเทศให้ทันสมัยหน่วยที่ 8. สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535.
- จรินทร์ เทศวานิช. "การพัฒนานุเคราะห์ในอุตสาหกรรมการพิมพ์," บทความวิจัยเสนอที่ประชุมวิชาการเนื่องในโอกาสวันสถาปนามหาวิทยาลัย เรื่องการวิจัยเพื่อการพัฒนา. วันที่ 4 กันยายน 2535 ณ อาคารพิทยพัฒน์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- จรินทร์ เทศวานิช และทองโรจน์ อ่อนจำเริญ. "เศรษฐกิจภาคการเกษตรของไทยในทศวรรษหน้า" ใน เศรษฐกิจไทยในทศวรรษหน้า 10 ปีเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2536.
- จารุวัฒน์ มงคลชนตรรศ. "บทบาทและแนวโน้มการใช้เครื่องเกี่ยวนวดข้าว," ใน วิชาการเกษตร. 12(1) : 66 - 70 ; มกราคม - เมษายน 2537.
- จิรเกียรติ อภิภูณโยภาส และชูชีพ พิพัฒน์ดีดี. "การเกษตรและการพัฒนาชนบทในประเทศไทย," ใน รัฐสภาสาร. 37(9) : 1 - 31 ; กันยายน, 2532.
- จิรเกียรติ อภิภูณโยภาส. "สินเชื่อเกษตรกับการไร่ที่ดินทำกิน," ใน รัฐสภาสาร. 39(7) : 67 - 72 ; กรกฎาคม 2534.
- ฉลองภพ สุสังกรณกาญจน์. "การกระจายรายได้ ภาวะความยากจน และการพัฒนาในระยะยาว," ใน จดหมายข่าวมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. 4(1) : 8 - 13 ; มีนาคม 2532.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท
อติตดาพรินต์ติ้ง (ประเทศไทย) จำกัด, 2537.

_____. "วัฒนธรรมหมู่บ้านไทยกับโลกาภิวัตน์," ใน บทความเสนอต่อการสัมมนา
"ทิศทางวัฒนธรรมไทย". วันที่ 22 มิถุนายน 2538 ณ โรงแรมดิเอ็มเมอรัลด์
จัดโดย ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ร่วมกับมูลนิธิ Konrad Adenauer.

ชวน หลีกภัย. คำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรี นายชวน หลีกภัย แดงต่อรัฐสภา.
วันพุธที่ 21 ตุลาคม 2535. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ชลทิพย์ เอี่ยมสาอังกดิ์ และสุมาลี สังข์ศรี. การศึกษานอกโรงเรียนและการพัฒนาทฤษฎี
และการปฏิบัติ. 2528, อัดสำเนา.

ชนิดา รัชกุลพลเมือง. การศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรือเดียนสตร์,
2532.

ชยันต์ วรรณะภูติ. "การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย," ใน คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อ
งานพัฒนา. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.

จิต นิลพานิช และปธาน สุวรรณมงคล. "การเมืองการปกครองไทยกับการพัฒนาชนบท,"
ใน เอกสารการสอนชุดวิชาปัญหาการพัฒนาชนบทไทย หน่วยที่ 1 - 7. สาขาวิชา
รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. กรุงเทพฯ : ฝ่ายการพิมพ์มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมาธิราช, 2528.

เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย. รายงานการวิจัยสำรวจสถานภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน
ในการพัฒนาภาคเหนือ. เชียงใหม่ : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
2525.

ชุมพร สังขปรีชา. แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา. คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2535. อัดสำเนา.

ชูลี ชัยพิพัฒน์. "จะเริ่มต้นหาความจำเป็นในการฝึกอบรมได้อย่างไร," ใน สถาบันที่ปรึกษา
เพื่อพัฒนาประสิทธิภาพในการราชการ. 6(119) : 1 - 5 ; มกราคม 2536.

จุลีพร วิมุกตานนท์. "กลุ่มท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนาชนบท กรณีศึกษา บ้านห้วยเม็ง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเขื่อง," ใน มหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับการวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมไทย. 9(2) : 143-165 ; ธันวาคม 2531 - พฤษภาคม 2532.

เขาวลิต อมะทนต์. ความต้องการของเกษตรกรผู้ดำเนินการเข้ารับการฝึกอบรมหลักสูตรระยะสั้นวิชาช่างเกษตรจัดโดยศูนย์ฝึกอบรมวิศวกรรมเกษตร ศึกษาเฉพาะกรณี : เกษตรกรผู้ดำเนินการในอำเภอเมือง จังหวัดบึงกาฬ. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530. อัดสำเนา.

ดิเรก ฤกษ์ห่วย. การพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนส, 2522.

———. การส่งเสริมการเกษตร : หลักการและวิธีการ. กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, จำกัด, ม.ป.ป.

ดำรง ชำนาญรบ. ความต้องการของประชาชนในการเข้ารับการฝึกอบรมวิชาชีพเกษตรกรรมหลักสูตรระยะสั้นของวิทยาลัยเกษตรกรรมราชบุรี. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2528. อัดสำเนา.

ทองโรจน์ อ่อนจันทร์. เศรษฐศาสตร์การเกษตร. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2526.

———. "การให้สินเชื่อการเกษตร : ปัญหาและแนวทางแก้ไข," ใน เศรษฐศาสตร์การเกษตร. 6(1) : 36 - 47 ; มิถุนายน 2530.

———. "สินเชื่อการเกษตร," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ หน่วยที่ 5. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535.

ทองโรจน์ อ่อนจันทร์ และมนตรี โสคติยานุรักษ์. "ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์เกษตรและสภาพทั่วไปของการผลิตและการตลาด," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ หน่วยที่ 1. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2538.

เทียนฉาย กิระนันท์. "บทบาทของการศึกษาที่มีต่อความเจริญทางเศรษฐกิจ," ใน

เศรษฐศาสตร์ปริทัศน์. 2(2) : 1 - 13 ; ตุลาคม 2522.

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. "เศรษฐกิจการเมืองไทยภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม,"

ใน เอกสารการสอนชุดวิชา เศรษฐกิจการเมืองไทย หน่วยที่ 1 - 5. สาขาวิชา

เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. กรุงเทพฯ : ฝ่ายการพิมพ์ มหาวิทยาลัย

สุโขทัยธรรมาธิราช, 2527.

ณรงค์ศักดิ์ ธนวิบูลย์ชัย. "ปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีการเกษตร," ใน เอกสารการสอน

ชุดวิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ หน่วยที่ 4. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช,

2535.

ณรงค์ศักดิ์ พุทธวงษ์. การประเมินความต้องการเพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษาวิชาชีพนอกระบบ

โรงเรียนในเขตอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. ขอนแก่น

มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529. อัดสำเนา.

ธวัชชัย ยงกิตติกุล. "การศึกษากับการพัฒนาเศรษฐกิจไทย : วิถีดิจิทัลในอนาคต," ใน

เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่องการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศทิศทางการ

ต้องทบทวน. กรุงเทพฯ : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 13-14

กรกฎาคม 2536.

ธิดาลักษณ์ จันท์ดี. "การพัฒนาชนบทไทย : จากอดีตสู่ปัจจุบัน," ใน เศรษฐกิจและสังคม.

30(2) : 10 - 17 ; มีนาคม - เมษายน, 2536.

ธีรภัทร เสรีรังสรรค์. "แนวโน้มและทางเลือกของการพัฒนาชนบทไทย," ใน เอกสาร

การสอนชุดวิชา ปัญหาและการพัฒนาชนบทไทย หน่วยที่ 8. สาขาวิชารัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กรุงเทพฯ : ฝ่ายการพิมพ์ มหาวิทยาลัย

สุโขทัยธรรมาธิราช, 2528.

นที สงสวัสดี้. การศึกษาความต้องการในการฝึกอบรมวิชาชีพเกษตรกรรมของเกษตรกรในทุ่ง

ภูสาร้อยไข่. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2529.

อัดสำเนา.

นภาภรณ์ หะวานนท์. เรียนรู้จากชนบทเกี่ยวกับเรื่องการเรียนรู้ต่อจากการศึกษาภาคบังคับ
การสัมมนาเรื่องเสียงสะท้อนจากชนบท : ปัญหาทางเลือกในการขยายโอกาสทาง
การศึกษา. 10 กันยายน 2536 ณ ห้องมยุรา โรงแรมเมริเดียน เพรสซิเดนซ์
 จัดโดย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (อัสสัมชัญ).

_____. "การศึกษาความคิดและทัศนะของคนจากการจัดกลุ่มสนทนา," ใน ข่าวสารการวิจัย
การศึกษา. 15(4) : 15 - 20 เมษายน - พฤษภาคม 2535.

นิตยา กัทสิทธิ์พันธุ์. "การประยุกต์ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ," ใน จดหมายข่าวสมาคมวิจัยเชิง
คุณภาพแห่งประเทศไทย. 6/7 (ฉบับรวมเล่มพิเศษ) : 54 - 58 : 2535 - 2536.

นิพนธ์ คันธเสวี. มนุษย์สัมพันธ์เพื่อการพัฒนาสังคม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โรงเรียนเนติศึกษา,
 2525.

นิพนธ์ พัวพงศกร. "อุตสาหกรรมการเกษตร : ทิศทางและข้อควรระวัง," ใน รัฐสภาสาร.
 39(8) : 25 - 27 ; สิงหาคม 2534.

นิรันดร์ จุงวุฒิเวศย์. "ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา," ใน เอกสารการสอนชุดวิชา
การพัฒนาชนบท หน่วยที่ 1 - 7. สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัย
 สุโขทัยธรรมาธิราช พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช,
 2531.

นิวัฒน์ จิมพาสี. "สังคมชาวไร่ - ชาวนาไทย : สภาพข้อเท็จจริงการศึกษาวิจัยและการพัฒนา,"
 ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับการวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคมไทย. 9(2) :
 167 - 182 ; ธันวาคม 2531 - มกราคม 2532.

บุญเลิศ ศุภติลก. "สภาพปัญหาและแนวโน้มการสื่อสารเพื่อการพัฒนา," ใน เอกสารการสอนชุด
วิชาสื่อสารเพื่อการพัฒนา หน่วยที่ 5. สาขาวิชานิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
 พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2538.

บัวพันธ์ พรหมทิง, สุรัสวดี หนูพนนต์ และสุชีลา คันชัยนันท์. รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนา
ชนบท : การเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาของชาวบ้าน. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
 2532. อัสสัมชัญ.

- ปกรณัม ปรียากร. "ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการบริหาร การพัฒนาชนบท หน่วยที่ 1-6. สาขาวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุโขทัยธรรมาธิราช, 2530.
- ปฐม นิคมานนท์. การศึกษาระบบนอกโรงเรียน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : หจก. ทิพย์อักษร, 2528.
- ปทุมวรรณ บุญเลิศ. การศึกษาความต้องการในการฝึกอบรมวิชาเกษตรกรรมของสมาชิกกลุ่ม เกษตรกรการทอผ้าจังหวัดลำปาง. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์, 2528. อัดสำเนา.
- ประทาน คงฤทธิศึกษากร. "การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท," พัฒนาบริหารศาสตร์. 30(2) : 1 - 47 ; เมษายน - มิถุนายน 2533.
- ประพันธ์ โกยสมบูรณ์. "ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร," ใน รัฐสภาสาร. 7(8) : 10 - 30 ; สิงหาคม, 2532.
- ประพนธ์ ปิยรัตน์. ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิต. นครปฐม : สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา, 2534.
- ประยงค์ เต็มขวาลา. รายงานการวิจัยเรื่อง ความจำเป็นพื้นฐานกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สามเจริญ, 2529.
- ประเวศ วะสี และไพฑูริย์ วัฒนศิริธรรม. "กระบวนการที่ใหม่ในการพัฒนา," ใน ทางใหม่. 8(3) : 14 - 17 ; พฤษภาคม - มิถุนายน, 2537.
- ประสาร มาลากุล ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ. รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษากับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : 2531.
- ปัญญา หิรัญศรีมี. "ปัญหาและแนวทางการพัฒนาการเกษตร," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาการเกษตร หน่วยที่ 8. สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2532.
- ปรัชญา เวสารัชช์. "แนวคิดในการพัฒนาชนบท," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาปัญหาการพัฒนาชนบทไทย หน่วยที่ 1 - 7. สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กรุงเทพฯ : ฝ่ายการพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2528.

- ปราโมทย์ โพธิ์วัดธรรม. ความต้องการความรู้ทางการเกษตรของสมาชิกนิคมสร้างตนเอง
นิคมคำสร้อย จังหวัดมุกดาหาร. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์, 2529. อัดสำเนา..
- ปรีศนา พรรณรัตน์. "ความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ : ปัญหาหลักในแผนพัฒนา
ฉบับที่ 7," ใน สรุปข่าวธุรกิจ. 18 : 37 - 44 ; 16 - 30 กันยายน 2533.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. "เจ้าสัว เจ้าพ่อ เจ้าที่" ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ
ประจำปี ครั้งที่ 4 การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น : เราจะไปทางไหนกัน. กรุงเทพฯ :
ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536,
อัดสำเนา.
- พนมพร บรรหาร. ความต้องการทางการศึกษาของเกษตรกรในศูนย์พัฒนาชนบท อำเภอลำทะเมนชัย
จังหวัดเพชรบุรี. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521.
- พนิต เข้มทอง. การศึกษาสำหรับเกษตรกร. ภาควิชาอาชีวศึกษา คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2528. อัดสำเนา.
- พัฒนพงศ์ กาญจนโรจน์. "การพัฒนาชนบทกับการไฟฟ้า," ใน ข่าวสารการเกษตร. 30(3):
80 - 82 ; มิถุนายน - กรกฎาคม, 2528.
- เพ็ญแข ประจวบจิณิก และอ้อมเดือน สดมณี. "ค่านิยมของชนบทไทย : ค่านิยมทางวัตถุนิยม
ทางระเบียบประเพณี," รายงานการวิจัย ฉบับที่ 35 สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2530.
- พจน์ บุญเรือง. "ศิลป์ในการส่งเสริมและการถ่ายทอดเทคโนโลยีทางเกษตร," ใน ข่าวสาร
เกษตรศาสตร์. 32(2) : 57 - 74 ; เมษายน - พฤษภาคม 2530.
- พรชัย ศรีประไพ. "การวิจัยเชิงคุณภาพ," ใน ข่าวสารวิจัยการศึกษา. 10(4) :
3 - 12 ; เมษายน - พฤษภาคม, 2530.
- พรพิไล เลิศปรีชา. "ศักยภาพชนบทไทยในปัจจุบัน," พลังจิตไทย มุมมองจากเศรษฐศาสตร์
การเมือง. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

- ไพศาล กิจเพชร. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมกับระบบและวิธีการทำงานของ
กรมการพัฒนาชุมชนในอนาคต. 2535. อัดสำเนา.
- มนัส สุวรรณ, อุดม เกิดพิบูลย์ และชูเกียรติ ลีสุวรรณ. ปัญหาการว่างงานและการมีงานทำ
การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมในภาคเหนือ อันเนื่องมาจากนโยบายและโครงการ
พัฒนาของรัฐบาลและเอกชนกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. สถาบันพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.
- มบุญ รัตตะยามา. "ภาพรวมเศรษฐกิจไทย," ใน เศรษฐกิจไทยในทศวรรษหน้า 10 ปี
เศรษฐกิจศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมาธิราช, 2536.
- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, เสมอ จันทรพิบูลย์ และชินวัตร สมสืบ. "แนวคิดและปรัชญาการพัฒนารูปแบบ,"
ใน เอกสารการสอนชุดวิชา การพัฒนารูปแบบ หน่วยที่ 1 - 7. (ฉบับปรับปรุง)
สาขาวิชาส่งเสริมเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุโขทัยธรรมาธิราช, 2537.
- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ และสมเดช สิทธิพงศ์พิทยา. "นโยบายและยุทธวิธี
ในการพัฒนารูปแบบ," ใน เอกสารสอนชุดวิชาการพัฒนารูปแบบ หน่วยที่ 1-7.
(ฉบับปรับปรุง) สาขาวิชาส่งเสริมเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2537.
- โยธิน ใจชื่น. ปัญหาและความต้องการด้านการศึกษานอกระบบของประชาชนในเขตทุ่งกุลาร้องไห้. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
อัดสำเนา.
- รัตนา พุ่มไพศาล. รายงานการวิจัยการศึกษาปัญหาและสภาพความต้องการ เพื่อจัดโครงการ
การศึกษานอกระบบโรงเรียนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- _____. หลักการจัดและบริหารการศึกษานอกระบบโรงเรียน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ประมวลศิลป์, 2528.

- รัตนา พุ่มไพศาล และประนอม โง่ทกานนท์. รายงานการวิจัยเรื่อง การนำเสนอรูปแบบการจัดโครงการการศึกษาจากระบบโรงเรียนตามความต้องการของชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณี ตำบลดงคอน อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท. 2534. อัดสำเนา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2503.
- รณยุทธ จิตรดอน. "เศรษฐกิจและการเมืองไทยที่เกี่ยวกับการผลิต การแจกจ่ายสินค้าและบริการ," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐกิจกับการเมืองไทย หน่วยที่ 10. สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2537.
- รังรอง (นามแฝง). "การพัฒนาตำบลแก่งหลวง (12) ," ใน แพรว นิตยสารรายปักษ์. 17(404) : 293 - 295 ; 25 มิถุนายน 2539.
- รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์. สังคมเศรษฐกิจไทยในทศวรรษ 2550 : ยุทธศาสตร์การพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไวยาลัย, 2538.
- เรืองกิตติ เหลืองสกุลทอง. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพของชุมชนกับความต้องการในการรับบริการทางวิชาการ : กรณีของชุมชนในเขตจังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดชัยภูมิ. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. นครปฐม มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม, 2525. อัดสำเนา.
- วนิดา สิทธิธนาฤทธิ์. "พฤติกรรมพื้นฐานในการพัฒนาตนเองของชาวนนทบุรี," ในบทรวมคัดย่อผลงานวิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร เล่มที่ 4 ปี 2533 สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วัฒนา วงศ์เกียรติรัตน์. "ชุมชนชนบท," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาสังคมและวัฒนธรรมไทย. หน่วยที่ 9-15. สาขาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2532.
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. การพัฒนาชนบทไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.

วิทยากร เชียงกุล. การพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทย : ศึกษากรณีสังคมเกษตรภาคกลาง พ.ศ.2503 - 2523. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2526.

วิทยากร เชียงกุล. "เศรษฐกิจและการเมืองของชนบทไทย," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐกิจกับการเมืองไทย หน่วยที่ 5. สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2537.

วิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย, สมาคม. PRA การประเมินสภาพชนบทแบบมีส่วนร่วม Participatory Rural Appraisal. เอกสารประกอบการวิจัย จัดทำเผยแพร่โดยความร่วมมือระหว่าง International Institute for Environment and Development (IIED) Sustainable Agriculture Programme London ร่วมกับสมาคมวิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย, กรกฎาคม 2537. อัดสำเนา.

วิรัชญ์ คงทะจันทร์. หลักการส่งเสริมการเกษตร. กรุงเทพฯ : ที.พี.พรินท์ จำกัด.

วิวัฒน์ชัย อรรถการ. "การวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคมไทย : แนวพัฒนาเศรษฐกิจ" ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับการวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมไทย. มหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับการวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมไทย 9(2) : 7 - 34 ; ธันวาคม 2531 - มกราคม 2532.

วิระยุทธ บุญะไวโรจน์. "การผลิตและการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาสื่อสารเพื่อการพัฒนา หน่วยที่ 13. สาขาวิชานิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2528.

วิรัชสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และโยธิน แสงวงศ์. "การสนทนากลุ่ม : เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพจากการวิจัยเกี่ยวกับผู้สูงอายุและการเปลี่ยนแปลงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ," ใน เอกสารวิชาการชมรมวิจัยเชิงคุณภาพ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ตุลาคม 2531.

วิลาวรรณ รัตนเศรษฐกุล และคนอื่น ๆ. รายงานการวิจัยโครงการการศึกษาจากระบบการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาต่อเนื่องในชุมชนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ขอนแก่น : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2530.

วินา พันธรัตน์. "ตลาดสินค้าเกษตร : ภาพส่วนรวม," ใน เศรษฐกิจและสังคม. 26(4) :

4 - 13 ; กรกฎาคม - สิงหาคม 2532.

วุฒิเทพ อินทปัญญา. "ทิศทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต," ใน รายงานการประชุมประจำปี 2533 เรื่อง ทรัพยากรมนุษย์ : หัวใจในการพัฒนาประเทศในช่วงแผน 7. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ โดยความร่วมมือจากมูลนิธิการศึกษาไทย-อเมริกัน, ม.ป.ท., ม.ป.ป.

เศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงาน. การเกษตรของประเทศไทย. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ 100 ปี กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2535.

———. ความต้องการใช้ปุ๋ยเคมีในการเกษตรของไทย พ.ศ.2535 - 2540. 2535.
อัสสาเนา.

———. เป้าหมายการผลิตสินค้าเกษตรกรรมที่สำคัญปี 2538/39. เอกสารเศรษฐกิจการเกษตร เลขที่ 45/2538 เมษายน 2538.

เศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงาน. กองนโยบายและแผนพัฒนาการเกษตร. การศึกษาค้นคว้าหาลู่ทางของเกษตรกรและสินค้าการเกษตรและแนวทางแก้ไข. 2534. อัสสาเนา.

"เศรษฐกิจทั่วไป," ใน สรุปข่าวธุรกิจ. 21(15) : 18 - 21 ; 1 - 15 สิงหาคม 2533.
ฝ่ายวิชาการ ธนาคารกสิกรไทย.

ศศิพัฒน์ ยอดเพชร และคนอื่น ๆ. รายงานการวิจัยเรื่องการติดตามผลการดำเนินงานของผู้สำเร็จการศึกษาคณะเกษตรศาสตร์ ปี 2538. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ม.ป.ป., ม.ป.ท.

ศิริลักษณ์ ภูวดลไพโรจน์. "ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาชนบท," หน่วยที่ 7 ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาชนบท หน่วยที่ 7. สาขาวิชาส่งเสริม (ฉบับปรับปรุง) การเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2527.

ศึกษาธิการ, สำนักงานปลัดกระทรวง. คำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรี นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี. แถลงต่อรัฐสภา วันพุธที่ 26 กรกฎาคม 2538 ในส่วนของนโยบายการศึกษา และ นโยบายสังคม กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2538.

สง่า แก้วบุตรดี. ศึกษาความต้องการความรู้ทางการเกษตรของเกษตรกรผู้นำอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ที่มีต่อวิทยาเขตเกษตรสุรินทร์. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์, 2526. อัดสำเนา.

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศ, ฝ่ายวิจัยนโยบายเศรษฐกิจโดยรวม. เศรษฐกิจบนเส้นทาง แห่งความแตกต่าง. 22 ธันวาคม 2536, ม.ป.ท.

สถิตย์ นิยมญาติ. รายงานการวิจัยเรื่องปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความยากจนของเกษตรกรไทยใน ชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีภาคใต้ตอนกลางของประเทศไทย. คณะสังคมวิทยาและ มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537. อัดสำเนา.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และสุนันท์ สีสังข์. "สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของการพัฒนาชนบท" ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาชนบท หน่วยที่ 4. (ฉบับปรับปรุง) สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2537.

สมคิด อิศระวัฒน์. "ลักษณะของวิชาชีพที่งานการศึกษานอกโรงเรียนควรจัดให้กับประชาชนผู้อยู่ นอกกระบบโรงเรียน," ใน ข่าวสารวิจัยการศึกษา. 14(4) : 9 - 16 ; เมษายน- พฤษภาคม 2534.

สมจิต โยชะตง. "ประชากรเป้าหมายของการพัฒนาชนบท" ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการ พัฒนาชนบท หน่วยที่ 3. (ฉบับปรับปรุง) สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช, 2537.

สมบัติ ธารงษ์อุวงศ์. รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนาชนบท : ความสำเร็จและล้มเหลวเสนอต่อ คณะกรรมการส่งเสริมงานวิจัย. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ม.ป.ท., ม.ป.ป. อัดสำเนา.

สมภพ มานะรังสรรค์. "อุตสาหกรรมเกษตรกับการพัฒนาเศรษฐกิจไทย," ใน เอกสาร ประกอบการสัมมนาใน Forum เศรษฐศาสตร์การเมืองเสวนา. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535. อัดสำเนา.

- สมภพ มานะรังสรรค์. "นโยบายการเกษตรกับการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น," ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการประจำปี ครั้งที่ 4 การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น : เราจะไปทางไหนกัน. 23 - 24 พฤศจิกายน 2536 ณ ห้องประชุมสารสนเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. สังคมวิทยา : หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชน. ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2534.
- สมศักดิ์ สุริโย. "บทบาทและบุคลิกภาพของเจ้าหน้าที่ส่งเสริม," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการส่งเสริมการเกษตร หน่วยที่ 9. สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร และสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2535.
- ส่งเสริมการเกษตร, กรม. โครงการปรับปรุงระบบแผนและพัฒนาเกษตร. กันยายน 2531.
- สามารถ จันทสุรย์. ภูมิปัญญาชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : ธรรมรักษ์การพิมพ์, 2535.
- สารเดช อังสุมาลิน. "กิจกรรมนอกภาคเกษตรของเกษตรกรไทย," ใน เศรษฐศาสตร์การเกษตร. 9(1) : 21 - 29 ; สิงหาคม 2533.
- สุจินต์ สิมารักษ์. "ชาวบ้านสอนชาวบ้าน," ชุดเอกสารสำหรับกรรมการสามัญของรัฐสภา. เอกสารทางวิชาการ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 1(38) : 17 ; มกราคม, 2532.
- สุชาดา ทวีสิทธิ์. "การสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรประชาชนด้วยกลยุทธ์การวิจัยแบบมีส่วนร่วม," ใน สาธิตานชุมชนฐานและการพัฒนา. 5(1) : 21 - 47 ; มกราคม-มิถุนายน 2535.
- สุทัศน์ ทองแย้ม, กาญจนา เชื้อทองดี และอัมพร ศิริบุญมา. "อิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวชนบท," ใน เกษตรศาสตร์ (สังคม). 8 : 123 - 131 ; กรกฎาคม - ธันวาคม, 2533.
- สุธีรา ทอมสัน. "ประเด็นในการวางแผนการดำเนินงานในกิจกรรมการเกษตรและการพัฒนาชนบท," ใน จดหมายข่าวที่ตีอาร์เอ. 4(3) : 15 - 17 ; กันยายน 2532.
- สุภางศ์ จันทวานิช. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

สุรางค์ จันทวานิช. รวมบทความว่าด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ. ชมรมวิจัยเชิงคุณภาพ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป., อัดสำเนา.

_____. "ตัวอย่างการประเมินสภาพชนบท," บทความเสนอในการจัดอบรมวิจัยเชิงคุณภาพ ครั้งที่ 2/2537 วิธีการประเมินสภาพชนบทแบบมีส่วนร่วม 26-28 ตุลาคม 2537 ณ ศูนย์สาธิตการเกษตร ประชาธิปไตย-ราชมงคล-ปทุมธานี ห้องจุมภฏ-ปริพัตร. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร่วมกับสมาคมวิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย.

สุมาลี สังข์ศรี. การบริหารการศึกษานอกโรงเรียนสำหรับชาวชนบทไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2530.

สุรัชย์ จิวเจริญสกุล. ความต้องการฝึกอบรมอาชีพเกษตรกรรมของทหารกองประจำการ. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530.

สุวัฒน์ รวยอารีย์. "ศึกษาการระบาดของแมลงศัตรูข้าวที่สำคัญบนข้าวพันธุ์ส่งเสริม," ใน วิชาการเกษตร. 12(1) : 4 - 8 ; มกราคม - เมษายน 2537.

สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์. "ศักยภาพหมู่บ้านภาคกลาง," รายงานการวิจัย. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2534.

สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, สุนทร หิรัญวงศ์ และยงยศ เล็กกลาง. รายงานการวิจัยเรื่องศักยภาพของหมู่บ้านภาคกลาง. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น วิทยาลัยครูเทพสตรี และวิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา, 2534.

สุนทร สุนันท์ชัย. การฝึกอบรมแบบมีส่วนร่วม : กระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง. อุบลราชธานี : ฝ่ายการพิมพ์ ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2536.

เสนห์ จุ้ยโต. "แนวคิด แนวทาง และกลวิธีในการพัฒนาชนบทไทย," ใน เอกสารการสอนชุดวิชา การบริหารการพัฒนาชนบท หน่วยที่ 7-15. สาขาวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุโขทัยธรรมมาธิราช, 2531.

โสมณา เหลืองวิลาวังษ์. "การวิจัยเชิงคุณภาพ : การวิเคราะห์ข้อมูล," ใน ข่าวสารวิจัยการศึกษา. 14(3) : 3 - 6 ; กุมภาพันธ์ - มีนาคม, 2534.

- เสมอ จันทร์พูน. "แนวนโยบายและแผนงานหลักของการพัฒนาชนบท," ใน เอกสารการสอน
ชุดวิชาการพัฒนาชนบท หน่วยที่ 1 - 7. สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช,
2531.
- เสาวลักษณ์ สิงห์กรวินท์. "การจูงใจ," ใน การบริหารรัฐกิจเบื้องต้น. คณาจารย์
ภาควิชาบริหารรัฐกิจ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2536.
- องค์การความร่วมมือระหว่างประเทศของญี่ปุ่น (ไจก้า). การศึกษาเพื่อพัฒนาภาคกลางตอนบน
แผนแม่บท. ม.ป.ท., 2533.
- อวยชัย ชะบา. "ความหมาย ขอบข่ายและตัวแบบอิสระของการบริหารพัฒนาชนบท," ใน
เอกสารการสอนชุดวิชาการบริหารการพัฒนาชนบท หน่วยที่ 1-6. สาขาวิทยาการ
จัดการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช กรุงเทพฯ : บริษัทนวนกนก จำกัด, 2530.
- อศิน รพีพัฒน์. "การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในการวิจัยเชิงคุณภาพ," ใน คู่มือการวิจัยเชิง
คุณภาพเพื่อพัฒนางาน. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น,
2536.
- อศิน รพีพัฒน์ และคนอื่น ๆ. ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท : ประสบการณ์ของประเทศไทย
แปลจาก How to Develop the Small Farming Sector : Case of
Thailand โดยมี บัณฑิต อ่อนคำ และวิริยา น้อยวงศ์เขียนคำ. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์เรือนแก้ว, 2533.
- อมร รักษาสัตย์. "บริบูรณ์สุขบท : ปรัชญาและเป้าหมายของการพัฒนาประเทศ," ใน
พัฒนบริหารศาสตร์. 11(3) : 383 - 384 ; กรกฎาคม 2514.
- อมรา พงศาพิชญ์. วัฒนธรรม ศาสนาและชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- อัมมาร สยามวาลา. "สินเชื่อนานชนบท," ใน สินเชื่อนานชนบทประเทศไทย. กรุงเทพฯ :
สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2534.

อาร์เทอร์, ที. มอสเซอร์. การพัฒนาเกษตรให้ก้าวหน้า แปลจาก Getting Agricultural Moving โดย ประสิทธิ์ ประคองศรี ม.ป.ท., 2528.

อารีรัตน์ หอมเนียม. "การพัฒนาชนบทที่ยั่งยืนในประเทศไทย," วิจัยสังคม. 15(1) : 143 - 146 : 2535.

อสิสรา ชูชาติ, นวรัตน์ สุวรรณพ่อง และวิไลวรรณ โภยแก้วพริ้ง. เทคนิคการศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2538.

อนุมาน สีละสร. "เกษตรยั่งยืนกับการพัฒนาชนบทในประเทศไทย," ใน ข่าวสาร กส.รายเดือน. 2(2) : 40 - 42 : กันยายน 2537.

เอกสิทธิ์ เตชะโกศิยวณิช และพรชัย พันธุ์วัฒนา. การพัฒนาเศรษฐกิจชนบทไทย 1. พิมพ์ครั้งที่ 4. ม.ป.ท., 2531.

อานาจ อนันตชัย. "การระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาชนบท หน่วยที่ 1 - 7. สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2531.

อานวย แดงศรี. "สภาพและความต้องการการศึกษาของโรงเรียนด้านอาชีพของประชาชนเขตพื้นที่ชายฝั่งตะวันออก," ใน รวมบทคัดย่อ. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532. อัดสำเนา.

อุทัย ดุลยเกษม. "แนวทางการวิจัยเพื่อพัฒนาชนบท," ใน แนวคิดเชิงทฤษฎีและการวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมไทย. เอกสารการประชุมสัมมนาทางวิชาการวิจัย ประจำปี 2530. มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530. อัดสำเนา.

———. "การพัฒนาชนบทโดยชาวชนบท," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาปัญหาการพัฒนาชนบทไทย หน่วยที่ 8-15. สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กรุงเทพฯ : ฝ่ายการพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2528.

- Bhongmakapat, Teerana. Income Distribution in a Rapidly Growing Economy.
Thailand Faculty of Economics, Chulalongkorn University, December,
1990
- Boyle, Patrick C., and Johns, Irwin R. "Program Development and
evaluation," in Handbook of Adult Education. New York : AEA
Mae Millan Co., 1970.
- Casey, Harold and R.R., Price. Supplemental Syllabus of Selected
Reading for AG-Ed 4713. Oklahoma State University, 1981.
- Chambers, Robert. Rural Development : Putting the Last First. London :
Longman, 1983.
- Chinnanon, Sanong. "The roles of multimedia non-formal education in
Thailand," A Paper Presented at the Congress of Worlddidac 1993.
November, 1993.
- Coombs, Philip H. and others. New Paths to Learning For Rural
Children and Youth. Israel, Babara Barid ed. New York :
International Council for Education Development, 1973.
- Coombs, Philip H. and Ahmed, Manzoor. Attracking Rural Poverty :
How Non-formal Education Can Help. Baltimore : The Johns
Hopkins University Press, 1974

Coombs, P.H. Education For Rural Development : Some Implications For Planning. International Institute for Educational Planning, Unesco, 1975.

Davavaram, John and others. "PRA for Rural Resource Management," in PRA Notes. Proceedings of the February 1991 Bangalore PRA Trainers Workshop, London : International Institute for Environment and Development, August, 1991.

Ekins, Paul. A New World Order : Grassroots Movements for Global Change. London : Routledge, 1992.

Fagerlind, Ingemar and Saha, Lawrence J. Educational and National Development : A Comparative Perspective. Oxford : Pergamon Press Ltd., 1983.

Fransis, Sheelu., Devavaram John and Erskin Arunothayam. "Training Workshop on Participatory Rural Appraisal for Planning Health Projects," in PRA Notes. Sustainable Agricultural Programme, IIED, July, 1992.

Galtung, John. Agarian Reform and Rural Development : A Perspective and Some Thesis. Tokyo : The United Nation University, 1980.

Galtung, John. "Self-reliance : concept, Practices and rationale ,"
in Johan Galtung et al. (eds). Self-Reliance : A Strategy for
Development. Press of Villiers Publications Ltd., London, 1980.

Girling, John L.S. Thailand : Society and Politics. Ithaca : Cornell
University Press, 1981.

Goodenough, W.H. Cooperation in Change. New York : Russell Sage
Foundation, 1976.

Goulet, Denis. The Cruel Choice : A New Concept in the Theory of
Development. New York : Sage Publication, Inc., 1978.

Grady, Heater and others. "Assessing women's Needs in Gaza Using
Participatory Rapid Appraisal Techniques," in RRA Notes.
International Institute for Environment and Development
(IIED), London February, 1991.

Gujit, Irene and Pretty, N. eds. Participatory Rural Appraisal for
Farmer Participatory Research in Panjab Pakistan. London :
International Institute for Environment and Development, 1992.

Harbison, Frederick. Human Resources as the Wealth of Nations.
New York : Oxford University Press, Inc., 1973.

- Harbison, Frederick. "Human Resource and Non-Formal Education," in Brembeck., C.S. and Thompson, T.J. New Strategies for Education Development : a Cross-Cultural Search for Non-Formal Alternatives Lexington, Mass : Lexington Books, 1973.
- Heaver, Richard. "Participatory Rural Appraisal : Potential Applications in Family Planning, Health and Nutrition Programmes," in RRA Notes. Sustainable Agriculture Programme, International Institute for Environment and Development. July, 1992.
- Heim, Franz G. and others. How to develop the small farming Sector : The case in Thailand. Bangkok : Schmak Corporation Ltd., 19-9.
- Hellriegel, Don., Slocum, John W. and Woodman, Richard. Organizational Behavior. Fifth Edition. Singapore : Harper & Row Publishers, 1989.
- Hilhorst, Jos G.M. Regional Studies and Rural Development. England : Gower Publishing Company Limited, 1990.
- Hirsch, Philip. Development Dilemmas in Rural Thailand. Singapore : Oxford University Press Pte. Ltd., 1990.
- Jamison, D and Lau, I. Farmer Education and Farm Efficiency. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1982.

Jauffer, Armand. Doing Continuing Education and Staff Development.

New York : McGraw-Hill, 1978.

Jitsuchon, Somchai. Alleviation of Rural Poverty in Thailand. TDRI :

December, 1989.

Kaosa-ard, M. Rerkasem, K and Roongruangsee, C. eds. Agricultural Information and Technological Change in Northern Thailand.

TDRI Research Monograph, 1989.

———. "Designing and appropriate system for Agricultural information and training for farmer In TDRI. Educational options for the future of Thailand : Volume II. Bangkok : The Thailand Development Research Institute, 1991.

Knowles, M.S. The Modern Practice of Adult Education : Andragogy versus Pedagogy. Chicaco : Follet Publishing Company, 1970.

Kocher, J.E. Rural Development, Income Distribution and Fertility Decline. New York : The Population Council, 1973.

Kovitayakorn, Thawon. "Poor Thai Farmers and Intensive Farming Project," in ASAIHL Seminar : Role of University in Rural Development. Organized by Thailand National Council of ASAIHL and Kasetsart University. Bangkok : Phickanes Press, August, 1982.

Legans, Paul J. "A Concept of Need," Journal of Cooperative Extension. August, 1964.

Manarungsan, S. and others. Chemical Fertilizer Marketing and Distribution in Thailand. A Final technical report submitted to the International Development Research center, 1991.

Mayers, C. and Sussangkarn, C. "Education and development of the Thai Economy : Issues and options for policy and reform," in TDRI. Educational Options for the Future of Thailand : Volume I. Bangkok : The Thailand Development Research Institute, 1991.

Moreman, Michael. "Meaning and Magnitude : Some Changes in New Ban Ping Farms," Paper Presented at International Conference on Thai Studies, Australian National University, Canberra, July, 1987.

Murphy, Gardner. Human Potentiality. New York : Basic Books, 1958.

Myrada. A Workshop on Participatory Learning Methods. Conducted by Robert Chambers. Bangalore, 1990.

Narayanasamy, N and Boraish, M.P. "Community participation in small and Big Villages," in PRA Notes. Sustainable Agriculture Programme, International Institute for Environment and Development, June, 1993.

Phillips, Herbert P. Thai Peasant Personality. Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1965.

Rigg, J. "Grass-Roots Development in Rural Thailand : A Lost Cause," World Development. 1991.

Sanders, H.C. The Cooperative Extension Service. Englewood Cliff : Prentice Hall, Inc., 1996.

Seers, Dudley. "The Meaning of Development with a Postscript," in David Lehaman (ed.) Development Theory : Four Critical Studies. London : Frank Cass, 1979.

Simkins, Tim. Non-Formal Education and Development. Dorset : Direct Design, 1977.

Sign, Katar. Rural Development. New Delhi : Sage Publications India PVT. Ltd, 1986.

Sopchokchai Orapin. Summary Report : Women's Roles and Abilities in Community Development. เอกสารหมายเลข 2 เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "การวิจัยเพื่อพัฒนาทางสังคมไทย," กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536. อัดสำเนา.

Sopchokchai, Orapin and others. Report on Women's Organizing Abilities : A Case Study of Sixteen Northeastern Villages in Thailand.

TDRI, 1991.

Stearns, Norman S., Getehell, Marporie E., and Gold, Robert A.,
Continuing Medical Education in Community Hospitals : A Manual for Program Development. Boston Massachusetts, Medical Society, 1971.

Streenten, P. "The Distinctive Features of a Basic need ; Approach to Development," International Development Review. 1977.

Sussangkarn, Chalongphob. "Towards Balanced Development : Sectoral, Spatial and other Dimensions," Synthesis Report. Chonburi : December, 1992.

Theis, Joachim and Grady, Heater M. Participatory Rapid Appraisal For Community Development : A Training Manual Based on Experiences in the Middle East and North Africa. London : IIED, 1991.

Tilstone, Vanessa S. Community Participation in Research : Extractive and Community Based Approaches. Revised, 1994.

Todaro, Michael P. Economic Development in the Third World. Second edition, New York : Longman Inc., 1981.

Tongpon, Sopin. Landlessness and Employment Center for Applied Economic Research. Research Report : Kasetsart University, February, 1985.

UNDP. 1990 Annual Report.

Vijayraghavan, R, and others, eds. Participatory Rural Appraisal for Agricultural Research At Aruppukottai, Tamil Nadu. London : International Institute for Agricultural Research At Aruppukottai, Tamil Nady. London : International Institute for Environment and Development, 1992.

Watts, Ronald E. "The Education Needs of Farmer in Developing Countries," in Education and Rural Development. London : Evans Brothers, 1973.

Wilson, Fergus B. "Education for rural development," in Education and Rural Development. London : Evans Brothers Limited, 1974.

World Bank. Rural Development. Sector Policy Paper, World Bank, Washington, D.C., 1975.

———. Education Sector Policy Paper. Washington, D.C. : The World Bank, 1980.

ภาคผนวก

วิธีการของการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม

(Vijayroahavan and others. 1992 : 97 - 103 ; Tilstone. 1994 : 36 ; Thesis and Grady. 1991 : 41)

วิธีการ (Methods) ที่ใช้ในการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วมมีหลายวิธีพอสรุปได้ดังนี้

1. การตรวจสอบข้อมูลทุติยภูมิ (Review of Secondary Data)

ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นข้อมูลที่มีประโยชน์อย่างมาก อย่างไรก็ตาม ข้อมูลประเภทนี้ก็สามารถนำไปสู่ความเข้าใจผิดได้เช่นเดียวกัน ข้อมูลดังกล่าวจะไม่เน้นเมื่อจุดรวมของความคิดไปอยู่ที่นักวิจัยและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

2. การสังเกตโดยตรง (Observe Directly)

3. การปันส่วนการทำงาน (Work Sharing)

การปฏิบัติงานในภาคสนามจำนวนมากเน้นที่คุณค่าของนักวิจัย (Outsiders) ให้ความแนะนำและสอนชาวบ้าน บทบาทต่าง ๆ จะกลับตรงข้ามกัน ซึ่งเห็นชัดว่า ชาวบ้านนั้นเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ นักวิจัยเรียนรู้อย่างรวดเร็วในทักษะที่ต้องการ การกระตุ้นให้ปฏิบัติด้วยตนเอง (ตัวผู้วิจัย) จะทำให้เปลี่ยนแปลงทัศนคติได้กิจกรรมที่เป็นตัวอย่าง ได้แก่ การปรับระดับพื้นนา (Levelling a Field) การทำท่อน้ำ (Puddling) การย้ายต้นข้าวไปปลูกใหม่ (Transplanting Rice) การกำจัดวัชพืช (Weeding) การซักเสื้อผ้า (Washing-Clothes) การตักน้ำจากบ่อ (Drawing Water From Well) การมุงหลังคาบ้าน (Thatching) การเก็บกวาดและทำความสะอาด (Sweeping and Clearning) การฉาบปูนผนังบ้าน (Plastering a House)

4. การมีส่วนร่วมในการวาดแผนที่และสร้างแบบจำลอง (Participatory Mapping and Modelling)

วิธีการนี้เป็นวิธีที่หาเครื่องหมาย วาดรูป และการให้สีลงบนพื้นดินโดยชาวบ้านนักวิจัย (Outsiders) จะช่วยเหลือน้อยที่สุด นอกจากนี้การปฏิบัติที่สำคัญอย่างมากมายวิธีนี้ก็คือ ใครจะเป็นผู้นำกิจกรรม (Who Holds the Stick) นับว่าเป็นบุคคลสำคัญ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าคน

จะต้องเป็นคนที่พูดถึงสิ่งต่าง ๆ ที่สำคัญต่อชาวบ้าน นักวิจัยจะใช้วัสดุท้องถิ่น เช่น กิ่งไม้ ก้อนหิน ต้นหญ้า ไม้ ของบุหรี ใบไม้ ทราย และดินที่มีสี แดง ผุ่น และอีกหลาย ๆ สิ่ง ที่นำมาจากภายนอกชุมชน เช่น ขอสลัดสี ปากกา และกระดาษ สำหรับกระดาษและปากกานั้นแม้ว่าจะเป็นสิ่งที่คุ้นเคยกับนักวิจัย แต่สิ่งเหล่านี้ชาวบ้านก็ไม่ค่อยคุ้นเคยนัก และมีความลำบากมากพอสมควรในการใช้

5. การเดินสำรวจชุมชน (Transect Walks)

การเดินที่เป็นระบบแบบนี้จะเดินร่วมกับผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key - Informants) ผ่านเข้าไปยังพื้นที่ที่สนใจเพื่อสังเกต ซักถาม รับฟัง ดู และระบุปัญหาต่าง ๆ การค้นหาปัญหาและแนวทางแก้ไขที่เป็นไปได้ ข้อค้นพบที่ได้จากการเดินทางเข้าไปในหมู่บ้านสามารถที่จะจัดทำแผนที่บริเวณแผนภูมิการเดินทางเข้าไปในหมู่บ้าน (Transect Diagram) การเดินทางเข้าไปในหมู่บ้านส่วนมากแล้วมีผลทำให้นักวิจัยได้ค้นพบและรู้สึกประหลาดใจ การปฏิบัติหรือการทำงานต่าง ๆ ที่มีในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น การใช้ประโยชน์นานาชนิดจากพืชป่าและพืชนานาชนิดที่มีจำนวนมาก การบำรุงรักษาดินและน้ำโดยภูมิปัญญาชาวบ้านเอง

6. ปฏิทินเวลา (Seasonal Calendars)

การสำรวจข้อพิพาทและโอกาสต่าง ๆ โดยการจัดแผนผังให้เห็นการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละเดือนตลอดปี ใช้พิธีการหรือระเบียบแบบแผนต่าง ๆ สำหรับการตรวจสอบชื่อเดือนต่าง ๆ และขอร้องให้ชาวบ้านใช้เศษไม้วาดแผนภูมิฮิสโตแกรมในดินที่เป็นฝุ่นหรือใช้ขอสลัดหรือทำเป็นก้อนหิน ใช้เมล็ดพืชหรือแป้งฝุ่นต่าง ๆ เพื่อแสดงปริมาณของฝนตก ความชื้นของดิน พืชต่าง ๆ สัตว์เลี้ยง แรงงานในภาคเกษตร และนอกภาคเกษตร การบริโภคอาหาร การเจ็บป่วย เชื้อเพลิง การอพยพเคลื่อนย้าย รายได้ ค่าใช้จ่าย หนี้สิน การเล่นของเด็ก เป็นต้น ปฏิทินเวลา สามารถวาดเป็นลักษณะเส้นตรงด้วยระยะเวลา 12 เดือน เพื่อแสดงแบบแผนของระยะเวลาทั่วปีหรือระยะเวลา 18 เดือน สำหรับแสดงการเปลี่ยนแปลงระหว่างปี นอกจากนี้อาจเปลี่ยนเป็นรูปวงกลมก็ได้

7. ภาพกิจกรรมและกิจวัตรประจำวัน (Activity Profiles and Daily Routines)

เป็นวิธีการที่ใช้สำรวจแบบแผนของกิจกรรมประจำวันผ่านภาพกิจกรรมและงานประจำ แผนภูมิของแต่ละชั่วโมงงานแต่ละวัน ระยะเวลาที่ใช้ สถานที่ตั้งของการทำงาน โดย

เปรียบเทียบระหว่างชาวบ้านหลาย ๆ มิติ เช่น ผู้หญิงและผู้ชาย คนหนุ่มสาวและคนแก่ พร้อมทั้งเปรียบเทียบภาพกิจกรรมและงานประจำวันในฤดูกาลที่แตกต่างกัน

8. การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interviewing)

เป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งทางและรับฟังเพียงคำถามและเรื่องที่กำหนดไว้ล่วงหน้าเท่านั้น ลักษณะการสัมภาษณ์เป็นแบบไม่เป็นทางการและเป็นลักษณะการสนทนา (Conversational) แต่ก็มีกรอบควบคุมให้เป็นไปตามโครงสร้างอย่างระมัดระวัง ให้ความสำคัญและแบบตรวจสอบรายการขณะที่ผู้วิจัยตั้งคำถามปลายเปิดและต่อส้อมหัวข้อให้เข้ากับสิ่งที่ต้องการ ในระหว่างที่มีการสัมภาษณ์ก็อาจมีคำถามสำคัญ ๆ เกิดขึ้น ตามปกติแล้วสิ่งที่ได้จากการสัมภาษณ์จะอยู่ในรูปของสมมุติฐานและข้อเสนอ อย่างไรก็ตาม ก็อาจจะอยู่ในรูปแบบของเชิงปริมาณอีกด้วย

9. การจัดประเภท จัดอันดับ และลำดับของการสัมภาษณ์ (Types, Sequencing and Chains of Interviews) การสัมภาษณ์หลายประเภท ซึ่งอาจจัดกลุ่มได้ ดังนี้

9.1 การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant Interviews)

9.2 การสัมภาษณ์เป็นกลุ่ม (Group Interviews)

10. กลุ่มถาวร (Permanent Group)

เป็นวิธีการจัดตั้งกลุ่มตามความสนใจร่วมกัน เช่น กลุ่มชาวนา

11. บันทึกลับเหตุการณ์ (Time Lines)

ประวัติของเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้จัดรวบรวมขึ้นมาใหม่ด้วยระยะเวลาเพียงคร่าว ๆ วิธีนี้พบใช้ได้ดีในการละลายพฤติกรรมสำหรับการปฏิบัติงานในภาคสนาม

12. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local Histories)

เรื่องราวที่มีความละเอียดในอดีต สิ่งต่าง ๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ให้ความสนใจไปที่ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและแนวร่วมสิ่งเหล่านี้ รวมทั้งประวัติเทคโนโลยีและการทบทวน ซึ่งนักวิจัยไม่แน่ใจว่าเทคโนโลยีต่าง ๆ เหล่านี้มาจากไหน ประโยชน์ได้ ประวัติของพืช การใช้ประโยชน์จากแรงงาน ประวัติของต้นไม้และป่าไม้ การเปลี่ยนแปลงของการศึกษา การเปลี่ยนแปลงประชากร เพลงพื้นบ้าน และโคลงต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าต่อการสำรวจเชิงประวัติศาสตร์

13. นักวิจัยท้องถิ่นและนักวิเคราะห์ระดับหมู่บ้าน

ชาวบ้านในท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทในการวิเคราะห์และนำเสนอมากยิ่งขึ้น ชาวบ้านเองได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลแบบมีส่วนร่วมโดยไม่ใช้บุคคลภายนอก หรือนักวิจัยช่วยเหลือ ชาวบ้านได้ศึกษาหมู่บ้านด้วยตนเอง สัมภาษณ์ชาวบ้านด้วยตนเอง วาดแผนที่ สังเกตและสร้างแผนงานด้วยตนเอง นอกจากนี้ก็มีนักวิจัยที่มีศักยภาพอื่น ๆ งานท้องถิ่น เช่น ครู นักเรียน และคนยากจน

14. แผนภูมิเวน (Venn Diagrams)

วิธีการนี้จะใช้รูปวงกลมเพื่อแทนชาวบ้าน กลุ่มและสถาบัน การที่ชาวบ้านใช้วิธีนี้ก็เพื่อที่จะแสดงระดับของความจริงที่ซ้อนกัน สิ่งใหม่ ๆ ประกอบด้วยการวาดเส้นระหว่างวงกลมและวงกลมล้อมรอบหมู่บ้านด้วยเส้นทึบ เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่แนบแน่นหรือแสดงความห่างไกลจากศูนย์กลาง

15. แผนภูมิแบบมีส่วนร่วม (Participatory Diagramming)

ชาวบ้านสามารถที่จะแสดงให้เห็นความสามารถของตนเองมากยิ่งขึ้นในการจัดทำแผนภูมิชนิดต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นแผนภูมิรูปวงกลม (Pie Diagrams) แผนภูมิแท่งและแผนภูมิอื่น ๆ โดยใช้เมสตีซ ผลไม้ ก้อนหิน รวมทั้งปากกาและกระดาษ หัวข้อสำหรับจัดทำแผนภูมิรูปวงกลม ได้แก่ แหล่งของความขัดแย้ง การปลูกพืชผสมผสาน เป็นต้น

16. การจัดอันดับความมั่งมี (Wealth Rankings)

ขอบเขตของวิธีการนี้จะระบุได้ว่ากลุ่มใดของครัวเรือนมีฐานะทางเศรษฐกิจหรือความเป็นอยู่เป็นอย่างไร ผู้ให้ข้อมูล (Informants) จะแยกกองบัตรหรือกระดาษเป็นชั้น ๆ แต่ละชั้นจะแทนชื่อครัวเรือน 1 ครัวเรือน ซึ่งจะบันทึกข้อมูลไว้ในบัตรหรือกระดาษเหล่านั้น คนที่ร่ำรวยที่สุดจะถูกใส่ชื่อไว้ที่ปลายสุด คนจนที่สุดจะอยู่อีกข้างหนึ่ง ในกระบวนการของการจัดอันดับนี้จะต้องให้ผู้ให้ข้อมูลอย่างน้อย 3 คน กระทำซ้ำ แต่วิธีการที่เร็วกว่านี้ก็คือ การทำการจัดอันดับโดยตรงลงในแผนที่สังคม (Social Map) แผนที่สังคมช่วยประโยชน์ในการได้มาซึ่งรายการที่สมบูรณ์ของครัวเรือน โดยชาวบ้านจะถูกขอร้องขอให้ชี้บ้านที่เห็นว่าอยู่ในระดับร่ำรวย และทำการระบายสีบ้านเหล่านี้เพื่อให้เห็นชัดเจน ส่วนทรัพย์สินของแต่ละคนจะทำเป็นเครื่องหมาย

ไว้สำหรับแต่ละครัวเรือน เช่น การเป็นเจ้าของที่ดิน เจ้าของสัตว์ เครื่องมือชนิดต่าง ๆ ฯลฯ การจัดอันดับความร่ำรวยของชาวบ้านนี้มีประโยชน์ ดังนี้

16.1 นำไปสู่การอธิบายเกี่ยวกับอาชีพต่าง ๆ ของชาวบ้านและความอ่อนแอของชาวบ้าน

16.2 เป็นการสร้างฐานข้อมูลเบื้องต้นสำหรับรองรับผลกระทบสอดแทรกในอนาคตที่สามารถวัดได้

16.3 จัดรอบตัวอย่างที่จะตรวจสอบในเรื่องความร่ำรวยของผู้ให้ข้อมูลสำหรับการสัมภาษณ์

16.4 สร้างตัวบ่งชี้ในระดับท้องถิ่นเกี่ยวกับสวัสดิการและความเป็นอยู่

17. ตารางทางตรงและการจับคู่จัดอันดับและการให้คะแนน (Direct Matrix and Pairwise Ranking and Scoring)

วิธีการนี้เป็นวิธีการที่สามารถใช้ได้หลากหลายและยืนยันให้เห็นคุณค่าของการเรียนรู้จากชาวบ้านในเรื่องการจัดประเภท เกณฑ์ ทางเลือก และการจัดอันดับความสำคัญ สำหรับการจับคู่อันดับรายการ (Items) ของความสนใจจะนำมาเปรียบเทียบเป็นคู่ ๆ ผู้ให้ข้อมูลทุกท่านจะถามว่า ชอบสิ่งไหนจากสองสิ่งนั้น และทำไมจึงชอบสิ่งนั้น อะไรดี อะไรเลว ของแต่ละอย่างนั้น ตารางการจัดอันดับและการให้คะแนนนี้ใช้เกณฑ์เป็นแถวของตารางและรายการเป็นคอลัมน์ ชาวบ้านเติมข้อมูลลงในกล่องสำหรับแถวแต่ละแถวรายการต่าง ๆ อาจจะเรียงลำดับสำหรับเกณฑ์แต่ละตัว

18. ตาราง (Matrices)

ตาราง นับว่าเป็นประโยชน์สำหรับการจัดระเบียบและการสร้างข้อมูลเพื่อรวบรวมและการวางแผน

19. บัญชีรายการของระบบการจัดการท้องถิ่นและทรัพยากร (Inventory of Local Management and Resources)

ชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ที่รู้ดีที่สุดและรู้วิวัฒนาการของระบบการจัดการด้วยตนเองมาโดยตลอด ชาวบ้านรู้ว่าจัดการน้ำ ต้นไม้ และอื่น ๆ อย่างไร

20. รูปคน ชีวประวัติสั้น ๆ กรณีศึกษาและเรื่องราวต่าง ๆ (Portraits, Profiles, Case Studies and Stories)

การสรุปย่อประวัติของครัวเรือน วิธีการแก้ปัญหาความขัดแย้ง การพรรณาอย่างสั้น ๆ และนำต้นตอของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ประสบโดยทีมงานวิจัยและการเล่าเรื่องราวต่าง ๆ โดยชาวบ้าน

21. การไล่ถามประเด็นหลัก (Key Probes)

เป็นการใช้คำถามเพื่อให้สามารถนำไปสู่ประเด็นปัญหาหลัก (Key Issues)

22. คติชาวบ้าน เพลง และคำประพันธ์ (Folk-Lore, Songs and Poetry)

การใช้คำเฉพาะถิ่นมีอยู่เสมอในภาษาถิ่น แต่ก็ได้แสดงให้เห็นอย่างมากเกี่ยวกับ ค่านิยม ประวัติศาสตร์ การปฏิบัติต่าง ๆ ใครู้ และใครู้ไม่ ซึ่งจะทราบได้จากคติชาวบ้าน เพลง และคำประพันธ์

23. ความเป็นไปได้ในอนาคต (Future Possible)

การสำรวจความต้องการ ความปรารถนา และความคาดหวัง สามารถสำรวจได้ในแผนที่ หุ่นจำลอง และแผนภูมิชนิดต่าง ๆ

24. ข้อตกลงของทีม (Team Contracts)

การให้ความเอาใจใส่อย่างยิงต่อพลวัตของกลุ่ม ของทีมวิจัย การทำให้ทีมได้ผสมผสานกัน การจัดอภิปรายในตอนเย็นและระดมพลังสมองในตอนเช้า มีการเล่นเกม "ใครเป็นถือไม้ ใครถือไม้ชี้ ใครถือปากกา ใครถือชอล์ค และใครถือร่ม" นักวิจัยผู้ซึ่งถือไม้พูดและได้ฟังให้เลือกสมาชิกมา 1 คน จากทีมสำหรับทำหน้าที่กำกับการปฏิสัมพันธ์ต่อกันของทีมวิจัย ตลอดที่มีการสัมภาษณ์เป็นกลุ่มหรือการอภิปราย เพื่อที่จะจัดเตรียมข้อมูลป้อนกลับให้กับนักวิจัยใน อันที่จะกระตุ้นให้เปลี่ยนทัศนคติ วิธีการที่สำคัญสำหรับการพัฒนาข้อตกลงของทีมก็คือ แบบฝึกหัดการแก้ปัญหา (Problem Solving Exercise)

25. นิทรรศการแผนภูมิ (Diagrams Exhibition)

ก่อนที่ทีมวิจัยจะทำการพบกลุ่มเพื่ออภิปรายผลการวิเคราะห์และการวางแผนควร จะติดแผนภูมิต่าง ๆ ไว้ที่ผนังที่ทุกคนสามารถมองเห็นได้ทั้งหมดเมื่อสมาชิกเข้ากลุ่มประชุมก็จะทราบเป็นบางส่วนว่าการประชุมคาดหวังอะไร

26. รายการสไลด์ (Slides Inventories)

การถ่ายรูปในการปฏิบัติการภาคสนามและเก็บรักษาไว้สำหรับการนำเสนอ
วางแผนการใช้สไลด์สำหรับชาวบ้าน โดยการใช้เครื่องฉายสไลด์และแสดงให้เห็นสิ่งที่เกิดขึ้นใน
การวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วมในที่อื่น ๆ เพื่อสนับสนุนให้มีการติดต่อข้ามกันระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ

27. การมีส่วนในการนำเสนอ (Shares Presentation)

สำหรับข้อค้นพบที่จะนำเสนอกลับไปยังชาวบ้านและนักวิจัยนั้น วิธีที่ดีที่สุดก็คือ
การให้ชาวบ้านปฏิบัติด้วยตนเอง ส่วนการตรวจสอบและให้ข้อมูลย้อนกลับนั้นนักวิจัยจะมีส่วนใน
บทบาทนี้ นักวิจัยจะต้องเป็นผู้ฟังและอำนวยความสะดวก มิใช่เป็นผู้บรรยาย

28. การพักแรมในหมู่บ้าน (The Night Halt)

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยและชาวบ้านจะเกิดขึ้นอย่างสะดวกก็ต่อเมื่อนักวิจัย
พักอยู่ในหมู่บ้าน หลาย ๆ องค์การได้ปฏิบัติในทางองนี้ เพราะถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการ
วิเคราะห์และการวางแผนแบบมีส่วนร่วม ซึ่งจะช่วยให้กระตุ้นให้นักวิจัยเปลี่ยนทัศนคติ นักวิจัยนอน
และกินเช่นเดียวกับชาวบ้านในเวลาเช้าและเวลาเย็น ซึ่งเป็นเวลาที่ชาวบ้านว่างจากงาน
ประจำ

29. แบบสอบถาม (Questionnaire)

30. การเขียนรายงานในภาคสนาม (Report Writing in the Field)

วิธีการเขียนรายงานในภาคสนามอาจจะเขียนด้วยวิธีการง่าย ๆ ดังนี้

30.1 การเขียนสรุปย่อของแผนภูมิแต่ละอย่าง

30.2 เขียนบรรยายกระบวนการลงสมุดบันทึกประจำวัน

31. บันทึกข้อแก้ไขส่วนตัวและบันทึกประจำวัน (Self-Correcting Note and Diaries)

32. การสำรวจทัศนคติของชาวบ้าน (Survey of Villagers' Attitude)

33. การกระทำที่น่าทึ่งและความเชื่อของชาวบ้าน (Intriguing Practices and Beliefs)

การกระทำและความเชื่อของชาวบ้านเป็นสิ่งสำคัญก่อนและระหว่างการประชุม
ชนบทแบบมีส่วนร่วมที่จะทำให้ชัดเจนว่าชาวบ้านมีสิ่งที่จะต้องพูดมากมายกับนักวิจัยในสิ่งที่ชาวบ้าน

ได้ทำจริง ๆ ในหมู่บ้าน แต่สิ่งที่ชาวบ้านพูดออกมานั้นไม่จำเป็นที่จะต้องเหมาะสมกับความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ อาจจะไม่มีความอธิบาย แต่เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องบันทึกสิ่งเหล่านี้ไว้โดยไม่มีการตัดสินหรือตีความ

34. การประชุมปฏิบัติการและการระดมพลังสมอง (Workshops and Brainstorming)

35. รูปถ่ายทางอากาศ (Aerial Photographs)

36. การวิเคราะห์อาชีพ (Livelihood Analysis)

37. การประเมินนวัตกรรม (Innovation Assessment)

38. การสัมภาษณ์เป็นกลุ่มและการอภิปราย (Group Interview and Discussion)

39. การจัดทำแผนที่สังคม (Social Mapping)

40. การจัดสนทนากลุ่ม (Focus-Group Discussion)

41. การวิเคราะห์การอภิปรายกลุ่ม (Analysis Group Discussion)

42. แผนภูมิรูปวงกลม (Pie Chart)

43. แผนภูมิต่าง (Histogram)

44. การสังเกตของชาวบ้าน (Participant Observation)

45. ตัวบ่งชี้ที่สำคัญ (Key Indicators)

46. ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

วิธีการของการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วมนี้ จะเห็นได้ว่ามีวิธีการต่าง ๆ ที่หลากหลาย สำหรับตัวอย่างการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วมนั้น สุรางค์ จันทวานิช (ม.ป.ป. : 1 - 5) ได้ดำเนินการปฏิบัติงานของโครงการมีรตตะในประเทศอินเดีย เป็นกรณีตัวอย่าง ให้เห็นถึงวิธีการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม ดังตัวอย่างการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม : โครงการมีรตตะในอินเดีย

มีรตตะ (Myrada) ซึ่งเป็นองค์กรเอกชน ได้ทำงานด้านพัฒนาชนบทตั้งแต่ปี 1968 โดยดำเนินงานในหมู่บ้าน 2,000 แห่งในอินเดียตอนใต้ งานพัฒนาชนบทของมีรตตะ ประกอบด้วยโครงการ 6 ด้านคือ

1. โครงการจัดการและพัฒนาทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม เน้นการพัฒนาที่ดินและแหล่งน้ำ
2. โครงการตั้งถิ่นฐานและฟื้นฟูสภาพสำหรับแรงงานรับจ้างและครอบครัว เกษตรกรที่ไร้ที่ดิน

ทำกิน

3. โครงการพัฒนาเด็กและสตรีชนบท
4. โครงการพัฒนาระบบสินเชื่อชนบท
5. โครงการพัฒนาสถาบันที่เหมาะสม (Appropriate Institutions) และระบบ

การจัดการในเขตชนบท

6. โครงการฝึกอบรมที่เน้นวิธีฝึกอบรมที่เหมาะสมกับวัฒนธรรมอินเดีย โดยเฉพาะในเขต

ชนบท

ในโครงการมิลิตละ คณะนักพัฒนามีความเห็นพ้องกันว่า เมื่อใดก็ตามที่งานพัฒนาต้องกระทำอย่างรีบด่วน โอกาสที่ชาวบ้านจะเข้ามามีส่วนร่วมจะหมดไป โครงการมิลิตละจึงกำหนดวิธีทำงานโดยเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในหมู่บ้านและกำหนดบทบาทของนักพัฒนา เป็นผู้ประสาน (Catalyst) และชาวบ้านเป็นผู้คิด (Partner) ในการประเมินความต้องการของชุมชน ชาวบ้านจะมีบทบาทร่วมกับนักพัฒนาตลอดไปจนถึงขั้นการวิเคราะห์และทำความเข้าใจชุมชน การกำหนดกิจกรรมพัฒนาในกระบวนการนี้ ชาวบ้านได้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับตนเองโดยวิธีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning Methods)

การเริ่มต้นงานประเมินสภาพชนบทแบบมีส่วนร่วม

คณะวิจัยและพัฒนาติดต่อคนในหมู่บ้าน โดยกำหนดว่าในการทำการประเมินคณะวิจัยและพัฒนาควรมีจำนวนน้อยกว่าชาวบ้านหรือเท่า ๆ กัน อัตราส่วนที่ดีควรจะเป็น 1 : 2 หรือ 1 : 3 ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจและกล้าแสดงความคิดเห็น คณะวิจัยยังได้คิดไว้อีกด้วยว่าชาวบ้านที่มาร่วมประชุมเพื่อประเมินสภาพนี้ต้องเสียเวลาทำมาหากินของเขา จึงควรจะได้มีการชดเชย คณะวิจัยจึงจัดเตรียมอาหารไว้เลี้ยงชาวบ้านโดยนักวิจัยก็กินอาหารร่วมกับชาวบ้านด้วย การจ่ายเงินชาวบ้านที่มาร่วมแสดงความคิดเห็นในการประเมินสิ่งที่ไม่แนะนำให้ทำ

ในกลุ่มผู้ที่มาร่วมแสดงความคิด มีเด็กรวมอยู่ด้วยจำนวนไม่น้อย ผู้วิจัยสนับสนุนให้เด็ก ๆ ลองทำแผนที่ชุมชนและชวนให้กินอาหารร่วมกับผู้ใหญ่ด้วย เด็ก ๆ ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ได้เช่นกัน มีทั้งข้อมูลเกี่ยวกับพืชพันธุ์ธัญญาหาร และข้อมูลเกี่ยวกับเด็กเร่ร่อนค้าขายและเด็กพิการ

ในฝ่ายผู้วิจัยการนำทีมนักวิชาการจากหลายสาขาวิชาเข้าไปทำการประเมินเป็นวิธีที่ไม่ค่อยได้ผลเพราะนักวิชาการแต่ละสาขาต่างก็ต้องการข้อมูลหลากหลายแตกต่างกันไปจะแข่งกันซักถามและขอให้ชาวบ้านแสดงข้อมูลต่าง ๆ พร้อมกัน นักวิชาการจึงควรแยกกันประชุมชาวบ้านเพื่อการประเมินหรือควรจะผลักดันทำงานแผนที่จะทำพร้อม ๆ กันกับชาวบ้านกลุ่มเดียวกันในเรื่องที่จะประเมินควรมีนักวิชาการด้านนั้น ๆ เป็นผู้คอยอำนวยความสะดวกแก่ชาวบ้านที่มาร่วมกันประเมินขอเน้นว่านักวิชาการไม่ได้ทำหน้าที่ของผู้สัมภาษณ์ด้วยซ้ำไป เป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวก

วิธีการประเมินสภาวะชุมชนแบบมีส่วนร่วมที่ใช้ในโครงการ

1. Time Line หมายถึง การที่ชาวบ้านกำหนดระยะเวลาและเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น การก่อตั้งชุมชน การเริ่มเพาะปลูกพืชชนิดต่าง ๆ การเริ่มทำนุ้ยและยางมาแมลง วิวัฒนาการทางด้านสาธารณสุข วิวัฒนาการทางการศึกษา วิธีหาซื้อให้ชาวบ้านบอกแล้วมีชาวบ้านที่อ่านออกเขียนได้เป็นผู้จดหรือนักวิจัยจด หรืออาจให้ชาวบ้านวาดบนพื้นดินโดยใช้วัสดุที่ทำได้นั้นท้องถิ่นโดยง่ายเป็นอุปกรณ์

2. Mapping คือ การทำแผนที่ ประกอบด้วย แผนที่ทางกายภาพและแผนที่สังคม รายละเอียดที่ตั้งของหมู่บ้าน โครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ (ถนน แหล่งน้ำธรรมชาติ และแหล่งน้ำที่ชาวบ้านสร้างขึ้น ฯลฯ) สถานที่สำคัญ ประชากรในหมู่บ้าน ลักษณะโรคภัยไข้เจ็บ เด็กขาดอาหาร และเด็กพิการ การวางแผนครอบครัว การได้รับภูมิคุ้มกันโรค หญิงหม้าย คนขัดสน ยากจน

สำหรับแผนที่ทางทรัพยากร ประกอบด้วยรายละเอียดเกี่ยวกับที่ดิน แหล่งน้ำ ต้นไม้ การใช้ที่ดิน ชนิดของดิน แบบแผนการเพาะปลูก การจัดการดินและน้ำ ผลผลิตระบบชลประทาน

3. Transects หรือ Transect Walks หมายถึง การเดินสำรวจชุมชนในเบื้องต้นร่วมกับชาวบ้านเพื่อศึกษาสภาพทรัพยากรธรรมชาติ ระดับความสูงต่ำของพื้นที่ วิธีการ

เพาะปลูกแบบพื้นบ้าน ชนิดของพืชพันธุ์ธัญญาหารและสัตว์ ฯลฯ อาจมีการให้ข้อมูลย้อนหลังเล่า
เรื่องในอดีตเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ก็ได้ (Historical Transect)

4. Seasonality คือ การทำแผนภูมิหรือไดอะแกรมที่แสดงให้เห็นภาวะเปลี่ยนแปลง
ในฤดูต่าง ๆ เช่น ปริมาณน้ำฝน การจ้างงาน รายรับ รายจ่าย หนี้สิน สินเชื่อ อาหารการกิน
โรคภัยไข้เจ็บ ภาวะตลาด ฯลฯ การทำแผนภูมิอาจใช้วัสดุในท้องถิ่น เช่น ก้อนหิน เมล็ดพืช ไม้ไฟ
ที่ช่วยแสดงจำนวนในฤดูกาลที่ต่างกัน

5. Ranking คือ การจัดลำดับในเรื่องต่าง ๆ หรือการให้คะแนนสูงต่ำ สิ่งที่จัดลำดับ
หรือให้คะแนนเป็นสิ่งที่ชาวบ้านเห็นว่าสำคัญ เช่น ชนิดของพืชที่เพาะปลูก ชนิดของสัตว์เลี้ยง อาชีพ
เสริมหรืออาชีพรอง เกณฑ์ที่ใช้ในการจัดลำดับอาจเป็นเกณฑ์ทางเศรษฐกิจ เช่น รายได้ที่ได้จาก
ผลผลิตแต่ละชนิด ขนาดและจำนวนแรงงานที่จะต้องทุ่มเทลงไปในการผลิต หรืออาจเป็นเกณฑ์ทาง
สังคมวัฒนธรรม เช่น ความนิยมของชุมชนต่ออาชีพต่าง ๆ ความเชื่อทางศาสนาเกี่ยวกับโรคภัย
ไข้เจ็บ ในการจัดลำดับชาวบ้านอาจใช้ก้อนกรวดหรือเมล็ดพืชแสดงขนาดหรือลำดับของความสำเร็จ
และผู้วิจัยอาจขอให้ชาวบ้านจัดลำดับโดยเทียบกับเกณฑ์หลาย ๆ ด้าน และแสดงออกมาในรูปตาราง
(Matrix) ก็ได้ การจัดลำดับที่พบบ่อยมาก คือ การจัดลำดับฐานะหรือความมั่งมี (Wealth
Ranking) เป็นการเรียงลำดับในเชิงเศรษฐกิจฐานะของคนในชุมชน ซึ่งทำได้โดยขอให้ชาวบ้าน
จำนวนหนึ่งช่วยกันจัดลำดับ

6. Diagrams คือ การวาดแผนภูมิแสดงความเชื่อมโยงของตัวแปรต่าง ๆ ที่ชาวบ้าน
เห็นว่าสำคัญ มักเป็นการอธิบายเชิงเหตุและผลของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามการรับรู้ของชาวบ้าน
เช่น เมื่อเกิดภาวะแล้งขึ้นแล้วชุมชนเป็นอย่างไร หรือเมื่อมีการนํานํายและยาร่าแมลงมาใช้ ผลผลิต
มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไร

ผลการดำเนินงาน

การประเมินสภาพชนบทแบบมีส่วนร่วมในโครงการมีวัตถุประสงค์ ท้าให้ทั้งชาวบ้านและ
นักพัฒนาได้เรียนรู้เป็นอย่างมากเกี่ยวกับชุมชน ชาวบ้านแต่ละกลุ่มหรือประเภทให้ข้อมูลสำหรับ

การประเมินแตกต่างกันไป การทำ Time Line ควรทำโดยผู้สูงอายุในชุมชน ส่วนการทำ Seasonality of Credit ควรทำโดยชาวบ้านทั้งเพศชายและหญิง เพราะแต่ละเพศต้องการสินเชื่อแตกต่างกัน นอกจากนั้นชาวบ้านควรเป็นกลุ่มอาชีพที่ใกล้เคียงกัน เช่น เป็นเกษตรกรเหมือนกัน ถ้าทำ Seasonality of Credit โดยกลุ่มอาชีพที่หลากหลายกันมาก ข้อมูลจะกระจายและอาจไม่น่าเชื่อถือ เด็ก ๆ ทำ Mapping ได้ดีมาก ผู้หญิงก็ทำ Mapping ได้ แต่มักลังเลเมื่อต้องจัดลำดับความมั่งมีในชุมชน (Wealth Ranking) การจัดลำดับความมั่งมีทำได้ยาก มักต้องอาศัยคนที่ชุมชนเชื่อถือและยอมรับเป็นคนจัด คณะวิจัยยังไม่อาจสรุปได้ว่าการจัดลำดับโดยปัจเจกบุคคลที่เป็นที่ยอมรับหรือโดยกลุ่มคนดีกว่ากัน แต่การจัดลำดับโดยผู้จัดไม่ต้องกระทำต่อหน้าผู้อื่น มักได้ข้อมูลดีกว่าที่กระทำในสาธารณะ

ในแง่วิธีการ การทำ Time Line อาจใช้เพื่อให้ได้ข้อมูลด้านอื่น ๆ นอกจากประวัติของชุมชน เช่น เพื่อให้ทราบพัฒนาการของการผลิตในชุมชน พัฒนาการด้านสุขภาพอนามัย บางครั้งนักพัฒนาอาจใช้วิธีนี้กับบุคคลแทนชุมชนก็ได้ กล่าวคือ ให้ชาวบ้านให้ข้อมูลเกี่ยวกับชีวิตของตนหรือครอบครัวของตน จะมีลักษณะเป็นประวัติชีวิต นอกจากนั้น การทำ Mapping อาจใช้เพื่อจำแนกกลุ่มหรือชั้นทางสังคม วรรณะ การครอบครองกรรมสิทธิ์ต่าง ๆ ขนาดครอบครัว หรือเพื่อระบุครัวเรือนที่มีลักษณะเฉพาะบางประการ เช่น มีผู้ขาดสารอาหารหรือผู้ป่วย คณะวิจัยได้พบว่า หลังจากที่ได้เริ่มทำ PRA แล้ว ชาวบ้านพอใจที่จะทำการประเมินสภาพของชุมชนของตนเองโดยไม่ต้องมีผู้วิจัยเข้ามาเป็นผู้อำนวยความสะดวก และชาวบ้านก็ได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนของตนเองมากขึ้น PRA จึงเป็นทั้งกระบวนการและเป้าหมายพร้อม ๆ กัน

ในการทำ Transects ผู้วิจัยได้พบว่า ชาวบ้านและผู้วิจัยอาจร่วมกัน "สร้าง" ชุมชนเหมือนกับใช้หวีสางผมด้วยการออกเดินสำรวจกันที่มละกลุ่มบ้าน หรือละแวกบ้านให้ครบทุกหย่อม ในการทำเช่นนี้คณะสำรวจจะได้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับเทคโนโลยีพื้นบ้าน การใช้เทคโนโลยีเหล่านี้และปัญหาที่เกิดขึ้น ตลอดจนข้อมูลทางกายภาพและวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่ละเอียดขึ้น เพราะการ "สร้าง" หมู่บ้าน

บางครั้งคณะวิจัยได้พบว่า วิธีต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการผสมผสานกันกลายเป็นวิธีใหม่ เช่น การทำ Mapping ชุมชนได้นำไปสู่การจัดลำดับความมั่งมี (Wealth Ranking) และเลข

ไปถึงการวางแผนทรัพยากร การครอบครองที่ดิน การใช้ที่ดิน ชนิดของดิน และผลิตผลที่ได้ ผู้วิจัยอาจเชื่อมโยงข้อมูลเรื่องความมั่งมีกับผลิตผลที่ได้ในการทำ PRA คณะวิจัยต้องเรียนรู้ที่จะจัดการกับชาวบ้านที่มีคุณลักษณะหลากหลาย ชาวบ้านบางคนพยายามครอบงำเพื่อนบ้านเป็นประเภท หัวหมอพยายามยึดเบียดปัญหาของตนเป็นปัญหาของคนทั้งชุมชน ชาวบ้านบางคนมีผลประโยชน์และพยายามเสนอข้อมูลที่อำนวยความสะดวกประโยชน์แก่ตน

คณะวิจัยได้พบว่า ชาวบ้านเก่งกว่าคนนอกในการประมวลข้อมูลที่ถูกต้อง แท้จริงเกี่ยวกับชุมชน ชาวบ้านสามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างฉลาดเฉลียว ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีอยู่ในแง่ของระบบการจัดการ การทำมาหากิน การใช้เทคโนโลยี วิธีคิดและให้เหตุผลและตัดสินใจกระทำต่าง ๆ ของชาวบ้าน และสิ่งเหล่านี้คือสิ่งที่ชาวบ้านกับนักวิจัยจะค้นพบร่วมกัน วิเคราะห์ร่วมกันและรักษาสัมพันธ์ภาพระหว่างกันและกันตลอดไป

การจัดกลุ่มสนทนา (Focus Group Discussion)

การศึกษาวิจัยโดยใช้การจัดกลุ่มสนทนา (Focus Group Discussion) จัดเป็นวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพประเภทหนึ่งที่กำลังได้รับความนิยมอย่างมากในวงการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ (นภาพรณี หะวานนท์. 2535 : 15) และยังเป็นวิธีการ (Method) วิธีการหนึ่งที่น่าสนใจในการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม ความหมายของการจัดกลุ่มสนทนานั้น วีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และโยธิน แสงวงศ์ (2531 : 2) ให้ความหมายของการจัดกลุ่มสนทนาไว้ว่า เป็นการรวบรวมข้อมูลจากการนั่งสนทนากับผู้ให้ข้อมูล (Key Informants) เป็นกลุ่มซึ่งผู้ร่วมสนทนากลุ่มนี้จะได้มาจากการเลือกสรรตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ว่าจะเป็นผู้ที่สามารถให้คำตอบตรงประเด็นและสามารถตอบวัตถุประสงค์ที่สนใจศึกษามากที่สุด สำหรับผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ประมาณ 6 - 12 คน (นภาพรณี หะวานนท์. 2535 : 5) และวีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และโยธิน แสงวงศ์ (2531 : 3) กล่าวว่า กลุ่มคนที่มีขนาดระหว่าง 7 - 8 คนนี้ เป็นกลุ่มที่มีลักษณะการตอบโต้และโต้แย้งกันดีที่สุด เป็นขนาดกลุ่มที่ก่อให้เกิดการสนทนาที่มีลักษณะเปิดกว้างที่จะให้ผู้ร่วมสนทนาทุกคนไม่อายและแต่ละคนวิพากษ์วิจารณ์ได้ดีที่สุด เป็นกลุ่มคนกำลังเหมาะในการจุดประเด็นชักถาม

ลักษณะของการจัดกลุ่มสนทนาสามารถจำแนกได้ว่า ในวงสนทนากลุ่มจะมีผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนา คือสมาชิกที่นักวิจัยเชิญเข้าร่วมสนทนาและนักวิจัย ซึ่งจะเป็นผู้ดำเนินการสนทนาเป็นผู้คอยซักถามประเด็นปัญหา ซึ่งเรียกว่า พิธีกร (Moderator) พิธีกรนี้จะเป็นผู้คอยซักถามและจุดประเด็นการสนทนาในกลุ่ม ตลอดจนจบการสนทนาตามแนวคำถามของการจัดกลุ่มสนทนาที่เตรียมเอาไว้ ในระหว่างที่มีการสนทนานั้นสมาชิกผู้เข้าร่วมสนทนาได้รับการกระตุ้นให้แสดงความคิดเห็น และทัศนะของตนออกมาอย่างเปิดเผย และจริงใจ ความคิดเห็นของคน ๆ หนึ่งในกลุ่มอาจไปกระตุ้นให้คนอื่น ๆ อธิบายพูดอยากแสดงความคิดเห็นของตนออกมาบ้าง โดยใช้พลวัตของกลุ่ม (Group Dynamic)

องค์ประกอบของการจัดกลุ่มสนทนา (วีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และโยธิน แสงวงศ์.

2531 : 6 - 8)

1. สิ่งแรกที่ต้องทำในเรื่องของการสนทนากลุ่ม คือการกำหนดเรื่องที่จะทำการศึกษากำหนดหัวข้อเรื่องนี้ อาจจะเกิดมาจากสภาพปัญหาต่าง ๆ ในสังคมขณะนั้น หรือเรื่องที่ผู้วิจัยสนใจตลอดจนแนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ นั้นเอง
2. กำหนดประเด็นหรือตัวแปร หรือตัวบ่งชี้ที่คาดว่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำการศึกษาเพื่อมาสร้างเป็นแนวทางในการดำเนินการสนทนา ซึ่งการกำหนดประเด็นหรือตัวแปรนั้นก็ทำได้โดยจำแนกแยกแยะมาจากวัตถุประสงค์ของการศึกษานั้นเอง วัตถุประสงค์ต้องการทราบอะไรก็กำหนดประเด็นหรือสมมติฐานและตัวแปรออกมาแล้วนำมาสร้างเป็นแนวคำถามย่อย ๆ
3. แนวคำถามหรือกรอบคำถาม คือแนวทางในการสนทนากลุ่มซึ่งได้จากการนำคำถามที่ร่างไว้มาเรียบเรียงเป็นข้อย่อยจัดลำดับ หรือผูกเป็นเรื่องราวเพื่อนำการสนทนาให้เป็นขั้นตอนและจัดตามลำดับความคิดเป็นหมวดหรือหัวข้อใหญ่ เช่น หมวดคำถามเกี่ยวกับเรื่องในอดีต แล้วหมวดคำถามเกี่ยวกับสถานการณ์ปัจจุบัน เป็นต้น
4. แบบคัดเลือกผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนา เป็นแนวทางในการคัดเลือกสมาชิกเพื่อเข้าร่วมในกลุ่มสนทนาที่ถือว่าเป็นบุคคลที่สามารถให้คำตอบในการศึกษาครั้งนี้ ได้ตรงวัตถุประสงค์ของการศึกษามากที่สุด แบบคัดเลือกนี้อาจจะหาเป็นแบบสอบถามย่อย ๆ หรือเป็นตารางคัดเลือกก็ได้ ขึ้นอยู่กับหลักเกณฑ์ที่ผู้วิจัยจะกำหนด แบบบันทึกข้อมูลส่วนบุคคลของผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มนี้เมื่อใช้เสร็จในแต่ละครั้งควรเก็บไว้ด้วย เพราะบางครั้งอาจจะมีประโยชน์ต่อการวิเคราะห์อีกต่อไป

5. บุคลากรในการจัดสนทนากลุ่ม ในการจัดสนทนากลุ่มแต่ละครั้งควรจะต้องประกอบด้วยบุคคลต่อไปนี้ คือ

5.1 พิธีกร (Moderator) เป็นผู้ถามคำถามและเป็นผู้นำ ตลอดจนกำกับการสนทนาของกลุ่มให้เป็นไปตามแนวทางของหัวข้อการศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน ละเอียดยิ่งที่สุดในเวลาที่กำหนด พิธีกรจะต้องเป็นผู้รู้จักปัญหา รู้จักทฤษฎี และรู้จักวิธีการควบคุมประเด็น ควบคุมการสนทนาแบบกลุ่มเป็นอย่างดี พิธีกรจะต้องชักจูงให้สมาชิกกลุ่มอธิบายความรู้สึกในประเด็นที่ซักถามนั้นออกมาให้ได้ว่ามีความคิดเห็นหรือมีทัศนคติอย่างไร พิธีกรต้องมีความเข้าใจในปัญหา วัตถุประสงค์ และแนวทฤษฎี ตลอดจนประเด็นหรือสมมติฐานของงานศึกษานั้น ๆ ในระหว่างที่สนทนากัน พิธีกรจะต้องคิดวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับไปด้วยตลอดเวลา โดยพยายามหาความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลนั้นกับข้อมูลอื่น ๆ ที่ได้รับในคำตอบมาก่อน เพราะคำถามที่ตั้งไว้นั้นเป็นเพียงคำถามกรอบเฉย ๆ การถามคำถามจริง ๆ วิธีการถามและการใช้คำพูด ตลอดจนการแตกคำถามออกไปอีกเพื่อให้ผู้ร่วมสนทนาเข้าใจและตอบได้ตรงประเด็นแต่ละประเด็นจริง ๆ นั้น เป็นบทบาทและหน้าที่ที่สำคัญที่สุดของพิธีกร

5.2 ผู้จัดบันทึกคำสนทนา เป็นผู้ที่ย่อยจัดบันทึกคำสนทนา จะทำหน้าที่จดทุกคำพูดที่จะจดบันทึก ตลอดจนการจดต่อกับกิริยาท่าทางของสมาชิกผู้เข้าร่วมกลุ่มด้วย เพราะการไม่พูดและการนั่งเฉย ๆ อาจไม่ใช่การไม่มีความเห็น เพราะแววตา ท่าทางก็อาจจะแสดงถึงความเห็นหรือคำตอบได้ การพยักหน้า การส่ายหน้า และส่ายหน้า ก็เป็นการแสดงออกถึงคำตอบได้ ผู้จัดบันทึกคำสนทนาต้องจัดบันทึกสิ่งเหล่านี้ด้วย ข้อบันทึกของผู้จัดบันทึกจะสามารถใช้อ่านเป็นข้อสรุปของการสนทนากลุ่มในแต่ละครั้งได้ แล้วก็สามารถนำไปประกอบการถอดเทปข้อมูลด้วย เพื่อที่จะทำให้อ่านว่าเสียงที่ตอบคำถามนั้นเป็นเสียงตอบของใครบ้าง หรือโต้แย้งกันว่าอย่างไร ผู้จัดบันทึกคำสนทนานั้นนอกจากจะช่วยจัดบันทึกแล้วยังมีหน้าที่อีกอย่าง คือ คอยสะกิด เตือน หรือบอกพิธีกร ในกรณีที่พิธีกรลืมถามหรือข้ามคำถาม และสิ่งสำคัญอีกประเด็นหนึ่ง คือ ผู้จัดบันทึกคำสนทนา เมื่อเริ่มการสนทนาจะต้องเขียนผังการนั่งสนทนากลุ่มให้พิธีกรด้วยเพราะจะช่วยทำให้พิธีกรทราบว่าในกลุ่มมีใครบ้าง ชื่ออะไรนั่ง อยู่ตรงไหน พิธีกรอย่างน้อยจะได้เรียกชื่อผู้เข้าร่วมกลุ่มได้ถูก และอีกหนึ่งแผนก็เขียนไว้ให้ตนเอง จะได้ทราบว่าใครนั่งตรงไหน จะช่วยให้จัดบันทึกง่ายขึ้น

5.3 เจ้าหน้าที่บริการทั่วไป และผู้คอยกันผู้ที่จะเข้ามาร่วมวงในกลุ่มโดยไม่ได้รับเชิญ เป็นบุคคลที่คอยเฝ้าอำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่อยู่ในกลุ่มสนทนา มีหน้าที่ คือ คอยบริการน้ำดื่ม

ขนม บันทึกรูปภาพ เปลี่ยนภาพ ตลอดจนการคุยกันไม่ให้ผู้ที่ไม่เข้าเกี่ยวข้องกับวงสนทนากลุ่ม เข้าไปเสนอความคิดเห็นในกลุ่ม หรือเข้าไปรบกวนสมาธิของสมาชิกกลุ่ม

6. อุปกรณ์ในการรวบรวมข้อมูล ในการจัดสนทนากลุ่ม อุปกรณ์ในการรวบรวมข้อมูล คือ เทปบันทึกเสียง เพราะในวงสนทนานั้น ตลอดการดำเนินกลุ่มสนทนาจะมีการถกประเด็นปัญหา การโต้แย้ง เป็นกระแสความคิดสวนกันไปสวนกันมา หลายเสียง หลายความเห็น ดังนั้น จึงต้อง บันทึกเสียงเอาไว้ เพราะคำตอบที่เป็นกระแสโต้แย้งหรือการถกประเด็นกันด้วยเหตุผล และการแสดงความคิดเห็นเห็นด้วย สิ่งนี้แหละเป็นหัวใจสำคัญของการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เทปบันทึกเสียงจะเป็นอุปกรณ์บันทึกข้อมูลที่ดีที่สุดที่สามารถเก็บเหตุผล รายละเอียด และข้อคำตอบได้ละเอียดที่สุด คำตอบที่เกิดจากการถกและแลกเปลี่ยนประเด็นปัญหากันมาก ๆ มีการแสดงความคิดและแลกเปลี่ยนความเห็นกันมาก ๆ เหล่านี้จะเป็นรายละเอียดที่จำเป็นที่สุดในการวิเคราะห์ข้อมูลนั่นเอง และการตีความต้องพิจารณาละเอียดลงไปถึงเหตุผลที่ถกโต้แย้งหรือเสนอความเห็นที่สอดคล้องด้วยสิ่งเหล่านี้ จะช่วยให้การวิเคราะห์ข้อมูลได้ดีที่สุด รายละเอียดสุด ในการจัดสนทนากลุ่มควรจะใช้เทปบันทึกเสียง 2 เครื่อง บันทึกข้อมูลเหลื่อมล้ำกันประมาณ 5 นาที เพื่อที่จะได้บันทึกข้อมูล ส่วนที่เสียไประหว่างการเปลี่ยนเทป และเป็นประโยชน์ในการป้องกันการที่ข้อมูล บันทึกไม่ติดในเทปเครื่องใดเครื่องหนึ่ง นอกจากนี้ การมีตลับเทปบันทึกข้อมูล 2 ชุดนี้ก็เพื่อกันหาย และใช้แบ่งกันฟังได้ในกรณีมีผู้ร่วมวิจัยหลายคน

นอกจากเทปบันทึกข้อมูลแล้วก็ต้องมีสมุดจดบันทึกข้อมูลด้วยสำหรับผู้จดบันทึกคำสนทนา ดินสอ ปากกา ยางลบ ฯลฯ

7. อุปกรณ์เสริมการสนทนากลุ่ม เป็นอุปกรณ์ที่ช่วยอำนวยความสะดวกดำเนินไปด้วยบรรยากาศราบรื่นและดูเป็นธรรมชาติไม่เคร่งเครียด สร้างบรรยากาศให้เป็น "การนั่งจับเข่าคุยกัน" อุปกรณ์ที่จะช่วยเสริมการสนทนากลุ่มให้ดูเป็นธรรมชาติก็ได้แก่ น้ำดื่ม ขนม บุหรี่ ของขบเคี้ยวเล็ก ๆ น้อย ๆ หรืออาจจะรวมถึงรูปภาพ อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะช่วยให้สมาชิกกลุ่มได้เข้าใจเรื่อง หรือประเด็นที่เราสนใจจะถามมากยิ่งขึ้น

8. สถานที่ที่จะจัดสนทนากลุ่ม ควรมีการกำหนดหาให้แน่นอน ศึกษานในห้องดินหรือหมู่บ้าน ไทเก็กจัดกลุ่มที่นั่นให้สะดวกแก่สมาชิกกลุ่มมากที่สุด ผู้เข้าร่วมกลุ่มทุกคนรู้จักดี ให้เงียบ อากาศถ่ายเทได้สะดวก ไม่มีเสียงรบกวน แดดไม่ร้อน และไม่มืดคอบมามากัด ดังนี้ เป็นต้น

9. ของกำนัลหรือของที่ระลึก มอบไว้ก่อนจากกัน ให้ไว้แก่สมาชิกกลุ่มที่ได้สละเวลาอันมีค่ายิ่งของเขามาร่วมวงสนทนากับเรา มิใช่เป็นค่าจ้าง แต่มอบให้รำลึกถึงกันว่าเราเคยมานั่งถกประเด็นปัญหาด้วยกันเมื่อมีโรคาสหนึ่ง

10. ระยะเวลาของการดำเนินการจัดสนทนากลุ่มพิธีกรควรจะใช้เวลาในการสนทนาไม่เกิน 2 ชั่วโมง กับ 15 นาที นับแต่เริ่มคำถามแรก เช่น เริ่มเวลาเช้า 9.00 น. ควรจะจบสิ้นในเวลา 11.30 น. เป็นต้น รวมระยะเวลาตั้งแต่ต้อนรับสมาชิกกลุ่มจนจบการสนทนากลุ่มประมาณ 2 ชั่วโมง กับ 30 นาทีพอดี เพราะถ้าช้าหรือนานกว่านี้สมาชิกกลุ่มจะเหนื่อยล้า คำตอบที่ได้ตอบทำจะเป็นคำตอบที่ลึกแต่ว่าตอบ ๆ หรือตอบโดยไม่ค่อยได้ตั้งใจคิดก่อน เพื่อให้เสร็จสิ้นการสนทนา และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจะน้อยลง

การวางแผนการจัดกลุ่มสนทนา (นภาพรณ์ หะวานนท์. 2535 : 16 - 17)

การวางแผนการจัดกลุ่มสนทนาควรเริ่มจากการตั้งคำถามว่า ผู้ที่เราต้องการเชิญมาร่วมสนทนาคือใคร โดยทั่วไปแล้วผู้วิจัยจะต้องกำหนดกฎเกณฑ์ในการเลือกผู้ร่วมสนทนาในแต่ละกลุ่มไว้ล่วงหน้า กฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้จะขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการวิจัย หลักการสำคัญ ประการหนึ่งในการจัดคนเข้ากลุ่มสนทนาก็คือ ภายในกลุ่มแต่ละกลุ่มผู้ร่วมสนทนาควรมีภูมิหลัง และคุณลักษณะบางประการคล้ายคลึงกัน โดยทั่วไปมักจะกำหนดให้ผู้ร่วมสนทนามีสภาพทางเศรษฐกิจ และสังคมคล้ายคลึงกัน เช่น ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ รวมทั้งลักษณะที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่จะศึกษาโดยตรง แต่การที่เราจัดให้ผู้ร่วมสนทนาที่มีภูมิหลังและลักษณะบางประการที่คล้ายคลึงกันไว้ในกลุ่มเดียวกันไม่ได้หมายความว่า เราต้องการให้กลุ่มมีทัศนะหรือความคิดในแบบเดียวกัน ผู้ร่วมสนทนาอาจมีความคิดและทัศนะที่ขัดแย้งกันได้ แต่ภูมิหลังและประสบการณ์ที่คล้ายคลึงกันจะมีส่วนทำให้ผู้ร่วมสนทนารู้สึกสบายใจ และแสดงความคิดเห็นสนับสนุนหรือโต้แย้งซึ่งกันและกันอย่างเปิดเผยมากกว่าในกรณีที่ร่วมสนทนา มีภูมิหลังที่แตกต่างกันมาก

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งในการวางแผนจัดกลุ่มสนทนา คือ การกำหนดจำนวนกลุ่มสนทนา ซึ่งจำเป็นจะต้องนำเรื่องของเวลาและงบประมาณเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สำหรับข้อเสนอนี้เกี่ยวกับจำนวนกลุ่มในที่นี่จะยึดหลักของการให้ได้ประสิทธิภาพสูงสุดในการกำหนดจำนวนกลุ่มเป็นสำคัญ โดยจะกล่าวถึงหลักการกำหนดจำนวนกลุ่มที่น้อยที่สุดที่ผู้วิจัยจะสามารถได้รับคำตอบเป็นที่พอเพียงต่อคำถามที่ต้องการจะศึกษาวิจัย สิ่งที่เป็นตัวกำหนดจำนวนกลุ่มที่สำคัญ คือ

ลักษณะของปัญหาในการวิจัย หากผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นปัญหาที่จะต้องการศึกษานั้นจะมีคำตอบที่แตกต่างกันไปในหมู่ประชากรที่มีภูมิหลังและประสบการณ์ต่างกันผู้วิจัยก็ควรจะจัดให้มีกลุ่มสนทนาให้ครบจำนวนตามความแปรผันที่คาดว่าจะเกิดขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ยิ่งประชากรที่ผู้วิจัยต้องการจะศึกษามีภูมิหลังและประสบการณ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่เราต้องการจะศึกษาแตกต่างกันมากเท่าไร จำนวนกลุ่มสนทนาที่ยังจำเป็นต้องมีมากขึ้นเท่านั้น

วิธีการจัดกลุ่มสนทนา (นาถกรณีย์ หะวานนท์. 2535 : 17 - 19)

การจัดกลุ่มสนทนามีขั้นตอนต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยจะต้องเตรียมการอยู่ 3 ขั้นตอนคือ

1. การเตรียมจัดกลุ่มสนทนา
2. การจัดกลุ่มสนทนา
3. การเตรียมข้อมูลเพื่อใช้ในการวิเคราะห์

1. การเตรียมจัดกลุ่มสนทนา ผู้วิจัยจะต้องจัดเตรียมสื่อต่าง ๆ ให้พร้อมก่อน โดยทั่วไปสิ่งที่จะต้องเตรียมเตรียมอย่างรอบคอบเป็นพิเศษ ได้แก่ การกำหนดแนวทางการสนทนา (Discussion Guideline) ที่จะใช้ในการดำเนินการสนทนาและการฝึกอบรมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งได้แก่ ผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) และผู้จดบันทึกการสนทนา (Note - Taker)

การกำหนดแนวทางการสนทนาเป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยจะต้องกำหนดให้แน่ชัดว่า มีเรื่องอะไรบ้างที่ผู้วิจัยต้องการจากการสนทนาในกลุ่ม ผู้วิจัยอาจเริ่มต้นด้วยการเขียนรายการคำถามหรือหัวข้อที่ต้องการศึกษาอย่างละเอียดก่อนแล้วจึงนำรายการนั้นมาจัดหมวดหมู่และเรียงลำดับว่าต้องการให้กลุ่มสนทนาคุยเรื่องใดก่อนหลัง หรือผู้วิจัยอาจเริ่มด้วยการกำหนดหัวข้อใหญ่ที่ต้องการศึกษาแล้วเขียนรายละเอียดหัวข้อย่อยออกมา ไม่ว่าผู้วิจัยจะเลือกวิธีใดก็ตาม ส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยควรจะต้องตระหนักก็คือ คำถามที่ผู้วิจัยตั้งไว้เป็นเพียงแนวทางสำหรับให้ผู้ดำเนินการสนทนาจุดประเด็นการสนทนาในกลุ่มเท่านั้น ฉะนั้น คำถามไม่ควรมีลักษณะเฉพาะเจาะจงเกินไป แต่ควรจะเป็นคำถามกว้าง ๆ เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมสนทนาได้แสดงความคิดเห็นและทัศนะของตนออกมาโดยอิสระ มิใช่เป็นการตีกรอบให้ผู้ร่วมสนทนาคิดและตอบ ดังนั้น คำถามไม่ควรมีลักษณะเป็นการถามนำหรือชี้แนะคำตอบให้ผู้ร่วมสนทนา

นอกจากการเตรียมแนวทางการสนทนาแล้ว สิ่งสำคัญอีกสิ่งหนึ่งที่ผู้วิจัยจะต้องจัดเตรียมมาให้พร้อมก่อนเริ่มการสนทนาจริง ๆ ก็คือการฝึกอบรมผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดกลุ่มสนทนา บุคคลสำคัญ

ที่สุดในการจัดกลุ่มสนทนา คือผู้ดำเนินการสนทนาผู้ดำเนินการสนทนาจะต้องเป็นผู้ที่มีความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาในการวิจัยและเข้าใจเหตุผลหรือที่มาของคำถามแต่ละข้อเป็นอย่างดี ผู้นำการสนทนาจะต้องมีความสามารถที่จะระดมถามผู้เข้าร่วมสนทนาเพื่อให้ได้คำตอบหรือความคิดเห็นที่ลึกซึ้ง นอกจากนี้ในบางกรณีผู้ดำเนินการสนทนาอาจต้องตั้งคำถามที่มีได้กำหนดไว้ล่วงหน้าในแนวทางการสนทนา หากแต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน การจัดกลุ่มสนทนาไม่เหมือนกับการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เพราะผู้ร่วมสนทนามีโอกาสพูดคุยถึงเรื่องต่าง ๆ นอกเหนือจากเรื่องที่คุณวิจัยกำหนดไว้และมีหลายกรณีที่เรื่องที่สนทนาดังกล่าวมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ผู้วิจัยกำลังสนใจศึกษา แต่เป็นเรื่องที่คุณวิจัยไม่ได้คาดคิดมาก่อน ผู้ดำเนินการสนทนาที่ดีควรมีความสามารถที่จะจับประเด็นและกระตุ้นให้ผู้ร่วมสนทนาได้พูดคุยอย่างอิสระในหัวข้อดังกล่าว แทนที่จะตัดบทหรือบดขยี้หัวข้อดังกล่าวโดยมิได้มีการระดมถาม

นอกจากผู้ดำเนินการสนทนาแล้ว บุคคลที่มีความสำคัญมากในการจัดกลุ่มสนทนาก็คือผู้จัดบันทึกการสนทนา ถึงแม้ว่าในการจัดกลุ่มสนทนาจะมีการบันทึกเทปคำสนทนาทั้งหมดไว้ แต่ในขณะที่จัดกลุ่มสนทนาจะต้องมีผู้จัดบันทึกการสนทนาจดว่าใครเป็นผู้พูดประโยคใด หลักการจดบันทึกคือผู้จัดบันทึกจะต้องจดให้ได้อย่างน้อยคำพูดเมื่อเริ่มต้นประโยคแรกของผู้สนทนาทุกคน เพื่อว่าเมื่อถอดเทปจะสามารถกำหนดได้ว่าใครเป็นผู้พูดประโยคไหน ผู้จัดบันทึกควรได้รับการฝึกอบรมไปพร้อม ๆ กับผู้ดำเนินการสนทนาเพื่อจะได้เข้าใจประเด็นคำถามต่าง ๆ อย่างถูกต้อง เพราะจะทำให้การจดบันทึกทำได้ง่ายขึ้น

2. การจัดกลุ่มสนทนา ในการจัดกลุ่มสนทนานั้น ผู้วิจัยจะต้องสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเองให้กับผู้ร่วมสนทนา นับตั้งแต่ผู้ร่วมสนทนามาถึง โดยมีการต้อนรับผู้ร่วมสนทนาอย่างอบอุ่น เชื้อเชิญให้นั่งประจำที่ พูดคุยชักชวนให้ดื่มด่ำ และรับประทานอาหารว่าง เมื่อผู้ร่วมสนทนาครบแล้ว ผู้นำการสนทนาจึงสามารถเริ่มการสนทนาได้

ในระหว่างการสนทนาผู้นำการสนทนาควรแสดงบทบาทเป็นเพียงผู้จัดประเด็นการสนทนาเท่านั้น ไม่ควรแสดงความคิดเห็นใด ๆ ของตนเองออกมาและไม่ควรแสดงท่าทีเห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วยกับผู้สนทนาคนใด แต่ควรใช้วิธีระดมถามผู้ร่วมสนทนา เพื่อให้ผู้สนทนาแสดงความคิดเห็นออกมาให้ได้มากที่สุด ผู้นำการสนทนาไม่ควรพยายามกล่าวสรุปสิ่งที่ผู้ร่วมสนทนาพูด เพราะจะทำให้

บทบาทของผู้ดำเนินการสนทนาเด่นชัดเกินไปจริง ๆ แล้ว ผู้ดำเนินการสนทนาควรพยายามมีบทบาทในการสนทนาให้น้อยที่สุด โดยปล่อยให้ผู้ร่วมสนทนาพูดคุยกันเองให้มากที่สุด

สถานการณ์หนึ่งที่สามารถเกิดขึ้นระหว่างการสนทนา ก็คือ อาจมีผู้ร่วมสนทนาบางคนผูกขาดการสนทนาไว้เป็นส่วนใหญ่ ในกรณีเช่นนี้ผู้ดำเนินการสนทนาควรหาจังหวะตัดบทอย่างสุภาพ เช่น อาจกล่าวขอให้คนอื่นแสดงความคิดเห็นบ้าง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ผู้ดำเนินการสนทนาไม่ควรแสดงกริยาไม่พอใจหรือรำคาญผู้ร่วมสนทนาที่พยายามผูกขาดการสนทนา แต่ควรพยายามหาวิธีแก้ไขอย่างละมุนละม่อม

3. การเตรียมข้อมูลเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ หลังจากเสร็จสิ้นการจัดกลุ่มสนทนาแล้ว ผู้วิจัยควรเริ่มการจัดเตรียมข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลของการจัดกลุ่มสนทนา ได้แก่ บทสนทนา ซึ่งได้รับการบันทึกเทปไว้ โดยทั่วไปผู้จัดบันทึกการสนทนาควรเป็นผู้ถอดเทปบันทึกการสนทนา โดยในขณะที่ถอดเทปจะต้องจดสรุปประเด็นที่การสนทนาควบคู่กันไปด้วย การถอดเทปจะต้องเป็นการถอดคำพูดคำต่อคำ ไม่ใช่การสรุปข้อความ และควรจะได้บันทึกรายละเอียดต่าง ๆ นอกจากคำพูดลงได้ด้วย เช่น ผู้ร่วมสนทนาหัวเราะพร้อม ๆ กัน หรือบันทึกว่าทุกคนเงียบกันหมด เป็นต้น บทถอดเทปนี้คือข้อมูลที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์

การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล (วีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และโยธิน แสงวงศ์, 2531 : 13 - 14)

การรวบรวมข้อมูลแบบการจัดสนทนากลุ่ม ข้อมูลของการสนทนาจะถูกบันทึกไว้ในเทปบันทึกเสียง และในแบบจดบันทึกคำสนทนาของผู้จัดบันทึกคำสนทนา ข้อมูลที่อยู่ในเทปควรจะถูกถอดออกมาเป็นบทสนทนา (Transcription) โดยละเอียดทุกคำทุกบททุกตอน เหตุผลที่ถอดละเอียดทุกคำพูดก็คือว่า จุดประเด็นสำคัญของคำตอบในการวิเคราะห์ที่อยู่เบื้องหลังของการเสวนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันของสมาชิกภายในกลุ่ม การถอดละเอียดทุกคำพูดจะช่วยให้อ่านแล้วได้เข้าใจ และสามารถมองภาพของการสนทนากลุ่มนั้น ๆ ได้ว่า มีบรรยากาศเป็นอย่างไร การมีส่วนร่วมในการถกประเด็นปัญหาของสมาชิกกลุ่มเป็นอย่างไร มีการโต้แย้งกันหรือไม่ และการเลือกใช้คำ ลักษณะการเรียงลำดับตัวอย่างหรือเหตุผล ความตะกุกตะกักของคำพูด และสัณฐานวาจาจะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์และเข้าใจข้อมูลประเด็นคำตอบ หรือแม้แต่นำมาเชื่อถือได้ของคำตอบดีขึ้น ดังนี้ เป็นต้น

นอกจากนี้ การถอดเทปข้อมูล ถ้าถอดละเอียดทุกคำพูดก็จะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างละเอียดและกว้างขวาง คำตอบที่ถอดออกมาเป็นบทสนทนากลุ่มนั้น นอกจากจะใช้วิเคราะห์ในเรื่องที่สนใจศึกษานั้นแล้ว ยังสามารถหยิบยกมาวิเคราะห์เรื่องอื่น ๆ ได้หลายเรื่อง เพราะในวงสนทนาในแต่ละครั้งไม่ใช่ถกกันเพียงประเด็นเดียว แต่จะมีประเด็นอื่น ๆ ติดพันออกมาด้วย ดังนั้น จึงอาจจะสามารถวิเคราะห์เป็นผลงานวิจัยเรื่องอื่น ประเด็นอื่นได้อีกด้วย

อนึ่ง การถอดเทปแต่เพียงบางส่วนก็ทำได้ เช่น ถอดเพียง 80% 50% 30% หรือเพียงแค่ทำสรุปย่อ ทั้งนี้ก็แล้วแต่วัตถุประสงค์ของการศึกษาตลอดจนงบประมาณและเวลาที่

ในการวิเคราะห์ข้อมูลนักวิจัยก็จะอ่านจากบทสนทนาที่ถอดเทปออกมา แล้วก็จัดคำตอบที่ละเอียดที่สุดและให้เหตุผลที่ดีที่สุดลงในกระดาษจดข้อมูล (Card) ซึ่งจัดทำไว้แล้ว เขียนเรื่องคำตอบไว้ในเครื่องหมายคำพูด ว่าเป็นคำพูดของใคร กลุ่มไหน จัดเมื่อไหร่ เรียงเอาไว้ในคำตอบเรื่องอะไร ทำให้เป็นระบบเดียวกัน แล้วก็วิเคราะห์โดยการตีความหมายในรูปของการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เหมือนกับการตีความหรือวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพอื่น ๆ เช่นกัน ถ้ามีผู้วิเคราะห์หลายคนและมีความคิดเห็นไม่ตรงกันหรือแปลผลไม่ตรงกัน ก็จะกลับไปฟังรายละเอียดจากเทปใหม่เพื่อความกระจ่างนั่นเอง การที่มีการถกประเด็นปัญหาในคำตอบของสมาชิกกลุ่ม จะเป็นการช่วยลดความลำเอียง (Bias) ในการตีความของนักวิจัย เพราะคำตอบแต่ละคำตอบควรจะมีการให้เหตุผลตามมาเสมอ ประกอบกับในการศึกษาแต่ละเรื่องจะจัดสนทนากลุ่ม ดังนั้น จึงสามารถนำคำตอบในเรื่องเดียวกันมาตรวจสอบความชัดเจนของเหตุผลกันได้ (Cross Check)

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการจัดกลุ่มสนทนา นภาพรณ์ หะวานนท์ (2535 : 19) ได้ให้ข้อสรุปไว้อย่างชัดเจนว่า ในการวิเคราะห์ข้อมูลจากกลุ่มสนทนาหน่วยของการวิเคราะห์คือ กลุ่มสนทนาแต่ละกลุ่ม ไม่ใช่ปัจเจกบุคคล ผู้วิจัยควรเริ่มการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการอ่านบทสนทนาบางกลุ่ม หรือในกรณีที่มีจำนวนกลุ่มไม่มาก อาจอ่านบทสนทนาทั้งหมดไปรอบหนึ่งก่อนเพื่อให้ได้ภาพรวมเกี่ยวกับเรื่องที่ผู้วิจัยสนใจจะศึกษา จากนั้นจึงกำหนดเค้าโครงการวิเคราะห์อย่างละเอียดว่า จะมีหัวข้อใดบ้าง โดยทั่วไปแล้วแนวทางวิเคราะห์นี้ควรเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยมีอยู่ตั้งแต่เริ่มเขียนแนวทางการสนทนา ดังนั้น ผู้วิจัยอาจใช้หัวข้อในแนวทางการสนทนาเป็นหลักในการวิเคราะห์ก็ได้

เมื่อผู้วิจัยสามารถจัดหมวดหมู่หัวข้อต่าง ๆ ของบทสนทนาได้แล้ว ผู้วิจัยก็สามารถ
 เริ่มการวิเคราะห์ไปตามหัวข้อที่ได้วางเค้าโครงไว้ในการวิเคราะห์ ผู้วิจัยอาจเริ่มด้วย
 การพิจารณาความคล้ายคลึงและความแตกต่างกันของทัศนะและความคิดเห็นต่าง ๆ ที่ปรากฏ
 ในคำสนทนาแต่ละกลุ่ม รวมทั้งพยายามหาข้ออธิบายว่า มีปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้ผู้ร่วมสนทนา
 แต่ละกลุ่มมีทัศนะและความคิดเห็นบางอย่างคล้ายคลึงกันและมีความคิดเห็นบางอย่างขัดแย้งกัน
 ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยควรได้พยายามเสนอความคิดเห็นและทัศนะทั้งที่เหมือนกันและขัดกัน
 โดยพิจารณาว่า หัวข้อใดที่ผู้ร่วมสนทนามีทัศนะที่แตกต่างกันหรือขัดแย้งกัน และสิ่งนี้เกิดขึ้นในกลุ่ม
 อื่น ๆ ด้วยหรือไม่

แบบสํามะโนประชากร

สํามะโนประชากร หมู่บ้านชอยใต้ ตำบลบ้านชอย อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
ในโครงการวิจัยเรื่อง
การประเมินความต้องการการศึกษานอกระบบของแรงงานภาคเกษตร
โดยใช้เทคนิคการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม

ข้อตกลงเบื้องต้น

ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทน

ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ เพศ
อายุ ปี อาชีพหลัก อาชีพเสริม
บ้านเลขที่ หมู่ที่ ตำบลบ้านชอย อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี

นิยาม

หัวหน้าครัวเรือน หมายถึง สมาชิกในครัวเรือนส่วนบุคคลซึ่งได้รับการยกย่องให้เป็น
หัวหน้าครัวเรือน และโดยทั่วไปเป็นผู้มีหน้าที่รับผิดชอบสูงสุดในการปกครอง หรือเป็นผู้อุปถัมภ์
ในเชิงเศรษฐกิจ และสวัสดิภาพของสมาชิกในครัวเรือน

หัวหน้าครัวเรือนไม่จำเป็นต้องเป็นเจ้าของบ้านหรือบิดามารดาของคนในครัวเรือน
อาจจะเป็นผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งผู้ที่อยู่ในครัวเรือน ยกย่อง หรือยอมรับเป็นหัวหน้าครัวเรือน เช่น ใน
ครัวเรือนที่มีบิดามารดาชราภาพ หรือทุพพลภาพได้ยกให้บุตรเป็นหัวหน้าครัวเรือน

ในกรณีที่หลายคนเข้าที่พักอาศัยอยู่รวมกันไม่เกิน 5 คน หัวหน้าครัวเรือนคือ ผู้ใดผู้หนึ่ง
ในกลุ่มของผู้อาศัยอยู่รวมกัน ทั้งนี้แล้วแต่ผู้อยู่ในครัวเรือนจะเลือกผู้ใดเป็นหัวหน้าครัวเรือน

1. แบบแจงนับบุคคลในครัวเรือน

จำนวนสมาชิกที่อาศัยประจำในครัวเรือน มีทั้งหมด ... คน ชาย ... คน หญิง คน

ลำดับ ที่	รายชื่อและนามสกุล ของบุคคลในครัวเรือน	ความสัมพันธ์ กับหัวหน้า	อายุ	สถานภาพสมรส (ถามเฉพาะผู้ที่มี อายุ 13 ปีขึ้นไป)	การศึกษา (ถามเฉพาะผู้ที่มี อายุ 5 ปีขึ้นไป)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
01		หัวหน้าครัวเรือน			
02					
03					
04					
05					
06					
07					
08					
09					
10					
11					
12					
13					
14					
15					

ความสัมพันธ์กับหัวหน้าครัวเรือน

1. เป็นหัวหน้าครัวเรือนเอง
2. คู่สมรส
3. บุตรที่ยังไม่แต่งงาน (เรียงตามอายุ)
4. บุตรที่แต่งงานแล้ว
5. คู่สมรสของบุตรที่แต่งงานแล้ว
6. บุตรของบุตรที่แต่งงานแล้ว (เรียงตามอายุ)
7. พ่อแม่ของหัวหน้าครัวเรือน
8. พ่อแม่ของคู่สมรสหัวหน้าครัวเรือน
9. พี่น้องท้องเดียวกันของหัวหน้าครัวเรือน (เรียงตามอายุ)
10. พี่น้องท้องเดียวกันของคู่สมรสหัวหน้าครัวเรือน (เรียงตามอายุ)
11. ญาติอื่น ๆ นอกจากนี้
12. เพื่อน
13. ลูกจ้าง
14. คนอาศัย

เพศ 1. ชาย 2. หญิง

สถานภาพสมรส

1. โสด
2. แต่งงานและคู่สมรสอยู่ด้วย
3. แต่งงานแต่คู่สมรสไม่อยู่ด้วย
4. หม้าย
5. หย่า
6. แยก
7. ไม่เข้าชาย (ถ้าอายุไม่ถึง 13 ปี)

การศึกษา ให้บันทึกปีสูงสุดที่กำลังศึกษาหรือวุฒิสูงสุดถ้าจบการศึกษาแล้ว

ลำดับ ที่	ความสามารถในการ อ่านออกเขียนได้	บุคคลนี้ทำงาน หรือไม่	อาชีพหลัก (ถามเฉพาะ ผู้ที่กำลัง ทำงาน	อาชีพเสริม (ถามเฉพาะผู้ที่มี กำลังทำงาน)	สถานที่ทำงานหรือ สถานศึกษา (ถาม เฉพาะผู้ที่ทำงานกับ เรียนหนังสือ) (ตำบล/อำเภอ/ จังหวัด)
	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
01					
02					
03					
04					
05					
06					
07					
08					
09					
10					
11					
12					
13					
14					
15					

ความสามารถในการอ่านออกเขียนได้

1. อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้
2. อ่านออกแต่เขียนไม่ได้
3. อ่านออกเขียนได้

บุคคลนี้ทำงานหรือไม่

- 0 ทำงาน
1. ไม่ได้ทำงาน แต่กำลังหางานทำ
2. ไม่ได้ทำงานและหางานไม่ได้
3. ไม่ได้ทำงานเพราะพิการ/ป่วย/หรือไม่จำเป็นต้องทำ
4. นักเรียน/นักศึกษา
5. แม่บ้าน (ทำงานบ้านอย่างเดียว)
6. เกษียณ/ชรา
7. อื่น ๆ (ระบุ) ...

อาชีพเสริม เป็นอาชีพที่ทำนอกเหนือจากการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และการประมง

- 0 ไม่มีอาชีพเสริม
1. รับจ้าง
2. ตัดเย็บเสื้อผ้า
3. ค้าขาย
4. ตัด/ตัดผม
5. ช่างก่อสร้าง
6. จักสาน
7. อื่น ๆ (ระบุ)

2. ข้อมูลระดับครัวเรือน

1. ในครัวเรือนนี้ใครเป็นคนรับผิดชอบหลัก ในเรื่องค่าใช้จ่ายของครัวเรือน
(ตอบได้หลายข้อ)

() 1. ผู้ให้สัมภาษณ์ (หัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทน)

() 2. คนอื่น (ระบุความสัมพันธ์กับผู้ให้สัมภาษณ์)

1

2

3

() 3. ทุกคนที่อยู่ในครัวเรือนนี้รับผิดชอบเท่า ๆ กัน

2. อาชีพหลักของครัวเรือน นี้คืออะไร

() 1. ชาวนา

() 2. รับจ้างทั่วไป

() 3. ชาวนารับจ้าง

() 4. ค้าขาย

() 5. อื่น ๆ (ระบุ).....

3. อาชีพเสริมของครัวเรือน (หมายถึงอาชีพที่นอกเหนือจากอาชีพหลักเป็นอาชีพที่ทำรายได้เสริมอาชีพหลัก)

() 1. มี

() 2. ไม่มี

- ถ้ามีโปรดระบุอาชีพเสริม (ที่สำคัญเพียงอาชีพเดียว)

() 1. รับจ้างก่อสร้าง

() 2. ค้าขาย

() 3. จักสาน

() 4. อื่นๆ (ระบุ) ...

4. แหล่งที่มาของรายได้หลักของครัวเรือน

() 1. หนานา

() 2. ทาไร่

() 3. ค้าขาย

() 4. รับจ้าง

() 5. อื่น ๆ (ระบุ).....

บันทึกรหัส

บันทึกทรัพย์สิน

5. คร่าวเรือนของท่านมีรายได้ทั้งสิ้นต่อปีเท่าไร (ตอบได้หลายข้อ)
- () 1. รายได้จากการทำนา จำนวน บาทต่อปี
 - () 2. รายได้จากการทำไร่ จำนวน บาทต่อปี
 - () 3. รายได้จากการค้าขาย จำนวน บาทต่อปี
 - () 4. รายได้จากการรับจ้าง จำนวน บาทต่อปี
 - () 5. อื่น ๆ (โปรดระบุ) ... จำนวน ... บาทต่อปี
6. ปัจจุบันคร่าวเรือนของท่านมีหนี้สินหรือไม่
- () 1. มี () 2. ไม่มี (ข้ามไปตอบข้อ 9)
7. ถ้าท่านมีหนี้สินท่านกู้ยืมจากใคร (ตอบได้หลายข้อ)

แหล่งกู้ยืม	อัตราดอกเบี้ย	
	เสียดอกเบี้ย ร้อยละต่อปี	ไม่เสียดอกเบี้ย
() 1. สหกรณ์		
() 2. ธนาคาร		
() 3. เพื่อน/ญาติพี่น้อง		
() 4. นายทุนเงินกู้		
() 5. พ่อค้าคนกลาง		
() 6. อื่น ๆ (ระบุ)		

(กรณีที่ท่านไม่เสียดอกเบี้ยเป็นต้นทุน โปรดระบุว่าแหล่งกู้ยืมคิดดอกเบี้ยจากอะไร อย่างไร หรือระบุเหตุผลว่าท่านไม่จึงไม่เสียดอกเบี้ย)

.....
.....

บันทึกกรหัส

8. ท่านกู้เงินมาเพื่อวัตถุประสงค์อะไร (ตอบได้หลายข้อ)
- () 1. เพื่อใช้ในการเพาะปลูก () 6. บริโภคในครัวเรือน
 () 2. ซื้อที่ดิน () 7. การรักษาพยาบาล
 () 3. ซื้อสัตว์ () 8. ซ่อมแซมที่อยู่อาศัย
 () 4. ซื้อเครื่องใช้ในครัวเรือน () 9. อื่น ๆ (ระบุ)
 () 5. การศึกษาบุตร
9. ครัวเรือนของท่านทำการเพาะปลูกหรือไม่
- () 1. ทำการเพาะปลูก () 2. ไม่ได้ทำการเพาะปลูก
10. ครัวเรือนของท่านมีที่ดินหรือเช่าที่ดินเพื่อการเกษตรหรือไม่ ถ้ามีหรือเช่าที่ดินเป็นจำนวนเท่าไร
- () 1. ไม่มีที่ดิน/และไม่ได้เช่าที่ดิน
 () 2. มีที่ดินของตัวเองและไม่ได้เช่า มีที่ดินของตัวเอง
 จำนวนทั้ง ... ไร่
 () 3. ไม่มีที่ดิน แต่เช่าที่ดินทำกิน เช่าที่ดิน จำนวน ... ไร่
 () 4. มีที่ดินของตัวเอง จำนวน ... ไร่
 เช่าที่ดินทำกิน จำนวน ไร่
11. ที่ดินปลูกบ้านเป็นเจ้าของที่ดินเองหรือไม่
- () 1. เป็น
 () 2. ไม่เป็น
12. บ้านที่พักอาศัยอยู่ท่านเป็นเจ้าของหรือเช่า
- () 1. เช่า
 () 2. เป็นเจ้าของ

บันทึกการห้ำส

13. สภาพบ้านที่พ้กอาศัยของครัวเรือนนี้เป็นอย่างไร

- () 1. เฝิง/บ้านพักชั่วคราว/ที่อยู่ไม่มั่นคงถาวร
- () 2. บ้านชั้นเดียว
- () 3. ห้องแถวไม้
- () 4. ตึกแถว
- () 5. บ้าน 2 ชั้น/มากกว่า

☐

14. พ้นงานทำด้วยวัสดุชนิดใด

- () 1. วัสดุที่ไม่คงทน เช่น ไม้ไผ่ ใบจาก หรือแฝก
- () 2. ไม้แผ่น
- () 3. คอนกรีต อิฐ
- () 4. ครึ่งไม้ครึ่งตึก
- () 5. อื่น ๆ

☐

15. ที่ดินปลูกบ้านเป็นเจ้าของที่ดินเองหรือไม่

- () 1. วัสดุที่ไม่คงทน เช่น ไม้ไผ่ ใบจาก หรือแฝก
- () 2. สังกะสี
- () 3. ซีเมนต์/คอนกรีต/กระเบื้อง
- () 4. ทั้งกระเบื้องและสังกะสี
- () 5. อื่น ๆ ระบุ

☐

16. พื้นบ้านใช้วัสดุชนิดใด

- () 1. พื้นดิน
- () 2. พื้นที่ใช้วัสดุไม่คงทน เช่น ไม้ไผ่ เปลือกไม้ ดินหมาก
- () 3. พื้นไม้แผ่น
- () 4. พื้นซีเมนต์ธรรมดา
- () 5. หินขัด ปาร์เก้ ปูกระเบื้องเคลือบ
- () 6. อื่น ๆ ระบุ

☐

บันทึกรหัส

17. ครั้วเรือนของท่านใช้น้ำดื่มจากแหล่งใด (ตอบได้หลายข้อ)

- () 1. น้ำประปา
() 2. น้ำฝน
() 3. บ่อบาดาล
() 4. แม่น้ำ/ลำคลอง
() 5. อื่น ๆ (ระบุ)

☐

18. ครั้วเรือนของท่านใช้น้ำใช้จากแหล่งใด (ตอบได้หลายข้อ)

- () 1. น้ำประปา
() 2. น้ำฝน
() 3. บ่อบาดาล
() 4. แม่น้ำ/ลำคลอง
() 5. อื่น ๆ

☐

19. เชื้อเพลิงที่ครั้วเรือนของท่านใช้ในการหุงต้มคืออะไร (ตอบได้หลายข้อ)

- () 1. ฟืน/ถ่าน () 2. ไฟฟ้า
() 3. แก๊สหุงต้ม

☐

20. ครั้วเรือนของท่านมีไฟฟ้าใช้หรือไม่

- () 1. มี () 2. ไม่มี

21. ครั้วเรือนของท่านมีสิ่งของเครื่องใช้ต่อไปนี้หรือไม่

() 1. รถจักรยาน	() 7. รถจักรยานยนต์
() 2. รถยนต์	() 8. พัดลม
() 3. จักรเย็บผ้า	() 9. แทรคเตอร์
() 4. นาฬิกาทุกชนิด	() 10. รถอีแต่น
() 5. ตู้เย็น	() 11. กระจกน้ำร้อน น้ำแข็ง
() 6. รถไฟเล็ก	() 12. บ่อน้ำถาวรถูกหลักอนามัย

บันทึกผล

22. ครั้วเรือนของท่านใช้ส้วมประเภทใด

- () 1. ส้วมซึมในบ้าน () 2. ส้วมซึมนอกบ้าน
() 3. ส้วมหลุม () 4. ส้วมสาธารณะ
() 5. ไม่มีส้วม () 6. อื่น ๆ ระบุ

☐

23. การประกอบอาชีพทางเกษตรในครัวเรือนของท่านใช้ปุ๋ยเคมี
(ปุ๋ยวิทยาศาสตร์) หรือไม่

- () 1. ใช่ () 2. ไม่ใช่

☐

24. การประกอบอาชีพทางการเกษตรในครัวเรือนของท่านใช้ปุ๋ยคอก
หรือปุ๋ยหมักหรือไม่

- () 1. ใช่ () 2. ไม่ใช่

☐

25. การประกอบอาชีพทางการเกษตรในครัวเรือนของท่านใช้ยาปราบ
ศัตรูพืชหรือไม่

- () 1. ใช่ () 2. ไม่ใช่

☐

26. ครั้วเรือนของท่านเลี้ยงสัตว์อะไรบ้าง

เพื่อใช้งาน เพื่อขาย

() 1. วัว ตัว	()	()
() 2. ควาย ตัว	()	()
() 3. หมู ตัว	()	()
() 4. ห่านประมาณ ตัว	()	()
() 5. เป็ดประมาณ ตัว	()	()
() 6. ไก่ ประมาณ ตัว	()	()
() 7. อื่น ๆ (ระบุ) ประมาณ ตัว	()	()

27. ครั้วเรือนของท่านมีปัญหาในการประกอบอาชีพอะไรบ้าง

(ตอบได้หลายข้อ)

- () 1. ขาดความรู้ในการปรับปรุงอาชีพ
- () 2. ศัตรูพืช สัตว์ รบกวน
- () 3. ขาดแคลนเงินทุนในการประกอบอาชีพ
- () 4. จำหน่ายผลผลิตไม่ได้ราคา พ่อค้าคนกลางกดราคา
- () 5. ขาดความรู้ในการประกอบอาชีพหลาย ๆ ด้าน
- () 6. อื่น ๆ โปรดระบุ

28. ท่านคิดว่าตัวท่านเองหรือสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัวของท่านควรได้รับการ

การศึกษาอบรมความรู้ด้านการอาชีพหรือไม่

- () 1. ควรได้รับการอบรม
- () 2. ไม่จำเป็นต้องเข้ารับการอบรม

29. ท่านต้องการให้หน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐและเอกชนจัดการฝึกอบรมเพื่อเพิ่มพูนความรู้แก่ตัวท่านหรือสมาชิกในครัวเรือนของท่านเรื่องอะไรบ้าง

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

30. ในรอบปีที่ผ่านมามีสมาชิกในครัวเรือนของท่านมีการออกไปทำงาน

นอกหมู่บ้านหรือไม่

- () 1. มี
- () 2. ไม่มี

ถ้าตอบว่า "มี" โปรดระบุว่าไปทำงานอะไร และที่ไหน

(ทำงานอะไร)

(ทำงานที่ไหน)

บันทึกที่ ๘

31. ปัจจุบันท่านหรือสมาชิกในครัวเรือนของท่านเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มหรือองค์การใดหรือไม่ (ตอบได้หลายข้อ)
- () 1. ไม่เป็นสมาชิกกลุ่มใด
 - () 2. เป็นสมาชิกกลุ่มสหกรณ์การเกษตร
 - () 3. เป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกร
 - () 4. เป็นสมาชิกกลุ่ม ธกส.
 - () 5. อื่น ๆ (ระบุ)
32. เมื่อเปรียบเทียบกับครัวเรือนอื่น ท่านคิดว่าเศรษฐกิจของครัวเรือนท่านเป็นอย่างไร
- () 1. ดีกว่าครัวเรือนอื่น
 - () 2. แย่กว่าครัวเรือนอื่น
 - () 3. เท่า ๆ กับครัวเรือนอื่น ๆ

โครงสร้างคำถามหลักที่ผู้วิจัยใช้เป็นแนวการสัมภาษณ์

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาประวัติชุมชน การดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ข้อมูลพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้าน ปัญหาและความต้องการการศึกษานอกระบบของชาวบ้าน

ผู้ให้ข้อมูลหลัก พระ ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ผู้สูงอายุในหมู่บ้าน ครูในโรงเรียนประถมศึกษาที่ตั้งอยู่ในชุมชน เจ้าของร้านค้าในหมู่บ้าน

คำถามต่อไปนี้เป็นแนวทางเท่านั้น เพราะในการถามจริงนั้น คำถามอาจจะเปลี่ยนแปลงตามภูมิหลังและประสบการณ์ของผู้ให้สัมภาษณ์ และการสอบถามจะมีลักษณะไม่เป็นทางการ แต่จะเป็นในรูปของการพูดคุยธรรมดา

เริ่มการสนทนา

- แนะนำตนเอง
- อธิบายถึงวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์
- ขอบันทึกเทปการสนทนา
- เริ่มคำถามอุ่นเครื่อง เช่น ชักถามเรื่องทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับการทํามาหากิน ความเป็นอยู่

หมายเหตุ

ผู้วิจัยเป็นผู้สัมภาษณ์เอง

หมวดที่ 1 คำถามเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน

1. ก่อนที่ชาวบ้านได้มาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนี้ แต่เดิมหมู่บ้านแห่งนี้เป็นอะไรมาก่อน และมีลักษณะอย่างไร
2. ชาวบ้านที่ย้ายมาอยู่ที่นี่แต่เดิมอยู่ที่ไหนมาก่อน มาตั้งหมู่บ้านกันอย่างไร ใครเป็นผู้นำมา ท้าวมจึงมาอยู่ที่นี่ และมาอยู่ตั้งแต่เมื่อไร
3. ระยะเริ่มแรกที่มาตั้งหลักแหล่ง มีสภาพเป็นอย่างไร แตกต่างจากสภาพปัจจุบันอย่างไร มีอะไรที่แตกต่างจากเดิมบ้าง

หมวดที่ 2 คำถามเกี่ยวกับการดำเนินเป็นชีวิตประจำวันของชาวบ้านและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน

4. ชาวบ้านในหมู่บ้านนี้โดยทั่วไปแล้ว ทำมาหากินกันอย่างไร ทำอาชีพหลักอะไร (ถ้าตอบว่าทำนาเป็นอาชีพหลัก ถามต่อว่า ทำนาอย่างเดียวพอกินหรือไม่ หากรายได้ไม่พอใช้อะไรช่วยหรือไม่ ทำอะไร มีอาชีพเสริมอะไร)
5. ผลผลิตที่ชาวบ้านผลิตได้ ชาวบ้านนำไปขายที่ไหน ใครเป็นผู้รับซื้อ ราคาเป็นอย่างไร
6. ในการติดต่อกับเมือง หรือภายนอกหมู่บ้าน มีลักษณะอย่างไร และในการขนส่งผลผลิตต่าง ๆ ใช้อะไรเป็นยานพาหนะ
7. ในการซื้อสินค้าเพื่ออุปโภคบริโภคสำหรับชีวิตประจำวัน ชาวบ้านซื้อจากที่ไหนมีร้านค้าภายในหมู่บ้านหรือไม่
8. น้ำดื่ม น้ำใช้และไฟฟ้าในหมู่บ้านนี้ ได้มาจากแหล่งใด เพียงพอหรือไม่
9. เมื่อชาวบ้านมีการเจ็บป่วยเกิดขึ้น ส่วนใหญ่ทำอย่างไร ซื้อยากินเองหรือไปหาหมอ เป็นหมอพื้นบ้านหรือหมอแผนปัจจุบัน ท้าวมจึงเป็นอย่างไร
10. กรณีที่ชาวบ้านถูกขมขื่นขึ้นบ้าน หรือทรัพย์สินในบ้านถูกขมขื่น เขาดำเนินการกันอย่างไร มีเจ้าหน้าที่ตำรวจคอยช่วยเหลือไหม ในชุมชนมีระบบการรักษาความปลอดภัยของหมู่บ้านหรือไม่ ถ้ามีถามต่อว่าทำอย่างไร
11. บุตรหลานเรียนหนังสือที่ไหน สถานศึกษาอยู่ไกลหรือไม่ มีอุปสรรคอย่างไร (ถามทั้งระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา อาชีวศึกษา และอุดมศึกษา)

12. คนในหมู่บ้านออกไปทำงานนอกหมู่บ้านบ้างไหม เช่น ในเขตเมือง กรุงเทพฯ ไปช่วงเวลาใด และทำงานอะไร

หมวดที่ 3 คำถามเกี่ยวกับสถาบันทางสังคม การรวมกลุ่มและวัฒนธรรมของหมู่บ้าน

13. กรณีที่ชาวบ้านมีข้อขัดแย้ง ทะเลาะเบาะแว้งกัน ใครเป็นผู้ระงับเหตุดังกล่าว ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

14. สมมุติว่า ชาวบ้านมีปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้น เช่น ประสบอุบัติเหตุ เงินขาดแคลน ถูกรังแก ชาวบ้านมักจะปรึกษากับใคร ขอความช่วยเหลือจากใคร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

15. ในหมู่บ้านนี้มีคณะกรรมการที่จะช่วยแก้ปัญหาหรือพัฒนาหมู่บ้านหรือไม่ ถ้ามี ถามต่อว่าคณะกรรมการเหล่านี้มาจากไหน และทำงานกันอย่างไร

16. วัดที่มีอยู่ในหมู่บ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านหรือไม่ อย่างไร

17. ในปัจจุบันนี้ในหมู่บ้านมีประเพณีสำคัญ ๆ หรือกิจกรรมต่าง ๆ บ้างหรือไม่ ถ้ามี ถามต่อมีประเพณี กิจกรรมอะไรบ้าง และในอดีตเคยมีประเพณีอะไร แตกต่างจากปัจจุบันหรือไม่ อย่างไร

18. ในรอบปีชาวบ้านมีกิจกรรมที่ทำร่วมกันบ้างหรือไม่ ถ้ามีเป็นกิจกรรมประเภทใด และมีการรวมกลุ่มที่เป็นทางการ เช่น สหกรณ์ บ้างหรือไม่ ถ้ามี ได้แก่กลุ่มอะไร

19. ชาวบ้านในหมู่บ้านโดยทั่วไปแล้วมีความขัดแย้งกันหรือสามัคคีกลมเกลียวกัน ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

หมวดที่ 4 คำถามเกี่ยวกับปัญหาของชาวบ้านโดยทั่วไป และความต้องการการศึกษานอกระบบ

20. ให้กล่าวถึงปัญหาของชาวบ้านโดยทั่ว ๆ ไป

21. ความรู้ที่ชาวบ้านมีความจำเป็นต้องรู้มีอะไรบ้าง ทำไมจึงจำเป็นต้องรู้

แนวทางการสนทนากลุ่มสนทนา

(Focus Group Discussion Guideline)

แนวทางการสนทนาที่ใช้สำหรับกลุ่มสนทนา 14 กลุ่ม มีจำนวน 1 ชุด สำหรับ
แนวทางการสนทนากลุ่มมีข้อคำถามดังนี้

ก. บทขึ้นต้น

1. แนะนำตัว
2. อธิบายจุดประสงค์ของการจัดสนทนา
3. ขอให้แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่
4. ขออนุญาตบันทึกเสียงการสนทนา
5. ท้าความรู้จักแรงงานภาคเกษตรแต่ละคน ทักทาย พูดคุย เรื่องทั่ว ๆ ไป

ข. ความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาทั่ว ๆ ไปของหมู่บ้านและของเกษตรกร (แรงงานภาคเกษตร)

พิธีกรขอให้สมาชิกที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มแสดงความคิดเห็น เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับ
ปัญหาทั่ว ๆ ไปของหมู่บ้าน และของแรงงานภาคเกษตร (เกษตรกร) โดยมีคำถามหลักคือ

1. ปัญหาของหมู่บ้านที่สำคัญ ๆ มีอะไรบ้างเกิดขึ้นมาได้อย่างไร มีสาเหตุจาก
อะไรและจะมีวิธีการแก้ไขอย่างไร

2. ปัญหาของแรงงานภาคเกษตร (เกษตรกร) เองมีอะไรบ้าง ปัญหาสำคัญ
คืออะไร เกิดขึ้นมาได้อย่างไร สาเหตุมาจากอะไร และจะมีวิธีการแก้ไขอย่างไร

ค. ความคิดเห็นที่มีต่อความรู้และทักษะที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพและดำรงชีวิต
ของแรงงานภาคเกษตร ดำเนินการดังนี้

พิธีกรขอให้สมาชิกที่เข้าร่วมสนทนาเสนอความคิดเห็นเพื่อให้ข้อมูลโดยมีคำถามหลักคือ

1. ความรู้และข้อมูลต่อไปนี้ มีความจำเป็นและสำคัญต่อการประกอบอาชีพและ
ดำรงชีวิตของท่านอย่างไร ระบุเหตุผลและในสภาพปัจจุบันเป็นอย่างไร

ก. การศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้แก่ การอ่านออก เขียนได้ และคิดเลขเป็น รวมทั้ง
การเรียนรู้เพื่อสอบเทียบการศึกษาที่สูงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่

ข. การศึกษาด้านวิชาชีพ เช่น ช่างยนต์ ช่างไฟฟ้า ช่างอิเล็กทรอนิกส์ ช่างทำ
ความเย็น พิมพ์ดีด การบัญชี และตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น

ค. การศึกษาด้านเกษตรแผนใหม่ เช่น พืชพันธุ์ใหม่ ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช
การตลาด สินเชื่อ และเรื่องมือทางการเกษตร เป็นต้น

ง. การศึกษาด้านเกษตรแบบผสมผสาน เช่น ไร่นาสวนผสม

จ. ความรู้/ข้อมูลและทักษะอื่น ๆ ที่ท่านเห็นว่าจำเป็นและสำคัญต่อการประกอบ
อาชีพและการดำรงชีวิต

2. การที่จะได้มาซึ่งความรู้ ข้อมูลและทักษะดังกล่าวข้างต้นนั้น ควรจะดำเนินการ
อย่างไร ทางเลือกที่เป็นไปได้คืออะไร

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นายสุรชัย เทียนขาว

เกิดวันที่ 31 เดือนมกราคม พุทธศักราช 2495

สถานที่เกิด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี

สถานที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ 415/13 ถนนนารายณ์มหาราช ตำบลทะเลชุบศร
อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี 15000

ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน ศึกษาพิเศษที่ กรมสามัญศึกษา

สถานที่ทำงานปัจจุบัน หน่วยงานพิเศษที่ กรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 6 ลพบุรี
อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี 15000

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2510	มศ.3 จากโรงเรียนบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี
พ.ศ.2516	กศ.บ. (วิชาเอกภาษาอังกฤษ) จากวิทยาลัยวิชาการศึกษาพระนคร
พ.ศ.2526	ค.ม. (บริหารการศึกษา) จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ.2527	Cert. in Ed. Admin. Training จาก University of Bristol ประเทศอังกฤษ
พ.ศ.2538	ศศ.บ. (รัฐศาสตร์) จากคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
พ.ศ.2540	กศ.ด. (พัฒนศึกษาศาสตร์) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

การประเมินความต้องการการศึกษาจากระบบของแรงงานภาคเกษตรโดยใช้
เทคนิคการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม

บทคัดย่อ
ของ
สุรัชย์ เทียนขาว

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาด้วยวิธีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์
กุมภาพันธ์ 2540

การวิจัยนี้มุ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับความต้องการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของ
แรงงานภาคเกษตรในหมู่บ้านซอยใต้ ซึ่งครอบคลุมถึงปัญหาของแรงงานภาคเกษตร ความรู้ที่
แรงงานภาคเกษตรต้องการ และวิธีการที่แรงงานภาคเกษตรต้องการในการเรียนรู้

วิธีการศึกษาใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้เทคนิคการประเมินสภาวะชนบทแบบมี
ส่วนร่วมด้วยวิธีการจัดกลุ่มสนทนาเป็นหลัก พื้นที่ที่ศึกษาได้แก่ หมู่บ้านซอยใต้ หมู่ที่ 10 และ
หมู่ที่ 11 ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี หมู่บ้านที่ศึกษาเป็นชุมชนที่ตั้งขึ้นมาไม่น้อยกว่า 200 ปี
ประชากรมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ระดับการศึกษาค่อนข้างต่ำ และส่วนใหญ่มีฐานะยากจน

ปัญหาของเกษตรกรหรือแรงงานภาคเกษตรที่พบมาก ได้แก่ ด้านการตลาด และราคา
ผลผลิตของสินค้าเกษตรต่ำ การขาดแคลนเงินทุนที่นำมาใช้ในการผลิต บัญเคมีไม่มีคุณภาพ การ
ขาดแคลนปุ๋ย และปุ๋ยมีราคาแพง การขาดแคลนน้ำในการทำเกษตร และสำหรับอุปโภคบริโภค
การระบาดของโรคและศัตรูข้าว สุขภาพอนามัยของเกษตรกรที่ทรุดโทรม เกษตรกรมีแนวโน้ม
ที่จะเสพยาบ้ามากขึ้น และการขาดประสิทธิภาพในการบริหารงานของรัฐโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่
ของรัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่

ความรู้ที่เกษตรกรต้องการเรียนรู้ประกอบด้วย การศึกษาขั้นพื้นฐาน (การศึกษาสายสามัญ)
ครอบคลุมตั้งแต่การอ่านออกเขียนได้ การคิดเลขเป็น จนกระทั่งการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา
ความรู้ทางด้านวิชาชีพสาขาต่าง ๆ สำหรับเป็นอาชีพเสริม และการปรับเปลี่ยนอาชีพ ความรู้
ทางด้านเทคโนโลยีในการผลิตทางการเกษตร เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต ความรู้ทางด้าน
เกษตรแบบผสมผสาน เพื่อให้เกษตรกรสามารถปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิต และความรู้เกี่ยวกับ
ระบบการทำงานของหน่วยงานของรัฐ การตลาดและการจัดการ ความรู้ดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่น่า
เข้าที่สำคัญต่อการเพิ่มคุณภาพของเกษตรกร

วิธีการที่เกษตรกรต้องการใช้ในการเรียนรู้ ซึ่งเกษตรกรเห็นว่า เหมาะสมกับสภาพ
ของตน และมีความเป็นไปได้ ได้แก่ การสาธิต การฝึกปฏิบัติ การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน
และการศึกษาในโรงเรียน การศึกษาผู้ใหญ่ และการศึกษาทางไกลตามหลักสูตรการศึกษานอก
ระบบโรงเรียนของกรมการศึกษานอกโรงเรียน

ASSESSING NONFORMAL EDUCATION NEEDS OF LABOR FORCE IN AGRICULTURAL
SECTOR USING PARTICIPATORY RURAL APPRAISAL

AN ABSTRACT

BY

SURACHAI THIENKHOOW

Presented in partail fulfillment of the requirements for the
Doctor of Education degree in Development Education
at Srinakharinwirot University

February 1997

This study aims to gain knowledge on rice farmers' non-formal educational needs in Ban Khoy Tai Village. The issues explored include problems, encountered by farmers as well as information and learning process needed.

The study utilized a technique in qualitative research, namely, participatory rural appraisal method with focus group discussion technique. Sites of the study were Ban Khoy Tai Moo 10 and Moo 11, the village in Lopburi province. Both villages were founded for about 200 years. Villagers' main occupation is rice farming. Most of them are farmers with low education and rather poor

The major problems encountered by farmers are marketing and low price of agricultural products, lack of funds, low quality of fertilizers, lack and high expenses of fertilizers, lack of water resources, occurrence of rice insect pests, increasing number of farmers becoming addicted to amphetamine, and lack of efficient public administration, especially the local authority working close to farmers.

The needs for non-formal education of farmers in Ban Khoy Tai, Amphur Muang Lopburi include general or basic education, knowledge in occupational education, knowledge in agricultural technology, knowledge in diversified agriculture and knowledge for understanding government organizations particularly in finance and management.

The means for providing knowledge and information to farmers may include demonstration, exercise, training, field trip and adult education and distance education.